

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

*Murat Belge'nin
önsözüyle...*

Levent Ünsaldı

ÇEVİRİ

Orçun Türkay

TÜRKİYE'DE ASKER VE SİYASET

KitapYAYINEVİ

KİTAP YAYINEVİ – 181
İNSAN VE TOPLUM DİZİSİ – 39

TÜRKİYE'DE ASKER VE SİYASET/LEVENT ÜNSALDI

ÖZGÜN ADI
LE MILITAIRE ET LA POLITIQUE EN TURQUIE

© 2004 L'HARMATTAN, 2005
ESERİN TÜRKÇE BASIMI YAYINCILYLA YAPILAN ANLAŞMA GEREĞİNCE GERÇEKLEŞTİRİLMİŞTİR
© 2008, KİTAP YAYINEVİ LTD.
TANITIM İÇİN YAPILACAK KISA ALINTILAR DIŞINDA HİÇBİR YÖNTEMLE ÇOĞALTILAMAZ

ÇEVİRİ
ORÇUN TÜRKAY

YAYINA HAZIRLAYAN
NİHAL BOZTEKİN

TASARIM DANIŞMANLIĞI
BEK

KAPAK RESMİ
28 NİSAN 1960'TA ÖLEN ÖĞRENCİLER İÇİN YAPILAN CENAZE TÖRENİ
FOTOĞRAF: T.C.B. DZ. FOTO FİLM OKULU KUMANDA MERKEZİ, CENGİZ KAHRAMAN ARŞİVİ

GRAFİK UYGULAMA VE BASKI
MAS MATBAACILIK A.Ş.
KÂÇIT HANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3
34408 KÂÇITHANE
SERTİFİKA NO. 12055
T: 0212 294 10 00 F: 212 294 90 80
E: INFO@MASMAT.COM.TR

1. BASIM
KASIM 2008, İSTANBUL

ISBN 978-975-6051-98-6

YAYIN YÖNETMENİ
ÇAĞATAY ANADOL

KİTAP YAYINEVİ LTD.
KÂÇIT HANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3/1-A
34408 KÂÇITHANE İSTANBUL
T: 0212 294 65 55 F: 0212 294 65 56
E: kitap@kitapyayinevi.com
W: www.kitapyayinevi.com

Türkiye’de Asker ve Siyaset

LEVENT ÜNSALDI

ÇEVİRİ
ORÇUN TÜRKAY

KitapYAYINEVİ

**KISA BİR SÜRE ÖNCE ZAMANSIZ BİR ŞEKİLDE KAYBETTİĞİMİZ ÇOK DEĞERLİ HOCAM
SEMİH VANER'İN ANISINA**

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ / MURAT BELGE 7

GİRİŞ 13

BİRİNCİ AYRIM: OSMANLI DÖNEMİNİN SONUNDAN GÜNÜMÜZE

ORDU-İKTİDAR İLİŞKİLERİ ÜSTÜNE TARİH ÖZETLERİ

BİRİNCİ KISIM

ÇAĞDAŞ TÜRKİYE’NİN KURULUŞUNUN EŞİĞİNDE

TÜRK-OSMANLI SİLAHLI KUVVETLERİ

1- OSMANLI ORDUSUNUN YENİDEN YAPILANDIRILMASI 25

2- ORDU SAHNE ALIYOR 28

3- İMPARATORLUĞUN SONU 35

İKİNCİ KISIM

ÇAĞDAŞ TÜRKİYE

1- CUMHURİYET’İN İLK YILLARI 43

2- ÇOKPARTİLİ DÖNEME GEÇİŞ 53

3- 1960 DARBESİ 66

4- 12 MART MUHTIRASI 80

5- 12 EYLÜL 1980 DARBESİ 91

6- PARLAMENTER REJİME DÖNÜŞ 104

7- 28 ŞUBAT SÜRECİ 109

8- YENİ BİR AKTÖR: ADALET VE KALKINMA PARTİSİ 114

İKİNCİ AYRIM: TÜRKİYE’DE ASKER OLGUSU

ÜÇÜNCÜ KISIM

TÜRKİYE’DE ASKERİ İKTİDARIN KÖKENLERİ

1- ASKERİ İKTİDARIN SOSYOEKONOMİK ÇERÇEVESİ 123

2- TÜRKİYE’DE SİYASAL YAŞAM: MİTLER VE GERÇEKLER 130

3- TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİ’NİN DEĞERLER SİSTEMİ VE ASKERİ VESAYET 143

DÖRDÜNCÜ KISIM

TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİ: ÇOKPARÇALI BİR SİYASİ AKTÖR

1- ASKERİ TOPLUM VE SİYASET 181

2- ASKERİ DÜŞÜNCENİN İÇSEL AYRIŞIM HATLARI 194

BEŞİNCİ KISIM

ASKERİ İKTİDAR VE KORPORATİF KURUMSAL ÇIKARLAR

1- SİYASAL MEŞRUIYET KAYNAKLARI, EKONOMİK AYRICALIKLAR 233

GENEL SONUÇLAR 257

SONSÖZ - TÜRKİYE, AVRUPA BİRLİĞİ SÜRECİ, ASKERİ OLGU: HANGİ PERSPEKTİFLER? 262

NOTLAR 270

ZAMANDIZIN 304

KAYNAKÇA 319

EKLER 328

TABLO LİSTESİ 337

GRAFİK LİSTESİ 339

PARTİLER 340

DİZİN 342

ÖNSÖZ

Levent Ünsaldı'nın bu çalışması Paris I Üniversitesi'nde doktora tezi olarak yazılmış. Türkiye'de asker üstüne çalışma yapmanın ne kadar güç bir iş olduğunu yazar "giriş" bölümünde özetlemiş. Bunun nedenini Ordu'nun çok katı bir biçimde içine kapanmasında görüyor: "Bu yüzden, kimi Batı Avrupa ülkelerinde, özellikle İngiltere ve Fransa'da ve daha da önemlisi Kuzey Amerika'da askerî sosyoloji alanında olağanüstü sayıda, kimi zaman etkileyici boyutlarda inceleme ve veri bulunuyorken, Türkiye'de askerî olgunun sosyolojik anlamda ciddi bir incelemesi söz konusu olduğunda, kapsamlı bir araştırmanın izine bile rastlanmamakta..." diyor. Bu tabii çok doğru. Askerî herhangi bir yerin, mahut eli tüfekli asker resmi ve "fotoğraf çekilmez" vb yazılarla donanmış tabela ile bir "yasak bölge" haline getirilmesinden, askerî herhangi bir konunun bir devlet sırrı olarak görülmesine, savunma bütçesinin tam ne olduğunun bile bilinmemesine uzanan yığınla tedbir, dünyanın başka herhangi bir yerinde görülmemiş bir gizlilik atmosferi yaratmaktadır. Belki de bu nedenle, Levent Ünsaldı'nın bu kitabı gibi dış dokunur çalışmalar ancak yurt dışındaki üniversitelerde yapılabilir. Yurt dışında en azından bu konuda bir "yasak" olmadığı için, böyle bir şey mümkün. Ama veri yetersizliği, yurt içiyle dışı arasında kayda değer bir farklılık bırakmıyor. Ayrıca, böyle bir çalışmayı yapan kişi bir Türkiye Cumhuriyeti yurttaşysa ve çalışmasında TSK ile ilgili "eleştiri" sayılabilecek üç beş cümle yazmışsa, bu da onu kurum gözünde "suçlu" hale getirdiği için, pek çok insanın nerede olursa olsun böyle çalışmalara girmekten kaçınması normaldir.

"Kaçınması," verili koşullarda, evet, "normaldir." Ama bu genel durum normal değildir. Örneğin zaman zaman sözü edilen "akreditasyon" konusu, herhangi bir devlet kurumu ile medya arasında kurulması "normal" sayılabilecek bir ilişki biçimi değildir. Bir medya organı ve bu gibi yayınlarda çalışan, yazan, çizen bireyler, elbette bir dünya görüşü, bir ideoloji sahibi olacaklardır. Silahlı Kuvvetler'in kendi resepsiyonlarına uygun

gördükleri kişileri davet etmelerini de fazla yadırgamayabiliriz. Ama ortaya “akreditasyon” diye bir kavram ve bir uygulama attığınızda, birilerine karşı olduğunuzu ilan ediyorsunuz. Bir düşünce, cezaî bir soruşturmaya, yargılamaya da uğrayabilir. Böyle bir durum söz konusu olduğunda tavır gene anlaşılabilir. Ama ülkenin yasalarına göre suç teşkil etmeyen bir düşünceyi bir devlet kurumu neye dayanarak aforoz edebilir? Böyle bir şey “kurumsal” değil, “kişisel” bir tavır olabilir ancak.

Böyle bir “jest,” aynı zamanda, çağrılmayan o kişinin, gazetecinin temsil ettiği düşüncenin ordu içinde düpedüz yasak olduğu anlamını da içermektedir. Çünkü böyle kararları üst konumunda belirli bireyler verdiği halde, karar kurumun bütününe bağlanmaktadır. Bu şekilde “tek bir fikir”de birleşmiş bir kurum da, günümüz dünyasında, pek makbul bir şey sayılmamaktadır -bu “ordu” olsa bile.

Ama bu izolasyon tavrının tek tezahürü, bazı gazetecilerin moda deyimle “akredite” edilmemesinden ibaret değil. Yalnız siyasi düşüncelerle sınırlı bir izolasyon da değil. TSK üyeleri meslekî hayatlarının yanı sıra (bunun böyle olması doğal), gündelik hayatlarını da toplumun geri kalan kısmından kopuk, toplumla karışmadan geçiriyorlar. Toplumsallaşmaları, kendi askeri lokallerinde, kendi aralarında gerçekleşiyor. Bu gibi toplantılarda, sözgelişi düşünlerde dahi bazı kılık-kıyafet kuralları uyguluyor olmaları, subay ailelerinin bile bu gibi lokallere girmek için birtakım biçimsel kısıtlamalara uğradığını gösteriyor.

Aslında, 1960-1971-1980 darbeler çizgisi bu “içine kapanma” sürecinin politik düzeyde çarpıcı -ve ürkütücü- tırmanışını sergiler: 27 Mayıs’ta darbeden sonra bir ölçüde temsili sayılabilecek bir “Kurucu Meclis” toplandı ve en hayati iş olarak kabul edilen “Anayasa yapma” işi onlara havale edildi. Burada, zımnen, bir “bilenler yapsın” anlayışı görülür. Bu davranış, şüphesiz, toplumun büyük bir kısmını dışlıyordu; ama bir kısmını da yetkili kılıyordu.

12 Mart’ta ise başlangıçta “Beyin Kabinesi” adıyla lanse edilen bir hükümet kuruldu. Başbakan Erim, 27 Mayıs Anayasası’nın genişlettiği hakları daraltmakla bizzat ilgileniyordu. Askerlerin alanında başarılı olduğuna inandığı on, on iki uzman bakan, ülkeyi gerektiği gibi yönetecekti. “Güvenilen insan” sayısı birdenbire çok azalmıştı. Bu olmadı. “Reform” ya-

pacak bu insanlar askerî rejimin kabalığıyla uyuşamayıp istifa ettiler. Bundan sonraki “12 Mart” hükümetleri “reform”dan söz etmedi.

12 Eylül’e kendinden başka kimseye güvenmeyen “sivil” döneme alerjisi olan bir general kadrosuyla girildi. Gene bir “Meclis” kuruldu ama tam adı “Danışma Meclisi” idi; yani, bütün bu adamlar, yeni anayasayı hazırlamakta, her akşam TV ekranında yan yana dizilen beş generale “danışmanlık” yapacaklardı. Hükümet işlerini çekip çevirmek bu sefer bir emekli amirale bırakılmıştı. Birçok belediyenin başına generaller getirildi; bütün bakanlıklar emekli subaylarla dolduruldu.

O zamandan beri, kurulan bu düzende çok önemli bir farklılık olmadı. Millî Güvenlik Kurulu, fiilî güç dengesinin hukukî formülasyonu olarak, bütün önemli siyasi kararlarda askerî sultayı kuruyordu. ’82 Anayasası’nın taslağındaki “...hükümetin uymakla yükümlü olduğu tavsiyeler” sözü, bütün dünyanın mizah konusu olacağı için yumuşatıldı ve “dikkate alma”ya çevrildi. Ama yürürlükte olan, herkesin de gayet iyi bildiği gibi, birinci formüldü. Yakın zamana kadar bu sistem aksamadan işledi. 2002’den beri, bu kalıpların içini TSK’nın onaylamadığı bir siyasi hareketin doldurmaya teşebbüs etmesiyle, Türkiye de tarihinin en dengesiz, en istikrarsız bir gerilim ortamına sürüklendi. Bu kargaşanın temelinde yatan dürtü de, yaratanların amacı da, yeniden, bu tarihte dahi, her şeye rağmen, bir “askerî darbe”ydi. Bu provokasyona -halen- olumlu bir cevap verilmedi, ama durduracak bir jest de yapılmadı.

12 Eylül’ün birçok yanlış uygulaması bugün biraz konuşuluyor. O gün, bunların tartışılması büsbütün imkânsızdı. 12 Mart’ın, 27 Mayıs’ın yanlışları da konuşuluyor. Tabii eleştirilen noktalar, eleştirenlerin görüş açısına göre değişiyor. Ama bunlar da, uygulandıkları gün tartışılmaz kararlardı. Hiçbir güç, bir toplumsal tabakaya, zümreye, ideolojiye veya kişiye “yanılmazlık” sıfatını veremez. Bu sıfat bir Papa’nın zorlamasıyla tarih içinde yer aldı. Yanılmazlığı ilan olunan Papa daha bir yıl geçmeden iktidarını terk etmek zorunda kaldı. Seçkinler, kulaklarını kitlelere vermeyi, kitlelerle ilişki, iletişim kurmayı reddederse, toplumun dimağı dumura uğrar. Kendini toplumdan böyle ayırmak, tarihin bu çağında, bir “yönetici kast” olmak üzere harekete geçmek anlamına gelir.

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan bu yana asında hiç azımsanmayacak mesafeleri kat etti, azımsanmayacak işler başardı. Ama bunları bilincinde yeterince tartışmadı, çünkü hiçbir zaman her şeyi rahatça tartışabileceği bir ortama kavuşmadı. Bugün gene düşünsel bir kaos içindeyiz: Kimileri laikliğin yıkılmasından korkarken anket şirketleri geleneksel din-darlık biçimlerinin tükenme sürecine girdiğini söylüyor. Kim haklı, kim doğru söylüyor? Bunları özgürce araştırmalı ve tartışmalıyız; ama bunu yapmak için önce her konuda uluorta bağırmaktan vazgeçmeli, birbirimiz dinleyerek ve nesnellığe saygı göstererek tartışmayı öğrenmeliyiz. Bu bir “uzlaşma kültürü” gerektiriyor ve “uzlaşma” ayıp bir şey değildir. Hiç kimse, tarihin bu aşamasında, kendi kafasında kurduklarını toplumun geri kalanına dikte ederek kalıcı bir huzur, barış ortamı yaratamaz.

Tartışmayı, sonunda uzlaşmak üzere tartışmayı, bireyler veya kurumlar olarak, ama hepimizin öğrenmesi gerekiyor. Silahlı Kuvvetler de bunun dışında değildir ve yıllardır süren bu kapalılıktan ötürü bugün en fazla tartışılması gereken kurum odur.

TSK Türkiye’de kendi sayısal, niceliksel varlığıyla kıyaslanması mümkün olmayan bir etkiye sahip. Bu yalnız askerî, yalnız (olmaması gereken şekilde) “politik” çerçeveye de sınırlı kalmıyor. Ekonomideki varlığı da dünyadaki bilinen örneklerle pek benzemiyor. Türkiye’de hele bu son alandaki varlık biçimi öteki alanlarda olduğu kadar da tartışılmadı. Ama bu kitapta Levent Ünsaldı buraya da -bir “ilk” çalışma kapsamında- el atmış.

Bu gibi incelemelerin çoğalacağını tahmin ediyorum. Cumhuriyet’in kuruluşunun ilk yüzüncü yıldönümüne yaklaşırken dünya da, Türkiye de anlamlı dönüşümler geçirdi. Toplumda gerçekleşen bu dönüşümlerin artık resmîyet düzeyinde, yani toplumun başta anayasa olmak üzere bütün mevzuatında ifadesini bulması gerekiyor. Bunun, şu anda hâlâ devam etmekte olan vesayet anlayışı ve bu anlayışı toplumda cisimlendiren vesayet kurumlarıyla bağdaşmasına imkân yoktur. Bunların varlığı ve devamı, toplumun medenî dünyada aslında hak ettiği yeri almasına da engeldir.

Toplum da bu ihtiyacı dolaysız ve “akut” bir biçimde hissettiği için bu gibi incelemelerin çoğalacağını tahmin ettiğimi söylüyorum. Yapımızı, toplumsal-politik anatomimizi, gerçek tarihimizi öğrenmeye ihtiyacımız

var. Bunları verili bir ideolojinin yanıltıcı merceğinden seyrederek varacağımız bir yer, bir hedef olamaz. Bu incelemeler, bütün geçerli alanlarda, başladı ve devam edecek. Önceden kararlaştırılmış “dogma”lara kanıt bulmak üzere değil, gerçek durumun ne olduğunu anlamak üzere çalışan yeni akademik kuşaklar yetişti ve bu genç insanlar, bu sayede, dünyanın herhangi bir yerindeki benzerlerinin, meslektaşlarının gerisinde değiller.

Bu kısa “Önsöz” denememi kişisel görüşümü dile getirerek bitireyim. Anlatmaya çalıştığım gibi, bu ülkede tartışmamız gereken çok şey var, değişmesi gereken pek çok şey var. Bu tartışmada ve bunun somutlaşması demek olan toplumsal değişim sürecinde ilkelerden taviz verilmemelidir. Ama ilkelerden taviz vermemek, toplumsal uzlaşmaya da engel değildir. “Bugün koşullarımız bu kadarına elveriyor. Bununla yetinelim. Ama bilelim ki bu olması gereken değil, geçici olarak üzerinde uzlaşılandır. Bunu ilk fırsatta aşmalıyız.” Bu ne demek? Bu, örneğin içinde yaşadığımızı siyasi rejimin henüz bir demokrasi olmadığını bilmek ve anlamak demek. “Demokrasi budur” dersek olduğumuz yerde çakılırız. “Demokrasiye doğru adımlar attık ama henüz orada değiliz” dediğimizde, tarihin önünü kesmiyor, açıyoruz. Burada kimsenin kendini yurtseverlik tekelinin sahibi gibi görmemesi, dolayısıyla kendi gibi düşünmeyenleri de “düşman” sanmaktan vazgeçmesi gerekiyor. Bu söylemesi kolay, gerçekleştirmesi bir hayli güç olan noktaya erişme başarısını gösterdikten sonra, “toplumsal uzlaşma” dediğimiz ve koca bir kültürü özetleyen iletişim tarzına geçiş önündeki en büyük engel kalkar. Bu bir “savaş” değil, dolayısıyla “yeneni” veya “yenilen” yok. Bir toplum olarak, *ne olmak istediğimiz* perspektifi içinde ne olduğumuzu ve bu iki nokta arasında yol almak için neler yapmamız gerektiğini konuşacağız, bütün medenî, demokratik toplumların yaptığı gibi; ve bütün medenî, demokratik toplumlarda olduğu gibi, *nihai* kararları *halk* verecek.

GİRİŞ

Demokrasinin yeşermesinin güç olduğu bir bölgede ender bir konuma sahip olan Türkiye, görünüşte demokratik yaşamın gerçek anlamda sivil siyasi dönüşümler, iktidar değişiklikleri, farklı görüşlere sahip çoksesli bir toplum, dinamik bir özel sektör gibi çoğu niteliğini elinde bulunduruyor. Buna karşın, Batı Avrupa ülkelerinin büyük çoğunluğunda yürürlükte olan sisteme benzer bir yapıya sahip Türk siyasal sisteminde sıklıkla gözlemlenmiş olgulardan biri ordunun konumudur. Ordu, 1960, 1971, 1980 ve 1997 yıllarında olmak üzere dört kez “ulusun yüce çıkarları” adına devreye girmiş, gündelik yaşamda “siyasal yargıçlığa” soyunmuş, siyasal oyunda sınırları belirleyen ve bunlara uyulmasını sağlayan bir tür vasi gibi hareket etmiştir, etmektedir. Siyasetçilerin “tutarsızlığının” tehdidi altındaki ulusa siper olup her türlü basit siyasi hesapların üstünde, üstün bir otoriteyle ulus yazgısının önemli gereklerini belirlemeyi ve kollamayı kendine görev bilmiştir. Ordu ayrıca halkın gözünde büyük ölçüde değerlerini yitirmiş olan geleneksel siyasal partilerdeki tartışmalardan ve skandallardan uzak durarak kesin bir değer kazanmış, en saygı duyulan, en güvenilir kurum haline gelmiş, parçalanmalar çağının ortaya çıkardığı yeni toplumsal hareketlerin yükselişi ve otoritenin –devlet kurumları da dahil– çözülmesiyle alt üst olmuş bir toplumsal dünyada düzen, istikrar ve etkinlik dayanağı olarak görülmüştür. Birleştirici, hatta yeniden yapılandırıcı bir güç olarak ortaya çıkan ordu sonuçta “ulusun ta kendisi”, “anavatanın ve vatanseverlik inancının bekçisi”, ulus devletin birliğinin, bağımsızlığının ve istikrarının güvencesi olarak görülmektedir.

Silahlı Kuvvetler’in vasiliği bu gayrı resmi toplumsal ve kültürel tanımlamalardan, kabullenmelerden güç almakla kalmayıp, ayrıca kurum-sallaştırılmıştır. Bu bakımdan, Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu’nun 35. maddesi çok anlamlıdır. Söz konusu kuruma ülke yönetimini sürekli bir biçimde gözetim altında tutma hakkı veren madde şöyledir: “Silahlı Kuvvetler’in vazifesi; Türk yurdunu ve Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti’ni kollamak ve korumaktır.”

1980 darbesinin ürünü olan ve halen geçerliliğini koruyan 1982 Anayasası da Genelkurmay Başkanlığı'nı Savunma Bakanlığı'na değil de doğrudan başbakana bağlamak suretiyle Silahlı Kuvvetler'e yadsınamaz bir özerklik vermiştir. Bakanlık ise askere çağırma, silah tedariki ve lojistik gereksinimler gibi konularda çalışan Genelkurmay'ın idari bir bürosu haline indirgenmiştir.

Bu şekilde bir tür mutlak başkomutanlık makamına dönüşen Genelkurmay Başkanlığı savaşta ve barışta tüm yönetimi üstlenir. Kara, Hava ve Deniz Kuvvetleri'ni, ayrıca lojistik açıdan ve personel açısından da Jandarma Genel Komutanlığı'nı bütünüyle hiyerarşik otoritesi altında bulunduran kurum, Savunma Bakanlığı'nın hiçbir katkısı olmaksızın, silahlı kuvvetlerin eğitim, atış, tatbikat ve manevra planlarını hazırlamak, teçhizat ve donanım seçimi, savunma planlarının hazırlanması, silahlı kuvvetlere ayrılan görevlerin yerine getirilmesi gibi konularda genel yönetimi sağlar.²

Askeri alandaki, soruşturma ve suçların yargılanmasına ilişkin adli çerçeve de, ordunun ayrı ve bağımsız bir adalet uygulamaya hakkı olan –bütünüyle ayrıcalıklı– bir kurum haline gelmesine katkıda bulunur. Kimi zaman askeri adaletle profesyonel mahkemeler karşılaştırılır; ancak bunlar aslında karşılaştırılacak iki yapı değildir. Söz konusu olan, bağımsız ve sivil adalete koşut bir adalettir. 25 Kasım 1963 tarihli Askeri Mahkemeler Kuruluşu ve Yargılama Kanunu'nun 9. maddesinde, askeri yasalar uyarınca işlenen suçlar, aynı şekilde askerler tarafından askeri alanlarda ya da hizmet sırasında işlenen ağır ve adi suçlar, sivil mahkemelerin verebileceği cezaların aynılarını verebilme yeteneğine sahip olan askeri mahkemelerin yetkisi altındadır. Açıkça görülen sonuç şudur ki, rütbelilerin başka rütbeliler tarafından yargılanma ve askerlerini kendileri yargılama ayrıcalıkları vardır; ama iş bununla kalmaz. Askeri Yargıtay Kanunu'nun 16. maddesi gereğince askeri hüküm ve kararları incelemekle yükümlü Askeri Yargıtay ile yine Askeri Yüksek İdare Mahkemesi Kanunu'nun 20. maddesi gereğince askeri idari kararlar konusunda son sözü söyleyen Askeri Yüksek İdare Mahkemesi, askeri mahkemelerin bu göreceli bağımsızlıklarını pekiştirir.³

Osmanlı'dan gelen köklü geleneğiyle, bazı kurumsal ayrıcalıkları elinde tutmasıyla, milliyetçi söylem tarafından göklere çıkarılan ve zorunlu askerlik uygulamasının kendisine sağladığı destekle meşruiyetini güçlendiren ordu, bugün Türkiye'de siyasi yaşamın sürekli bir aktörüdür; öyle bir aktördür ki, dönem dönem kışlasına çekilse de arka planda ulusun geleceğine etki etmekten geri kalmaz. Peki ama uzun bir süreçte askeri iktidarın bunca baskın olması nasıl açıklanabilir? Tuhaf biçimde, Türkiye'de askerin siyasal rolünü inceleyen çalışmaların sayısı azdır;⁴ öte yandan, var olanlar da farklı askeri darbelerin nedenleri, anlamları ya da sonuçlarıyla kısıtlı kalmıştır. Dolayısıyla, bizim buradak en önemli amacımız Türkiye'deki askeri iktidarı kavramak ve onun belirleyici düzeylerini ortaya çıkarmak olacaktır. Bu kitabın merkezini şu üç temel soru belirleyecektir: Neden askerlerin siyasal kararlara ve ulusal yazgıya etk etme gücü vardır? Asker siyasal anlamda kendini nasıl ve neye göre tanımlıyor? Askeriyenin göze çarpan en önemli kurumsal ayrıcalıkları nelerdir?

Özetle bu çalışma ne çeşitli darbelerinin neden ve sonuçları üstüne derinlemesine bir incelemedir, ne de çeşitli düzeylerde sivil olmayan rejimlerin icraatlarını konu alan bir araştırma. Bununla birlikte, kendimizi sadece başarıya ulaşmış darbelere yoğunlaşarak ya da tek bir dönemi yorumlayarak kısıtlamak da istemiyoruz. Aksi halde, ordunun siyasal yaşamın daimi bir aktörü olduğu ve müdahalelerin sıradanlaştığı Türkiye gibi bir ülkede böyle bir metodolojinin hiçbir anlamı olmaz. Sivil rejim ile askeri rejim arasındaki biçimsel ayrım askerlerin siyasete katılımının farklı dereceleri olduğu gerçeğini sıklıkla maskeleymektedir. İktidara doğrudan el koymak, en dikkat çekicisi olmakla birlikte bu farklı müdahale yöntemlerinden sadece biridir.⁵

Kuşkusuz, yeri geldikçe Türkiye'de çok eski bir geçmişe dayanan askeri müdahalelerin neden ve sonuçlarını inceleyeceğiz, ancak asıl dikkatimizi şu sorulara yönelteceğiz: Askeri iktidarın toplumsal, siyasal ve ekonomik temelleri nasıl bir yapı sergilemektedir? Türk Silahlı Kuvvetleri ne tür örgütsel özelliklere sahiptir ve bir kurum olarak nitelikleri nelerdir? Toplumsal çatışmaların üstünde, ne ölçüde homojen bir toplumsal grup

oluşturur? Siyasal yaşama hangi anlamda ve yönde müdahale eder? Kültürel ve siyasal açıdan homojen midir; değilse, ordular içindeki ayrışmalar hakkında neler söylenebilir? Genel siyasi yapı içinde askeri iktidarın gerçek işlevi nedir? Siyaset sahnesinde sivillerle askerler iki ayrı ve muhalif cephe olarak mı karşımıza çıkıyor? Asker hangi nedenlerle ve hangi koşullar altında siyasal yaşama müdahale ediyor? Askeri iktidar hangi süreçlerden geçerek anayasal düzen içinde kurumsallaşır? Ulusal savunma harcamaları üzerinde kurumsal korporatif çıkarların etkisi nedir? Askeri iktidarın ülkenin ekonomik yapısıyla ilişkileri nelerdir?

METODOLOJİK ÇERÇEVE

İncelenecek olguyu tanımladıktan sonra, bu çalışmada kullanılan ve kimi zaman alışlagelmiş olanın dışına çıkan üç kanatlı yöntemden bahsetmek yerinde olacaktır.

İlk başta bir belge araştırması yaparak, Türkiye'deki asker olgusuna ilişkin sorunsalları inceleyen çeşitli kitap ve çalışmaları inceledik. Bu dokümanter yaklaşımı uluslararası kuruluşlar tarafından hazırlanmış, askeri yardımlar, harcamalar ya da asker sayısı gibi farklı farklı konulardaki çalışmalar ve raporların incelenmesinde de kullandık. Burada özellikle silah ticareti, ulusal savunma sanayileri konularında olağanüstü ayrıntılı istatistikler, yakın dönemde gerçekleşmiş siyasal ve stratejik değişimlere ilişkin birçok analitik araştırma yayımlayan SIPRI (*Stockholm International Peace Research Institute*), IISS (*International Institute for Strategic Studies*), ACDA (*U.S. Arms Control and Disarmament Agency*) ve CSIS'in (*Center of Strategic and International Studies*) verilerini kastediyoruz.

Bununla birlikte, kısa sürede sadece Türkiye'deki asker olgusuyla ilgili çalışmaları incelemekle yetinemeyeceğimizi fark ettik. Bunun tek ve basit bir nedeni var: Ulaşılabilen kaynakların ve bu konuda yapılmış akademik araştırmalarının bir ölçüde yetersiz kalması. Türk ordusu hâlâ toplumsal bilim araştırmaları içinde bir şekilde dokunulmazlığını koruyan, incelenmeye kapalı bir kutu sanki. Dolayısıyla, belge araştırması kısa sürede yetersizlikleri ortaya koydu. Böyle olunca, kendi askerliğimiz çerçevesinde, ilk önce Ankara Polatlı'da, Topçu ve Füze Okulu Komutanlığı'nda 1 Aralık

2000-1 Mart 2001 arasında askeri öğrenci olarak, ardından Beytepe’de Jandarma Okullar Komutanlığı’nda 15 Mart 2001-20 Mart 2002 arasında as-
teğmen olarak gerçekleştirilmiş katılımcı gözlemin, alan üstüne nitel bir
yaklaşım, çalışma konusu üstüne konuşmalar ve görüşmeler, nitel tanık-
lıkların toplanması gibi o çok iyi bilinen yöntemlerine başvurduk. Elbette,
incelenen alanın özelliği ve araştırılan kurum içinde bizim konumumuz,
dar anlamıyla bir saha çalışması yapmamıza imkân tanımadı. Benimsenen
bu yöntem bizi dahil olduğumuz grup içinde bir nevi erimeye ve çalışma-
nın devamı ve sonuçları açısından araştırmacı kimliğimizi teşhir etmeme-
ye sevk etti. Ancak şunu söylemek gerekir ki, askeri evreni içerden incele-
mek o kadar kolay bir iş değil. Bu sadece askeri duvarları aşmak için zorun-
lu izleklere bağlı işlevsel güçlükler bulunmasından kaynaklanmıyor, ayrıca
otosansür tüm bu çevreye egemen ve tüm düzeylere işlemiş halde. Olay
yalnızca hiyerarşik ve disiplinli bir yapının varlığından kaynaklanmayıp,
aynı zamanda, az çok evrensel bir özellik gösteren temkinlilik ve gizliliği
ön plana çıkaran askeri “etos”un da bir sonucudur.⁶

İlk iki yaklaşıma son olarak, bu satırların, babası meslek olarak as-
kerliği seçmiş olan yazarının kişisel ve ailesel deneyimleri eklendi. Askeri
çevreyle olan uzun süreli bu birlikteliğin çalışma kapsamına alınması, as-
keri yaşam tarzı ve kültürü, gündelik yaşantısı, simgesellikleri ve alışkan-
lıkları bugüne kadar aydınlığa kavuşturulmamış olan Türk askeri toplum-
sal evrenine egemen olan hizmet ilişkilerinin ya da komutanlık tarzlarının
açığa çıkarılmasına yardım etti, imkân tanıdı. Tüm bunları göz önünde bu-
lunduran yazar, bilimsel objektiflik kaygısıyla, araştırmacı kimliğinin ken-
disini bu tür anısal verilere olabildiğince ihtiyatlı yaklaşıma ittiğini ifade
eder. Askeri olgu gibi bir konu üstüne yapılan bir çalışma, incelenen olgu-
ya saygı, söz konusu olan kuruma karşı ise mesafe gerektirir; düşünce ve
analizde bağımsızlık ama aynı zamanda çalışma konusuna etki eden olay
ve olguların gerçekliğiyle tutarlılık ve yakınlık.

Ayrıca bir yanlış anlamamanın önüne geçmek gerek: Bu kitapta hazır
yanıtlar yok; söz konusu olan sadece okurun kimi yerleşmiş kesinlikleri ka-
fasında evirip çevirmesini sağlayacak. (en azından bunu umuyoruz) bir dü-
şünce silsilesidir. Aynı şekilde, kitabın özünde orduyu suçlamaya ya da ter-

sine askerlere bir övgü düzmeye yönelik bir girişim de aramamak gerek. Bu çalışma ne bir savunma, ne de bir suçlama metnidir. Tam tersine, Türkiye’de olduğu gibi başka yerlerde de yapılan çalışmalarda işgal ettiği yerle ters orantılı bir öneme sahip olan bu askeri olgu ile getirdiği sorunların taraflılık kapanına kısılmadan eksiksiz bir biçimde incelenebileceğine inanıyor ve gerçekliğin daha çok özen ve yapıcılıkla ele alınmasının bu şekilde mümkün olduğunu düşünüyorum.

Bu çalışma mucizevi bir açıklama peşinde koşmadan, sorumlu ve ya öyle olduğu varsayılan tek etken arayışlarına girmeden, alçakgönüllüce Türkiye’deki askeri iktidar konusunda yeni bir okuma şekli öneriyor. Benimsenen yöntem genellikle bilmezden gelinen ya da en azından üstünde pek konuşulmayan askeri öğeyi çalışmanın merkezine oturtuyor, ancak bunu yaparken çevredeki toplumsal bütünü de göz ardı etmiyor. Ne var ki, askerlik kurumunu, toplumsal bütünle diyalektik ilişkileri içinde, etken siyasal bir örgüt olarak incelemek kolay bir iş değildir.

Bunun temelde iki önemli nedeni var: Birinci etken, Silahlı Kuvvetler’in ve onun siyasal duruşunun soğukkanlılıkla ve ciddiyetle kavranması güç bir konu oluşturması, gözlemcilerin bu kurumun askerlik dışı etkinliğine onayladıkları ya da onaylamadıkları ölçüde değer yargılarıyla yaklaşmasıdır. Askeri müdahalelerin yarattığı tepki ve buna bir sorumlu, suçlu arama çabası yüzeysel açıklamaların, tatmin edici olduğu varsayılan genellemelerin, olguyu tanımlamadan, kavramadan yapılan tek sebepli açıklama modellerinin önem kazanmasına yol açmakta, güvenlik ve savunma konuları ile askeri konulardaki uzmanlık Türkiye’de işte bu şekilde büyük oranda kişisel ölçekte kalmaktadır. Kendilerini savunma konuları üstüne çalışmaya adanmış üniversite görevlilerinin sayısı hayli azdır ve bunlar da büyük oranda yaygın olan –sadece Türkiye’de de değil– bir indirgemeyle, askeri sorunlarla ilgilenmenin militarist olmak anlamına geldiği şüphesiyle karşılanmaktadır.

İkinci neden ise özünde, kendini ulus fikrinin tek temsilcisi olarak gören askerin, savunma konuları üzerine düşünen herhangi bir sivil çok da sıcak bakmamasıdır. Kısacası, etkin olma kaygısıyla kendi dışında olup biteni öğrenmeye büyük bir heves gösteren ordu, kendisine yönelik bir ilgiye karşı aynı tutumu benimsememektedir. Bu da askeri konulara ilgi du-

yanların cesaretini kırmakta ve süreç ordunun kendi içine kapanmasıyla sonuçlanmaktadır. Bu yüzden, kimi Batı Avrupa ülkelerinde, özellikle İngiltere ve Fransa'da ve daha da önemlisi Kuzey Amerika'da askeri sosyoloji alanında olağanüstü sayıda, kimi zaman etkileyici boyutlarda inceleme ve veri bulunuyorken, Türkiye'de askeri olgunun sosyolojik anlamda ciddi bir incelemesi söz konusu olduğunda, kapsamlı bir araştırmanın izine bile rastlanmamakta, olanlar da sadece "üniformalı yurttaşlar"ın askerlik dışı etkinlikleri karşısında sürüp giden onay ya da kınamalara eklenmekten öteye gitmemektedir.

Bu da en azından biçimsel anlamda, askeri ve akademik dünyalar arasında doğrudan iletişim kurulmasını güçleştiren ciddi bir kopukluğun var olduğuna işaret eder. Burada kuşkusuz bir eksiklik var; bu öyle önemli bir eksikliktir ki askeri konularla ilgilenmemek, bu konuları bilimsel alanın dışına itmek, silahlı kuvvetleri marjinalleştirmek, kışkırtıcı dokunulmaz bir alana kapatmak olur; bu da eğer siyasal düzenin demokratik temellerinin pekiştirilmesi arzu ediliyorsa akıllıca bir yöntem olmasa gerekir.

Ordunun öncelikle ulusun ordusu olduğunu ve askeri olguların derinlemesine incelenmesine, kavranmasına gerçek bir ordu-ulus etkileşiminin sağlanması için hiç olmadığı kadar gerek duyulduğunu anımsatalım. Umarız bu kitap devletin pretoryenleriyle, sitenin yurttaşlarının biçimsel birliğiyle değil de eşitlikle bir bütün haline gelmesine katkıda bulunur.

BİRİNCİ AYRIM
OSMANLI DÖNEMİNİN SONUNDAN GÜNÜMÜZE
ORDU-İKTİDAR İLİŞKİLERİ ÜSTÜNE TARİH ÖZETLERİ

BİRİNCİ KISIM
ÇAĞDAŞ TÜRKİYE'NİN KURULUŞUNUN EŞİĞİNDE
TÜRK-OSMANLI SİLAHLI KUVVETLERİ

OSMANLI ORDUSUNUN YENİDEN YAPILANDIRILMASI

OSMANLI'DA TOPLUMSAL BÜNYENİN BOZULMASI VE İMPARATORLUĞUN GERİLEMESİ

Birçok yazara göre,¹ Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü kapitalist dünya ekonomisiyle bütünleşmesine ve bunun yol açtığı siyasal, ekonomik ve toplumsal düzeylerdeki sonuçlara bağlıdır. Osmanlı toplumsal-ekonomik formasyonunun, kapitalist dünya ekonomisinin periferisinde yer alan, bağımlı bir varlığa dönüşüm süreci, görünüşe göre şu evrelerden geçerek gerçekleşmiştir:² Ticari güzergâhların değiştirilmesi (örneğin ipek yolu) ve bunun doğal sonucu olarak İmparatorluğun transit gelirlerinin azalması;³ Osmanlı ülkelerinde arkaik yerel imalatı zarara uğratacak şekilde Avrupa ticaretinin yükselişi;⁴ Yeni Dünya'dan gelen değerli madenlerin enflasyonu gitgide artırması ve Osmanlı hammaddelerinin fiyatlarındaki düşüş; Avrupa orduları karşısında teknik açıdan geri kalma ve kapıkulu askerleriyle⁵ sipahilerin⁶ yoldan çıkması, sonuç olarak da Osmanlı İmparatorluğu'nun genişlemesinin durması; tımarın ortadan kalkması ve onun yerine iltizamın gelişi, başlıca kazanç kaynaklarının mültezimlerin ellerinde toplanması, miri toprak düzeninin zararına çiftliklerin ve malikânelerin gelişmesi;⁷ tüccar sınıfından (Avrupalılar ve daha sonraları imparatorluktaki azınlıklar) ve çiftlik sahiplerinden kapitalist dünya ekonomisine uzanan bir zincir aracılığıyla tarımın ticarileşmesi;⁸ devlet aygıtının şiddet araçları üzerindeki tekelinin zayıflaması, periferide merkezi yönetimin sorgulanır hale gelmesi ve âyan sınıfının siyasal ve ekonomik açıdan güçlenmesi.⁹

İMPARATORLUĞUN TEPKİSİ: ASKERİ DÜZENİN YENİLENMESİ

İmparatorluğun bu şekilde gerilemesinin önüne geçmek için, Osmanlı sivil-askeri elitleri askeri düzenin yeniden ele alınmasına ve bunu

sağlayacak yeni bir yapılanmanın sağlanmasına öncelik tanıyan bazı reformlara giriştiler. Buna karşın, aslında Osmanlı ordusunun kademeli olarak yeniden yapılandırılma süreci ancak II. Mahmud döneminde (1809-1839) başladı. 1826 Mayıs'ında, yeniçeri birliklerinin ortadan kalkmasından sonra, Batılı tarzda yeni bir piyade birliği olan Asakir-i Mansure-i Muhammediye kuruldu. Padişah bir ay sonra, yeniçerilerin ortadan kaldırılmasına isyan ettiği gerekçesiyle, yüzyıllardan beri yeniçerilere sıkı sıkıya bağlı olan Bektâşi tarikatını da dağıttı.¹⁰

1827'de, her biri "nizam" adı altında bir aktif birlik ile bir yedek birlikten oluşan bölgesel ordu birlikleri düzenlendi." 1839 yılında askerlik zorunlu kılındı ve 1847'de kura usulüne başlandı.¹² Tüm bu kapsamlı reformlarla aslında gerçek bir askeri ordunun temelleri atıldı. Bu, hemen hemen bütünüyle Müslümanlardan oluşan bir orduydü. Tüm gayrimüslim topluluklar bir vergi karşılığında askeri hizmetten muaf tutuldu¹³ ve bu uygulamaya ancak 1908'de ortadan kaldırıldı. Bununla birlikte, imparatorluktaki tüm Müslüman uyruklular askeri hizmetlerini yerine getirmeye zorlansa da, uygulamada, özellikle de Araplarla Kürtler söz konusu olduğunda, askere alma işleminin bütün imparatorlukta aynı şekilde gerçekleştirilmesi olanaksızdı.¹⁴ Dolayısıyla, temel olarak büyük Osmanlı birlikleri Anadolu ve Rumeli Türklerinden oluşuyordu. Her şeyden önce Türk ve Müslüman olan, askeri açıdan yabancıları örnek alan bu yeni, Avrupa tarzı ordunun içinde gene de birtakım bölünmeler yaşıyor, bu da birlik ve beraberliği zayıflatıyordu.

Sarayın kayırmacılığı

Ödül ve terfiler özel bir düzenleme yapılmaksızın, savaş sırasında gösterilen kişisel değerler ya da cesaret göz önüne alınarak verilmeleri gerekirken, sadece siyasal desteklere, padişaha, saray erkânına, bakanlara ve paşalara yakınlığa bağlıydı. Bu olgu bir yandan da bürokratik-askeri soylular (zadegân) sınıfından gelen subayların mesleki yaşamlarında elde ettikleri birçok ayrıcalıkla daha da güçleniyordu; dolayısıyla "himaye" derecesi ne kadar yüksek olursa, yeni unvan da o kadar üstün oluyordu. Sarayın bu kayırmacılığı profesyonellikten yana olan subaylarda bir hoşnutsuzluk ha-

vası yarattı ve görevlerini yapma arzularının zayıflamasına neden oldu. Üçüncü Ordu Komutanı İbrahim Paşa'nın tanıklığı bu açıdan aydınlatıcıdır; kendisi subayları hak ettikleri terfileri alana dek saraya on üç kez başvurmuştur. Serasker Paşa bunu doğrular ve şöyle yazar:

Gece gündüz silah arkadaşlarımla terfisi ve geleceğini düşünüp duruyordum. Haklı ve yanıtı bırakılan arzuların yanında haksız terfiler beni çileden çıkarıyordu. Cephede yaşamlarını ortaya koyup yoksunluğa karşı mücadele edenler hiçbir ilerleme kaydedemiyorlardı. Hiçbir sorumluluk üstlenmemiş olanlara üst mevkilere getiriliyorlardı.¹⁵

Mektepli subayla alaylı subay karşıtlığı

Yeni ordunun birliğini bozan ikinci etken, alaylı subaylarla mektepli subayları karşı karşıya getiren gerilimdi.¹⁶ Askeri bilgiyle ve Avrupa entelektüel kültürüyle donatılmış mektepliler subaylar arasında bir azınlık oluşturuyor ve siyasal etkinlikleri yüzünden padişahlarda güvensizlik duygusu uyandırıyor. Askerlik konusunda her şeyden önce pratik deneyime sahip olan alaylı subaylarsa hem saray hem de az eğitilmiş, dinsel değerlere çok bağlı erat tarafından kollanıyorlardı.¹⁷ Bu yüzden, alaylı subaylar askeri okullardan gelme mekteplilere karşı sık sık küstahça davranışlar sergiliyorlar, dolayısıyla da düzen ve disiplin ciddi biçimde tehlikeye düşüyordu. Bütün bunlar Balkan Savaşı sırasında yaşanan ezici bozgunların da acı şekilde gösterdiği gibi, ordunun savaşma yeteneğinde bozulmaya neden oldu.

ORDU SAHNE ALIYOR

GENÇ OSMANLI VE JÖN TÜRK HAREKETİ ASKERLERİN SİYASETE KARIŞMAYA BAŞLADIĞI UZUN BİR DÖNEMİN BAŞLANGICI

Zayıflık ve yetersizlik kendini apaçık hissettirse de, "İmparatorluğun modernleşmesi orduyla başlar. Kaçınılmaz biçimde, Batı tarzı reformları özümseyebilecek tek kurum olarak sadece o görülür."¹ Öte yandan, bu değişim ya da modernleşme süreci dönemin yönetici tabakasının umduğu gibi teknoloji veya modern askerlik bilgisinin alınmasıyla sınırlı değildir. Askeri örgütün yenilenmesine koşut bir siyasal bilinç de gelişecekti.²

19. yüzyılın ilk yarısından başlayarak, modern askerlik bilgileriyle donanmış, Batı'daki çeşitli düşünce akımlarından haberdar olan genç subaylar merkezi iktidarın mutlaklığına yönelik hoşnutsuzluk sergilemeye başladı. İktidar ise modernleşmiş ve kendisine o zamana dek görülmemiş bir etki alanı ve netlik kazandıran 1839 tarihli Tanzimat Fermanı'yla³ Batı tarzı, gözetim ve baskı temelli yeni bir devlet örgütünün devreye sokulması sayesinde güçlenmişti. Ülkede gittikçe artan ekonomik güçlükler, uysal karakterli Sultan Abdülmecid'in (1839-1861) yerine despot Abdülaziz'in geçmesi (1861-1876) işleri çabuklaştırdı. Genel olarak genç subaylarla sivil aydınlardan oluşan muhalefet hareketi, 1872'de de birkaç aylığına sadrazamlık yapan Midhat Paşa yönetiminde ve Serasker Hüseyin Avni Paşa⁴ ile Askeriye Nazırı Süleyman Paşa gibi reformcu yöneticilerin desteğiyle Sultan Abdülaziz'e karşı sesini yükseltmeye başladı. En sonunda da 30 Mayıs 1876'da onu tahttan indirip yerine V. Murad'ı geçirdiler. Ne var ki, bir akıl hastalığına yakalandığından hükümdarlığı uzun sürmeyen V. Murad dört ay sonra tahttan indirildi ve yerine Sultan Abdülhamid geçti.

23 Aralık 1876'da Midhat Paşa'nın sadrazamlığının ilan edilmesinin hemen ardından, yeni anayasa hazırlıklarına başlandı. Müslümanlık devlet dinine dönüştürüldü (11. madde) bununla birlikte din özgürlüğü esas alınarak, dinleri ne olursa olsun Osmanlı tebaasına birçok medeni ve

siyasal hak tanındı; yasa önünde herkes eşitti (16. madde).⁵ Birçok tarihçi⁶ sadece birkaç ay yürürlükte kalan bu metnin, Sırp ve Bulgar asilerin Osmanlı güçleri tarafından sertçe cezalandırılmasına durmaksızın tepki gösteren Batılıların imparatorluk işlerine karışmalarına engel olmak için göstermelik olarak hazırlandığını ileri sürer. Bu ilk anayasa deneyiminin çok kısa sürmesi bununla açıklanabilir.

Osmanlı-Rus Savaşı'nda yaşanan bozgun ve bu yıkımın sorumlularına ilişkin önerilen soruşturma işin sonunu getirdi: Abdülhamid, Meclis-i Mebusan'ı dağıttı. İç ve dış bunalımların⁷ ülkeyi fazlasıyla tehdit ettiği ve özel önlemler alınmasının zorunlu olduğu gerekçesiyle anayasa askıya alındı. Söz konusu askıya alma sürecinde halkın özgürlükleri gittikçe daha çok kısıtlanır, askerler sistemli biçimde gözetim altında tutuldu; 1879'da yalnızca bu iş için kurulmuş "yaveran-ı ekrem" adlı bir birlik vardı. Bu arada basında ve edebiyatta daha sıkı bir sansür uygulandı ve padişaha muhalif olanlar avlanmaya başladı.

Sonraki yıllarda imparatorluğun gerilemesiyle rejim düşmanlığı büyüdü. Toprak kayıpları ve ordusunu düzensiz, bölük pörçük, eğitimsiz, donanımsız ve talimsiz birliklere dönüştüren padişahın yıkıcı tutumları "yurtsever genç subaylar için kabul edilemez bir durumdur." Silahlı kuvvetlerin kaygı verici durumu ve gitgide büyüyen dağılma ve savaş tehlikeleri, artık her genç subayın rejim değişikliğini acil bir gereklilik olarak görmesine neden oldu. Bu yüzden, 1880'li yılların sonundan başlayarak bürokratlar, öğretim üyeleri, doktorlar, avukatlar, yazarlar gibi bazı sivil çevrelerin desteğini alan küçük, gizli askeri gruplar oluşmaya başladı ve bunlar sonunda "Jön Türkler" olarak anılmaya başladı.

Gelgelelim, Jön Türkler homojen bir grup oluşturmuyordu; hareketin içinde ideolojik açıdan, temelde Paris'te sürgündeki pozitivist siyasetçi ve pozitivistlerin "intizam ve terakki" sloganını kullanan *Meşveret* gazetesinin yazarı Ahmet Rıza (1859-1930) ile Tocqueville'den ve Le Play'den esinlenmiş, liberal bir ademi merkezîyetçilik programı yanlısı olan Prens Sabahattin arasında bölünmeler yaşanıyordu. Zaman geçtikçe bu iki kanat arasındaki ayrılık Ahmet Rıza'nın savunduğu Türk milliyetçiliğiyle, imparatorluğun azınlıkları için bir tür federasyon kurulmasını öneren Prens'in

Osmanlı liberalizmi arasında bir bölünme biçimini alarak iyice belirginleşti. Söz konusu ayrılıklar özellikle 1902'de, Paris'te toplanan Jön Türk kongresinde apaçık ve kalıcı bir hal aldı; kongrede Prens ve yandaşları ihraç edildi. Bunun üzerine Prens Sabahattin, Paris'te adını sonradan Teşebbüs-i Şahsi ve Ademi Merkezîyet Cemiyeti koyacağı yeni bir parti kurmaya girişerek federal ve ademi merkezîyetçi bir Osmanlı devleti düşüncesi geliştirdi. İngiliz modelindeki bu meşruti monarşiye göre, en düşük düzeyde merkezi yönetim uygulanacak, bölgesel ve yerel yönetimler sayesinde imparatorlukta farklı halk ve topluluklar istediklerini elde edebilecek ve haklarını koruyabilecekti. Ama aslında Prens'in düşünceleri başarısızlığa mahkûmdu, çünkü Jön Türk hareketi ordunun yönetimini ele geçirdikçe, kaçınılmaz olarak işin içine bir otoriter merkezîyetçilik ruhu karışacaktı.

1908 JÖN TÜRK DEVRİMİ

Jön Türk hareketi 20. yüzyılın başlarında da gelişmeyi sürdürdü ve çoğunluğu mekteplilerden oluşan birçok subay harekete katıldı. Özellikle 1902-1906 arasında, yıllardır kendini gösteren disiplin suçları ve asker kaçaklarının sayısı büyük ölçüde artmıştı. Siyasal çevreden uzak tutulan mektepli genç subaylar örgütlenerek gizliden gizliye iktidarı ele geçirme planları yapmaya başladılar.⁸ Böylesi devrimci, askeri cemiyetlerin de katılmasıyla Jön Türk hareketi gittikçe radikalleşti.

Bu türden gizli cemiyetlerden biri 1905'te Harp Akademisi'nden daha yeni mezun olmuş, 5. Ordu subayı Mustafa Kemal tarafından Vatan adıyla kuruldu; ardından Yafa ve Kudüs'te de cemiyetin şubeleri açıldı. Bunun ardından Vatan ve Hürriyet Cemiyeti adını alan gruba kısa sürede padişahın casuslarının gözetiminden ve özellikle ülkelerinin üstüne çökmüş dış ve iç tehlikelere göğüs geremeyen Osmanlı yönetiminin felç olmuş durumundan hoşnutsuz birçok subay ve sivil bürokrat katıldı. Vatan ve Hürriyet Cemiyeti subayları durumdan hoşnut değildi, ama yerel destek alamıyorlardı; Araplar hâlâ padişaktan yanaydı. Bunun üzerine Mustafa Kemal, Makedonya'da bulunan ve hem yerel savaşı bastıramamaktan, hem de yabancı güçlerin imparatorluğun iç işlerine karışmasından ötürü mutsuz olan 3. Ordu subaylarından destek almaya çalıştı. Orada, özellikle

de 1908 Devrimi'nden sonra Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar iktidarı elinde tutacak *triumvira*'nın gelecekteki iki üyesi olan Cemal ve Talat Beyler tarafından çok iyi karşılandı. Selanik'te de Osmanlı Hürriyet Cemiyeti adı altında Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin bir kolunu kurduktan sonra Suriye'ye döndü; ardından 1907'de yeniden Selanik'e gittiğinde, yokluğunda hareketin yönetiminden uzaklaştırıldığını öğrendi. Olaylar Aralık 1907'de hızlandı. Ermeni örgütü Taşnak ikinci kez Abdülhamid karşıtı güçleri birleştirme girişiminde bulunmaktaydı. Paris'te yeni bir kongre yapıldı. En sonunda katılımcılar teorik ve ideolojik sorunları bir kenara bırakıp hemen harekete geçme konusunda anlaşmaya vardılar. Selanik subaylarının Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, Ahmet Rıza'nın İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle birleşti.

İlk zamanlarda İttihat ve Terakki Cemiyeti, Meclis-i Mebusan'ın yeniden kurulmasını sağlamaya çalışmakla yetiniyordu; cemiyetin üyelerine göre ülkenin sorunları ancak bu şekilde çözülebilirdi. Sonradan Edirne'deki 2. Ordu subaylarının harekete katılımıyla, İttihat ve Terakki Cemiyeti padişahı başkente yürümekle tehdit eden cüretkâr bir tutum takındı. Devrimci önderleri ele vermek ve ortadan kaldırmakla görevli casusların Makedonya'ya gönderilmesi olayları hızlandırdı. Casuslar askerlerin arasına sızdılar ve içlerinden biri tarafından örgütü açığa çıkarılan Kolağası Ahmet Niyazi Bey Temmuz 1908'de kaçtı. Asilerin yuvalarını yok etmek üzere Makedonya Ordu Komutanlığı'na getirilen, padişahın temsilcisi Şemsi Paşa ise 17 Temmuz 1908 günü İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından Manastır'da öldürüldü. Padişah karşıtlarını yola getirmek üzere Anadolu'dan getirilen askerler de asilere katılarak Abdülhamid'in casuslarını öldürdüler. İsyan hızla 3. Ordu'nun çeşitli birliklerine ve sonra da Edirne'de konuşlanan 2. Ordu'ya yayıldı. Padişahın karşı koymaya yönelik girişimlerine karşın Selanik, Manastır ve Edirne orduları artık açıkça yönetime başkaldırıyordu. 20 Temmuz'da, Manastır'daki Müslüman nüfus ayaklanarak askeri ambarlara el koydu. Kosova vilayetlerinde de ayaklanmalar patlak verdi. Meşrutiyeti getireceğine ant içen öfkeli bir kalabalık, başkente yürüme tehdidiyle padişaha bir ultimatom gönderdi. En sonunda, 23 Temmuz 1908'de, kararsızlıklarla ve tartışmalarla geçen iki günün

sonunda boyun eğen padişah “kendisinin otuz iki yıl önce bahsettiği Meşrutiyet’i yeniden ilan etmekten mutlu olduğunu, şimdi artık halkının gelişen eğitim sayesinde yeterli olgunluğa ulaştığını”⁹ açıkladı. Devrime dönüşen ayaklanma böylece amacına ulaşıyordu.

31 MART VAKASI

Abdülhamid’in yol açtığı uzun karanlık dönem sona ermiş ve görünüşe göre özgürlük günleri başlayıvermişti. Öte yandan Sultan Abdülhamid tahtta kalıyor, İttihatçılar hükümdarın hareketlerini Şurayı Devlet ve bakanlıklar gibi birtakım mekanizmalarla, özellikle de Sadrazam Kâmil Paşa aracılığıyla denetlemeyi yeğliyordu. Abdülhamid saltanatının geri kalanı boyunca devlet işlerini yöneten Kâmil Paşa, özel olarak bir mali reformlar programı geliştirdi ve Ağustos 1908’de yeni bir askerlik yasası getirdi. Yasaya göre, Müslüman olmayanlar da askere çağırılacak ve azınlıkların askerlik yapmamak için ödedikleri muafiyet vergisi kalkacaktı. Kâmil Paşa bu yeni askerlik ilkesine ek olarak, Abdülhamid tarafından kurulmuş eski küçük bakanlıkları, özellikle de sağlık ve levazım bakanlıklarını örgütlü bakanlıklara dönüştürdü, ardından da ifade ve cemiyet kurma özgürlüklerini genişletti. Bu şekilde sadrazam yeni bir meclis seçiminin işaretini veriyordu. Bu da, tamı tamına otuz iki yıldır ilk kez yapılacaktı. Tam da o sırada eski liberal-İttihatçı bölünmesi Jön Türk hareketi içinde yeniden gün ışığına çıktı. Her grup Meclis’te kendi üstünlüğünü sağlamak istiyordu. Eli kulağındaki seçimlerden hemen önce rekabet halinde iki siyasal akım ortaya çıktı: Bunlardan biri, büyük ölçüde imparatorluğun birlik ve beraberliğinin yeniden oluşturulması, merkezi yönetimin güçlendirilmesi, devletin laikleşmesi ve toplumsal yapıların Batılılaşması yanlısı aktif subayların hâkim olduğu İttihat ve Terakki Cemiyeti’di; diğeri ise 14 Eylül 1908’de Abdülhamid’in yeğeni Prens Sabahattin tarafından kurulan, dini ve etnik azınlıklara bazı özerklikler verilmesini isteyen, ademi merkezîyetçilik yanlısı Osmanlı Ahrar Fırkası.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Aralık 1908 seçimlerini kazanan grup oldu ve sandalyelerin hemen hepsini aldı; ancak kısa süre sonra, imparatorluğun gerilemesini dinden uzaklaşmaya bağlayan gelenekçi kesimden

buna sert bir karşılık geldi. Meşrutiyet'e muhalif ve dini yasalara dönülmesini isteyen muhafazakârların harekete geçmesini sağlayan unsurlardan biri de, alaylı subayların onların davasına katılmış olmalarıydı. Bu subayların İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne duydukları öfke aslında temelsiz değildi. Temmuz 1908 darbesinin sonunda, girilen reformların sayısı, yoğunluğu, derinliği ve hızı İttihatçılar için ordunun yenilenmesinin ne denli önem taşıdığını pekâlâ gösteriyordu. Askeri teftiş komisyonunun ortadan kaldırılması, Müslüman olmayanların askere alınmasına izin verilmesi, piyade alaylarıyla manevralara ilişkin yeni düzenlemelerin getirilmesi, rütbelerin yeniden düzenlenmesiyle ilgili bir komisyonun kurulması gibi reformlar bunların arasında anılabilir. Rütbelerin bir komisyon aracılığıyla düzenlenmesi özellikle padişahın kayırmacılığına karşı mücadele etmek ve sarayla iyi ilişkiler içinde olduklarından fazla hızlı yükselenlerin durumunu gözden geçirmek amacını güdüyordu; yani açıkçası, padişaha yakınlıklarıyla bilinen alaylı subayları hedef alıyordu.¹⁰

Tarihte 31 Mart Vakası olarak adlandırılan, İttihatçılarla alaylı subayların desteğini arkalarına almış muhafazakârları karşı karşıya getiren ayaklanma, 1909 Nisan'ının 12'sini 13'üne bağlayan gece patlak verdi. İstanbul'daki 1. Ordu'dan, çoğunluğu Arnavutlardan oluşan bazı avcı ve piyade birlikleri kışlalarını bırakıp Ayasofya Meydanı'nda ilahiyat öğrencilerine katıldılar. Asiler Meclis'i basıp sadrazamdan İttihatçı mebusları sürgüne göndermesini, İslam ilkelerini yürürlüğe koymasını, 1908 devriminde görevden alınan tüm subayları yeniden orduya katmasını, İttihatçı subayları kovmasını istediler. Sadrazam Sait Paşa ile Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza, ayaklanmaya karşı koyamayıp padişaha istifalarını sundular. İsyankârların isteklerinin yerine getirilmesini isteyen Abdülhamid, yönetim üstündeki etkisini yeniden sağlayabilmek için Ahmet Tevfik Paşa'yı sadrazam yaptı ve Prens Sabahattin'in Osmanlı Ahrar Fikrasi'nı iktidardaki İttihatçıların yerine geçirmek istedi. İttihatçılar çok geçmeden bunlara karşılık verdiler. Gerici ayaklanma haberi Selanik'e telgrafla ulaşır ulaşmaz, Makedonya'da konuşlanmış 3. Ordu, yeni adıyla Hareket Ordusu, "suçluları" cezalandırmak ve düzeni yeniden sağlamak üzere başkente yürümeye karar verdi. 24 Nisan 1909'da İstanbul, Mah-

mut Şevket Paşa ve onun Kurmay Başkanı Mustafa Kemal komutanlığında 3. Ordu birlikleri tarafından ele geçirildi. Bozgundan payını alan Abdülhamid tahttan indirildi ve Selanik'e sürgüne gönderildi. Sonradan geri getirildiği İstanbul'da, Beylerbeyi Saray'ında 1918'de yaşamını yitirdi."

İMPARATORLUĞUN SONU

İTTİHATÇI TRIUMVİRA

Gerici ayaklanmanın 13 Nisan 1909'da kanlı olaylarla bastırılmasını izleyen yıllarda, 1908 Devrimi hızla Enver, Talat ve Cemal Paşalar-dan oluşan İttihatçı, askeri bir diktatörlüğe dönüştü. Tüm bunlar askeri çatışmalar içinde geçen bir dönemde gerçekleşiyordu; Enver Paşa'nın hazırladığı, 12 Mayıs 1914 tarihli, zorunlu askerliğe ilişkin Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu'nun yürürlüğe konması da bunu kanıtlar. Kanunun temel özelliği askeri hizmeti yirmi beş yıl olarak belirlemesiydi; bu sürenin yirmi yılı aktif olarak, beş yılı da ihtiyat kuvvetlerinde geçiriliyordu. Piyadeler için bu süre yalnızca iki yıldır. Ülke savaşa hazırlanıyor, yitirilen toprakların ancak bu şekilde geri alınabileceği düşünülüyordu.

Balkan Savaşı'nın sarsıntısı ve Edirne'nin alınması bu konuda büyük rol oynuyordu. Cermen-Osmanlı Orta Asya'yı istiyordu, özellikle de ortak umutlar doğuran ve güçlerini yeni topraklara, Türk topraklarına, geniş anlamda Orta Asya'ya yaymayı hedefleyen Türkçülük ve Turancılık ideolojilerinin gelişmesi bunda etkendi.²

Triumvira'nın kendilerini İtilaf Devletleri'ne daha yakın gören iki üyesi, Talat ve Cemal Paşalar bu savaş yanlısı tasarıya her şekilde karşı çıkıyor ve merkezi kuvvetlerle çatışmaya girmeyi reddediyordu. Üçüncü üye, Alman askeri gücüne hayran olan Harbiye Nazırı Enver Paşa ise General Liman Von Sanders ve Büyükelçi Wangenheim'in desteğiyle, onlara engel olmak için Meclis-i Mebusan'ı İtilaf Devletleri'ne savaş açmaya zorladı; başarısız da olmadı: Sadrazam Sait Halim, Almanya ile yapılacak müzakerelerde kendisini görevlendirdi. Bunun sonucunda, 2 Ağustos 1914 tarihinde, Talat ve Cemal Paşaların rızası olmaksızın Almanya ile gizli bir müttefiklik anlaşması imzalandı. İmparatorluğun Birinci Dünya Savaşı'na Almanya'nın yanında katılmasının yarattığı en önemli bunalım, *Goeben* ve *Breslau* davasıyla patlak verdi. 4 Ağustos'ta Cezayir'deki Fransız

limanlarını bombalayan bu iki Alman zırhlısı 10 Ağustos'ta, peşlerinde İngiliz donanması olmak üzere boğazlara sığındı; bunu takiben Osmanlı hükümeti tarafından satın alındıkları bildirildi.³ 27 Ekim'de Osmanlı donanması Karadeniz'e girdi. 29 Ekim sabahı *Goeben, Breslau* (yeni adlarıyla *Sultan Selim* ve *Midilli*), *Hamidiye* zırhlısı, dört muhrip ve iki mayın gemisi Odessa, Sivastopol ve Karadeniz'deki başka Rus limanlarını bombaladı. 2 Kasım'da Rusya, 5 Kasım'da Fransa ile İngiltere Türkiye'ye savaş açtı. Padişahın yanıtı 11 Kasım'da geldi; imparatorluk en son savaşına giriyordu.

SON BOZGUN VE KEMALİST DİRENİŞ

Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'yla müttefik olmasının nedeni öncelikle ekonomikti. Asya'da Türkiye üstünden geniş bir Doğu İmparatorluğu kurmak yoluyla, benzer hedefleri olan İngiltere'ye karşı da başarı kazanacaktı; buna karşın Jön Türklerin amacı kesinlikten daha uzak ve daha üstü kapalıydı.⁴ Savaşa hem Türk dili konuşan halkların Rus boyunduruğundan kurtarılması gibi "idealist", hem de yitirilen toprakların yeniden fethi ve Asya'da yeni kaynaklara el koymak gibi ekonomik açılardan yaklaşıyorlardı. Sonuç beklenenden çok farklı oldu. Savaşın dünya çapına yayılması korkunç bir sarsıntıya yol açtı ve kısa sürede Almanlarla ittihatçıların arzularının gerçekleşmesinin ne kadar güç olduğunu ortaya çıkardı.⁵

Almanların Türklerden bekledikleri şeyler onların olanaklarını bir hayli aşırıyordu, dolayısıyla gerçekleştirmeleri olanaksızdı. Türkiye sadece boğazları, engin topraklarının sınırlarını savunmakla kalmayıp Mısır'ı fethetmek, İran'ı ayaklandırmak, Transkafkasya'da bağımsız devletler kurulması için hazırlıklar yapmak, ardından da Afganistan üstünden Hindistan'ı tehdit etmek durumundaydı; sonra da Avrupa'daki savaş sahnesinde etkili biçimde katkıda bulunması bekleniyordu kendisinden. Türkiye askeri operasyonlarının yönetimi konusunda, elindeki maddi olanaklarla hedeflerini uyumlu hale getirmenin zorunluluğunu anlamamıştı.⁶

Aslında büyük operasyon birlikleri oluşturmak ve ciddi bir askeri eğitimden geçirmek üzere yedek birlikler kurmak gerekirdi. Bu mevcudun gereksinimlerinin karşılanması, onları çalıştırmak için kıışlar, eğitim merkezleri kurulması ve onlara donanım malzemeleri sağlanması zorunluydu. Oysa, tüm bunları gerçekleştirmek ittihatçı hükümetin elinden gelmiyordu. Bu yüzden, Osmanlı ordusu donanım ve talim açısından kötü durumdaydı; iyi beslenmemiş, giysileri kötü, bedensel açıdan kötü durumda, kötü beslenmeden ötürü hastalıklara yakalanmış, erzaktan ve ilaçtan yoksun binlerce kişiden oluşuyordu. 3. Ordu Komutanı İbrahim Paşa bu durumu şöyle anlatıyordu:

Ambarlarda buğday kalmamıştı. Askerlerin ihtiyaçlarını yabancı ülkelerden getirtiyorduk: Üniformalar, ayakkabılar, çoraplar [...] buğday ve çavdar Romanya ve Rusya'dan geliyordu [...] askerlere verilen aylıklar da çok düzensiz ödeniyordu, İstanbul'da yılda on iki yerine beş ya da altı kez ödeme yapılıyordu [...] yemekler feciydi [...] askeri binalar adet açısından yetersizdi ve bütünüyle harap haldeydiler [...] askerler çıplak ve sefildi.⁷

Ayrıca ülkenin ekonomik gelişimini de hızlandırmak, ordunun gereksinim duyduğu gereçlerin en azından bir bölümünü karşılayabilecek sanayi kolları vücuda getirmek, birliklerin hızlı ve rahat biçimde hareket edebilmesini sağlamak için karayolunu ve demiryolu ağını geliştirmek gerekiyordu. Ne var ki ülkede çok az yol ve tek yönlü birkaç demiryolu hattı vardı. Bu yüzden, imparatorluk her tarafı tehlikelerle dolu ve etkili biçimde savunabilmek için fazla büyük olan 12.000 kilometrelik sınırları konusunda güçsüzdü.

Savaşın sonuçları ülke için korkunç oldu. 30 Ekim 1918'de, kazananlarla Osmanlı İmparatorluğu arasında Mondros Mütarekesi'nin imzalanması imparatorluğun fiilen sonunu getirdi. Zira mütareke, Osmanlı ordusunun hemen terhis edilmesi; İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının yeniden açılması; stratejik bölgelerin İtilaf Devletleri'nce işgali; İtilaf Devletleri'nin güvenliği için zorunlu görülmesi durumunda başka bölgelerin işga-

li; limanların ve demiryollarının yerlerinin, aynı şekilde hammadde (demir, yağ, kömür) üretimi ve dağıtımının işgalciler tarafından belirlenmesi gibi şartlar öngörüordu.

Mondros Mütarekesi 20. yüzyıl başındaki emperyalizmin en şaşırıcı örneklerinden biriydi; İtilaf güçleri Osmanlı askeri örgütünü parçalayarak, imparatorluk kaynaklarını kendi denetimlerine alıyor, dahası, herhangi bir bahaneyle ülke topraklarını işgal etme hakkını ellerinde bulunduyorlardı. Bu haklarını kullanmakta gecikmediler de: Kısa süre sonra İngilizler İstanbul ve Mezopotamya'yı; Fransızlar Suriye ve Kilikya'yı; İtalyanlar Konya ve Antalya'yı işgal etti; Yunanlılar Ege Bölgesi'ni, İzmir'i alıp yalnızca Orta Anadolu'yu Türklere bıraktılar.⁸

İtilaf Devletleri ile Osmanlı hükümeti arasında 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Antlaşması daha da büyük bir şok yarattı. Bu anlaşma Osmanlı İmparatorluğu'nu şu maddeler uyarınca yasal yoldan ortadan kaldırıyordu: Ege Bölgesi'yle Trakya'nın Yunanlara verilmesi; Irak, Arabistan ve Suriye'nin Fransızlarla İngilizler arasında paylaştırılması; Anadolu'nun güneyi ve güneydoğusunun Fransızlarla İtalyanlar arasında bölüştürülmesi; Boğazların kontrolünün işgal kuvvetlerine verilmesi; Anadolu'nun doğusunda Kürt ve Ermeni devletleri kurulması; imparatorluğa ait toprakların Anadolu'nun merkezi ve İstanbul'la sınırlı bırakılması.

Başında ordunun olduğu ve Türk Müslüman tüccar sınıfı, taşralı eşraf ve bürokratik elitleri tek bir amaca, işgalcilere karşı direnmeye ve ülkenin siyasal bağımsızlığını korumaya yönelik olarak bir araya getiren Kemalist direniş işte bu bağlamda başladı.⁹ Ülkenin doğusundaki direnişi örgütlemek amacıyla toplanan Erzurum Kongresi'nde bulunanlar bunun kanıtıydı: Kongrede bulunan 54 temsilciden 17'si yerel eşraf (toprak sahipleri ve tüccarlar), 5'i eski subay, 4 emekli devlet memuru, 5 öğretim görevlisi, 4 gazeteci, 5 hukukçu, 1 mühendis, 1 doktor, 6 din adamı, 3 eski mebus, 2 general ve 1 eski bakandı.¹⁰

Azınlıkların çekip gitmelerinden sonra, onların mallarına mülklerine sahip olmayı düşünen Türk tüccarlar ve taşralı eşraftan müteşekkil âyanın Kemalist harekete verdiği destek bu açıdan bakıldığında anlaşılabilir görünür. Kemalistlere gelince, silahlı eylemlerinin başarıya ulaşması bü-

yük ölçüde yerel eşrafın maddi-manevi desteğine bağlıydı. Mustafa Kemal tüccarlarla eşrafın ellerindeki malzemelerin % 40'ına el konması emrini vermişti." Kuşkusuz, eşrafın bu milliyetçi davaya katkısı sadece mal bağışlamakla kısıtlı değildi, yeni yeni gelişmekte olan Türk burjuvazisi Kurtuluş Savaşı öncesinde, savaş sırasında ve sonrasında önemli bir rol oynadı. Öte yandan, bu saptama hiçbir şekilde burada gecikmiş bir burjuva devriminin söz konusu olduğunu göstermiyor, bu daha çok sosyoekonomik elitlerle bürokratik elitler arasında hassas ve korkunç çalkantılı bir dönemde yapılan, herkesin yararına olacak bir işbirliğiydi.

İKİNCİ KISIM
ÇAĞDAŞ TÜRKİYE

CUMHURİYETİN İLK YILLARI

OTORİTER REFORMCULUK

“Yaygın kaniya göre, Kemalizm köklü şekilde geçmişle aradaki bağların koparılması”,¹ yeni bir yönetici grubunun eskisinin yerini alacağı bir kırılma noktasıdır. Kaldı ki her şeyden önce, Mustafa Kemal'i yüceltmek amacıyla ileri sürülen bu tam kopma savı, üyeleri Batı tipi Osmanlı askeri okullarda yetişmiş ve hemen hepsi Jön Türk hareketine karışmış olan ilk Kemalist grubun kendi yapısını yadsır. Ayrıca Mustafa Kemal'in kendisi de 1905'ten sonraki aktivist siyasal yaşamında reformcu Jön Türk hareketine katılmış, 1907'den sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi olmuştur. Dolayısıyla, şunu söylemek daha yerinde olacaktır: “[...] Kemalist Cumhuriyet Türk yönetimdeki elit kesimin kendisinin değiştiği, devleti ve özetle ülkeyi değiştirdiği uzun bir sürecin sonucudur.”² Bu saptama ayrıca üstü kapalı biçimde, söz konusu değişim sürecinin kitleleri ilgilendirmeyip elit kesimin işi olduğunu dile getirir. İradeci hareketin özelliği “Halka rağmen, halk için” sloganından bellidir. Bu yüzden, o dönemdeki tüm laikleşme/batılılaşma reformları her türlü etnik, siyasal ya da dinsel muhalefete karşı daha da büyük bir dikkat sergileyen otoriter bir güdümcülüğün izlerini taşır.³

Bu Kemalist laikleşme/batılılaşma sürecinin bazı önemli tarihleri şöyle sıralanabilir:

- 1 Kasım 1922 : Saltanatın kaldırılması
- 29 Ekim 1923 : Cumhuriyet'in ilan edilmesi
- 3 Mart 1924 : Hilafetin kaldırılması ve tarikatların yasaklanması
- 8 Nisan 1924 : Şeriye mahkemelerinin kaldırılması
- 20 Nisan 1924 : Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ilanı
- 25 Kasım 1925 : Kıyafet devrimiyle şapka kullanımının zorunlu kınması, fesin ve her türlü dini giysinin yasaklanması, ge-

- leneksel giysilerin yerine Avrupa tarzı giysilerin kullanılması, kadınların peçe takmasının yasaklanması
- 26 Aralık 1925 : Hicri takvimin yerine Gregoryen takvimin kullanılmaya başlanması
- 17 Şubat 1926 : İslam hukukunun yerine İsviçre Medeni Kanunu'nun kabulü; kadınlara medeni hakların tanınması; çokeşliliğin yasaklanması ve medeni nikâhın zorunlu kılınması
- 1 Mart 1926 : Alman Ticaret Kanunu ve İtalyan Ceza Kanunu'nun benimsenmesi
- 10 Nisan 1928 : Anayasadaki dini terimlerin kaldırılması, din ve devlet işlerinin ayrılması
- 1 Kasım 1928 : Arap alfabesinin yerine Latin alfabesinin kabul edilmesi
- 1 Eylül 1928 : Arapça ve Farsça eğitimin okullardan kaldırılması
- 3 Nisan 1930 : Türk kadınlarına seçme ve seçilme hakkı tanıyan yeni Belediye Kanunu'nun kabul edilmesi
- 26 Mart 1931 : Uluslararası ölçülerin kabul edilmesi
- 16 Eylül 1932 : Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin kurulması ve Arapça-Farsça sözcüklerin tasfiye edilmesi
- 21 Haziran 1934 : Soyadı Kanunu'nun kabul edilmesi
- 5 Aralık 1934 : Kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakkının tanınması

Bu reformları hayata geçirenlere gelince, bu noktada adli düzenle devletin adı anılabilir ama bunlara bir de özellikle Cumhuriyet ordusunu eklemek gerekir. Ordu öncelikle rejimin güvenliğini korumaktaydı. Yerel anlamda hükümeti temsil eden alay ya da ordu komutanları askerlik dışı güçler elde ediyor, kendilerine ürkütücü baskı olanakları sağlıyordu; ayrıca devlet örgütünün, kendini onunla özdeşleştirmeye çalışan ayrıcalıklı kesimiydi; devlet fabrikalarının kurulmasında olduğu gibi ülkenin dış politika-sında da, karar aşamasında etkin bir rol oynuyordu.⁴ İçişleri, Savunma ve Ulaştırma Bakanlıklarına asker kökenli milletvekilleri getiriliyordu.⁵ Sonuç olarak ordu ulusun okuluydu ve bu okulda tüm yurttaşlar vatan sevgisi kazanmak zorundaydı; askere alınanlara teknik ve medeni eğitim verilme-

ye çabalanıyordu. Ayrıca subaylar yurtseverliğin ve yurttaşlığın ateşli savunucuları haline gelmiş, zorunlu askerlik çerçevesinde bunun oynadığı rol ve üstlendiği sorumluluk ulusal, dolayısıyla son derece siyasal bir boyut kazanmıştı.

SIYASAL ÇATIŞMALAR, MUHALİF HAREKETLER

Gerçek bir toplum mühendisliğinin meyvesi olan bu iddialı toplum tasarısı öte yandan herkesçe kabul görmedi ve Kemalist rejimin karşısında, az önce değinilen birtakım kanun ve uygulamaların ardından özellikle din alanında gittikçe büyüyen bir düşmanlık belirdi. Dolayısıyla Mustafa Kemal'in daha Kurtuluş Savaşı sırasında hissedilen yeni bir mutlakıyetçi rejime gösterdiği eğilime eklenen böylesi köktenci bunalımlara duyarsız kalınmadı ve milli mücadelenin ilk evrelerinde ona sıkı sıkıya bağlı olanlar arasında bile hoşnutsuzluklar ve muhalefetler doğdu. Zaman geçtikçe, Kemalistler arasındaki bu geçimsizlikler rakip grupların oluşmasına neden oldu: Bir yanda Cumhuriyet ile Osmanlı geçmişini birleştiren liberal bir siyasal düzen uğruna mücadele eden, bu şekilde Mustafa Kemal'in tam yetkisine karşı duranlar;⁶ diğer yanda Osmanlı geçmişiyle kökten bir kopuştan yana olup reformların hayata geçirilmesini otomatik bir rejimle sağlamak isteyenler vardı.

Bu iki grup arasındaki anlaşmazlıklar o denli ciddileşti ki Cumhuriyet Halk Partisi'ndeki (CHP)⁷ üç ayrı fikirli milletvekili, başarılı Kemalist General, 1. Ordu Müfettişi Kâzım Karabekir, 2. Ordu Müfettişi ve Mustafa Kemal'in askeri okuldan sınıf arkadaşı Ali Fuat Cebesoy ve eskiden Osmanlı İmparatorluğu sırasında Bahriye Nezareti Erkân-ı Harbiye reisliği yapan Rauf Orbay 17 Aralık 1924'te Mustafa Kemal'le yollarını kesin olarak ayırıp yeni bir muhalif oluşum kurmaya karar verdiler; Terrakiperver Cumhuriyet Fırkası işte böyle kuruldu. Kuşkusuz, eski İttihat Terakkiciler ve gericiler, ama aynı zamanda aralarında Refet Paşa, Cafer Tayyar ya da Cevat Paşa'nın da sayılabileceği birçok muhalif paşa doğrudan bu yeni partiyi destekledi.

Bu ilk resmi muhalif oluşum Cumhuriyet'in kuruluşundan bir yıl sonra ulusal egemenlik, ekonomik liberalizm, dini değerlere saygı ve kuvvetler ayrılığı gibi kavramları temel alıyordu. Parti programında aynı za-

manda tartışılmaya başlanan Kemalist reformların onanması için referandumla başvurulması ve onların yerine yenilerinin getirilmesi de vardı. Ama her şeyden önce, bir program hükmüne göre cumhurbaşkanı tarafsız kalmalı ve dolayısıyla seçildikten sonra partisindeki görevlerini bırakmalıydı. Bu son hüküm aslında Mustafa Kemal'in tam yetkisini hedef alıyordu; çünkü o hem cumhurbaşkanı hem de Cumhuriyet Halk Partisi'nin başkanıydı ve sadece kendisine karşı sorumlu olan bakanları seçme ve görevden alma haklarına sahipti. Resmi olarak unvan kazanan milletvekilleri tek partili rejimdeki resmi partinin üyeleri arasından bir rekabet şansı olmaksızın seçilip göreve atanıyorlardı. Bu yüzden bütünüyle, aynı zamanda ordunun başkomutanı olan, böylelikle her türlü sivil ve askeri gücü elinde tutan devlet başkanına bağlıydılar.

Gelgelelim, 1925 ilkbaharında ülkenin güneydoğusunda Şeyh Said'in hem etnik hem dini isyanının patlak vermesi ve kısa sürede bölgeye yayılması⁸ yeni muhalefet partisinin siyasal tasarılarını alt üst etti. Mustafa Kemal parti üyelerinden bazılarının Şeyh Said ayaklanmasına katıldığını öne sürerek, parti sorumlularına etkinliklerinin ulusal güvenliği tehdit ettiğini ve sonuç olarak oluşumlarını dağıtmaları gerektiğini bildirdi; bu şekilde ayrı fikirli paşaların da dahil olmak üzere her türlü muhalefeti ortadan kaldırmakta ne kadar kararlı olduğunu gösteriyordu. Türkiye Cumhuriyeti'nin kısa ömürlü bu ilk resmi muhalefet partisine bakıldığında, muhalif paşaların etkisiz hale getirilmesinin üç evrede gerçekleştiği görülür. 19 Kasım 1924 tarihinde kabul edilen, bundan böyle görevini sürdüren subayların yasama seçimlerinde aday olmalarını ve siyasal oluşumlarda taraf olmalarını yasaklayan kanunla, paşalar önce askeri mevkileriyle siyasal sorumlulukları arasında bir seçim yapmak durumunda bırakıldılar; Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nda kalarak seçimlerini siyasetten yana kullandıklarında, 5 Haziran 1925'te hükümet güvenlik sorunları nedeniyle bu partinin etkinliklerine son verdi.⁹

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası böylece dağıldı, ama 16 Haziran 1926'da eski parti milletvekili Şükrü Bey'in İzmir'de Mustafa Kemal'e suikast girişimine karıştığı iddiasıyla tutuklanması¹⁰ şüpheleri yeniden yasaklı muhalefet partisinin eski paşalarına çevirdi. Kâzım Karabekir, Rauf Paşa

ve Ali Fuat Paşa hakkında tutuklama müzekkeresi verildi. Cebesoy anlarında o fırtınalı zamanları şöyle anlatıyor:

Bir aydan beri, paşa rütbesine yükselmiş şerefli bir asker oluşumuz, teşrii masuniyetimiz, mazideki hizmetlerimiz, şahsiyetimiz, hepsi unutulmuştu. Haksızca ve saygısızca yapılan muamelelerin izleri derin ve köklüydü. Bu muameleler bizi o kadar yıpratmış, istikbal hakkında o kadar ümitsizliğe düşürmüştü ki, hiçbir şeye inanmaz hale gelmiştik."

Mustafa Kemal'e yapılan suikast girişiminin dosyasından sorumlu Ankara ve İzmir İstiklal Mahkemeleri kısa süre sonra soruşturmalarını olayların ve baş sorumluların da ötesine taşıdılar ve kanunlarla yasal yargılama yöntemlerini pek de gözetmeksizin devlet başkanının tüm siyasal muhalifleri üstünde amansız bir baskı uygulamaya başladılar. Hepsi yasaklı Terrakiperver Cumhuriyet Fırkası üyesi olan dört eski general, Kâzım Karabekir, Refet Bele, Ali Fuat Cebesoy, Cafer Tayyar ordunun ve birçok sivilin baskısıyla serbest bırakıldı. Buna karşın, tüm tutukluların aynı şansa sahip oldukları söylenemez: Eski Maliye Nazırı Cavit Bey'den Kurtuluş Savaşı'nda Mustafa Kemal'in silah arkadaşı olan Yarbay Arif gibi Jön Türk hareketinin hayatta kalan ileri gelenleri idam edildi.

Gitgide çoğulculuğunu daha çok yitiren ve tek sesli bir hal alan Millet Meclisi'nden tüm büyük muhalefet tehditleri temizlenince, paylaşımsız bir güce sahip olan Mustafa Kemal'in elini kolunu bağlayan bir şey kalmamıştı.¹² Bununla birlikte, 1929 yılında dünyada patlak veren ekonomik kriz onu halkta hoşnutsuzluk yaratan otoriter reformculuktan başka bir siyasal yol aramaya itti. Halktan gelen ve gittikçe artan tepkileri bastırmak için aklına Türkiye'nin Paris Büyükelçisi Fethi Okyar geldi; Okyar 12 Ağustos 1930'da çağrılıp yeni bir muhalefet partisi kurmakla görevlendirildi ve Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) kuruldu. Ancak şunu belirtelim ki, 1925'te Terrakipervêr Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşundaki etken, Mustafa Kemal'in tutumlarını onaylamayan gerçek bir muhalefet isteğiydi; oysa bu yeni parti Fethi Okyar'dan Fransız ve İngiliz parlamenter sistemlerine ilişkin

bilgi alan Devlet Başkanı'nın arzusuyla kurulmuştu. Nüfuzlu paşaların oluşturduğu 1925 grubunun tersine, yeni partinin milletvekilleri titizlikle, demokrasinin reformlar gibi tepeden gerçekleştirilebileceği kanısında olan Mustafa Kemal tarafından seçilmişti.

Mustafa Kemal'in arzusu üstüne kurulmuş olup onun sıkı gözetimi altında varlığını sürdüren Serbest Cumhuriyet Fırkası 1924 Terrakiper-ver Cumhuriyet Fırkası kadar bağımsız değildi. Bu yüzden, iktidarda Cumhuriyet Halk Partisi'nin yerini alması daha da zor görünüyordu. Ama iznili bir muhalefetin doğuşu nefret ve hınç dalgalarının dört bir yana yayılmasına neden oldu. Fethi Okyar'ın her konuşmasından sonra ayaklanmalar çıktı ve Doğu bölgelerine kaygı verici bir karışıklık egemen oldu. Sonunda 17 Kasım'da, Devlet Başkanı'nın baskısıyla, Fethi Okyar içişleri bakanına yazdığı bir mektupla partisini dağıtmak istediğini açıkladı. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın beklenmedik çıkışı Mustafa Kemal'in kısa sürede onun siyasal yaşamına son vermesine yetti; bu şekilde genç Türkiye Cumhuriyeti'nin her zaman tehlikede, demokrasiye açılımın güçlendireceği kuşkusuz olan bir tehdit altında bulunduğunu kanıtlıyordu.

ULUSAL BURJUVAZİNİN İZİNDE: KEMALİST REJİMİN EKONOMİ POLİTİKASI

Kemalist rejim yansız değildi, ne de kadrolarının inandığı ya da düşlediği gibi bütünüyle özerkti. Aslında genç Cumhuriyet devletin toplumsal sınıfların üstünde olmadığını anlamak için genel ekonomik yönelimlere bakmak yeterlidir. Tarihsel akış da bunu doğrular. Burada incelenen dönem boyunca (1923-1950) devlet aygıtı sadece ulusal kimliğin oluşturulması sürecini yönetmekle kalmaz, ayrıca ekonomik yaşam ve bundan kaynaklanan tüm güç ilişkileriyle birlikte benimsenen sermaye birikimi modelinin temel aracı olur. O halde amaçları "doğmakta olan, cumhuriyetle yönetilen bir devlete kısa sürede toplumsal-ekonomik bir temel kazandırmak için ülke içinde ulusal ekonomiyi desteklemek ve ekonomik güçleri yeniden yapılandırmak"¹³ olan Kemalistlerin bu ekonomi politikalarına yakından bakalım.

1923-1929 döneminde benimsenen gelişme tarzı dış satıma ve yeni bir ticari Türk-Müslüman burjuvazisinin yaratılmasına mutlak bir ayrı-

calık veren, dış dünyaya dönük bir model üstüne kuruluydu. Tüccar burjuvaziyle bürokrasi arasındaki ilişkiler işte bu şekilde daha da karmaşık hale geldi ve devlet Müslüman olmayan azınlıklardan geriye kalan mülkleri yeniden dağıtarak, Türk-Müslüman tüccarlara bazı ayrıcalıklar tanıyıp para yardımı yaparak ekonomik gelişmenin başlıca aktörü haline geldi.¹⁴

Büyük 1929 bunalımı tüm çevre ülkelerde olduğu gibi Türk tarım üretimi sistemini de felce uğrattığından, dış dünyaya dönük ve bağımlı bir modele dayanan bu birikim rejimini alt üst etti. Ticaret hadlerinin bozulması, döviz eksikliği, tarım gelirlerinin değişkenliği yüzünden Türk parasının değer kaybetmesi çok geçmeden tüccarların birçoğunun iflas etmesine yol açtı, bu da Kemalist yöneticileri dışalım ve satım hacmini düşürmeye, hammaddelerin dışsatımına ve dış ticarete ayrıcalık tanıyan ekonomi politikalarını yeniden gözden geçirmeye itti:

Cumhuriyetçi seçkin tabaka 1929 krizi bağlamında kendi kalkınma politikalarına yeni bir biçim vermek durumunda kalır. Kamu erkinin toplumun özel sektöre bakışında öyle bir hava vardır ki onun istikrarlı bir gelişme sağlayacağına ilişkin güven derinden sarsılmıştır.¹⁵

1929 krizi ve doğurduğu yıkımlar Batı ve emperyalizm karşıtı duyguların yeniden ortaya çıkmasına yol açtı. Kurtuluş Savaşı'nın ilk günlerinde olduğu gibi, birçok Türk –az çok birbirinin içine geçmiş şekilde– kapitalizmle emperyalizmin kendilerinin gerçek düşmanı olduğunu düşünmeye başladı. O halde gelişme için sermaye ve ulusal girişimciler nereden bulunacaktı? Yabancı etkisine son vermek için onca mücadeleden sonra, yeni cumhuriyet rejimi hiç de dış sermayeden yana değildi, yabancı yatırımcılar da sermayelerini Türkiye'ye yatırmaya çok niyetli değildiler.

Sonuçta, kapitalist dünya başarısızlığa uğradığından gözler kaçınılmaz olarak başka türlü bir ekonomik sistemin denendiği, dünyanın başka bir yerine çevrildi. Sovyet Rusya karşılaşılan tüm güçlüklerle karşın kapitalizmin yaşadığı krizden pek etkilenmemiştir, devlet tarafından yönetilen ekono-

misî bunalımdan korunmuş görünüyordu. Türkiye de çok geçmeden bu örneği izlemeye başladı. Ancak Kemalist yöneticilerin sıkı sıkıya himayeci bir ekonomi modelini benimsemeleri Sovyetler Birliği'ne yönelik herhangi bir siyasal ya da ideolojik eğilimden kaynaklanmıyordu; bunun nedeni sadece zamanın getirdiği pratik zorunluluklardı. Dolayısıyla, sonradan "devletçilik" olarak adlandırılan bu yeni ekonomi politikasının amacı ekonomiyi ortaklaşa hale getirmek ya da devlet tekelleri oluşturmak değildi; asıl amaç özel sermayenin yetersiz, hareketsiz ya da önemsiz görüldüğü başlıca sektörlerde yatırımlar yapmaktı.¹⁶ Dönemin ekonomi bakanı devletin bu yeni ekonomi politikasını şu şekilde tanımlıyordu:

Yeni Türkiye'nin ekonomi politikası diğer ülkelerde uygulananların bir benzeri olamaz. Tarihimizle, ihtiyaç ve zihni yapımızla uyumlu bir ekonomi politikası oluşturmalıyız. Siyasi düşünceler tarihindeki hiçbir ekole mensup değiliz. Ne bırakınız yapsınlar, bırakınız gitsinler, ne sosyalizm ne de komünizm. Tam tersine yeni bir ekonomik sistem inşa ediyoruz. Özel sektör ve Devlet ekonomik yapıyı canlandırma sorumluluğunu beraber üstlenmelidir. Bankacılık ve ağır sanayi Devlet tarafından idare edilmelidir. Kısacası bazı alanlar devletin sorumluluğu altına girerken, diğerleri özel sektöre bırakılacaktır.¹⁷

Ekonomik altyapıların ve özel sanayi girişimcileri sınıfının zayıflığı ve tarımsal üretimin tıkanması Kemalist yöneticileri devlet kapitalizmini yaygınlaştırmaya sürükledi. Kaynak tahsisi sürecine hâkim olınması, özel sektöre uygulanan denetim ve Sovyet örneğinden esinlenen sanayileşme stratejisinin önemli yönlerinin hayata geçirilmesi bireysel tercihlerin üstünde devletin makroekonomik akılcığını dayattı.¹⁸ Böylece, ülkenin tüm dış ticareti yavaş yavaş devletin denetimine girdi ve kamunun etkisi madencilik, demir-çelik sanayii ve altyapılara, sonra da kimya ve yapı malzemeleri alanlarına dek genişledi, sonunda da tüketim malları sanayiinin ve hizmet sektörünün önemli bir bölümüne yayıldı. Bu önlemler ve daha sonraları benimsenen daha niceleri,¹⁹ ticari dengeyi hissedilir

biçimde Türkiye'nin lehine çevirdi ve yerel üretimi belli oranda güvence altına aldı. Ayrıca enflasyonsuz, bütçe açığı olmayan, istikrarlı bir ekonomik kalkınma da sağladı ve ülkede sanayileşmenin temellerinin atılmasına yol açtı.²⁰

BİRİNCİ KISIM İÇİN SONUÇ

Bu kısım boyunca, Osmanlı döneminin sonundan Cumhuriyet'in kuruluşuna dek ordunun geçirdiği tarihsel süreçleri kavramaya çalıştık. Bu döneme imparatorluğun kapitalist ekonomik sisteme dahil oluşundan sonra çökmesi ve temelde apolitik, iktidardan bağımsız, düşmanlarıyla donanımında olduğu kadar eğitim ve etkililikte de rekabet edebilecek yeni profesyonel savaşçılar yetiştirme amacı güden imparatorluk ordusunun yeniden yapılanma süreci damgasını vurmuştu. Zayıflamış ve itaatsiz bir orduya karşı Osmanlı bürokratlarının büyümlü formülü bu yeniden yapılandırma girişimiydi.

Oysa gördüğümüz üzere yeni savaş teknikleri konusunda yetişmiş modern, "ilerleme ve modernliğin simgesi", merkeziyetçiliğin aracı, dolayısıyla çökmekte olan bir İmparatorluğun içinde devleti güçlendiren bir araç olacak bir ordu yaratılınca, olaylar sanki ona siyasete müdahale etmesi için gerekli olanaklar sağlanmış gibi gelişti. Özetle, askeri reformlara koşut gelişen bir siyasal bilince tanık olundu. Modern askeri bilgilerle donatılmış ve Batı'daki düşünce akımlarından haberdar olan subaylar yitirilmiş topraklardan ve merkez yönetimin ataletinden hoşnutsuzdu; siyasal hedeflere ulaşmak için gitgide askerlik dışı eylemlere başvurmaya başladılar.

Ordu artık Osmanlı padişahlarının edilgin, toprakları genişletme aracı olmaktan çıkmıştı; harekete geçiyor, komplo kuruyor, iktidarı hedefliyordu. Ama böyle olunca da, kendini birlik ve beraberliğini zayıf düşüren siyasal tartışmaların içinde buldu. Kurumsal birliğini ciddi sınavlardan geçiren, sarayın kayırmacılığı, mektepli subaylarla alaylı subayların ters düşmesi, ittihatçılar-liberaller gibi birçok iç bölünmeyle uğraşırken, üstelik donanım ve talim açısından zayıf halde, Birinci Dünya Savaşı'nın eşliğinde kendi sınırlarını savunamayacak gibiydi; hele Almanlarla ittihatçıların Mısır'ı fet-

hetmek, İran'da bir ayaklanma başlatmak, Ortadoğu'da ve Hindistan'da İngilizlerin çıkarlarını tehdit etmek ve Avrupa'daki savaşlarda müttefiklerine yardım eli uzatmak yönündeki arzularını yerine getirmekten büsbütün acıydı. Amaç-olanak uyumsuzluğu doğal olarak bozgunu hazırladı.

ÇOKPARTİLİ DÖNEME GEÇİŞ

YENİ BİR SİYASAL OLUŞUM: DEMOKRAT PARTİ

Mustafa Kemal'in 1938'deki ölümüne dek sürdürdüğü reform hareketleri derin siyasal, ekonomik ve kültürel değişimlere yol açtı. Cumhuriyet rejimi Cumhuriyet Halk Partisi'nin sultanı altında kamu oylaması ve ulusal egemenlik ilkesi üstüne kurulu meşruluğunu pekiştirdi. Cumhuriyet kurumlarının sağlamlığı sayesinde, Atatürk'ün mirası sükûnet içinde geliyordu. En yakın çalışma arkadaşı ve dostu İsmet İnönü 1938'de onun yerine cumhurbaşkanı olduğu sırada Avrupa'nın üstünde kara bulutlar dolaşmaya başlamıştı bile. İsmet İnönü, Roma-Berlin mihverine bazı ödünler vermekle birlikte daha çok Müttefik güçlerine yakın durup İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin tarafsızlığını korumayı başardı; ama savaş yılları rejimin baskıcı yanını güçlendirmiş, sıkıyönetim, sıkı basın-yayın denetimi, güvenlik güçlerinin gücünün ve etkisinin artırılması gibi uygulamalar devreye girmişti. Bu dönemdeki gelişmeler ayrıca Türkiye'de büyük ekonomik gerilimlere de yol açtı ve ekonomi alanına devlet müdahalesini güçlendirdi. Bununla birlikte Türk ürünleri revaçta olduğu ve ticari olmaktan çok stratejik fiyatlara satıldığı için dış ticaret gelişmeyi sürdürüyordu. Kimi üretici ve tüccarlar büyük ölçüde vergi kaçırıp devlet denetiminden de sıyrılarak büyük servetler edindiler. Özellikle iki grup savaştan büyük yarar sağladı: yüksek tarım fiyatlarından kendilerine olağanüstü kâr sağlayan, hemen hepsi Müslüman Türklerden oluşan toptancılar ve Türk dışsatımının yüksek değerinden olduğu kadar vazgeçilmez dışalım kıtlığından da yararlanmasını bilen İstanbul tüccarları; bunların çoğu Rum, Yahudi ve Ermeni idi.¹

Savaş ekonomisinden ileri gelen bu kâr artışı karşısında, hükümet 11 Kasım 1942'de aceleyle bir vergi yasası çıkarmaya karar verdi ve varlık vergisi ilan edildi. Ödemeler on beş gün içinde yapılmak zorundaydı, aksi takdirde ceza uygulanacaktı; bir ay içinde ödeme yapılmazsa, yasaya karşı

ıkan vergi mükellefi tutuklanıp çalışma kampına gnderilebilecekti. Savaşın ekonomik ve parasal düşüşleriyle karşı karşıya kalan bir ülkede böyle si bir zorunlu tasarruf tedbiri doğal karşılanabilir; ama bu vergi haklı görüle-meyecek bir tarzda tasarlanıp kesilmeye başlanmıştı. Kısa süre içinde ver-gilendirme, açıkça temelde dine bağlı gerçekleştirilmişti; basında yayımla-nan borçluların ve tutuklu ya da çalışma kampına gönderilen kişilerin lis-teleri aslında sadece Rumlar, Yahudiler ve Ermenileri içeriyordu. İki yıl bo-yunca tutuklamalar, msadereler ve çalışma kampına göndermeler birbiri-ni izledi ve bu uygulamalar neredeyse her zaman gayrimüslimlere karşı ya-pıldı. Bu iş 15 Mart 1944'te Meclis'te oylanıp halen içeride bulunan borçlu-ları serbest bırakan ve ödenmemiş tüm borçları iptal eden bir yasanın çıka-rılmasına dek sürdü.

Varlık vergisinin tasfiyesini rejimin belli oranda özgürleştirilmesi ve hükümet düzeyinde Almanya'ya ve onun faşist öğretilerine karşı daha açık bir tavır alınması izledi: Mihver'in pek yakında bozguna uğrayacak oluşu ve Müttefiklerin gözüne girme zorunluluğu Kemalist seçkinleri reji-mi yumuşatmak durumunda bırakmıştı. 1944 Mayıs'ında Ankara'daki ę-renci gösterileri, güvenlik güçlerinin Türkiye'yi Almanya saflarında savaşa sürükleyecek bir rejim oluşturmak amacıyla hükümete karşı komplo kur-makla suçlanan Turancı grupları hedef alan bir soruşturmaya açtı. 1944 Ağustos'unda, Mihver'in yenilgiye uğrayacağından artık emin olan yöneti-ciler, diplomatik görüşmeleri kestikleri Almanya'ya 23 şubat 1945'te savaş açtılar. Sonunda 1 Kasım 1945'te Cumhurbաřkanı İsmet İnönü, Millet Meclisi'ndeki açılış konuşmasında, demokrasinin faşizmi yendiğinden ve rejimin demokratikleştirilmesi gerektiğinden söz etti. Ankara'daki Fransız Büyükelçisi Jean Lescuyer, Dışışleri Bakanı Robert Schuman'a sunduğu 17 Kasım 1950 tarihli raporda Türk hükümetini demokratikleşmeye teşvik eden dış etkenleri şöyle özetliyordu:

şunu da eklemek gerekir ki dışarıdan kaynaklanan ama bütünüyle zorunlu bir gerekçe Türk hükümetini bu yola [rejimin yumuşatıl-masına] itiyordu. Kendisini totaliter bir ülke olarak gösterip de Amerika'dan nasıl yardım isteyebilirdi? Dünyaya ve özellikle A.B.D.

kamuoyuna Türkiye'nin emin adımlarla demokrasi yolunda ilerlediğini göstermekten başka bir çare düşünülebilir miydi?²

Öte yandan tek parti yöneticileri Stalin'in ileri sürdüğü, Boğaz'da üsler oluşturulması, 1918'de Türkiye'ye bırakılan Kars ve Ardahan'ın SSCB'ye geri verilmesi gibi istekler karşısında Batı kamuoyunu yeniden kendi taraflarına çekmek ve bu yolla Amerikan askeri desteğinden yararlanabilmek amacıyla beklenmedik bir harekette bulunmayı zorunlu görüyorlardı;³ ama yine de bu gerekçeler yetersizdi. Buna ek olarak iç etkenlerin, özellikle iktidardaki tek partiyi rahatsız eden, halk arasında gitgide büyüyen hoşnutsuzluğun değerlendirilmesi gerekiyordu.

İsmet İnönü, Mustafa Kemal Atatürk gibi ülkeyi otoriterlikle yönetti. 1940'lı yıllarda, İkinci Dünya Savaşı dönemi boyunca ordusunu alarm durumunda tutmak zorunda kalan Türkiye'de savaş ekonomisi rejimin güvenlik kanadını daha da ön plana çıkardı, kırsal kesimde yaşayanları en fazla vuran kıtlıklara yol açtı. Köylüler bu savaş ekonomisi yüzünden gittikçe tek partiden uzaklaşıyordu:

1942'de, başlangıçta bir fiyat politikasıyla köylüye yardım etmek için kurulan Toprak Mahsulleri Ofisi amacını genişleterek bazı ürünleri orduya tahsis etmeye başlar, bu savaşın getirdiği bir zorunluluktur. Fiyatlar sabitlenir ve ürün dağıtımı zorunlu hale getirilir. Köylülerin tek parti yönetimine karşı duyduğu hınç temelde büyük oranda bu önlemlerden kaynaklanır.⁴

Bununla birlikte, büyük tarımsal kesim içinde iktidardaki tek parti rejimine karşı daha da büyük bir düşmanlık besleyen bazı önemli çıkar gruplarını belirtmek gerekir. Kurtuluş Savaşı sırasında Kemalist kadronun en önemli müttefiki olan, ama bütünüyle merkezi bir devletin kurulması sonucunda ayrıcalık ve özerkliklerinin azaldığını gören yerel eşraf bunların başında geliyordu. Ne var ki Cumhuriyet Halk Partisi'ne dış bileyen sadece yerel eşraf da değildi. Birkaç yıldan beri gitgide güçlenen, İslami diriliş hareketi yanlıları da aynı şekilde değişim istemekteydiler. Toplumun bir başka kesiminin, yeni Türk-Müslüman sanayici ve tüccar sınıfının da ikti-

dardaki Cumhuriyet Halk Partisi'nden birtakım şikâyetleri vardı. 1930'lu yıllarda görülen ve savaş halindeki bir dünyada tarafsızlıkla geçen altı yılın getirdiği olanaklarla daha da güçlenen devlet baskısı, sonradan gittikçe daha dinamikleşecek bir girişimci sınıfının ve özel sektörün üstüne yerleşeceği bir platform yarattı. Elverişli bir uluslararası bağlamda kendini yeterince güçlü hisseden ve halkın büyüyen hoşnutsuzluğundan yararlanan iş dünyasındaki Türk-Müslüman burjuvazisi ise, iktidardaki tek partinin devletçi politikalarına açıkça isyan ediyor ve daha liberal, dünya kapitalizmiyle daha uyumlu bir ekonomik sistem istiyordu.

İşte bu noktada tıkanan tek parti rejimi ya var olan biçimiyle toplumun tüm alanlarındaki devlet denetimini sıkılaştıracak ya da çokpartililiği getirip pazar ekonomisine destek vererek sistemi liberalleştirecekti. Kısa bir iç mücadele sonunda, yönetici seçkinler tabakası ikinci çözümü "seçti" ve CHP'den ayrılan Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan 7 Ocak 1945'te Demokrat Parti'yi (DP) kurdu;⁵ ardından da kısa sürede hileyle ve seçmenler üstünde baskı uygulanmasıyla lekelenen ilk çoğulcu seçimlerin de gösterdiği üzere, iktidardaki Cumhuriyet Halk Partisi için ciddi bir tehlike oluşturdular.

Tablo 1. 1946 seçiminin sonuçları

Partiler	Milletvekili sayısı
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	395
Demokrat Parti (DP)	64
Toplam	459

Kaynak: Hale, *age*, s. 80.

Demokrat Parti böylece "halkın" sıkıntılarını gözetken bir tavır benimseyip siyasal, ekonomik ve dinsel özgürlük vaadiyle, Müslümanlığa sıkıca bağlı olan köylüler arasında inanılmaz tutuldu; bu yolla burjuvazinin, yerel eşrafın ve kırsal kesimin desteğini arkasına alarak, kuşkusuz küçük ama hiç de önemsiz sayılamayacak bir başarı kaydetti. Üstelik CHP'li sovrumların seçmenlerin gözünü korkutma ve seçim sonuçlarını değiştirme eğilimine karşı koyabilse, kesinkes birçok koltuk daha kazanacaktı:

DP'nin seçimlerdeki başarısı, gazete ağzıyla söylersek, bir bıkkınlığı yansıtıyor kuşkusuz. İyiyle kötüyü aradaki farkın anlaşılamayacağı şekilde birbirine karıştıran, farklı şekillere bürünen, karmaşık bir bıkkınlık bu. Bu başarının böylesine belirgin olmasının nedeni DP'nin, bu konuda biraz da tek partinin dışlama politikasından yardım alarak, üstü kapalı biçimde ya da açık açık, toplumsal yaşamda kamu alanı yerine özel sektörün genişlemesi vaadiyle sektörel arzuların uyulduğuna inandırarak farklı muhalefetleri yönlendirmesinde yatıyor.⁶

Demokrat Parti halk için olduğu gibi askerler için de yeni bir umut kapısı olarak görülüyordu. Cumhuriyetçi/demokrat rekabeti böylece ordu içinde de yeni bir mücadele alanı bulmuş oldu. Bununla birlikte, şunun da altını çizmek gerekir ki, 40'lı yıllarda Türk ordusundaki subaylar arasında ideolojik sınırlar çok kesin olmadığından, ordu içinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin yerine Demokrat Parti'nin geçmesinden yana olan birçok subayın bulunması, liberal düşüncelerin yükselişte olduğu ya da askerler arasında taban tabana zıt siyasal görüşlerin ortaya çıktığı anlamına gelmiyordu; bunun nedeni Demokrat Parti'yi donanım ve personel açısından orduyu modernleştirecek ve gençleştirecek bir fırsat olarak görmeleriydi. Bu açıdan bakıldığında, ordunun her zaman Demokrat Parti'ye karşı olduğu yönündeki yaygın kanının temelsiz, hatta yanlış olduğu ortaya çıkar. Demokrat Parti'yi orduyu CHP hükümetine karşı kıskırtmakla suçlayan, dönemin iktidara yakın gazeteleri⁷ ve 1950 seçimlerinde Demokrat Parti aday listelerinde görünen eski askerlerin sayısı muhalefet partisinin ordu içindeki popülerliğini doğrular. Cumhuriyet Halk Partisi'nin hiçbir eski general içermeyen aday listelerinden farklı olarak, Demokrat Parti'ninkilerde on dört eski general bulunuyordu; aynı şekilde, cumhuriyetçilerin listelerindeki on üç eski subaya karşı demokratlarınkinde yirmi üç emekli subay görünüyordu.⁸

Ayrıca bu konuda, Demokrat Parti'ye yakın bir anayasa hukuku profesörü olan Ali Fuat Başgil'in kişisel bir anekdotunu da aktarmak çok ilginç olabilir. Kendisine Demokrat Parti lehine müdahale tasarılarından söz eden bir grup müdahaleci askerle toplantıya çağırılması konusunda Başgil şunları anlatır:

O dönemde [...], Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti'nin başındaydım ve İnönü hükümetini eleştiren makaleler yayımlıyordum. Bir gün bir meslektaşım çıkageldi [...] tam bu beklenmedik ziyaretinin nedenini soracaktım ki, bana [...] birtakım üst düzey subayın [...] benimle görüşmek istediklerini ilettiler [...] Kabul ettim ama içten içe tüm bu gizli kapaklılığa da şaşıtmış kaldım. Toplantı Yıldız'daki Askeri Akademi'nin yakınlarında gerçekleşti [...] Daha yeni oturmuştuk ki, general sözü alıp siyasal açıdan olduğu kadar ekonomik açıdan da ülkenin içinde bulunduğu işler acısı durumu uzun uzadıya anlatmaya koyuldu. O dönemde cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü'ye bile çatıyordu. Bu yerginin ardından, öteki subaylar da eleştiri dozunu kimi zaman tehdide vardırarak aynı yolu izlediler. Sonunda general konuşmasını şu sözlerle bağladı: "Harekete geçmeye karar verdik." Başkaldırı rüzgârı gibi süpürecekleri İnönü'yü sahneden. Hemen ardından da seçim yapılacaktı. İktidarı, kazanan çoğunluğa vereceklerdi; büyük olasılıkla demokratlara.⁹

Buna karşın hükümet 15 Şubat 1950'de, uzun tartışmalardan sonra hem CHP, hem de DP tarafından kabul gören yeni bir seçim yasası getirip sandık başına gidilmesine karar verdi; böylece büyük olasılıkla cumhuriyet tarihinde ilk darbenin 1960'ta değil de 1950'de gerçekleşmesinin önüne geçilmiş oldu. Seçim kampanyaları umut vericiydi. Cumhuriyetçiler tarım reformundan ve serbest girişimden yana tavır alıp daha fazla demokrasi sözü veriyordu. Demokratlar ise onların yavaş kaldığını ileri sürüp siyasal ve ekonomik açıdan daha fazla özgürlük istiyor, devletin küçülmesinden, özel girişimin güçlendirilmesinden, grev hakkından söz ediyordu.

14 Mayıs 1950'de Türkiye yeniden sandık başındaydı. Demokratların endişelerinin aksine, seçimler özgürlük ve güven içinde yapıldı; hemen hemen hiç olay çıkmadı ve katılım tüm tahminleri aşarak seçmen kitlesinin % 90'ını buldu. Ama seçim sonuçları daha da şaşırtıcıydı. Demokrat Parti kırsal kesimde olağanüstü bir gelişme gösterip büyük bir zafer kazanarak Meclis'te 487 koltuğun 408'ini kazanmıştı (Bkz. Tablo 2). Bunun sonucunda Cumhuriyet Halk Partisi 27 yıldır kimseyle paylaşmadığı iktidarı barışçı yollarla devretmek durumunda kaldı.¹⁰

Tablo 2. 1950 seçiminin sonuçları

Partiler	Toplam oy	% Oy	Milletvekili sayısı
Demokrat Parti (DP)	4.241.393	52,68	408
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	3.176.561	39,45	69
Bağımsızlar	383.282	4,76	9

Kaynak: Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Türkiye Cumhuriyeti Milletvekili Genel Seçimleri*, internette şu adresten ulaşılabilir: <http://www.tbmm.gov.tr>

DIŞARIYA DÖNÜK GELİŞME STRATEJİSİ: DEMOKRATLARIN EKONOMİ POLİTİKASI

Tamı tamamına on yıl iktidarda kalan Demokrat Parti Cumhurbaşkanı Celal Bayar ile Başbakan Adnan Menderes tarafından yönetildi ve hiç tartışmasız Türk siyaset tarihinde bir dönemeç oluşturdu. Ne var ki “özgürlük zamanının geldiğine” inanan tüm bir halkın desteğiyle başlayan Demokrat Parti iktidarının sonu kötü olacaktı. 1950’li yılların ilk yarısında, demokratlar dünya ekonomisindeki patlamadan yararlandılar. Amerika’dan bol bol ekonomik ve askeri yardım geliyordu, bir yandan da altyapıya ve tarıma yapılan yatırımlar kırsal kesimde belli bir refahın sağlanmasına yol açmıştı. Böylece 1954 seçimlerinde Demokrat Parti bir kez daha galip geldi.

Tablo 3. 1954 seçiminin sonuçları

Partiler	Toplam oy	% Oy	Milletvekili sayısı
Demokrat Parti (DP)	5.151.550	57,61	490
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	3.161.696	35,36	30
Bağımsızlar	137.318	1,54	10

Kaynak: Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Türkiye Cumhuriyeti Milletvekili Genel Seçimleri*, internette şu adresten ulaşılabilir: <http://www.tbmm.gov.tr>

SSCB’nin kanat bölgeleri üzerinde Atlantik (Amerikan) etkisini artırmak üzere Türkiye ile Yunanistan’a yardım yapılmasını savunan Truman doktrininin bir uzantısı olarak, Türkiye’ye 1947’den başlayarak yüklü para ve donanım yardımı yapıldı; traktörler ve başka tarım araçları aktarıldı. Bu da demokrat parti hükümetinin, tarım sanayisi ve dış satım odaklı, pamuk, iplik, tütün gibi döviz getirici ürünlerin teşvikine dayalı bir kalkınma tasarısını hayata geçirmesini sağladı.

Tablo 4. 1946-1962 arası Türkiye'ye verilen kredilerin kaynakları

Yıl	Kred		Bağış		Toplam		ABDIBRD-IDA- IMF-OECD		Toplam	
	(milyon \$)		(milyon \$)				Krediler		(milyon \$)	
	Tutar	%	Tutar	%	Tutar	%	Tutar	%	Tutar	%
1946-1948	45,4	90,1	-	-	45,4	90,1	5	9,9	50,4	100
1949	33,8	100	-	-	33,8	100	-	-	33,8	100
1950	40	26,3	31,9	20,9	71,9	47,2	80,4	52,8	152,3	100
1951	-	-	49,8	100	49,8	100	-	-	49,8	100
1952	11,2	10,7	58,4	55,7	69,6	66,4	35,2	33,6	104,8	100
1953	-	-	58,6	74,6	58,6	74,6	20	25,4	78,6	100
1954	-	-	78,7	95,4	78,7	95,4	3,8	4,6	82,5	100
1955	25,5	23,3	83,8	76,7	109,3	100	-	-	109,3	100
1956	25	19,3	14,3	80,7	129,3	100	-	-	129,3	100
1957	25,1	24,9	62,3	61,7	87,4	86,6	13,5	13,4	100,9	100
1958	23,2	9,7	90,4	37,8	113,6	47,5	125,5	52,5	239,1	100
1959	97,2	47,6	17	52,4	204,2	100	-	-	204,2	100
1960	26,5	16,3	99	60,9	125,5	77,2	37	22,8	162,5	100
1961	131	34,3	89,8	23,5	220	57,8	161,7	42,2	381,7	100
1962	102,5	51,5	81,6	41	184,2	92,5	15	7,5	199,2	100
1946-1962	586,4	28,2	995,6	47,9	1.582	76,1	497,1	23,9	2.079,1	100

Kaynak: Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 102.

Köylü kesimine verilen ve gitgide artan kredilerle desteklenen bu ekonomi politikasının etkileri arasında, özellikle tarımın makineleştirilmesi, yapay gübre kullanımı ve ekilebilir alanların genişlemesi sayılabilir. Ekilebilir alanlar 1948'de 15,5 milyon hektardan 1956'da 24,3 milyona, ardından 1960'lı yılların başında 25,4 milyon hektara ulaştı, 1970'te ise 27,3 milyon hektar oldu.¹¹ Tarımın makineleştirilmesi alanında elde edilen başarılar da göz alıcıydı: 1948'de 1756 traktör varken, bu sayı 1954'te 37.743'e, 1960'ta da 42.136'ya çıktı.¹² Sanayi gübrelerinin kullanımına gelince, veriler şu şekildeydi: 1948'de 13.800 ton sanayi gübresi kullanılırken, bu miktar 1956'da 82.000 tona, 1962'de 295.000 tona yükseldi. 1950'li yılların

sonlarına doğru, miktarın 1948'deki başlangıç rakamının dokuz katına çıktığı, iki buçuk milyon ton sanayi gübresi kullanıldığı görülmüyordu. Tüm bu veriler makineleşmenin, finansman ve modern üretim tekniklerinin kullanımı aracılığıyla yavaş yavaş kapitalizmin etkisi altına giren tarımın modern görüntüsünü gayet iyi özetliyordu. Bunun sonucu olarak, brüt tarım üretimleri düzeltilmiş değeri 1950'deki 100 indeksinden 1956'da 169,4 indeksine, 1962'de de 184,3 indeksine tırmandı.¹³

Demokrat Parti iktidarda olduğu on yıl boyunca başlıca destekçileri olan köylüler, Anadolu eşrafı ve tüccarları elinde tutmak için büyük oranda tarıma dayalı bu ekonomik kalkınma çizgisini izledi. Bununla birlikte, 1955'ten başlayarak durum kötüleşmeye başladı. Tarım atılımı sınıra dayanmış, Amerikan yardımları ve kredileri kısa sürede iktidardaki demokratların gittikçe daha büyüyen ekonomik programlarının gereksinimlerini karşılamaya yetersiz kalmaya başlamıştı. Dünyada tarımsal ürün fiyatlarının gerilemesiyle dış satım düştü, ekonomik güçlükler arttı ve kıtlık baş gösterdi. Bu tehlikeli durum karşısında Demokrat Parti hükümeti sıkı ticari kısıtlamalara yöneldi. Böylece 50'li yılların sonunda kimi iş çevrelerinde gelişme stratejisi olarak açıkça sanayileşme tercihi kendini hissettirmeye başladı.¹⁴ Bu tercihte birçok etken rol oynuyordu. Öncelikle, savaş boyunca imalat etkinliklerine yatırım yapmaya çekinen ticari burjuvazi tarafında ciddi bir sermaye birikimi oluşmuştu:

Kamu ihaleleri, dışalım ve devlete savaş gereçlerinin satılması ve daha büyük ölçekte savaştan kendilerine çıkar sağlayanlarının şantajları büyük servetlerin oluşmasına neden olmuştur [...] Kentlerdeki bu birikim, alışlageldiği gibi sadece malların dolaşımında kullanılmak yerine, üretim teşebbüslerinde kullanılmaya hazır görünmektedir.¹⁵

Ardından, tek parti dönemi süresince uzun zaman önem verilemeyen ulaşım araçlarının gelişmesinden sonra, ülkede hızlı olduğu kadar anarşik de olan bir kentleşmeye yol açacak büyük bir kırsal göç yaşandı ve 1950'den 1960'a, on yıl içinde kentsel nüfus % 69 oranında arttı (bkz. Tablo 5).

Tablo 5. Gelişen nüfus ve kentleşme (1927-1960)

Yıl	Toplam nüfus	Kentsel nüfus	Kentsel nüfus (%)
1927	13.648.270	3.305.879	24,2
1935	16.158.018	3.802.642	23,5
1940	17.720.950	4.346.249	24,4
1945	18.790.174	4.687.102	24,9
1950	20.947.188	5.244.337	25
1955	24.111.778	6.927.343	28,7
1960	27.809.831	8.859.731	31,9

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), *Genel Nüfus Sayımlarına göre Şehir ve Köy Nüfusları ve Oranı (1927-2000)*, internette şu adresten ulaşılabilir: <http://www.die.gov.tr/IstTablolar/04nfo26t.xls>.

Gecekondu mahallelerinde oturanlar sadece sanayinin gereksinimlerini ucuz ve bol işgücüyle karşılamakla kalmayıp aynı zamanda bir iç pazar talebinin de büyümesine temel oluştuyorlardı; çünkü kente geldiklerinde belli bir tasarrufları vardı, bu da onların gayrimenkul alımına girişmelerine ve tüketim ürünlerini satın almalarına izin veriyordu.¹⁶ Öte yandan, iktidar partisi bu sanayileşme ve himayecilik dürtülerine koşut olarak özellikle Ziraat Bankası aracılığıyla kredi açarak, ödemelerde kolaylıklar yaparak, tahıl fiyatlarını yükseltip hayvan ve toprak ürünlerinde vergiyi kaldırarak siyasal tercihini tarımdan yana kullandı.¹⁷ Bu kredi dağıtımını ve para yardımı politikası kuşkusuz kentlerdeki sanayi burjuvazinin sabırsızlanmasına neden oldu ve bu yüzden onlar için 27 Mayıs 1960'ta iktidarı ele geçirecek olan darbeci subaylara katılmaktan başka yapacak bir şey kalmadı.

DP-ORDU İLİŞKİLERİ: SUBAYLARIN KÖKTENCİLEŞMELERİ

Siyasal sistemin değişimi ve çokpartililiğin gelişi artık Demokrat Parti iktidarına bağlı generaller ile iktidara düşman üst ve alt rütbeli subaylar arasında ikiye bölünen ordudaki anlaşmazlık ve anlaşmaların dinamiği üzerinde etkili oldu. Subay kitlesinde iki rakip grup halinde baş gösteren bu kutuplaşmada birçok etken rol oynuyordu.

DP Kayırmacılığı

Söz konusu olan, orduyu denetim altında tutup subayların Cumhuriyet Halk Partisi tarafından yönlendirilebilme olasılığının önüne geçilmesi ve bu amaçla askeri hiyerarşinin zirvesinde Demokrat Parti yanlısı küçük bir grubun oluşturulmasıydı. Başbakan Adnan Menderes'in bu politikası 1950'li yıllarda meydana gelen ve kendisine muhalefet partisi lehine bir darbe hazırlığı yapıldığını düşündüren, İsmet İnönü'nün bir grup subayla buluşması¹⁸ ya da bir grup askeri uçaktan hükümet karşıtı ilanların atılması¹⁹ gibi kimi olaylar göz önünde bulundurulduğunda anlaşılır bir tutumdur. 6 Haziran 1950'de Demokrat Parti hükümeti orduyu denetimi altında tutmak için ordu içinde o zamana dek görülmemiş bir tasfiye hareketine girişti: Genelkurmay Başkanı Nafiz Gürman da içlerinde olmak üzere 16 general ve 150 albay emekli edildi; Demokrat Parti'ye yakın görülen çok sayıda general ise askeri yapılanmanın en önemli komutanlıklarına getirildi.²⁰ Başbakanın kayırmacı politikası umulan sonucu vermek, yani Demokrat Parti yanlısı generaller aracılığıyla ordunun denetim altında tutulmasını sağlamak şöyle dursun, genç subaylarla generaller arasında belli bir ayrılığın doğmasına neden oldu; generaller astlarının talep ve baskılarına gittikçe daha duyarsız davranmaya başladılar ve bu da hiyerarşinin alt üst olmasına yol açtı.

Amerikan ve NATO askeri yardımı çerçevesinde Türk askeri örgütünün modernleşmesi

1947'den başlayarak, Amerikan askeri stratejisi çerçevesinde Türk ordusunun yeniden yapılandırılması süreci, genç subaylara NATO üslemindeki²¹ ya da Kore'deki²² görevleri sırasında maaşlarını, yaşam ve çalışma koşullarını yabancı subaylarınkilerle karşılaştırma fırsatı verdi; ülkelerinin geri kalmışlığını ve bağımlılığını fark eden üst ve alt rütbeli subayların kısa sürede köktencilleşmesine kesin biçimde katkıda bulundu. Sonuçta, büyük oranda orta ve alt sınıftan gelen, modern bir askeri eğitimle donatılmış yeni subay kuşağı artık yetersiz, hatta tutucu olarak değerlendirilen ve bu yönleriyle gerici bir hükümetin işbirlikçilerine dönüşen generallerle ters düştü.

Laiklik ilkesine saygısızlık

Demokrat Parti'nin din alanında benimsediği tavır iyi bilinir. Okullarda isteğe bağlı din derslerinin konulması, cami yapımı için derneklerin gelişimine destek olunması, radyoda Kuran okutulması ve ezanın yeniden Arapça okunması gibi²³ kimi ödünler verilmişti; bu yolla ülkede, başta köylerde, kasabalarda ve büyük kentlerdeki zanaatkârlar arasında hâlâ dikkate değer bir destek gören önemli din adamlarını kazanarak sağlam bir seçmen tabanı yaratılması amaçlanıyordu. Hükümetin bu politikası kısa süre içinde Atatürk'ün eserini ve büyük reformlarını yıkmaya yönelik bir eğilim olarak değerlendirildi ve Demokrat Parti'nin, laiklik ilkesine duyarlı genç subayların gözünden daha da düşmesine yol açtı.

Subayların alım gücünün azalması

Demokrat Parti iktidarı süresince askeri ücretlerin düştüğü çok açıktı; tek parti dönemine oranla % 38-57 arası bir düşüş söz konusuydu.²⁴ Emekli General Sabri Yirmibeşoğlu'nun sözleriyle, "Askerlerle sadece sahanda yumurta yiyip soda içiyorlar diye alay edilirdi."²⁵ Oysa gitgide daha liberalleşen ve dışarıya açılıp elverişli bir dünya pazarından yararlanan Türk ekonomisi büyümekte ve ulusal gelir artmaktaydı. Adnan Menderes hükümetinin üst ve alt rütbeli subayların yaşam koşullarını neredeyse bütünüyle göz ardı etmesi, buna karşılık generallerin çok daha iyi maaşlar alması en sonunda askerler arasında zaten büyümekte olan hoşnutsuzluğun katlanmasına ve subayların çok büyük bir bölümünün yavaş yavaş hükümetten uzaklaşmasına yol açtı.

Böylece köktencileşen genç muhalif subaylar çok geçmeden Jön Türkler dönemindekilerle karşılaştırılabilecek şekilde "Küçük gruplar halinde toplanmaya başla[dılar], her biri yana yakıla günün getirdiği şu ya da bu olayı anlatıp yorum[luyordu]. Bunun bir yurtseverlik görevi olduğu duyusuna kapılıp en sonunda ardı arkası kesilmeyen skandallara bir son vermek üzere müdahalede bulunmanın zorunlu olduğuna karar ver[diler]."²⁶

Bu darbeci gruplaşmalar arasından özellikle 1955'te Binbaşı Faruk Güventürk'ün ve Yüzbaşı Dünder Seyhan'ın girişimleriyle İstanbul Harp Akademisi'nde kurulan ve 27 Mayıs 1960 darbesinin gelecekteki sorumlu-

larının birçoğunun katıldığı Atatürkçüler Cemiyeti'nin adını anmak yerinde olur. Grubun darbeci girişimleri ancak 1957'den sonra yoğunlaştı. Aynı yıl, Faruk Güventürk desteğini almak üzere bulunduğu CHP lideri İsmet İnönü'ye, Adnan Menderes hükümetinin tasarlanan şekilde düşürülmesinden sonra başbakanlık makamına geçmesini önerdi. Koşulların elverişli olmadığını düşünen İsmet İnönü bu öneriyi açıkça reddetti ve bu tavır darbecilerin Demokrat Parti'nin içindeki muhaliflerle bağlantı kurmalarına neden oldu. 24 Aralık 1957'de Faruk Güventürk, "Sadece bir tabancam var, o da tamamen sizin emrinizdedir" sözleriyle, Savunma Bakanı Şemi Ergin'e hareketin başına geçmesini önerdi. Şemi Ergin ise partisinde öfke uyandırmaktan çekinerek öneriyi reddetti. Ergin'in bu yanıtı Samet Kuşçu adındaki bir binbaşı tarafından ihbar edilen grubun dağılmasıyla aynı zamana denk düşüyordu. Örgüt bu şekilde dağıldı ve Atatürkçüler Cemiyeti'nden başlarında Faruk Güventürk olan dokuz subay 26 Aralık 1957'de tutuklandı. Dokuz komplocunun tutuklanmasının hemen ardından dava askeri mahkemeye götürüldü. Uzun bir mahkeme süreci sonunda, 26 Mayıs 1958 günü, sanıklar kanıt yetersizliğinden beraat etti; yalnızca komplo-yu ihbar eden binbaşı yanlış ihbarda bulunmaktan ve meslektaşlarına iftira etmekten iki yıl hapis cezasına çarptırıldı.²⁷

1960 DARBESİ

ÇÖKÜŞE DOĞRU KOŞAR ADIM: DEMOKRAT PARTİ İKTİDARININ SONU

Tüm bu olaylar, olacakların kesin bir işareti gibi görünüyordu. İşler Genelkurmay Başkanlığı'na hükümet yanlısı General Rüştü Erdelhun'un atanmasıyla hızlandı (23 Ağustos 1958-27 Mayıs 1960). Buna karşın, darbecilerin gelecekteki darbelerine belli bir meşruluk kazandırmak için, her askeri müdahaleye gerekli olan sivil siyasal desteğe ihtiyaçları vardı. Bundan ötürü, ister istemez, İsmet İnönü ile işbirliği yapmak durumundaydılar; değil mi ki kendisi artık siyasal amaçlarına ulaşmak için asker kartını oynamayı kabul etmişti. "İçimizdeki zorbaları haklamak için gereken cesaret ordumuzda da, gençlerimizde de mevcuttur" türünden sloganlarla süslenerek örnek gösterilen 14 Temmuz 1958'deki Bağdat Devrimi, bu açıdan orduyu Demokrat Parti hükümetine karşı seferber etme amacı içindeki cumhuriyetçi çevrelerin gözde konusuydu. Aynı zamanda, eski paşalar ve siyasal etkinlikleriyle tanınan subayların İsmet İnönü'yü ziyaretleri sıklaşmıştı ve bu buluşmalar hükümet tarafından muhalefet partisiyle ordunun bazı kesimleri arasında gerçekleşen bir uzlaşmanın apaçık kanıtı olarak algılanıyordu. 19 Mart 1960'ta, eski Genelkurmay Başkanı Nafiz Gürman, emekli Orgeneral Şahap Gürler, Tuğgeneral Kamil Akman ve Atatürkçüler Cemiyeti'nin eski üyesi Albay Cemal Yıldırım, İsmet İnönü'yle görüştüler.² 14 Nisan 1960'ta ise çoğu 1950 tasfiyesi kurbanı on dört eski general ve amiralden oluşan askeri bir grup, muhalefet liderini İstanbul'da ziyaret etti.³ Görüşmede şu mesajı aldılar: "İhtiyaç duyduğunda milletin gözü kulağı size döner."⁴

Bu arada askeri darbe söylentileri tüm ülkeyi sarmıştı ve Demokrat Parti'nin Meclis grubu bütün bu karışıklıklara son verecek önlemler üstünde tartışmak için hemen her gün toplanıyordu. Daha da beteri 27 Nisan 1960'ta gerçekleşti: Cumhuriyet Halk Partisi'ni halkı ve orduyu yasal iktidara karşı ayaklanmaya kışkırtmakla suçlayan Demokrat Parti hükümeti

Yetki Yasası'nı devreye soktu. Yasaya göre şüphelileri sorgulamaya, ardından gerektiğinde haklarında tutuklama kararı çıkartmaya, en sonunda da onları mahkemeye sevk etmeye yetkili bir soruşturma komisyonu oluşturulacaktı. Bu komisyon siyasal partiler de dahil olmak üzere herkesin parasal etkinlikleri ve kaynakları hakkında soruşturma açabilecekti. Gerekli gördüğünde aydınları ya da muhalif subayları, hatta hükümetin etkinliklerine karşı fikirler ileri süren milletvekillerini yargılama hakkını da elinde bulunduracaktı.⁵

Nisan ayının sonundan itibaren ortam iyiden iyiye kızıştı. Meclis tartışmalarını sonuca bağlamak için iki tarafın vekilleri sık sık yumruk yumruğa birbirlerine giriyorlardı.⁶ Daha da otoriterleşen iktidar ise özgürlükleri kısıtlıyor ve muhalefetle basını yıldırmak için bir "Tahkikat Komisyonu" kurmaya kadar vardıyordu. Ama, özellikle üniversite gençliği arasında, protesto fırtınası pek de dinecek gibi değildi. Adnan Menderes hükümetine yakın olan ve Demokrat Parti'nin 1960 darbesiyle kapatılmasından sonra, onun mirasçısı niteliğindeki Adalet Partisi'nin (AP) bir süreliğine başkanlığını yapan eski Anayasa Hukuku Profesörü Ali Fuat Başgil o zamanki öğrenci hareketlerini şöyle anlatıyor:

Askerler, namlular süngülü, başlarında subaylar, yoğun öğrenci kalabalığına doğru ilerliyorlar. Birden öğrenciler belli aralıklarla bağırma başlıyor: Yaşasın ordu! Yaşasın Türk askeri! O sırada doğrusu heyecandan soluğum kesildi. Bir yanda bağırışlar, bir yanda uygun adım; biraz sonra iki taraf arasında birkaç adımlık mesafe kalacak. Birdenbire, bölük duruyor. Birkaç saniye daha geçiyor ve subaylar, askerler ve öğrenciler birbirlerine sarılıyorlar gözyaşları içinde! "Bu Menderes hükümetinin sonu" diyorum kendi kendime, "çünkü hareket artık orduya da sıçradı." Hatta bana söylendiğine göre, göstericilerin karşısında askerler "Korkmayın, biz sizinle aynı taraftayız" diye bağırıyorlarmış.⁷

29 Nisan 1960'ta, hükümet bu gösterileri bastırmak için İstanbul ve Ankara'da sıkıyönetim ilan etti. 14 Mayıs'ta kent merkezinde hükümet karşıtı ilanlar dağıtan üç subay tutuklandı;⁸ 21 Mayıs'ta, Ankara Harp Okulu öğrencileri okuldan Kızılay'a, oradan Meclis binasının önüne uzanan, düzenli ve üniformalı bir yürüyüş yaptılar.⁹ Dört gün sonra, 25 Mayıs gü-

nü, alışlageldiği gibi başbakanı kente gelişinde selamlamak üzere Eskişehir havaalanında hazır bulunan dört hava subayı sırtlarını dönüp aşağılayıcı hareketlerle uzaklaştılar.¹⁰ Özetle, Demokrat Parti hükümetinin devrilmesini artık hiçbir şey engelleyemeyecekti.

27 MAYIS 1960 TARİHLİ ASKERİ DARBE BİLDİRİSİ

27 Mayıs sabahı Ankara'da, aynı şekilde tüm Türkiye'de, gece meydana gelen kaygı verici olayların haberlerini dinlemek için herkesin kulağı radyodaydı.¹¹ Ankara radyosu ülkeye, Silahlı Kuvvetler'in Milli Birlik Komitesi üstünden yönetime el koyduğunu bildiriyor, bir subay-spiker (Alparslan Türkeş) belli aralıklarla, ciddi bir ses tonuyla şu bildiriye yineliyordu:

Radyolarınızın başına geçiniz. Güvendiğiniz Silahlı Kuvvetlerinizin sesi bir dakika sonra sizlere hitap edecektir. Bugün demokrasinin içine düştüğü buhran ve müessif hadiseler dolayısıyla ve kardeş kavgasına meydan vermemek maksadıyla Türk Silahlı Kuvvetleri memleketin idaresini ele almıştır. Bu harekâta Silahlı Kuvvetlerimiz, partileri içine düştükleri anlaşmaz durumdan kurtarmak ve partiler üstü tarafsız bir idarenin nezaret ve hakemliği altında en kısa zamanda adil ve serbest seçimler yaptırarak, idareyi hangi tarafa mensup olursa olsun, seçimi kazananlara devir ve teslim etmek üzere girişmiş bulunmaktadır. Girişilmiş olan bu teşebbüs hiçbir şahsa veya zümreye karşı değildir. İdaremiz, hiçbir kimse hakkında tecavüzkâr bir fiile müsaade etmeyeceği gibi, edilmesine de asla müsamaha etmeyecektir. Kim olursa olsun ve hangi partiye mensup bulunursa bulunsun, her vatandaş, kanunlar ve hukuk prensipleri esaslarına göre muamele görecektir. Bütün vatandaşların partilerin üstünde, aynı milletin, aynı soydan gelmiş evlatları olduklarını hatırlayarak ve kin gütmekten birbirlerine karşı hürmetle ve anlayışla muamele etmeleri, ıstıraplarımızın dinmesi ve milli varlığımızın selameti için zaruri görülmektedir. Kabineye mensup şahsiyetlerin, Türk Silahlı Kuvvetleri'ne sığınmalarını rica ederiz. Şahsi emniyetleri kanunun teminatı altındadır. Müttefiklerimize, komşularına

mıza ve bütün dünyaya hitap ediyoruz: Gayemiz, Birleşmiş Milletler Anayasası'na ve insan hakları prensiplerine tamamıyla riayettir. Büyük Atatürk'ün "Yurtta sulh, cihanda sulh" prensibi bayrağımızdır. Bütün ittifaklarımıza ve taahhütlerimize sadığız. NATO ve CENTO'ya inanıyoruz ve bağlıyız. Düşüncemiz, "Yurtta sulh, cihanda sulh"tur.

Kaynak: Talat Turhan, 27 Mayıs 1960'tan 28 Şubat 1997'ye, *Devrimci Bir Kurmay Subayın Etkinlikleri*, Sorun Yay., İstanbul, 2001, s. 402-403.

Aslında her şey öngörüldüğü gibi, kan dökülmeden, olay çıkmadan gerçekleşiyordu. Sabahın üç buçuğunda başlayan askeri harekât saat altıda amacına erişmişti. Operasyon planlara uygun olarak tamamlandı ve tüm kilit noktalar (Ankara'da TRT radyo istasyonu, PTT vb.) iki buçuk saat içinde işgal edildi. Sabah saat 11'e doğru, Cumhurbaşkanı Celal Bayar'la birlikte demokrat milletvekillerinin ve bakanların çoğu tutuklanarak Ankara Harp Okulu'nda hapsedildi.¹²

Demokrat iktidarın bu şekilde sona ereceği aslında 1950'li yılların ikinci yarısı boyunca meydana gelen birçok değişiklikten dolayı tahmin ediliyordu. İslam yeniden siyasal yaşamda yer almaya başlamış ve bürokratik seçkinlerin rolü azalmıştı. Seçkinler artık cumhuriyetçi meşruiyet tekeline yerel eşraf ile büyük ve orta toprak sahipleri gibi başka toplumsal gruplarla paylaşmak zorunda kalmışlardır. Bunlara bir de Adnan Menderes¹³ hükümetinin muhalefete, özellikle Cumhuriyet Türkiye'sinin tarihsel figürü ve Kurtuluş Savaşı'nın kahramanı İsmet İnönü'nün¹⁴ Cumhuriyet Halk Partisi'ne yönelik demokrasi karşıtı tutumları eklenmişti. Sırtını kentlerdeki fabrikacı burjuvaziye, kentli kesime, üniversite gençlerine ve aydınlara dayayan askerler böylece devlet örgütü içinde her zaman işgal ettikleri merkezi konumu kısıtlamaya hevesli bir sivil iktidara müdahalede bulunmuşlardı:

Aslında, siyasal seçkinlerin yapısı incelendiğinde, tek parti dönemi süresince (1923-1946), asker kökenli milletvekillerinin Millet Meclisi'nin ortalama % 17'sini, siyasal liderlerin de % 28'ini oluşturdukları görülür. 1950'de muhalefet partisinin zafer kazanmasından

sonra ve bu partinin hükümetleri sırasında, bu yüzde % 3 oranına düşmüştür. Siyasal iktidar mevkileri düzeyinde o zamana dek askerlerin işgal ettikleri yerde meydana getirilen değişimi yansıtabilecek bir başka örnek de Demokrat Parti'nin farklı hükümetlerindeki altı Milli Savunma bakanından beşinin sivil oluşudur. Buna karşılık tek parti yönetiminde aynı makamda oturan on bir bakanın hepsi asker kökenlidir.¹⁵

İLK SONUÇLAR

Basın, aydınlar, kentli kesim ve üniversiteler gerici ve demokrasi karşıtı olarak değerlendirilen bir iktidardan kurtulmak adına darbeyi desteklemişlerdi. Sol güçler de aynı şekilde büyük bir heyecana kapılıp darbecilere karşı sınırsız bir güven sergilediler. İş çevreleri de iktidarın askerlerce ele geçirilmesini hoşnutlukla karşılıyor, bundan sonra isteklerine –o zamana dek hep tarım yararına verilen kredilerde ve para yardımlarında yeni bir düzenleme, Demokrat Parti hükümetinin tarım odaklı gelişme ekonomisi tasarısından vazgeçilmesi ve onun yerine yüksek korumayla desteklenecek sanayileşmeye ayrıcalıklı bir yer tanıyan bir ekonomi politikasının sağlanması– daha iyi yanıt verecek bir hükümetin geleceğini umut ediyordu.

Doğru olup olmadıklarını ortaya çıkarmanın pek de kolay olmadığı bazı söylentilere göre¹⁶ dış dünya, özellikle de Amerikan yüksek mercileri, askerlerin iktidarı ele geçirmesine pek şaşırılmışa benzemiyordu, çünkü aylarca önce CIA Washington'a Adnan Menderes'in günlerinin sayılı olduğunu bildirmişti. Burada söz konusu olan her ne kadar seçimle gelmiş sivil bir hükümete karşı düzenlenen bir iç müdahale de olsa, cunta yönetimiyle Washington'un arası başından beri iyiydi. Bununla birlikte, darbeciler ABD'yle 5 Mart 1959 tarihinde imzalanan, Amerikalıların doğrudan ya da dolaylı askeri müdahale halinde Türkiye'yi koruyacağını öngören anlaşmadan ötürü biraz da kaygılıydılar.¹⁷ NATO üyesi olan Türkiye bundan önce de zaten Amerika'nın koruması altındaydı. Anlaşmanın yeniliği aslında yorumu sivil hükümete bırakılacak olan belirsiz “dolaylı müdahale” tanımında yatıyordu. Bu ayrıca darbecilerin NATO'ya ve CENTO'ya, aynı şekilde önceki hükümetin tüm çift taraflı yükümlülüklerine duydukları bağlılığı 27

Mayıs şafağında radyodan yaptıkları ilk açıklamada ısrarla dile getirmelerini de bir ölçüde açıklıyor.¹⁸

Silahlı Kuvvetler'in gerçekleştirdiği darbenin asıl galibi hiç tartışmasız İsmet İnönü'nün Cumhuriyet Halk Partisi'ydi. Darbecilerle CHP'nin çıkarlarının uyuşması yavaş yavaş karşılıklı bir anlaşma ortamının doğmasına yol açtı. Böylece, 28 Mayıs 1960'ta, darbecilerin önderi General Cemal Gürsel İsmet İnönü'ye gidip şöyle dedi: "Emirleriniz bizim için peygamber buyruğudur."¹⁹ İsmet İnönü'ye ona dört temel öğüt verdi: Orduya sahip olmak; bölünmemek; en kısa zamanda seçime gitmek; siyasete ve dış ilişkilere dikkat etmek.²⁰ O döneme ait birçok tanıklık bu işbirliğine işaret eder. Eski MBK üyesi ve gelecekteki Milli Hareket Partisi (MHP) başkanı Alparslan Türkeş "27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinin kısa süre içinde iktidardaki partinin yerine muhalefeti geçiren bir darbeye dönüştüğünü" düşünürken,²¹ sonradan DP'nin mirasçısı Adalet Partisi'nin başında başbakan olacak olan Süleyman Demirel şöyle demektedir: "27 Mayıs Cumhuriyet Halk Partisi lehine Demokrat Parti'nin ordu tarafından ezilmesidir. Hepsi bundan ibarettir."²²

1960 darbesinin doğurduğu sonuçlardan biri de bekleneneği üzere düşürülen Demokrat Parti hükümetine bağlı oldukları düşünülen kimi askeri kadroların tasfiye edilmesi idi. Bu iş 3 Ağustos 1960'ta toplam 255 general ve amiralin 235'inin ve 3381 üst rütbeli subayın zorunlu emekliliğe ayrılmasıyla son noktaya vardı.²³ Bu subaylar, daha genç, daha eğitimli subayların meslek yaşamlarının önünde engel oluşturdukları ve üst kademelerde gereksiz şişkinlik yarattıkları gerekçesiyle gönderilmişlerdi.²⁴ Genel anlamda, her zaman için askerlerin büyük önem verdiği bir konu olan, orduda gençleştirme reformu söz konusuydu. Kuşkusuz, eski piramit sistem generallerin ve üst rütbeli subayların sayılarının çok fazla olması nedeniyle tartışmasız olarak tıkanmıştı; askeri planda yeniden yapılandırılması gerekliydi. Ancak ordunun gençleştirilmesi tasarısı aslında cunta yönetiminin nihai amacını gizleyen bir şaşırtmacaydı: Ordunun MBK'nin duruşunu benimsemesi ve böylece olası iç bölünmelerin ortaya çıkmasına engel olmak isteniyordu. MBK'nin önemli üyelerinden biri olan Orhan Erkanlı'nın sözleri de bunu doğrular nitelikteydi: "Bugün bu

tasfiye işlemlerine giriştiysek, bunun nedeni güvenliğimizi, geleceğimizi düşünmemizdir.”²⁵

Öte yandan, bu tasfiyeler askeri kadrolarla kısıtlı kalmayıp siyasi kadroları da etkiledi. Demokrat Parti’ye siyaset yasağı getirildi ve tutuklanan 2947 kişiden 592’si Yüksek Adalet Divanı’na sevk edildi.²⁶ Marmara Denizi’ndeki Yassıada’da on bir ay süren davaların sonunda, verilen hükümler 15 Eylül 1961’de açıklandı. Bu davaların başlıca verileri şöyledir:²⁷

Tablo 6. Yassıada davalarında verilen hükümler

Toplantı sayısı	202	İnfaz edilen ölüm cezası	3 ²⁸
Sanık	592	Cezası hafifletilenler	12 ²⁹
Tanık	1068	Müebbet hapis	31
Ölüm cezasıyla yargılananlar	228	Diğer (2-20 yıl)	402
Ölüm cezasına çarptırılanlar	15	Beraat	133

ASKERİ REFORMCULUK

27 Mayıs 1960’la birlikte Türkiye tarihi için yeni bir dönem başlıyor gibiydi. Bu müdahale, sıra dışı bir reformculuk sergileyen resmi örgüt Milli Birlik Komitesi ile birlikte Türk toplumunun çehresini büyük ölçüde değiştirdi.³⁰ CHP’nin çoğunlukta olduğu bir kurucu meclis hayata geçirildi. Bu meclisin geliştirdiği ve ardından Temmuz 1961’de halk oylamasıyla kabul edilen anayasa, Türkiye’nin gördüğü en demokratik anayasadır. O kadar ki yeni anayasanın düzenlediği yeni siyasal rejim birçokları tarafından “İkinci Cumhuriyet” olarak nitelendirilir. İlk kez olarak grev hakkı ve sendika kurma hakkının tanındığı bu anayasada partiler eskiden olduğu gibi dışlanmıyor, hatta daha da iyisi, siyasal yaşamın temel öğeleri olarak değerlendiriliyordu. 1961 Anayasası’nın demokratik özelliğini yansıtan maddelerinden bazıları şöyledir:³¹

- Madde 2 : Türkiye Cumhuriyeti, insan haklarına ve başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, millî demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk Devletidir.
- Madde 15 ve 16 : Özel hayatın gizliliğine ve konuta dokunulamaz.

- Madde 19 ve 20 : Herkes, düşünce ve kanaat hürriyetine sahiptir ve kanaatlerini açıklayabilir ve yayabilir.
- Madde 22 : Basın hürdür; sansür edilemez.
- Madde 32 : Hiç kimse, tâbii hâkiminden başka bir mercii önüne çıkarılamaz.
- Madde 47 ve 119 : Grev hakkı ve sendika kurma hakkı.
- Madde 48 : Herkes sosyal güvenlik hakkına sahiptir.
- Madde 70 : Senatonun kuruluşu.
- Madde 120 : Üniversitelerin özerkliği.
- Madde 121 : Radyo ve televizyonun özerkliği.
- Madde 129 : Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) kuruluşu.

Anayasa aynı zamanda sahip olduğu aşırı güçle 50'li yıllarda kötü sonuçlar doğuran yürütmeyi denetleyecek birçok mekanizma da öngörüyordu:

Kurucu meclis üyelerinin en önemli kaygılarından biri, seçilmiş makamların hareket alanını kısıtlayarak hükümetle öteki devlet kurumları arasında dengeyi sağlamaktır. Seçmenin tercihlerinin yetersizliği kaygısı o derecedir ki, sadece belli bir eğitim seviyesi olan kişilere oy kullanma hakkı veren bir maddenin konulması bile gelmiştir gündeme. Bir yandan da, kurucu meclis bazı maddeleri gelecekteki parlamenter yasama gücünün eline bırakmamak için büyük çaba gösterir. 90 sayfalık, 179 maddeden oluşan, çok parti katılımını sağlamak amacıyla bir seçim yasası bile öngören hacimli bir anayasa ortaya koyar sonunda.³²

Bu nedenle, yürütmenin gücünü azaltmaya yönelik maddelere kısaca değinmek ilgi çekici olabilir; çünkü daha ileride de göreceğimiz gibi 60'lı ve 70'li yıllarda anayasanın bu maddeleri sağ partilerin yoğun eleştirilerine konu olacaktı:

Siyasî partilerin tüzükleri, programları ve faaliyetleri, insan hak ve hürriyetlerine dayanan demokratik ve lâik Cumhuriyet ilkelerine ve

Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği temel hükmüne uygun olmak zorundadır. Bunlara uymayan partiler temelli kapatılır. Siyasî partiler, gelir kaynakları ve giderleri hakkında Anayasa Mahkemesince hesap verirler. Partilerin iç çalışmaları faaliyetleri, Anayasa Mahkemesine ne suretle hesap verecekleri ve bu mahkemece mali denetimlerinin nasıl yapılacağı, demokrasi esaslarına uygun olarak kanunla düzenlenir. Siyasî partilerin kapatılması hakkındaki davalara Anayasa Mahkemesinde bakılır ve kapatma kararı ancak bu Mahkemece verilir (Madde 57).³³

Madde 109'un içeriği de çok anlamlıydı, çünkü anayasanın iktidar partisinden nasıl açıkça kuşku duyduğunu gösteriyordu:

Millet Meclisi genel seçimlerinden önce, Adâlet, İçişleri ve Ulaştırma Bakanları çekilir. Seçimin başlangıç tarihinden üç gün önce, seçim dönemi bitmeden seçimin yenilenmesine karar verilmesi halinde ise, bu karardan başlayarak beş gün içinde, Başbakanca Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bağımsız üyeleri arasından yeni Adâlet, İçişleri ve Ulaştırma Bakanları atanır.³⁴

CUNTA YÖNETİMİNİN BÖLÜNMESİ

Aslında, 1960 darbesi temelde görece genç, üst ve alt rütbeli subaylarca gerçekleştirilmişti.³⁵ Milli Birlik Komitesi'nin kadrosunun iki ordu komutanı, bir tümgeneral, bir tuğgeneral, dokuz albay, on yarbay, on bir binbaşı ve sekiz yüzbaşidan oluşması da bunu kanıtlamaktadır. Bu otuz sekiz subaydan otuz ikisi Kara Kuvvetleri mensubuyken, sadece üç hava subayı, iki deniz subayı ve bir jandarma subayı bulunuyordu.³⁶ Buna karşılık, aralarında hiçbir ortak ve açıkça tanımlanmış bir siyasal çizgi yoktu. MBK üyelerini bir araya getiren tek şey, 50'li yıllardaki demokrat iktidara karşı aldıkları eleştirel tutumdur: Kemalist reformların gevşemesi, dinsel duyguların siyasal amaçlar için kullanılması, hükümetin aldığı otoriter önlemler, demokrasi karşıtı yasalar, yönetimin yanlı olması, Demokrat Parti'nin askeri çarklar içinde adam kayırması, subayların alım gücünün düşmesi, hükü-

metin orduya karşı takındığı ilgisiz ve küçümseyici tavır...³⁷ Dolayısıyla cunta siyasal açıdan sağlam ve tutarlı bir bütün oluşturmuyordu. Metin To-ker'in anlattığına göre, 1960 darbesinin başlıca sorumlularından Orhan Erkanlı eylemlerinin sonrasının bütünüyle belirsiz oluşunu şöyle dile getiriyordu: "Biz 27 Mayıs'ta ihtilali yaptık, fakat 28 Mayıs'ta ne yapacağımızı hiçbirimiz bilmiyorduk."³⁸

Cuntanın devlet örgütünün denetimini ele geçirdikten sonra benimseyeceği siyasal tutum müdahalenin hazırlık aşamasında karanlıkta bırakıldığından ve ileri bir tarihe ertelendiğinden, kaçınılmaz olarak MBK'nın içinde farklı siyasal görüşler ortaya çıktı. Aslında tartışma, müdahalenin yoğunluğu ve süresi konularına dayanıyordu; bu konuda İsmet İnönü'nün önderliğinde bir parlamenter rejime olabildiğince çabuk dönülmesinden yana olan "ılımlılar"la, demokrasinin gelişmesi için zorunlu görülen temeli hazırlamak amacıyla, askeri bir rejim altında köylülere okuma yazma öğretilmesi, tarım reformu, ekonomik planlama gibi toplumsal-ekonomik birtakım reformlara girişme kaygısı taşıyan "köktenciler" karşı karşıya geldi.³⁹ Bu köktenci çizgi, komite içinde özellikle Cemal Gürsel, Fikret Kuytak, Suphi Gürsoytrak, Ekrem Acuner, Mucip Ataklı ve Osman Köksal'ın temsil ettiği "ılımlılar"a karşı, Alparslan Türkeş, Orhan Kabibay, Muzaffer Özdağ ve Orhan Erkanlı gibi en etkili liderlerin oluşturduğu "Ondörtler" grubu tarafından savunuluyordu.⁴⁰ Zaman geçtikçe, komite içindeki bu iki kanat arasındaki ilişkiler kötüleşti ve "köktenciler"in askeri bir müdahalede bulunacaklarına ilişkin söylentiler kurul başkanı Cemal Gürsel'in harekete geçip 13 Kasım 1960'ta MBK'yı feshetmesine ve "Ondörtler"i ordudan ihraç etmesine yol açtı.⁴¹ "Köktenciler" iki yıllığına yabancı ülkelerde diplomatik görevlere getirilip yurtdışına gönderildiler; sadece 23 "ılımlı" üyeden oluşan,⁴² daha homojen ve bütünlüklü, yeni bir komite oluşturuldu.

SİLAHLI KUVVETLER BİRLİĞİ

Aslına bakmak gerekirse, söz konusu dönemde, köktenci reformculuk ortak paydasında buluşan ancak birbirleriyle mücadele halinde bulunan, üçüncü dünya sosyalizminden iki savaş arası Kemalizme, oradan nas-yonal sosyalizme uzanan farklı siyasal görüşlerin hemen hepsinin ordu

içinde yandaşları vardı, aynı zamanda köktenci kanat sadece Milli Birlik Komitesi'yle de sınırlı değildi. Ordu içinde etkili olmaya çalışan bu “köktenci” kesimlerin birçoğu, darbe öncesine dönüşten endişelenerek iktidarı ele geçirmek ve böylece ülke geri dönüşü olmayan bir noktaya gelene dek askeri rejimin süresini uzatmak amacıyla müdahaleci örgütlenmeler oluşturmaktan çekinmiyordu. Gelecekteki Silahlı Kuvvetler Birliği üyelerinden biri olan emekli Albay Emin Aytekin bunu şöyle açıklıyor:

Ordu tamamen siyaset zeminine entegre olmuştu. Bundan kurtulmak, orduyu yeniden asli görevine sevk etmek büyük bir problem haline gelmişti. Çünkü ihtilal süreci bizi hasta etmişti. Yani ruhen hasta insanlar haline gelmiştik. Bu süreç içinde her altı ayda bir alt kademe de bir cunta kuruluyor ve devletin kaderine hükmetmek için harekete geçiyordu.⁴³

İşte bu son derece çalkantılı dönemde aralarında Faruk Güventürk, Faruk Gürler ve Refik Tulga'nın sayılabileceği birtakım üst rütbeli subay ve generaller İstanbul'da Silahlı Kuvvetler Birliği'ni (SKB) kurdu.⁴⁴ Özellikle Demokrat Parti'nin mirasçısı⁴⁵ Adalet Partisi'nin “ilerici 27 Mayıs devrimi”nin getirilerini tartışma konusu yapmasından endişe duyan subayları bir araya toplamak üzere kurulan birlik, o dönemde Harp Okulu Komutanı olan Albay Talat Aydemir'in, sonradan SKB'nin Ankara şubesi olacak darbeci grubuyla birleşti;⁴⁶ söz konusu küçük grup aynı zamanda “Albaylar Cuntası” diye adlandırılıyordu.

Silahlı Kuvvetler Birliği'yle cuntayı (MBK) karşı karşıya getiren en büyük kriz 6 Haziran 1961'de, cunta yönetiminin SKB'nin önemli üyelerinden birini “etkisiz hale getirmek” için Hava Kuvvetleri Komutanı İrfan Tansel'i Amerika'daki bir Türk askeri heyetinin başına getirmesiyle patlak verdi. SKB'nin yanıtı gecikmedi. En etkin üyelerden biri olan Talat Aydemir hiç zaman yitirmeden Kara Kuvvetleri Komutanı Celal Alkoç, Deniz Kuvvetleri Komutanı Zeki Özek ve İkinci Ordu Komutanı Şefik İlter'in görevden alınmasını, İrfan Tansel'in de eski görevine getirilmesini isteyen bir ultimatoma hazırladı.⁴⁷ Grubun birçok önemli komutanlığı doğrudan

denetim altında tutarak yadsınamayacak bir güce sahip olmasından ötürü SKB'ye karşı koyamayan MBK Başkanı Cemal Gürsel ultimatodaki istekleri yerine getirmeyi kabul etti. (Bu istekler bir yandan da savaş uçaklarının Ankara üstünden uçmalarıyla destekleniyordu.) Böylece İrfan Tansel eski görevine döndü; Celal Alkoç, Zeki Özek ve Şefik İlter görevden alındı; bu güç gösterisiyle etkisi daha da artan SKB, ikisi de basit birer yazmanlık da-iresine dönüşen MBK ve Genelkurmay'a kararlarını dayatarak ordu içinde hâkim duruma geldi.⁴⁸

1960 müdahalesinden sonraki ilk seçim olan 15 Ekim 1961 seçimlerinin sonuçları (bkz. Tablo 7) Silahlı Kuvvetler Birliği'yle Milli Birlik Komitesi arasındaki çekişmeleri ve tartışmaları daha da karmaşıklaştırdı.⁴⁹ Sağcı bir hükümetin ülkeyi yönetmesini kabul edilemez olarak değerlendiren SKB'nin İstanbul ve Ankara grupları 21-22 Ekim 1961'de "ilerici 27 Mayıs devrimi"nin getirilerinin tehlikede olduğu gerekçesiyle doğrudan bir askeri müdahaleyi öngören İstanbul ve Mürted protokollerini imzaladılar.⁵⁰ Bu müdahale protokolleri hayata geçirilemedi; çünkü o zamana dek sessiz kalan önemli bir kişi, SKB'nin darbeci entrikalarına engel olmak üzere sahne aldı: İsmet İnönü. Cumhuriyet Halk Partisi'nin tarihi başkanı artık parlamenter demokrasinin ateşli bir savunucusuna dönüşmüş, kendisinin iktidara geçmesini olanaksız kılacak yeni bir askeri darbenin önüne geçmek için elinden geleni ardına koymuyordu. Nitekim 24 Ekim 1961'de cunta başkanı Cemal Gürsel'den, en kısa zamanda Cumhuriyet Halk Partisi'yle Adalet Partisi'nin oluşturacağı bir hükümet koalisyonuyla, parlamenter rejime dönülmesini şart koşan Çankaya Protokolü'nü kopardı.⁵¹

Tablo 7. 15 Ekim 1961 seçim sonuçları

Partiler	Toplam oy	% Oy	Milletvekili
Adalet Partisi (AP)	3.527.435	34,79	158
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	3.724.752	36,74	173
Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP)	1.415.390	13,96	54
Yeni Türkiye Partisi (YTP)	1.391.934	13,73	65

Kaynak: Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Türkiye Cumhuriyeti Milletvekili Genel Seçimleri*, internette şu adresten ulaşılabilir: <http://www.tbmm.gov.tr>

İzleyen günlerde her şey Çankaya Protokolü'ne uygun gelişti: 26 Ekim 1961'de, CHP-AP koalisyonu kuruldu, 29 Ekim 1961'de de Milli Birlik Komitesi kendini feshetti.⁵² Böylece parlamenter rejime dönüldüyse de, yeni bir askeri müdahalenin gölgeleri dağıtılamadı; özellikle 9 Şubat 1962'de İstanbul'da imzalanan Balmumcu Protokolü'yle 28 Şubat 1962'den önce hızla iktidara el koymayı hedefleyen SKB'nin gitgide daha cüretkârlaşması bunun en büyük nedenlerinden biriydi.⁵³ Yeni kurulan sistem için SKB'nin bir tehdit unsuru oluşturduğunun farkında olan Genelkurmay Başkanı, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel ve Başbakan İsmet İnönü'nün de desteğini alarak harekete geçmeye karar verdi: 22 Şubat 1962'de SKB'nin Ankara şubesi "Albaylar Cuntası" lideri, Albay Talat Aydemir'i Genelkurmay'a çağırdı. Bunun bir tuzak olduğunu sezen Talat Aydemir buluşmaya kendisi gitmeyip en yakın silah arkadaşlarından Selçuk Atakan ve Turgut Alpogut'u gönderdi; ikisi de hemen gözüaltına alındı. Aydemir çevresindeki çemberin daraldığını hissedince hemen, öğleden sonra saat tam üçte hareketi başlattı; bununla birlikte Hava Kuvvetleri, SKB İstanbul grubunun onayı olmaksızın ayaklananların yanında yer almak istememekteydi.⁵⁴ Başkentte birlikler arasında tam bir karmaşa içinde alarmlar, karşı alarmlar, gece operasyonları birbirini izledi ve Talat Aydemir'in birlikleri karşısında çaresiz kalan Genelkurmay'da korku egemen olmaya başladı.

Hareketi büyük ölçüde Ankara ve çevresinde konuşlanmış birliklerle tüm Harp Okulu götürüyor, sadece Hava Kuvvetleri ona karşı çıkıyordu.⁵⁵ Bunun üzerine uzun bir pazarlık sürecine girildi: Darbeciler "27 Mayıs devriminin düşmanı" iki yüz milletvekilinin tasfiyesini ve fiili askeri rejime dönülmesini istemekteydiler.⁵⁶ Genelkurmay da elinden geldiğince ayaklananları isteklerinden vazgeçirmeye ve yeniden düzeni sağlamaya çalışıyordu. Havacıların meşru güçlerinden yana olması ve büyük bir engel oluşturan İsmet İnönü'nün kararlılığı olayların gidişatını etkiledi. Talat Aydemir tüm başkenti elinde bulundurmasına karşın silah arkadaşlarının kanını dökmekten çekinerek en sonunda görüşme yapmayı kabul etti ve boyun eğdi. Gelgelelim, sadece aralarında Albay Talat Aydemir'in de bulunduğu altmış dokuz subay emekli edildi: Öteki isyancılar Başbakan tarafından bağışlandı.⁵⁷ Bu durum şu şekilde açıklanabilir; Silahlı Kuvvetler Birli-

ğî'nin ordu içindeki yaygın etkinliğı göz önünde bulundurulduğunda, 22 Şubat olaylarına katılan herkesin cezalandırılması kesinkes askeri çarklarda yeni sorunların doğmasına yol açacaktı, İsmet İnönü de bu konudaki düşüncesini şöyle açıklıyordu:

“Ordu ile oynamaya gelmez. Eğer elinde silah tutan yüksek tahsil yapmış ordu ile, fazla oynarsanız huzursuzluklar memleketi bir baştan sona sarabilir. Onun için biz zincire yeni halkalar eklemekten zincirin o halkasını koparıp attık.”⁵⁸

Silahlı Kuvvetler Birliğı'ne gelince, 22 Şubat olaylarının ardından, siyasal-askeri sahneden bütünüyle yok olup gitmiş, ondan geriye sadece emekliliğinde bile komplolarını gittikçe daha açıktan açığa⁵⁹ sürdürüp Harp Okulu öğrencileri arasında belli bir popülerliğe⁶⁰ sahip olan Talat Aydemir kalmıştı. Bu sınırlı destek, 21 Mayıs 1963'te yeni bir darbe girişiminin önünü açtı. Ne var ki, bu kez ölenler oldu. Üç Harbiyeli hava kuvvetleri tarafından vuruldu, güvenlik güçleri de beş subay kaybetti.⁶¹ Arkasındaki desteğı yitiren ayaklanma kısa sürede bastırıldı ve hükümet derhal Ankara, İstanbul ve İzmir'de bir aylığına sıkıyönetim ilan etti.

Sorumluların tutuklanmasının ardından, çok geçmeden yargı kararları açıklandı: Harp Okulu öğrencilerinin tümü ordudan uzaklaştırıldı. Yargılanan subayların yedisi ölüm cezasına ve birçoğı da müebbet hapse olmak üzere çeşitli cezalara çarptırıldı. Bununla birlikte, ölüm cezasına çarptırılanlar arasında, sadece Fethi Gürcan 26 Haziran 1964'te ve Talat Aydemir 5 Temmuz 1964'te idam edildi, öteki ölüm cezaları Millet Meclisi ve Senato tarafından iptal edildi.⁶²

12 MART MUHTIRASI

YENİ HESAPLAR, YENİ İTTİFAKLAR: ORDUYLA ADALET PARTİSİ YAKINLAŞMASI

Mart 1966'da, Cumhurbaşkanı ve eski Milli Birlik Komitesi Başkanı olan Cemal Gürsel hastalığı nedeniyle yerini Genekurmay Başkanı Cevdet Sunay'a bıraktı ve yerine aşırı sağcı düşünceleriyle tanınan Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Tural geçti. Tüm bunlar aslında askerin siyasi stratejilerinde önemli değişikliklerin olduğu bir dönemde gerçekleşti. En azından, askerlerin bir bölümünde "27 Mayıs devriminin getirileri"ni olduğu gibi muhafaza etme amacının yerini toplumsal düzeni "yıkıcı" faaliyetlere karşı mücadele etme düşüncesi almıştı; özellikle gençliğin ve kitlelerin siyasallaşması, gittikçe daha mücadeleci olan bir işçi hareketinin yükselişi bu düşüncayı güçlendiriyordu. 1960 darbesinin doğurduğu 1961 Anayasası tarafından ortaya konan özgürlükçü yapı ise bu toplumsal muhalefetin baş sorumlusu olarak değerlendiriliyordu. Ordudaki bu ciddi siyasal eğilim değişikliği hiç kuşkusuz sivil siyaset dünyasıyla ve dolayısıyla yeni müttefiklerle yeni ilişkiler kurulmasını gerektirmişti. Bütün bu sebepler dolayısıyla, çelişkili biçimde yasaklı Demokrat Parti'nin mirasçısı konumunda bulunan Adalet Partisi bundan böyle doğal olarak kimi askeri kesimlerin solcu ideolojilere karşı mücadelelerinde yeni müttefiki haline geldi; böylece o zamana dek orduyla Cumhuriyet Halk Partisi arasında süregelen ideolojik akrabalığa kesin bir biçimde son verilmiş oldu.²

Ama o zamana dek "27 Mayıs devriminin başlıca düşmanı" olarak değerlendirilen bir partiye ona açıkça düşman olan bir ordu arasında belli bir yakınlaşma olması nasıl düşünülebilir? Bu noktada, 60'lı yıllarda AP-ordu ilişkileri üstüne kısa bir saptamada bulunmak yerinde olacaktır. 60'lı ve 70'li yıllarda merkez sağın en önemli partisi olan Adalet Partisi iyisiyle kötüsüyle Demokrat Parti'nin mirasını üstlenmişti. O da önceli gibi, sırtını büyük ölçüde kayırmacı bağlarla bağlı olduğu kırsal nüfusa dayamıştı ve yine Demokrat Parti gibi, ordunun sıkı gözetimi altındaydı. Adalet Partisi

ordunun antipatisini körükleyip sonunun DP gibi olmasından çekinerek, başlangıçta ordu nezdinde kendini meşrulaştırmak amacıyla bir yumuşama politikası benimsedi. Örneğin, 1961 Anayasası'nın getirdiği düzene hiç karşı çıkmadı ve 27 Mayıs sonrasında mahkûm edilen sivil ve askeri Demokrat Parti yanlıları için yanıp yakılmaktan da vazgeçti. Gazeteci Cüneyt Arcayürek'in "ölçülü ve çekingen muhalefet" olarak adlandırdığı bu yumuşama politikası uzun vadede başarılı oldu, çünkü orduya ve 27 Mayıs darbesiyle kurulan rejime düşman parti izlenimini ortadan kaldırarak, AP'nin Genelkurmay'ın gözünde güven kazanmasını sağladı:

Şubat ayında ordunun gençleştirilmesi operasyonunun kurbanı General R. Gümüşpala'nın kurduğu Adalet Partisi demokrat öncelinin tersine askerlere sırtını dönmez. Artık yalnız kalan orduyla ilişkilerin düzeltilmesi için bir tür sabır operasyonu uygular. 1965'te yeniden iktidara gelen Adalet Partisi askeri konulara daha büyük bir dikkat göstererek öncelinin hatalarını yinelemez.³

1964'te partinin başına Süleyman Demirel'in gelmesiyle ordu-AP ilişkilerinde yeni bir evre başladı. Kuşkusuz, Süleyman Demirel de önceli Ragıp Gümüşpala gibi orduya karşı daha ılımlı bir görüntü çiziyordu. Bununla birlikte onun için asıl sorun ordunun güvenini kazanmak ya da açıkça asker karşıtı, köktenci bir söylem benimseyip DP mirasını üstlenmek değil, Cumhuriyet Halk Partisi'yle ordu arasında var olan tarihsel bağı koparmanın bir yolunu bulmak ve ordunun siyasal tartışmalarda CHP'ye karşı bir tutum sergilemesini sağlamaktır.

60'lı yılların ikinci yarısında kitlesel siyasallaşmanın çığ gibi büyümesi ve hak talebinde bulunan toplumsal hareketlerin önlenemez yükselişiyle şekillenen siyasal atmosfer bu açıdan bakıldığında Süleyman Demirel'le 1969 Mart'ından beri yeni Genelkurmay Başkanı olan Memduh Tağmaç arasında elverişli bir mutabakat ortamı yaratmıştı. Tağmaç'a göre, büyüyen siyasal çalkantılar solun ileri sürdüğü gibi Anayasa'da öngörülen reformların ertelenmesinden değil de 1961 Anayasası'nın getirdiği fazla özgürlükçü düzenden kaynaklanmaktaydı. Bu anayasa sonradan, 12 Mart

1971 muhtırasının ardından, teknokrat Başbakan Nihat Erim tarafından “lüks” olarak tanımlandı. “Toplumsal uyanış ekonomik gelişmeyi aştı”⁴ diyen Memduh Tağmaç, ardından da yürütmenin gücünün artırılması için idari ve anayasal çerçevede değişiklikler yapılması gerektiğini ileri sürüyordu: “Yapılacak ilk iş, düşünce ve eylem özgürlüklerini kısıtlayacak, gerekirse yürürlükten kaldıracak şekilde gerekli adli, idari ve anayasal değişikliklerin gerçekleştirilmesidir.”⁵

Öte yandan, açıkça Anayasa’nın yeniden gözden geçirilmesini isteyen sadece kendisi değildi. 22 Şubat 1971 tarihli Milli Güvenlik Kurulu toplantısında kurulun genel sekreteri General Emin Alpkaya “toplumsal düzeni bozan yıkıcı olayların önüne geçmek için adli boşlukların doldurulmasının zorunlu olduğunu”⁶ ileri sürerek Genelkurmay Başkanı’nın düşüncesine katılıyordu.

Bununla birlikte, “toplumsal düzeni bozan yıkıcı olayların” sorumluları sadece aşırı solcu militanlardan, sendikalardan ve öğrenci gruplarından ibaret değildi: Ordunun içindeki solcu kesimler de hedef alınmıştı. Memduh Tağmaç’ın aynı MGK toplantısında sarf ettiği şu sözler de bunu doğruluyor:

Kısaca sol, Silahlı Kuvvetler üzerinde çalışmalarını artırmıştır. Sol, Silahlı Kuvvetler’i ele alıp, devleti ele geçirmek istemektedir. Bugün bütün gözler, Silahlı Kuvvetler üzerine dikilmiştir. Orduyu otorite ortamı içinde tutmamız gerek.⁷

ZİNDE GÜÇLER

Kurumsal birliği yeniden sağlama derdinde olan Memduh Tağmaç görevi boyunca ılımlı sayılabilecek, sağa yakın bir siyasal çizgi izledi. Özellikle, çok da başarılı olmamakla beraber, ordu içindeki gizli darbeci oluşumlar kuran solcu kadroları dağıtmayı amaçlıyordu. Kasım 1968’de, Deniz Harp Okulu öğrencilerinden birkaçı gösteri düzenleyip “Devrim düşmanlarının yaşamaya hakkı yoktur”⁸ diye slogan attılar. 26 Ekim 1971’de, yine Deniz Kuvvetleri’nde, ordudan uzaklaştırılan beş subay gazetecilere şunları söylemekteydi: “Üniformamız bundan böyle işçinin, köylünün

üniformasıdır, kışlamız da tüm Anadolu olacaktır.”⁹ Bu noktada, ordunun alt kademelerinde varlık gösteren bu sol tandanslı oluşumlara askeri hiyerarşinin en tepesinde bile rastlandığını söylemek yerinde olacaktır, özellikle o dönemde çok etkili olan iki kişinin çevresinde: Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler ve Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur. Askeri ve bürokratik hiyerarşiyi ve teamülleri hiçe sayarak 21 Haziran 1970’te Başbakan Süleyman Demirel’e ve 24 Aralık 1970’te de Cumhurbaşkanı’na yönelik olmak üzere iki uyarı mektubu sunan, dönemin güçlü Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur’dan başkası değildi. Mektuplarda ülkedeki durumun çok tehlikeli bir noktaya geldiği ve 1961 Anayasası’nda öngörülen reformların derhal hayata geçirilmesi gerektiği vurgulanıyordu.¹⁰ Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, sivil siyasal destekten de mahrum olmayan Muhsin Batur’la Faruk Gürler bazı sol entelektüel çevrelerle, özellikle ünlü *Türkiye’nin Düzeni* adlı kitabın¹¹ yazarı Doğan Avcıoğlu’nun *Yön/Devrim* dergisi¹² çevresinde toplanmış olan gruplarla düzenli olarak bağlantı halindeydiler.

Daha önce sözünü ettiğimiz, 30’lu yılların *Kadro* dergisi gibi, *Yön/Devrim* dergisinde geliştirilen siyasal çizgi de Marksizmden korporatizme, oradan da iki savaş arası Kemalizmine kadar farklı öğeleri bir arada bulunduran eklektik bir ideolojiyi yansıtıyordu: Ekonomik planlamacılık ve kamulaştırma, okuma yazma seferberliği ve toprak reformu vasıtasıyla köylülerin yaşam koşullarının iyileştirilmesi, bankaların kamulaştırılması, kredi sisteminin devletleştirilmesi, ekonomik ulusçuluk, emperyalizme ve gerici güçlere karşı mücadele, sınıfsız, çatışmasız, eşit bir toplum bir arada düşünülüyordu.

Peki öyleyse bu amaçları gerçekleştirmek ve egemen sınıfların siyasal hâkimiyetine son vermek için nasıl bir mücadele yöntemi benimsenecekti? Türkiye’de işçi sınıfının bu mücadeleyi tek başına götüreceği seviyede olmamasından dolayı, devrimci hareketi üstlenme görevi yurtsever subaylar, devrimci gençlik ve sol aydınların şekillendirdiği Zinde Güçler’den bekleniyordu. Dolayısıyla, “ilerici” bir darbe, iktidarı ele geçirip Türkiye’yi yeniden Mustafa Kemal’in işaret ettiği –öyle iddia edilmektedir– antiemperyalist yürüneye oturtmak için en isabetli yol olarak görülüyordu.¹³

“Askeri ilericiliğe” yapılan bu vurgu, dergideki birçok makalede kolayca fark ediliyordu; sözgelişi İlhan Selçuk’un makalesindeki bir cümle bunu çok iyi yansıtır: “Türkiye’de ne zaman ilerici bir hareket olsa, ordunun halka, halkın orduya dönüştüğü tarihsel bir gerçektir.”¹⁴ Bu konuda verilebilecek başka önemli bir örnek de gerici bir askeri darbe olasılığıyla ilgili olarak, Bülent Ecevit’le Doğan Avcıoğlu’nun girdiği tartışmadır. 1970’te Antalya’da düzenlenen bir mitingde, CHP Genel Sekreteri bu konudaki endişelerini şöyle dile getiriyordu:

Yunanistan’da olduğu gibi, Türkiye’de de diktatörlük tehlikesi var. Bu ancak ordu yoluyla gelebilir, sözde solcu entelektüeller solcu askeri bir rejimden ne beklerse beklesinler. Bu demokratik rejim içinde zaten çok güçlü olan ekonomik çevreler bu askeri diktatörlükle daha da güçleneceklerdir.¹⁵

Ordunun her zaman entelektüellerden, gençlerden ve ezilen sınıflardan yana olduğunu düşünen Doğan Avcıoğlu bu sözlerle şu yanıtı verir:

Türk ordusu asla İran ve Latin Amerika ülkeleri orduları gibi kendini emperyalizme satmaz. Cumhuriyetin Kemalist ve ulusçu ordusu nasıl olur da Amerikan sermayesinin bekçisi haline gelebilir?¹⁶

12 MART 1971: “İLERİCİ KEMALİST ORDU” DAN “GERİCİ ORDUYA”

12 Mart’tan önce orduda “birbirine düşman değilse de karşıt ve aşağıdan yukarıya doğru çıkıldıkça iyice belirginleşen ve sertleşen iki farklı eğilimin”¹⁷ baş gösterdiği fark edilir. Bunlardan birincisi, bazı sol aydın çevrelerden, özellikle de *Yön/Devrim* dergisinden destek görüp sol eğilimli generaller Faruk Gürler ile Muhsin Batur çevresinde hızlı bir müdahale planı ve bu iki generalle Doğan Avcıoğlu’nun yönetimi altındaki devrimci bir hükümet listesiyle gelişen bir eğilimdir; ikincisi ise Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, Süleyman Demirel’in Adalet Partisi, aynı şekilde sağcı ve aşırı sağcı siyasal partilerin desteğiyle Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç’ın çevresinde şekillenen, daha çok birinciye tepki niteliğini taşıyan eğilim.

Bu iki akım genel toplantılar ve özellikle geniş katımlı Genelkurmay toplantıları sırasında karşı karşıya geliyor, izlenen stratejiler 12 Mart'ın yaklaştığını haber veriyordu.¹⁸ 9 Mart 1971'de, Muhsin Batur'la Faruk Gürler'in çağrısı üstüne, farklı rütbelerden dokuz general daha önce sözü edildiği üzere iktidarın ele geçirilmesi planını hayata geçirmek için Hava Kuvvetleri Komutanlığı'nda toplandı; ancak hiçbir şey olmadı. Beklenenin ve içeriğinden emin oldukları emirleri yerine getirmeye hazır bekleyen birçok sol eğilimli subayın umut ettiğinin aksine, Muhsin Batur ile Faruk Gürler 10 Mart'ta geniş katımlı bir Genelkurmay toplantısı olacağını ve herhangi bir harekette bulunmadan önce oradan çıkacak kararı beklemek gerektiğini ileri sürerek tüm müdahale hazırlıklarının durdurulmasını istediler.¹⁹

Talat Aydemir'in başarısızlığa uğrayan iki darbe girişiminde olduğu gibi, Muhsin Batur ile Faruk Gürler'in bu fikir değişikliği de aslında farklı akımları destekleyen askeri birlikler arasında bir kardeş kavgası çıkmasını engellemek istemelerinden kaynaklanıyordu; zira şunu anımsatmakta yarar var ki, her müdahalenin başarısı ordu içinde asgari anlaşmanın sağlanmasına bağlıdır. Uyuşmazlık ve iç çatışmalar kolaylıkla kanlı sonuçlar doğurabilir ve bu olasılık, eğilimleri ne olursa olsun darbecilerin birçoğunun gösterdiği kurumsal refleksleri tanımlamaya yeter.

10 Mart 1971'de, onca beklenen geniş katımlı Genelkurmay toplantısından sonra, askeri hiyerarşi içinde ordunun sosyalist eğilimli kanadının en göz önündeki temsilcileri olan Muhsin Batur ile Faruk Gürler, ciddi bir biçimde sarsılan kurumsal iç bütünlüğü yeniden sağlamak için muhafazakâr Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'la ortak bir noktada buluştular. Bu toplantıda Süleyman Demirel hükümetini dolaylı yoldan düşürme fikri ortaya çıktı. Sonuç olarak iki gün sonra, 12 Mart 1971'de, Cumhurbaşkanı, Meclis ve Senato Başkanları ve Başbakan, Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları tarafından imzalanmış bir muhtıra aldılar. Böylece, 1960 darbesinden sonra askerler bir muhtırayla bir kez daha siyasal yaşama müdahalede bulunmuş oldu; bu muhtıradaki güçlü, Atatürk ilkelerini koruyacak ve gerekli sosyoekonomik reformları gerçekleştirecek bir hükümetin kurulması isteniyordu, aksi takdirde asker doğrudan yönetime el koyacaktı.

Parlamento ve hükümet, süregelen tutum, görüş ve icraatıyla, yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk'ün bize hedef verdiği uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve anayasanın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup, Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği ağır bir tehlike içine itilmiştir. Türk Milleti'nin sinasinden çıkan Silahlı Kuvvetler'in bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliğini giderecek çarelerin, partiler üstü bir anlayışla Meclislerimizce değerlendirilerek, mevcut anarşik durumu giderecek ve anayasanın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılap kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kurallar içinde teşkili zaruri görülmektedir. Bu husus süratle tahakkuk ettirilmediği takdirde Türk Silahlı Kuvvetleri kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak görevini yerine getirerek idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya kararlıdır.

Saat 17.00'de, Başbakan Süleyman Demirel "muhtıranın anayasaya ve hukuk devleti ruhuna uymadığını" ileri sürerek istifasını verdi. Cumhuriyet Halk Partisi'nde ise işler aynı şekilde gelişmiyor, bir iç çatışma yaşanıyordu. İsmet İnönü ve CHP'nin muhafazakâr kanadı muhtırayı gizli bir hoşnutlukla karşıladı, çünkü İsmet İnönü'nün çevresinden Nihat Erim yeni teknokrat hükümeti oluşturmak üzere askerler tarafından çağrılmıştı. Ama partinin Genel Sekreteri Bülent Ecevit muhtırayı 1967'de Yunanistan'da gerçekleştirilen darbeye benzeterek açıkça suçladı. Üstelik Ecevit'e göre bu girişim daha kural tanımaz biçimde ve daha kurnazca gerçekleştirilmişti,²⁰ ayrıca bu askeri müdahale doğrudan kendisini, Cumhuriyet Halk Partisi içindeki sosyal demokrat hareketi ve genel olarak demokratik solu hedef alıyordu.

Şimdi 12 Mart 1971 muhtırasının aslında ne ifade ettiğini görmeye çalışalım. Öncelikle bu muhtıra ordu içinde amaçları her şeye karşın birbirine zıt olan grupların anlaşmaya varmalarının sonucuydu. Bu zıtlık, yazı-

lan metne bulanık ve karmaşık bir özellik kazandırmıştı: Metinde 1961 Anayasası'nda öngörülen reformların gerçekleştirilmesi koşul olarak ileri sürülürken, bir yandan da "anarşi"nin sorumlularını ağır biçimde cezalandırmaya yetkin bir yürütme gücünün ortaya konması isteniyordu; ya da şöyle denebilir: "Hükümet ve Meclis ciddi biçimde suçlanır suçlanmasına ama demokratik, güçlü, inandırıcı ve Atatürkçü olacak bir hükümet de yine o Meclis'ten beklenir."²¹ Semih Vaner ve Hülya Tufan'ın dikkat çektikleri bir saptama da şudur:

Birçok tanıklığa göre, Başbakan Süleyman Demirel'in istifasını ve teknokrat reformcu bir kabinenin oluşturulmasını isteyen 12 Mart 1971 muhtırası Devlet Başkanı, eski general Cevdet Sunay, Genelkurmay Başkanı ve üç ordu komutanı arasında sağlanan bir anlaşmanın ürünüdür. Ordu komutanları 1961 Anayasası'nda ilan edilen temel reformların hayata geçirildiğini görme konusunda sabırsızlanan genç subaylardan gelen baskı altında, 9 Mart'ta son anda ertelenen bir darbe hazırlamışlardır.²²

Dolayısıyla, şöyle denebilir: 12 Mart muhtırası askeri hiyerarşinin tepesinde Faruk Gürler ve Muhsin Batur tarafından temsil edilen sol "köktenci" subayların beklentilerine yanıt vermek amacıyla, şiddetin artması ve ülkenin toplumsal-ekonomik sorunlarının ciddileşmesinin sorumlusu olarak görülen Süleyman Demirel hükümetini hedef alıyordu; ancak bu, Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç ve Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay için, ordudaki sol eğilimli gruplardan gelecek olası bir darbeyi engellemek ve sonra da "anarşi"ye neden olduğu düşünülen 1961 Anayasası'nın bazı maddelerini değiştirmek için ödenmesi gereken bir bedeldi. 12 Mart muhtırasının temel olarak sosyalist muhalefetin gitgide daha büyüyen ve tehlikeli bir hal alan muhalefetine karşı, yürütmenin güçlendirilmesini hedefleyen bu "gerici" özelliğine birçok yazar işaret etmiştir:

Anlaşılmaktadır ki, 1971 askeri müdahalesi sol köktencilığe karşı ordu içerisindeki askeri erkin önemli bölümünü elinde tutan ılımlı

kadrolarla, sağ köktencileri ve MİT'i bir araya getirmiştir [...] Ayrıca bu farklı alt grupların gerçek ve varsayılan müttefiklerinin böylesi bir bütünleşmeye çok sıcak baktıkları düşünülebilir. ABD ister istemez Türkiye'nin NATO ve CENTO üyeliğinin, Filistin hareketiyle bağlantısı olduğu bilinen aşırı sol tarafından sorgulanmasından rahatsızlık duyar, ayrıca işveren sınıfı erki büyüyen işçi hareketi tarafından durmaksızın topa tutulmaktadır...²³

Başlangıçta askerlerin yönetime el koymasının nedeni olarak 1961 Anayasası'nda öngörülen reformların gerçekleştirilmesi gerekliliği gösterilmiş ve sonuçta Süleyman Demirel hükümeti devrilmişti; ancak ne kadar çelişkili görünürse görünsün 1971 müdahalesi uzun vadede sağ partilerin, dolayısıyla Adalet Partisi'nin işine yaradı.²⁴ 1971-1973 yılları arasında birbiri ardına gelen teknokrat hükümetlerin yönetimi altında 12 Mart muhtırası kısa sürede sosyalist muhalefetin bastırılmasına ve 1961 Anayasası'nın sağı en çok rahatsız eden özgürlükçü maddelerinin yeniden gözden geçirilmesine yol açtı. 20 Eylül 1971-15 Mart 1973 arasında, 1961 Anayasası'nın eli beş maddesi böylelikle özgürlüklerin kısıtlanması yönünde değiştirilmiş oldu. Yapılan değişikliklerden en önemlileri şunlardı:²⁵

Madde 11-30-15 ve 19	: Bireysel özgürlüklerin kısıtlanması
Madde 32	: (kaldırılmış) Tabi hâkim ilkesi
Madde 136	: Sonradan "Devlet Güvenlik Mahkemele-ri" adıyla anılan sıra dışı mahkemelerin kurulması
Madde 22-119	: Basın ve ifade özgürlüğünün ciddi biçimde sınırlandırılması
Madde 119	: Kamu hizmetlilerinin sendika haklarının ortadan kaldırılması
Madde 120	: Devletin üniversiteler üstündeki denetiminin düzenlenmesi
Madde 26	: Anayasa Mahkemesi, Danıştay ve Milli Güvenlik Kurulu gibi bazı yüksek kamu tüzel mercilerinin yetkilerinin genişletilmesi

- Madde 121 : Radyo ve Televizyon'un özerkliğinin ortadan kaldırılması
- Madde 29-46-56-57 : Siyasal partilerle sendikaların faaliyet alanlarının daraltılması

Bu noktada bireysel ve toplu özgürlükler konularında daha kısıtlayıcı tüzel ve anayasal bir çerçeve kurmak isteyen 12 Mart muhtırasının, onu hemencecik 27 Mayıs'takine benzer bir şekilde gerici bir hükümete karşı girilen "ilerici" bir müdahale olarak değerlendiren aşırı sol tarafından başlangıçta hoşnutsuzlukla karşılandığını söylemek yerinde olacaktır. 16 Mart 1971 tarihli *Devrim* dergisinin başlığı şöyleydi: "Ordu Anti-Kemalist Gidişe Dur Dedi!"²⁶ Bunun yanı sıra DEV-GENÇ de bir bildirisinde şöyle diyordu:

Generallerin muhtırası durumu doğru ve nesnel bir açıdan değerlendiriyor. Bununla birlikte, güçlü bir hükümet bu Parlamento'yla kurulamaz. Parlamente çözüm olamaz. Söz konusu olan ister tarım reformunu gerçekleştirmek, ister dış ticaretin tarafsızlaştırılması, isterse ABD'yle ilişkilerin yeniden gözden geçirilmesi olsun, bizler tüm gücümüzle Silahlı Kuvvetler'in yanında olacağız.²⁷

Dolayısıyla sol, devrimci programının gerçekleşeceğini umarak askeri müdahaleyi etkin biçimde destekledi:

Bekleneceği gibi, orduya güvenen "emekçi aşırı devrimciler" onu "İşte Kemalist ordunun kılıcı!" bağırışlarıyla alkışladılar. 12 Mart'ın ertesi günü, tüm "ilerici" ve "devrimci" örgütler ileride düşünce farkı gözetmeksizin tüm solun üstüne bir şahmerdan gibi çullanacak olan bu müdahaleye destek vermişlerdir.²⁸

Sol ancak teknokrat hükümetler sırasında 1971 muhtırasının gerçek siyasal boyutunu doğru biçimde kavradı. Devletin on bir ilde, tüm olağanüstü dönem boyunca sürecek olan sıkıyönetimi ilan etmesinin ardından muhtıra kısa süre içinde basın, devrimci gençliğin, aydın çevrelerin

ve solcu siyasal örgütlerin üstüne çullanacak bir baskı aracına dönüştü. Her tür siyasal muhalefeti acımasızca cezalandırmak üzere yeni Devlet Güvenlik Mahkemeleri kuruldu. Gençler, entelektüeller ve sosyalist gazeteciler tutuklandı, işkence gördü. Grev hakkının kaldırılması işçileri bir süre boyunca temel haklarından yoksun bıraktı. Türkiye İşçi Partisi'ne (TİP) siyaset yasağı getirildi ve ordu içindeki sol eğilimli kadroların tasfiyesi erken emeklilik ya da askeri mahkemelerin bu konuda görevlendirilmesiyle dikkat çekici boyutlara ulaştı.

[...] Buna koşut olarak, solcu entelektüellerin çoğunun istediği gibi Peru, Libya tarzı bir devrim beklenirken, 1971'le 1973 arasında ordu içerisinde geniş çaplı bir tasfiye operasyonu patlak verir (bazı söylentilere göre bu süreç 1980 sonrasına bile sarkar), özellikle, gerilla tarzı hareketlerle ilişkili, sosyalist ya da ulusal-demokratik devrim yanlısı, ordunun alt rütbeli kadroları (çoğu Hava Kuvvetleri mensubudur) tasfiye edilir.²⁹

Tablo 8. 12 Mart 1971-1 Haziran 1972 arasında ordudaki tasfiyeler

	Subay	Astsubay	Askeri öğrenci	Toplam
Kara Kuvvetleri	115	89	64	268
Deniz Kuvvetleri	78	10	32	120
Hava Kuvvetleri	264	54	70	388

Kaynak: Yalçın ve Yurdakul, *age*, s.178.

Faruk Gürler ile Muhsin Batur'un 9 Mart darbe girişimiyle doğrudan ilgisi bulunan subaylar bile bu geniş çaplı tasfiye operasyonundan kurtulamadılar ve daha 12 Mart 1971 günü "askeri hiyerarşiye uygunsuz" davranışları gerekçesiyle ordudan uzaklaştırıldılar.³⁰ Bu "cadı avı" aynı zamanda "ordunun ilericiliği"ne ve "devrimci darbe"ye güvenenleri de vurdu. *Yön/Devrim* dergisinin yayıncısı Doğan Avcıoğlu ve iki eski Milli Birlik Komitesi üyesi Cemal Madanoğlu ile emekli Albay Osman Köksal 7 Temmuz 1971'de tutuklanıp İstanbul Sıkıyönetim Mahkemesi tarafından Silahlı Kuvvetler'in düzenini bozmakla suçlandı.³¹

12 EYLÜL 1980 DARBESİ

SİYASİ İSTİKRARSIZLIK

Ekim 1973'te, askerlerin gözetimi altında muhafazakâr teokratik kabinelerin' yönetimiyle geçen iki yılın ardından, 12 Mart muhtırasıyla kurulan yarı parlamenter yarı askeri rejim eli kulağındaki Meclis seçimlerinin öncesinde sona ermek üzereydi.² 14 Ekim 1973 seçimleri, başından beri 12 Mart 1971 rejimine karşı çıkmasıyla halkın sevgisini kazanan Bülent Ecevit'in yönettiği Cumhuriyet Halk Partisi'nin zaferiyle sonuçlandı. CHP oyların % 33,30'unu toplayıp 1969 seçimlerine oranla ciddi bir oy kaybıyla, % 46,5'ten % 29,8'e düşen en önemli rakibi Adalet Partisi'ni geride bırakmış oluyordu. AP'den ayrılanların kurduğu Demokratik Parti ve askeri rejim tarafından yasaklanan Milli Nizam Partisi'nin (MNP) mirasçısı din eğilimli Milli Selamet Partisi (MSP) katıldıkları ilk seçimde AP'nin gerilemesinden yararlanarak oyların sırasıyla % 11,9'uyla % 11,8'ini aldılar. Milliyetçi Hareket Partisi'ne (MHP) gelince, oylarını biraz olsun yükseltmeyi başarak % 3'ten % 3,4'e çıkar, CHP'nin içindeki muhaliflerin Bülent Ecevit'in yeni ortanın solu politikasına karşı kurduğu Güven Partisi ise (GP) % 6,6'dan % 5,3'e geriledi. Böylece, 1950'den itibaren ilk kez Cumhuriyet Halk Partisi, sosyal demokrat eğilimli yenilenmiş bir programla önceleri Demokratik Parti, onun kapatılmasının ardından da 1960'ta ardılı Adalet Partisi tarafından temsil edilen muhafazakâr kanadı geride bırakmış oluyordu. Bununla birlikte, CHP oyların % 33,3'üyle Meclis'te gerekli çoğunluğu sağlayamadığından, Müslümanlık ortak paydası üzerinden, dinsel, ulusal ve sanayileşmeye ilişkin değerleri bir araya getirme arzusunda olan Milli Selamet Partisi'yle (MSP) bir koalisyon hükümeti kurmak durumunda kaldı.

Ocak 1974'te iktidara gelen CHP-MSP koalisyonu Ecevit'in Kıbrıs'ı bir seçim zaferine çevirme isteği nedeniyle, yapısal reformları gerçekleştirmeden bozuldu; bunun sonucunda ülke yedi ay sürecek bir hükümet krizine sürüklendi. En sonunda, Süleyman Demirel yönetiminde, Meclis'te

temsil edilen tüm sağ ve aşırı sağ partileri (Adalet Partisi, Milli Selamet Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi ve Güven Partisi) bir araya getiren yeni bir koalisyon hükümetinin kurulması ancak Nisan 1975'te gerçekleşti. Milliyetçi Cephe olarak adlandırılan bu hükümet, üç yıl boyunca (1975-1977) gerçek bir ekonomik ya da siyasal program ortaya koymaksızın, seçmen tabanının isteklerini iç ve dış borçlar aracılığıyla yerine getirmeye yönelik çok dar görüşlü bir politika izleyerek devlet işlerini yönetti. Yine bu hükümet döneminde aşırı sağcı terör Alparslan Türkeş'in Milliyetçi Hareket Partisi'nin (MHP) komandolarının başta olmak üzere daha da iyi örgütlenip şiddetlendi. Sonunda 1977'de, üç yıl süren sağ ve aşırı sağ yönetiminin sonrasında ülkedeki ekonomik ve toplumsal durum öyle felaket bir hal aldı ki hükümetin Haziran 1977'de seçime gitmekten başka çaresi kalmadı. Seçimi ikinci Bülent Ecevit hükümetinin kuruluşu takip edecekti.

Tablo 9. 1977 seçimlerinin sonuçları

Parti	Toplam oy	% Oy	Milletvekilliği
Adalet Partisi (AP)	5.468.202	36,88	189
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	6.136.171	41,38	213
Güven Partisi (GP)	277.713	1,87	3
Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)	951.544	6,42	16
Milli Selamet Partisi (MSP)	1.269.918	8,56	24
Türkiye İşçi Partisi (TİP)	20.565	0,14	-
Bağımsızlar	370.035	2,5	4

Kaynak: Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Türkiye Cumhuriyeti Milletvekili Genel Seçimleri*, internette şu adresten ulaşılabilir: <http://www.tbmm.gov.tr>

Adalet Partisi'nden ayrılan on bir milletvekilinin katılımıyla çoğunluğu elde eden Bülent Ecevit'in sosyal demokrat hükümeti, birçokları için ekonomik çöküşün eşliğindeki ve siyasal karmaşa içinde bocalayıp duran bir ülkenin son umudunu temsil ediyordu. Buna karşın, Ecevit kendisinden beklenenleri gerçekleştirmekten oldukça uzaktı. Dış yardımın gecikmesi, enflasyon ve ödeme güçlükleri hükümetinin düşmesini hızlandırdı ve böylece 1979 yılının sonunda, Süleyman Demirel'in temel olarak 1980

erken seçimlerini düzenlemekle yükümlü azınlık hükümetinin önu açılmış oldu. Ne var ki bu yıl hiç de düzenlenen yeni seçimlerle anılmayacak, Silahlı Kuvvetler'in siyasal yaşama yeni bir müdahalesiyle vurulan damga, ülke için çok ağır sonuçlar doğuracaktı.

İTHAL İKAMECİ SANAYİLEŞME STRATEJİSİNİN ÇÖKÜŞÜ

1960-1980 arasında Türkiye'de uygulandığı şekliyle ithal ikamesiyle sanayileşme stratejisi, tarımsal ürünler ihracatı gelirlerinin yüksek gümrük duvarlarıyla korunan yerel sanayilere aktarımını, bu sayede de iç pazara yönelik yerel tüketim ürünlerinin üretimini ve çeşitlendirilmesini temel alıyordu. Bu perspektif içinde, ara ve üretim malları yatırımları kamu sektörüne bırakılırken, özel sektör ve yabancı doğrudan yatırımlar dayanıklı tüketim malları yatırımları alanında faaliyet gösterecekti. 1960-1980 dönemi boyunca baskın olan ithal ikameci sanayileşme modeli 70'li yılların sonunda krize sürüklendi: Büyüyen iç pazarı tatmin etmek için tüketim malları üretimine devam edilmesi zorunluluğu, ara malların ve üretim mallarının dışarıdan alınmasını gerektirdi ve sonuç olarak da dış borcun artmasına yol açtı.

Bu ekonomik sıkıntıya Türk siyasetçilerinin yanıtı, ekonomide kısa süreli canlanmalar yaratıp karar anını geciktirmek amacıyla gerçekleştirilen bir dizi geçici önlem dizisiyle kısıtlı kaldı; kısa vadeli krediler ve çok yüksek faiz oranları bu önlemlerden bazılarıydı. Bu taktik zaman kazandırmaya kazandırdı, ancak bir yandan da ödemeler dengesi sorunlarına gitgide daha büyüyen borçların ağır yükünün eklenmesine neden oldu.³ Dış yardımlara gelince, yurtdışında borçlanmak gittikçe daha da güçleşti ve Türkiye'nin Batılı müttefikleri beklenen maddi yardımı geciktirdi, çünkü Uluslararası Para Fonu'nun salık verdiği, Türk lirasının yüksek değerinin düşürülmesini, ücretlerin dondurulmasını, büyüme hızının düşürülmesini, kamu iktisadi teşebbüslerinin finansal yapısının gözden geçirilmesini ve onların ekonomi içindeki rollerinin azaltılmasını öngören sıkı bir para politikası uygulanmasını istemekteydiler. Bu isteklere uzun süre direnen Bülent Ecevit, Mart 1978'deki, IMF'nin açıkça yetersiz olarak değerlendirdiği % 29,9'luk değer düşürümünden sonra, Haziran 1979'da Türk lirasının değerini % 77,7 oranında ikinci kez düşürdü ve ücretlerin dondurul-

masını kabul etti. Artık IMF'nin yapısal düzenleme programını kabul etmekten başka çözüm yolu bulunmadığı ortaya çıkmıştı. 1979'da Bülent Ecevit'in görevden çekilen hükümetinin yerine başa gelip IMF'nin baskısıyla ünlü 24 Ocak 1980 ekonomik kararlarını almak durumunda kalan Süleyman Demirel'in azınlık hükümeti Türk ekonomisini tam anlamıyla liberalizme doğru yönlendirecekti.

Alınan bu kararlar 30'lu yıllarda devletçiliğin benimsenmesi ya da ekonominin 1947'den başlayarak uluslararası finansal ve ekonomik hareketlere açılmasına benzer biçimde Türk toplumunun geçirdiği evrimde son derece önemli olduğu için "tarihi"ydi. İstikrar, kemer sıkma ve ihracat, özünde Türk lirasının dalgalanmasından (kısa sürede değeri %48,6 oranında düşmüştü) ve iç talebin daralması, ücretlerin dondurulması ve kamu sektöründeki kârsız teşebbüslere yardımın durdurulması sayesinde % 100'lük enflasyonu düşürmekten ibaret olan bu yeni ekonomi politikasının temel kavramlarıydı.

Buna karşın, bu yeni önlemlerin sonuçları beklenirken, kriz de pekâlâ devam ediyor, Türkiye'yi tam bir çöküşün eşiğine sürüklüyordu. Daha 70'li yılların sonunda, dış borç 16 milyar dolara ulaştı, ki bu rakam gayri safi mili hasılanın % 22'sine denk düşüyordu.⁴ İhracat gelirlerinin toplamı ekonomi için vazgeçilmez bir ürün olan petrolün faturasını bile karşılayamıyordu. Büyük dış açık, kapasitesinin ancak % 50'siyle çalışan sanayi için vazgeçilmez olan üretim ve ara mallarının dışarıdan getirilmesine engel oldu. 1978'de % 50,8 olan enflasyon 1980'de % 100'e dayandı.⁵ 1970'ten itibaren ortalama % 6,5 oranında seyreden yıllık ekonomik büyüme hızı 1979'da sıfıra, 1980'de de eksiye düştü.⁶ Yatırımın durmasıyla ulusal pazarın genişlemesi de tüm toplumsal sonuçlarıyla birlikte kesintiye uğradı.

70'Lİ YILLAR: TOPLUMSAL DEĞİŞİM AÇISINDAN ZENGİN BİR DÖNEM

Bu dönemde ekonomiyi yönetmek gittikçe zorlaşıp özellikle de ödemeler dengesinin bozulması yüksek büyüme hızını tehdit etmeye başlayınca, ulusal zenginliğin paylaşımı konusundaki toplumsal çatışmalar şiddetlendi. Sendikalar dikkat çekici ölçüde güçlendi ve işçi haklarını korumaya başladı; işçilerin sınıf bilinci de toplumsal kavgaların yoğunlaştığı ölçüde geliyordu.

Tablo 10. Toplam grev sayısı (1973-1980)

	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980
A	22	45	90	105	167	175	190	227
B	12.284	21.048	25.389	32.899	59.889	27.209	39.901	46.216
C	479.857	470.088	1.102.682	1.768.201	5.778.205	1.598.900	2.217.347	5.408.618

A: grev sayısı, B: grevci sayısı, C: kaybedilen işgünü sayısı.

Kaynak: Şehmus Güzel, "Faire la grève en Turquie", Altan Gökalp, *age'de*, s. 220.

Tablo 11. Sendikali işçilerin gelişimi (1963-1975)

Yıl	İşçi sayısı	Sendikali işçi sayısı	Toplam içinde sendikali işçilerin oranı
1963	2 745 000	269 000	10,8
1967	3 310 000	613 000	18,5
1971	4 055 000	1 200 000	29,6
1975	4 200 000	1 800 000	42,8

Kaynak: Emre Kongar, *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993, s. 462.

Kuşkusuz, küçük toprak sahipleriyle topraksız köylüler hâlâ sendikali olmamıştı, ancak köylerde bile bir bilinçlenme baş göstermiş, köylüler kimi yerlerde büyük toprak sahiplerine karşı çıkmaya başlamıştı. Hızlandırılmış sanayileşme ve kentleşme 1961 Anayasası'nın etkisiyle⁷ derin bir toplumsal değişime ve Anadolu'nun en ücra köşelerine dek uzanacak şekilde, geleneksel toplumsal yapıların göreceli olarak çöküşüne yol açmıştı bile. Taşralı küçük burjuvazi yavaş yavaş büyük ölçekli tekeli bir sanayinin tehdidini hissetmeye başlarken, "taşra büyük sermayenin karşı konulamaz tazyikini ve onun geleneksel toplumsal yapıları üzerindeki modernleştirici etkisini her geçen gün daha da hissetmekte"ydi.⁸

Türkiye 70'li yıllar boyunca bu şekilde birçok baş döndürücü değişime sahne oldu ve bu değişimler 1950'lerden beri süregelen çift kutuplu siyasal yapısını daha da hassaslaştırdı, kırılğanlaştırdı: Sağda Adalet Partisi (AP) vardı, solda Cumhuriyet Halk Partisi (CHP). Siyasal yapının bu iki geleneksel kutbunun önemli iç bölünmeler yaşayıp ardından da parçalanmaları artık kaçınılmazdı. Varoşlarda yaşayanlar, taşra burjuvazi-

si, sendikali işçi sınıfı, siyasallaşmış köy nüfusu, üniversite gençliği gibi bazı toplumsal aktörlerin kendilerini sarmalayan kabukları kırması yeni etkin siyasal güçlerin ortaya çıkmasına neden oldu.⁹ Bunlardan bazıları, örneğin Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ya da din eğilimli Milli Selamet Partisi (MSP) Meclis'e bile girip kısa süreli koalisyon hükümetleri arasında yer aldı.

Bu arada, süregiden siyasal istikrarsızlık zemininde şiddet hareketleri milliyetçi ya da solcularla kentlerde ve Maocu gerillalarla köylerde üzücü boyutlara ulaşarak devlet örgütünün istikrarını yavaş yavaş çökertti. Sana merkezlerinde büyük krizler patlak verdi, gençlik ve işçi hareketi içinde çok güçlü bir Amerika karşıtı devrimci akım kendini hissettirmeye başladı. Özetle Türkiye solcu militanlarla sağcılar arasında yıkıcı bir iç savaşa doğru sürüklenmekte, bu sırada da Meclis'te siyasi partiler kalıcı bir koalisyon kurmayı bir türlü becerememekteydi. İşte bu koşullar altında darbe söylentileri dolaşmaya başladı. Toplumsal harcı tehdit eden "yıkıcı ve bölücü" eylemleri önlemek amacıyla, planlı bir devlet terörizmi politikası uygulamak da dahil olmak üzere her türlü yola başvurmaya kararlı olan ordunun üst kademeleri, ülkenin içinde bulunduğu bu durumunun yüksek derecede "tehlike" arz ettiğini düşünüyordu.

Sonu 12 Eylül 1980 darbesine dayanan önemli olaylardan bazıları şunlardı: 6 Mart 1978'de Kenan Evren'in Genelkurmay Başkanı olması, müdahale fikrinin benimsenmesi; 11 Eylül 1979'da Kenan Evren'in emriyle Orgeneral Haydar Saltık'ın darbe hazırlıklarına girişmesi; 27 Ocak 1980'de hükümete uyarı mektubunun verilmesi; 9 Şubat 1980'de Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin Ersin'in görev süresinin uzatılması; 4 Haziran 1980'de "bayrak operasyonu"nun hazırlanması; 7 Haziran 1980'de Kenan Evren'in Amerikan yönetimini ziyareti; 4 Ağustos 1980'de "bayrak operasyonu"nun askıya alınması; 2 Eylül 1980'de "bayrak operasyonu"nun yeniden ortaya çıkışı; 12 Eylül 1980'de ordunun askeri hiyerarşi içerisinde yönetime el koyması, hükümetin düşmesi, Millet Meclisi'nin dağılması ve tüm siyasi partilerin yasaklanması.

Orgeneral Kenan Evren'in radyo ve televizyondan yayınlanan bildirisi Türkiye'ye yeni bir askeri müdahalenin haberini verdi:

Yüce Türk Milleti;

Büyük Atatürk'ün bize emanet ettiği ülkesi ve milletiyle bu bütün olan, Türkiye Cumhuriyeti Devleti, son yıllarda, izlediğiniz gibi dış ve iç düşmanların tahriki ile, varlığına, rejimine ve bağımsızlığına yönelik fikri ve fiziki haince saldırılar içindedir.

Devlet, başlıca organlarıyla işlemez duruma getirilmiş, anayasal kuruluşlar tezat veya suskunluğa bürünmüş, siyasi partiler kısır çekişmeler ve uzlaşmaz tutumlarıyla devleti kurtaracak birlik ve beraberliği sağlayamamışlar ve lüzumlu tedbirleri almamışlardır. Böylece yıkıcı ve bölücü mihraklar faaliyetlerini alabildiğine arttırmışlar ve vatandaşların can ve mal güvenliğini tehlikeye düşürülmüştür.

Atatürkçülük yerine irticai ve diğer sapık ideolojik fikirler üretilerek, sistemli bir şekilde ve haince, ilkokullardan üniversitelere kadar eğitim kuruluşları, idare sistemi, yargı organları, iç güvenlik teşkilatı, işçi kuruluşları, siyasi partiler ve nihayet yurdumuzun en masum köşelerindeki yurttaşlarımız dahi saldırı ve baskı altında tutularak bölünme ve iç harbin eşiğine getirilmişlerdir. Kısaca devlet güçsüz bırakılmış ve acze düşürülmüştür.

Aziz Türk Milleti:

İşte bu ortam içinde Türk Silahlı Kuvetleri, İç Hizmet Kanunu'nun verdiği Türkiye Cumhuriyeti'ni kollama ve koruma görevini yüce Türk Milleti adına emir ve komuta zinciri içinde ve emirle yerine getirme kararını almış ve ülke yönetimine bütünüyle el koymuştur.

Girişilen harekâtın amacı, ülke bütünlüğünü korumak, milli birlik ve beraberliği sağlamak, muhtemel bir iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemek, devlet otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik düzenin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmaktır.

Parlamento ve Hükümet feshedilmiştir. Parlamento üyelerinin dokunulmazlığı kaldırılmıştır.

Bütün yurttan sıkıyönetim ilan edilmiştir.

Yurt dışına çıkışlar yasaklanmıştır.

Vatandaşların can ve mal güvenliğini süratle sağlamak bakımın-

dan saat 05'ten itibaren ikinci bir emre kadar sokağa çıkma yasağı konulmuştur.

Bu kollama ve koruma harekâtı hakkında teferruatlı açıklama bugün saat 13.00'deki Türkiye Radyoları ve Televizyonu'nun haber bülteninde tarafımdan yapılacaktır. Vatandaşların sükûnet içinde radyo ve televizyonları başında yayınlanacak bildirileri izlemelerini ve bunlara tam uymalarını ve bağrından çıkan Türk Silahlı Kuvvetleri'ne güvenmelerini beklerim.

ANARŞİYLE MÜCADELE ADINA

Silahlı Kuvvetler'in müdahalesi şaşırtıcı olmadı; çünkü Ocak 1980'den başlayarak, askeri yetkililer sivil siyasetçileri ciddi biçimde uyar-maya başlamışlardı. Güvenliğinden endişe duyan ve artık yıllardır süren "terör stratejisi"nden gına getiren sokaktaki adamda darbe elbette gerçek bir rahatlama yarattı. Genel olarak kamuoyu 70'li yıllardaki terörist eylemleri sadece iktidarı fiilen ele alan Silahlı Kuvvetler'in bastırabileceğini düşünmekteydi; dolayısıyla ülkenin içinde bulunduğu feci durum gerçekleştirdiği darbeyi buna dayandırarak meşrulaştıran ordunun işine yaramıştı. Sonuç olarak, güvenliğin sağlanamamasının en temel sorun haline geldiği bir bağlamda, Silahlı Kuvvetler'in müdahalesi siyasal ve ideolojik değerlendirmelerin ötesinde, halk arasında yadsınmaz bir destekle karşılandı.

27 Mayıs 1960 müdahalesiyle 12 Eylül 1980'teki müdahale arasında kısa bir karşılaştırma yapmaya kalkarsak, bu ikisinin birbirinden farklı olduğunu görürüz: 12 Eylül'ün ertesinde askeri kurumun içinde iç bölünmeler patlak vermedi; dikkat çekici boyutlarda disiplinsizliklere yol açan 27 Mayıs 1960 müdahalesinin tersine askeri hiyerarşiye gerçekten uyulduğu gözleniyordu. Bu yüzden, 1960 müdahalesi üst ve alt rütbeli subayların girişimleriyle Genelkurmay'a karşı gerçekleştirilmişken, 1980 darbesi doğrudan Genelkurmay'ın bir eylemi olarak ortaya çıkmıştı.

Darbenin ertesi günü Genelkurmay Başkanı Kenan Evren başkanlığındaki, üç ordu komutanı ve Jandarma Komutanı'ndan oluşan Milli Güvenlik Konseyi'yle cunta yönetimi kuruldu ve 20 Eylül 1980'de Emekli Oranmiral, Eski Deniz Kuvvetleri Komutanı Bülent Ulusu başbakanlığa atandı.

Sonrasında siyasi partileri, Meclis'i, hukuk sistemini, polisi, idareyi, medyayı, aydınları, üniversiteleri, öğretim görevlilerini, sendikaları ve gençleri bunalımın tırmanmasına neden olmakla suçlayan yeni askeri rejim, bakanlıklara, idareye ve kamu sektöründeki teşebbüslerin başına, hem fiilen yöneticilik yapmaları, hem de işlerin nasıl yürüdüğünü gözlemeleri amacıyla muvazzaf ya da emekli subayları getirmeye başladı. "Teröristler"i olduğu kadar sendikaları, aydınları, öğretim görevlilerini ve gazeteleri cezalandırma işi de askeri adalete bırakılıyordu. Meclis kapatıldı, siyasi partiler dağıtılarak mallarına el kondu ve liderlerinin herhangi bir siyasal etkinliğe katılmaları yasaklandı. Dernek yaşamı ve grev hakkı askıya alındı. DİSK (Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu) kapatıldı, yöneticileri tutuklandı ve mahkemeye çıkarıldı. Bu gelişmelere yönelik herhangi bir eleştiride bulunanlar cezalandırılmaya başlandı; sözcğelimi eski Başbakan Bülent Ecevit darbeden sonra iki kez hapse atıldı. Gazete ve dergiler ya az çok uzun bir süreliğine kapatıldı ya da sıkı bir otosansürle engellendi. İktidar tarafından bozgunculuğun merkezi olarak değerlendirilen üniversitelerde yeniden düzenin sağlanmasına çalışıldı ve askeri yetkililer akademik çevreleri sıkı gözetim altında tutular. En ufak adli korumayı ve temel medeni özgürlükleri ortadan kaldıran olağanüstü bir hukuki çerçevenin inşası her yurttaş şüpheli, "bozgunculuğun" aktif ya da pasif işbirlikçisi durumuna sokuyor, özetle baskıcı bir aygıt tarafından insanlar sürekli gözetim altında tutuluyordu.

Başvurulan yöntemlere bakıldığında sert ve tereddütsüzce yürütülen bu sözde anarşiye karşı girişilen mücadelenin getirdiği sonuçlardan bazıları şöyleydi: 650.000 kişi gözaltına alındı, 210.000 dava açıldı ve 230.000 kişi askeri mahkemelerce çeşitli suçlardan yargılandı; 50'si infaz edilen 517 ölüm cezası verildi; 1.683.000 kişi fişlendi; 30.000 kişi Avrupa'nın çeşitli ülkelerine sığındı ve 14.000 kişi vatandaşlıktan çıkarıldı; 300 kişi ölüm nedenleri aydınlatılmadan hayatını kaybetti ve kaybolanların sayısı 800'lere dayandı; 23.667 dernek ve örgütün etkinlikleri askıya alındı, tüm siyasi partiler dağıtıldı, ülkedeki büyük gazetelerin çoğu sansür ve askeri rejimin hoşuna gitmeyen makaleler yüzünden geçici kapanma cezalarıyla cebelleşmek durumunda kaldı; 3947 öğretim görevlisi, 47 yargıç ve 9400 memur zorunlu emekliliğe ayrıldı ve 1984'te 1200 subay ve astsubay

ordudan tasfiye edildi; 937 film yasaklandı, bozguncu olarak değerlendirilen 139 ton dergi ve gazete yok edildi.¹⁰

Genel anlamda kabul edildiği üzere, cunta “anarşinin sorumluları”na karşı yürüttüğü bu mücadelenin dışında, devlete ve topluma yeni bir yön ve düzen verme politikası izliyordu. Generaller kökten bir değişim tasarısıyla daha disiplinli, daha hiyerarşik bir toplum, sonsuz erk sahibi bir devlet tarafından denetlenecek siyasal bir rejim yaratmak istiyorlardı. Sözgelimi, cunta İstanbul’u Avrupa’ya bağlayan yol üzerindeki binaların dış cephelerinin beyaza boyanması zorunluluğu getirmiş, ayrıca dolmuşların, minibüslerin ve otobüslerin üstünde ve içinde her türlü yazı ve süsü yasaklamıştı. Aynı şekilde memurlara bıyık yasaklanıp kravat takmak şart koşulmuştu, kadın meslektaşları ise artık pantolon giymeyeceklerdi.¹¹

İlk, orta ve özellikle yüksek öğrenim de topluma yeni bir düzen kazandırma operasyonundan nasibini aldı. Yüksek öğrenim programlarını bir bütün haline getirme amacı güden Yüksek Öğrenim Kurulu 6 Kasım 1981’de kuruldu. Savcılar tarafından “bozguncu” öğretim üyelerine karşı yüzlerce teftiş dosyası açıldı ve solcu damgası yemiş olan üniversite görevlileri sistemli bir şekilde tasfiye edildi:

[...] askeri iktidar bir yandan yüksek öğrenime ilişkin, YÖK’e bilim ve araştırmaları düzenlenme görevi veren bir yasa getirerek geleceğin tek bir temel üstünde yetişen ve tek sesli seçkinlerini oluşturma arzusunu açığa vurur. Yeni üniversite merkezîyetçilik, hiyerarşi ve disiplin ilkelerine uygun olarak düzenlenirken, askeri iktidar bozguncu olarak nitelendirilen tüm öğelerini ortadan kaldırarak bu kurumu yeniden yapılandırma sürecini hızlandırır.¹²

Bu “devletin işleyişini bozan toplumu yola getirme”¹³ uğraşı cuntanın “aşırı liberal”¹⁴ olarak değerlendirdiği 1961 Anayasası’nı da hedef alıyordu; çok geçmeden bu anayasa yürürlükten kaldırılıp yerine “Türkiye gerçeğine daha uygun” olan bir yenisi düzenlendi. Böylece, 8 Kasım 1982’de, tüm siyasal etkinliklerin ciddi anlamda baskı ve askeri yetkililerin sıkı denetimi altında tutulduğu bir ortamda, siyasal özgürlüklere birçok kısıtlama getiren yeni 1982 Anayasası % 92 oranında “evet” oyuyla yürürlü-

ğ e konu ve cunta yönetiminin lideri Orgeneral Kenan Evren Türkiye'nin yeni cumhurbaşkanı oldu.¹⁵

LIBERAL DÖNEMEÇ

Askeri rejimin izlediği ekonomik program başlangıçtaki amaçları ne olursa olsun askerlerin kendilerine devlet otoritesinin yeniden sağlanması veya toplumsal barışın tesisi konularının ötesinde bir rol yüklediklerini gösterir. 70'li yıllarda devletin krizi genel anlamda bütün oluşumunun, temel felsefesinin kriziydi ve 1980 darbesi de bir anlamda devletin mevcut haline karşı yapılmıştı; devlet aygıtını yeni sosyoekonomik temeller ve başka siyasi ittifaklar üstüne oturtmayı hedefleyen kurumsal bir kırılma noktasıydı. Süleyman Demirel'in azınlık hükümetinin 12 Eylül müdahalesinden hemen önce, 24 Ocak 1980'de aldığı siyasi-ekonomik kararlar bu yeniden yapılandırma sürecinin ana çerçevesini oluşturdu. Cunta yönetimi bu kararları olduğu gibi aldı, sahiplendi ve Süleyman Demirel hükümetinin ekonomi danışmanı Turgut Özal'ı ekonomiden sorumlu başbakan yardımcılığına getirdi.

Ekonomik açıdan yeniden yapılanma ve dış pazara açılma programı olarak sunulan bu yeni ekonomi programı aslında "IMF'nin, Dünya Bankası'nın ya da OECD'nin uluslararası alanda aynı ödeme güçlükleri ve üretim sorunlarıyla uğraşan diğer Üçüncü Dünya ülkelerine önerdiği geleneksel reçetelerinden hiç de farklı değil"di.¹⁶ Programda ücretlerin ve iç talebin düşürülmesi, Türk lirasının dolara endekslenmesi, yani dalgalanmaya bırakılması, kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesi, dış satımın desteklenmesi ve dış ticaretin serbest bırakılması gündeme getiriliyordu. Bu aslında açıkça teknolojinin ve enerji ürünlerinin ithal edilmesi, dayanıklı tüketim mallarının üretilmesi ve düşük ücretler sayesinde dünya pazarında rekabet gücüne sahip olunması anlamına geliyordu.¹⁷

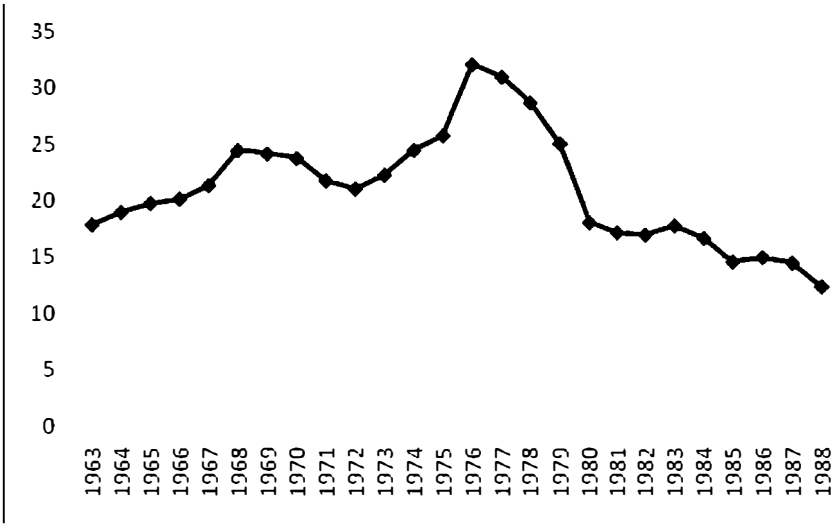
Bu yeni yönelimler ekonominin istikrar kazanması için kamu harcamalarının azaltılması ve fiyatların serbest bırakılması çerçevesinde ücretlerin dondurulmasını şart koşuyordu. Dolayısıyla, yeni ücret yapılandırmaları çalışanların ücret gelirleriyle iç pazar ve üretim arasındaki birbirini destekleyen dengeyi kırmayı, değiştirmeyi ve ücret gelirlerinin 60'lı ve 70'li yıllar-

da ulusal pazarın oluşumu ve gelişiminde oynadıkları rolü ortadan kaldırmayı hedefliyordu. Artık ücretler maliyete göre değerlendirilecek ve iç talep içindeki ücret gelirlerinin rolü ikinci plana atılacaktı. Bu yeni ücret anlayışı ihracatı ön planda tutan modelin en önemli unsurlarından biriydi; çünkü bu birikim rejiminde, ücret maliyetlerinin azaltılması dünya pazarına sunulan Türk malları için büyük bir avantaj olarak görülüyor, üstelik yabancı yatırımcıların kararlarını etkileyebilecek bir öge de oluştuyordu.

1980-1983 arası dönemdeki askeri rejim yönetiminde yürürlüğe konan bu ekonomi modelinin sonuçları ilk bakışta başarılı görünür. 1980'de % 100'ü aşan enflasyon 1981'de % 33,9'a, 1983'te de % 31,4'e düştü.¹⁸ Türk lirasının % 40 oranında değer kaybetmesiyle desteklenen dış satım 1980'deki 2,9 milyar dolarlık gelirden 1981'de 4,7 milyara, sonra da 1983'te 5,7 milyar dolara tırmandı.¹⁹ Ayrıca Türk sanayisi Yakınoğu ve komşu ülkeler başta olmak üzere dış pazarda dikkate değer bir başarı kazandı. Irak, Batı Almanya'nın önünde Türkiye'nin en önemli müşterisi haline geldi ve 1982'de sadece inşaat sektörü Türk şirketlerinin uzun vadeli ortaklık anlaşmalarıyla yerleştikleri Libya, Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerinde 18 milyar dolarlık bir pazar elde etti. İzlenen deflasyoncu politikaya karşın, Türkiye'de 1982 yılında % 4'ten yüksek bir büyüme hızı izlendi ve 1979-1980'de iflasın sonunda olan ülke ekonomisi, faiziyle birlikte 20 milyar dolar düzeyindeki dış borçlarının vadeleriyle yeniden yüzleşebilir duruma geldi.²⁰

Ancak bu istikrar politikasının toplumsal maliyeti çok yüksek oldu. Örneğin, kişi başı gelir 1984'te 1238 dolara düştü, oysa 1979'da 1760 doları;²¹ reel ücretler de aynı şekilde 1963'teki seviyelerinin bile altına indi (bkz. Grafik 1). Ücret gelirlerinin toplam gelirler içindeki payı için de aynı şey geçerliydi. Bu pay 1977'de % 37'yken 1985'te yaklaşık % 20 oranına geriledi.²² Sıkı para politikası istihdam alanına da etki etti. İşsizlik 1983'te faal nüfusun % 12,3'ünü vurdu,²³ üstelik bu rakam gerçeği tam olarak yansıtmıyordu, çünkü kırsal kesimdeki işsizler ve gizli işsizler istatistiklere doğru verilerle yansıtmıyordu. En son olarak da grev hakkı askıya alındı; buna karşın çalışanlar hiçbir güvence olmaksızın ve keyfi gerekelerle işlerinden çıkartılabilmekteydi.

Grafik 1. Gündelik reel ücretlerin gelişimi (Türk lirası olarak) (1963-1988)

Kaynak: Kepenek ve Yentürk, *age*, s. 428.

PARLAMENTER REJİME DÖNÜŞ

“MÜTEVAZİ” DEMOKRATİK GELİŞMELER

Bu dönemde askerlerin siyasal yaşama doğrudan etkileri, 1960'ta ve 1971'de olduğu gibi, 1983'ten başlayarak yavaş yavaş azalmaya başladı; buna karşın bu durum devlet aygıtının içinde dolaylı yoldan merkezi bir rol oynamalarına engel olmadı. 1983 ilkbaharında, üç yıl süren bir askeri rejimden sonra, Cumhurbaşkanı Kenan Evren aynı yılın 6 Kasım'ında seçim yapılacağını duyurdu; böylelikle 12 Eylül 1980'de kapatılanların yerine yeni siyasi partilerin kurulmasına izin verilmiş oluyordu. Gelgelelim cunta yönetimi yeni oluşumların kurucularına karşı veto hakkını sık sık kullandı ve usul düzenlemeleriyle tüm geleneksel sağ ya da sol siyasi oluşumları, özellikle de 1980'de kapatılan büyük partilerin ardılları olarak ortaya çıkanları seçimden uzaklaştırdı.1 Dolayısıyla 6 Kasım 1983 seçimleri askerlerin sıkı gözetimi altında, üç yeni partinin katılımıyla –Turgut Sunalp'ın Milliyetçi Demokrat Partisi (MDP), Turgut Özal'ın Anavatan Partisi (ANAP) ve Necdet Calp'ın Halkçı Partisi (HP)– gerçekleşti.

Emekli Orgeneral Turgut Sunalp'ın kurduğu MDP bir anlamda cunta yönetiminin seçimlerdeki uzantısı gibiydi; Necdet Calp'ın aynı şekilde askerler tarafından uzaktan yönetilen HP'si ise hafif sola kayan bir siyaset izleyerek temelinde muhalefet partisi işlevini üstlenmişti. En son olarak da, işadamları ve uluslararası sermaye sahiplerince desteklenen, Turgut Özal başkanlığındaki ANAP hiç kuşkusuz en sivil adaydı, ama bununla birlikte 1980 darbesinin ürünü olan, 1982 Anayasası'nca belirlenmiş, bireysel ve ortaklaşa özgürlükler konusunda çok kısıtlayıcı olan siyasal rejime çok da karşı çıktığı söylenemez. Parti lideri Özal, Süleyman Demirel hükümetinin eski ekonomi danışmanı ve Eylül 1980-Temmuz 1982 arasında cunta yönetiminin ekonomiden sorumlu başbakan yardımcısıydı.

Seçim sonuçları cunta generalleri için bir düş kırıklığıydı: Gözde partileri MDP ANAP'ın yükselişi karşısında büyük bir bozgun yaşamış ve

Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in seçimlerden bir gün önce televizyondan açıkça bu parti lehine yaptığı konuşma işe yaramamıştı. Zorunlu oy kullanma yasasıyla, ANAP oyların % 45,14'ünü alarak seçimlerden tek başına galip çıktı; nitekim Meclis'te dört yüz koltuk içinde gerekli çoğunluğa denk düşen iki yüz on birini elde etmişti. Askeri rejimin meyveleri olarak görülen diğer iki oluşumdan HP % 29,3 ve MDP % 22,13 oyla ikinci ve üçüncü parti konumunda kaldılar. Böylece hızlı olduğu kadar anarşik bir karakteri de olan sosyoekonomik alt üst oluşların yaşanacağı Özal dönemi başladı.

ÖZAL DÖNEMİ

Himayeciliğin yerini ticari liberalleşmenin aldığı Özal yıllarına bir yandan ekonomik yapıların değişime uğraması, diğer yandan da bütünüyle istikrarın ve siyasal gerginliğin azalmasına yönelik bir ideolojik anlaşma süreci damgasını vurdu: Dogmatik kaygılar pragmatizm karşısında silinip gidiyor, liberalleri, muhafazakârları, İslamcılar ve sosyal demokratları bünyesinde toplamaya çalışan ANAP bu hegemonyalı anlaşma ortamının can damarını oluşturunuyordu. IMF'nin reçetelerine bağlı kalan Turgut Özal hükümetinin ekonomi politikaları Süleyman Demirel'in azınlık hükümetinin 24 Ocak 1980 tarihli, üç yıl boyunca askeri rejim altında da izlenen ekonomik programıyla örtüşmüştü.² Buna karşılık Özal dönemi siyasal planda genel bir uyanışa sahne oldu. Öncelikle 1980 darbesinden sonra kapatılan siyasal partiler başka adlarla ve eskilerinin siyaset yapması 1983 Anayasası'nda yasaklanmış olduğundan yeni tüzel ve özel kişiliklerle yeniden kuruldu. Süleyman Demirel'in Adalet Partisi'yle Necmettin Erbakan'ın din eğilimli Milli Selamet Partisi, Doğru Yol Partisi (DYP) ve Refah Partisi adlarıyla 1983'te zaten yeniden kurulmuş, ancak kısa süre içinde cunta yönetiminin vetosuyla seçimlere katılma haklarını yitirmişlerdi. Kasım 1985'te, Erdal İnönü'nün Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP) ile gitgide daha çok rekabet içine giren Necdet Calp'ın Halkçı Partisi (HP) bu partiyle birleşip Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) adını aldı. Bu sırada Bülent Ecevit de eşinin aracılığıyla Demokratik Sol Parti'yi kurmaktaydı. 1980 öncesinde aşırı sağın lideri Alparslan Türkeş de

üçüncü kişiler aracılığıyla kendi partisini kurmaktan geri kalmadı ve böylece 30 Kasım 1985'te Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) kurulmuş oldu. En sonunda da, 1980'den beri eski siyasal liderleri kapsayan yasakların Eylül 1987'de düzenlenen bir referandumun ardından kaldırılması 1970'li yılların lider kadrolarının siyaset sahnesine dönüş sürecini tamamladı. Eski ve yeni siyasi kadroların ilk karşılaşmaları 29 Kasım 1987 seçimlerinde olacaktı.

1983'te olduğu gibi bu seçimi de kazanan Turgut Özal'ın Anavatan Partisi, bunu kısmen de olsa açıkça iktidar partisi yararına olan seçim yasasına borçluydu; yasa ulusal düzeyde % 10'luk baraj belirliyor ve barajı geçemeyen partilerin koltuklarının çoğunluk partilerine verilmesini öngörüyordu. ANAP oyların yalnızca % 36,31'iyle, 450 koltuktan 292'sini alarak Millet Meclisi'nde gerekli çoğunluğu sağladı ve oyların % 24,74'ü ile 99 koltuk alan Erdal İnönü'nün Sosyal Demokrat Halkçı Parti'sini ve oyların % 19,14'ü ile 59 koltuk alan Süleyman Demirel'in Doğru Yol Parti'si'ni geride bıraktı. SHP'yle birleşmeyi kesin olarak reddeden Bülent Ecevit'in Demokratik Sol Parti'si ise (DSP) oyların % 8,53'üyle yetinmek durumunda kaldı ve Meclis'e giremedi. Necmettin Erbakan'ın Refah Parti'si'yle (% 7,16) Alparslan Türkeş'in Milliyetçi Hareket Partisi de (% 2,93) aynı durumdaydı.

Zaten oldukça gergin durumda olan sivil-asker ilişkilerinin bu dönemdeki seyrine gelince, Özallı yıllarda, istifa eden Genelkurmay Başkanı Necdet Ürüg'un –ki kendisi siyasal partilere ve sivil iktidara olumsuz ve küçümseyici bakışıyla tanınıyordu– isteklerine aldırmaksızın bu göreve Necip Torumtay atandığında konu yeniden alevlendi.³ Ciddi profesyonelliği ve siyasal açıdan tarafsızlığıyla tanınan Torumtay, ordu tarafından engellenmeden “liberal” politikalarını sürdürmeye kararlı olan Turgut Özal için en iyi seçimdi. Özal da Mart 1989 belediye seçimlerinde oyların yalnızca % 22'sini alan Anavatan Partisi milletvekilleriyle Ekim 1989'da cumhurbaşkanı seçildi. Bununla birlikte, 2 Ağustos 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi bu süreci sona erdirdi ve Çankaya-Genelkurmay ilişkilerinde bir gerginliğe yol açtı. Cumhurbaşkanı'nın İncirlik üssünden Kuzey Irak'ın bombalanması ve Irak petrolünü Akdeniz'e taşıyan boru hattının kapatılması

gibi girişimlere destek verişıyla beliren Irak karşıtı tutumu 3 Aralık 1990'da Genelkurmay Başkanı'nın istifa etmesine yol açtı.⁴

Öte yandan bu gelişmeler pazar ekonomisinin büyüdüğü ve ekonominin gelişme gösterdiği bir süreçte meydana geliyordu. Türk lirasının uluslararası piyasalarda değıştirilebilir hale gelmesiyle liberalizm politikaları ve ekonominin dışa açılım süreci gerçekten de başarılı olmuştu, ancak bunun toplumsal bedeli çok yüksekti. İhraç mallarının maliyetinin düşürülmesi amacıyla sendikacılığın geriletilmesi, grevlerin yasaklanması, fiyatların serbest bırakılması ve ücretlerin hemen hemen tamamıyla dondurulması, reel ücretlerde ve alım gücünde büyük bir düşüşe neden olmuştu. Buna bir de Anavatan Partisi hükümetinin ve onun lideri cumhurbaşkanı Turgut Özal ile yakınlarının çıkarıcılığı eklendi. Ülke aslında Turgut Özal ve onun, adları birçok yolsuzluk davasına karışmış olan ailesi tarafından yönetilmektedir. Dolayısıyla ücretlilerle köylülerin yoksullaşması, iktidarın kişiselleştirilmesi, çıkarıcılık ve eş dost kayırmacılığı iktidarın yıpranmasını, Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın gözden düşmesini, ardından da partisinin 1991 seçimlerinde yenilgiye uğramasını büyük ölçüde açıklayan unsurlardır.

Tablo 12. 20 Ekim 1991 seçimlerinin sonuçları

Partiler	Oyların toplamı	% Oy	Milletvekili
Anavatan Partisi (ANAP)	5.62.623	24,01	115
Doğru Yol Partisi (DYP)	6.600.726	27,03	178
Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP)	5.066.571	20,75	88
Refah Partisi (RP)	4.121.355	16,88	62
Demokratik Sol Parti (DSP)	2.624.301	10,75	7
Bağımsızlar	32.721	00,13	-

Kaynak: Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Türkiye Cumhuriyeti Milletvekili Genel Seçimleri*, internette şu adresten ulaşılabilir: <http://www.tbmm.gov.tr>

Böylece, artık halk tarafından tutulmayan, Turgut Özal'ın gölgesinde kalmış, silik kişilikli Yıldırım Akbulut tarafından yönetilen ANAP, rakibi Süleyman Demirel'in Doğru Yol Partisi karşısında seçimi kaybetti. Nitekim bu parti oyların % 27'sini elde ederken, ANAP % 24, Sosyal Demok-

rat Halkçı Parti (SHP) % 20, Refah Partisi de % 17 oranında oy almıştı. Bu durumda, 1991 yılının sonunda, 1980 darbesiyle devrilen Süleyman Demirel on bir yıl sonra yeniden, o dönemde en güvenilir ve yolsuzluk davalarına adları en az karışan iki parti olarak görülen DYP (merkez sağ) ile SHP'nin (merkez sol) oluşturduğu koalisyonun başına geçti; ne var ki bu koalisyon hükümetinin izlediği ekonomik program ANAP hükümetininkinden hiç de farklı değildi.

28 ŞUBAT SÜRECİ

1990'LI YILLAR: SİYASETİN AŞINMASI VE DİNSELE DÖNÜŞ

Bin dokuz yüz seksenli yılların liberal uzlaşma ortamı 90'lı yıllarda geleneksel siyasi partilerin gerilemesine ve seçmen tutumlarının tartışma konusu olmasına yol açtı. Seçmen tabanlarının dağınlıklığı ve uçuculuğu ulusal ölçekte seçimlerdeki tutumu belirleyen öğelerden biri haline gelmişti; seçmenler artık seçimlerini siyasal programlara göre değil de belli başlı bazı ölçütlere göre, örneğin adayların din, laiklik, Kürt sorunu ya da ahlaki değerler karşısındaki duruşuna bakarak yapıyorlardı. İki büyük geleneksel oluşumun karşı karşıya geldiği ikili yapı, yerini birbirine karşıt birçok küçük partinin bir arada bulunduğu bir yapıya bıraktı. Atatürk portresine karşı başörtüsüyle simgesel boyuta indirgenen sol-sağ çekişmesi her siyasal alanın ve/veya akımın içsel ayrışmalarına sahne olmakta ve çokboyutlu, çokaktörlü bir siyasal coğrafya ortaya çıkmaktaydı. Sağda Turgut Özal'ın 1993'te kalp krizi geçirip aniden ölmesinden sonra sürekli düşüş halindeki Anavatan Partisi, Doğru Yol Partisi (DYP), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)1 ve Refah Partisi (RP); solda ise Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)2 ve Demokratik Sol Parti (DSP) siyaset sahnesindeydi.

80'li yıllarda ayrıca bozkır ve İslam kültürünün karışımı olarak nitelenen ulusal Türk kültürüne geri dönüşü salık veren "Türk-İslam sentezi" düşüncesi yükselişe geçmişti. Askeri rejim altında geçen 1980-1983 arasındaki dönemde toplumu belli bir çerçeveye oturtmak ve yola getirmek amacıyla bir "panzehir" olarak geliştirilen bu düşünce gündelik yaşama iyice kök salmış, devlet denetimindeki ve milliyetçi bir İslamın devlet otoritesinin sağlanmasında güçlü ve birleştirici bir öğe olduğu fikrine dayanmaktaydı.³ Bununla birlikte, toplumsal bütünlüğün bozulmasına karşı bir panzehir olarak görülen ve ordunun teşvikiyle hayata geçirilen bu siyasal-dinsel öğreti İslami değerlerin toplum içinde yeniden yükselişine yol açtı. Ortaöğretimde din dersleri zorunlu hale getirildi ve kamu denetiminin dışında gelişen Ku-

ran kurslarının sayısı gittikçe arttı. Dini referanslı siyasal ve kültürel hareketler gelişme gösterdi ve tarikatlar onları yasaklayan kanunların varlığına karşın yeniden aktif hale geçtiler. Hem siyasal, hem kültürel, hem de ekonomik boyut taşıyan bu dinsel yükseliş yeni bir tür siyasetçi ve ekonomik girişimcinin, teknik akılcılıkla İslami ahlak anlayışını bir araya getiren Müslüman mühendislerin, doğmasına meydan verdi.⁴ Böylece, 1990'lı yılların başında, Türkiye'de liberal pazar ekonomisi ilkeleriyle dini ahlaksal değerlerin sentezini gerçekleştiren yeni bir tür modernlik baş göstermiş oluyordu.

Bu bağlamda, 90'lı yılların başındaki Türkiye'de, hegemonyal liberalizmin etkisiyle, sağ-sol ayrımının en azından söylemde meşruluğunu yitirmesi şeklinde simgesel anlamda içi boşaltılmış siyaset artık toplumsal istekleri nesnelleştirmeye yönelik bir araç olarak görülüyor ve anlamsızlaştırılıyor.

Toplumsal eşitsizlikleri derinleştiren liberal ekonomi karşısında bu boşluğu din doldurdu ve siyasetin aşınmasını dengeleyen bir toplumsal şemsiye görevi gördü. Toplumsal ve bölgesel eşitsizlikler, reel ücretlerin ve alım gücünün büyük oranda düşmesi, Kürt sorunundan kaynaklanan genel rahatsızlık, köyden kente göç, hızlı kentleşme, kentlerin gitgide daha yetersiz kalan altyapıları dini değerlere dönüşü hızlandırdı ve kitleleri varlıklarını dinsel simgelerle göstermeye itti. Siyasete yönelik bu derin güvensizlik bağlamında Refah Partisi (RP) –12 Eylül 1980 darbesiyle kapatılan Milli Selamet Partisi'nin mirasçısı– siyasetin merkezine dinsel yerleştirdi ve dini, toplumsal düzenin haksızlıkları, eşitsizlikleri, çaresizlikleri karşısında bir güvenlik subabı olarak sundu. Müslüman kimlik toplumsal bir aidiyet ifadesi olarak, kişiyi farklılaştıran, ona değer kazandıran bir imge haline aldı. Ahlaki değerlerin önemini vurgulayan RP daha eşitlikçi bir düzen istiyordu: Adil Düzen. Partinin kadroları işsizliği, yoksulluğu, konut eksikliğini, enflasyonu ve yolsuzlukları hedef almıştı. Aynı şekilde yasal sınırlar içinde, üstü kapalı bir şekilde, cumhuriyetçi laikliğe de çatıyorlardı.

Merkezdeki siyasi partilerin en göz önündeki sorunlara bile çare bulmaktaki yetersizliği karşısında, özellikle tabanda yürütülen bu seçim stratejisi karşılığını verdi ve Necmettin Erbakan'ın RP'si önce Mart 1994 belediye seçimlerinde aralarında başkent Ankara ile ekonomik metropol İs-

tanbul'un da bulunduğu birçok büyük kentin belediyesini kazandı, sonra da Aralık 1995 seçimlerinde aldığı % 21,3 oranındaki oyla ülkenin en güçlü siyasal odayı durumuna geldi.

Tablo 13. 24 Aralık 1995 seçim sonuçları

Partiler	Oyların toplamı	% Oy	Milletvekili
Refah Partisi (RP)	6012450	21,38	158
Doğru Yol Partisi (DYP)	5396009	19,18	135
Anavatan Partisi (ANAP)	5527288	19,65	132
Demokratik Sol Parti (DSP)	4118025	14,64	76
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	3011076	10,71	49
Halkın Demokrasi Partisi (HADEP)	1171623	4,17	-
Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)	2301343	8,18	-
Bağımsızlar	133895	0,48	-

Not: Meclis'e girmek için % 10'luk barajı aşmak zorunludur.

Kaynak: Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Türkiye Cumhuriyeti Milletvekili Genel Seçimleri*, internette şu adresten ulaşılabilir: <http://www.tbmm.gov.tr>

Uzun süren tartışmaların ve Cumhurbaşkanı'nın aylarca süren, RP'yi içermeyecek bir koalisyon oluşturma çabalarının ardından, ANAP ile DYP arasında iktidarın dönüşümlü olmasını öngören bir koalisyon kuruldu ve 5 Mart'ta Mesut Yılmaz (ANAP) yeni hükümeti kurmakla görevlendirildi, ardından da Meclis'ten güvenoyu aldı. Askeri çevrelerde çok iyi karşılanan DYP-ANAP koalisyonu, Mesut Yılmaz ile DYP lideri Tansu Çiller'in zıt kişilikleri ve daha önemlisi ciddi yolsuzluk davaları yüzünden kısa süre içinde bozuldu. 5 Haziran'da, Mesut Yılmaz başbakanlık görevinden istifa etti ve bundan iki gün sonra, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel RP liderine yeni hükümeti kurma görevini verdi. 27 Haziran'da, o zamana dek İslamcılık karşıtı bir tavır sergileyen Tansu Çiller koalisyon teklifini kabul etti ve 8 Haziran 1996'da Necmettin Erbakan Başbakan oldu.

SIYASİ ÇALKANTILAR: DEMOKRATİK SÜRECİN KIRILGANLAŞMASI

RP'nin iktidara gelişi sivil laik çevreleri kaygılandırmıştı. Askerler de aynı şekilde İslamın ekonomik alanda, eğitimde ve yerel yönetimlerde güç kazanması karşısında endişelerini belli etmeye başladılar. 1980'li yıllar

rın başlarında, sol ideolojilere karşı verdiği mücadelede ordunun siyasal İslamla işbirliği yapmasının yerini, şimdi din referanslı oluşumlara karşı sergilenen eksiksiz bir düşmanlık almıştı. Atatürk posterleri, Atatürk ilkelerini ve onun özlü sözlerini anımsatan çıkartmalar günün modası haline geldi. Genel olarak İstanbul'daki ekonomik ve mali çevrelere bağlı durumdaki medyada kaygı verici söylentiler egemendi ve medya her Milli Güvenlik Kurulu toplantısını askerlerin son uyarısı olarak yansıtıyordu. Askerler de hükümeti gözden düşürmek için her yolu denediler. Doğrudan istihbarat servisi arşivlerinden çıkarılan, Hizbullah yanlısı olarak değerlendirilen RP milletvekillerinin "laiklik karşıtı" söylem ve görüntüleri "ultra-laik" sunucuların yorumları ve eleştirileri eşliğinde sürekli olarak ekranlara taşındı. 3 Kasım 1996 tarihli Susurluk kazası⁵ bu süreçte belirleyici bir rol oynadı. Devlet içinde odaklanmış çetelere karşı bir aydın girişimince başlatılan "sürekli aydınlık için bir dakika karanlık"⁶ kampanyası amacından saptırılarak irticaya karşı bir gösteriye dönüştürülmeye çalışıldı.

MGK'nın 28 Şubat 1997 tarihli aylık toplantısı işte bu gergin ortamda gerçekleşti. Toplantıda, İslamcı tehlikenin kökünü kazımayı hedefleyen, tehditkâr içerikli bir dizi "tavsiye" kararı verildi. Bunların en önemlileri şunlardı:⁷ Tarikatların yasaklanmasına ilişkin anayasa maddelerinin uygulamaya konması; imamların Diyanet İşleri Başkanlığı'nın sıkı denetimi altındaki, Atatürk ilkelerine bağlı eğitiminin öncelikli görülmesi; laik ilköğretimin sekiz yıla çıkarılması; özel Kuran kurslarının Milli Eğitim Bakanlığı'nca denetlenmesi; İslami sermayenin ekonomik kaynaklarının denetlenmesi ve yurtdışındaki Türk işçilerin bu firmalara para göndermesinin engellenmesi; devlet örgütünün çarklarına ve orduya dini öğelerin girmesinin önüne geçilmesi; İran ya da Libya gibi bazı ülkelerin Türkiye Cumhuriyeti'nin laik karakterini hedef alan bozguncu girişimlerinin engellenmesi; kamu kurum ve kuruluşlarında kılık kıyafete ilişkin kanunun uygulamaya konması; Atatürk aleyhine işlenen suçlarla ilgili 5816 sayılı Kanun'un istismar edilmesine fırsat verilmemesi.

Kendi ölüm fermanını imzalamayı reddeden Başbakan'ın bu "tavsiyeler"i görmezden gelme isteği kısa sürede Genelkurmay ile hükümet arasında ciddi bir bunalımın doğmasına yol açtı. 31 Mayıs'ta, MGK'nın

aylık toplantısında askeri kanat 28 Şubat kararlarının uygulamaya konup konmadığı konusunda Başbakan'ı sorgulama fırsatı yakaladılar.⁸ Erken seçim, hatta darbe söylentileri karşısında baskıya boyun eğen Erbakan hükümeti 11 Haziran'da istifa etti. Adalet mekanizması da MGK ile aynı yolu izledi: Anayasa Mahkemesi, Refah Partisi'ni 16 Ocak 1998'de kapattı ve partinin beş yöneticisiyle liderini beş yıl süreyle siyasal etkinliklerden men etti.

YENİ BİR AKTÖR: ADALET VE KALKINMA PARTİSİ

DİNCİ HAREKETİN İÇİNDE BÖLÜNME

Refah Partisi, 1998’de kapatılınca kısa süre içinde Fazilet Partisi (FP) adı altında yeniden kuruldu, ancak o da 2001 yılında kapatıldı. Bu yeni kapatma olayı hareket içinde bir bölünmeye neden oldu: Bir yanda daha çok hareketin muhafazakâr ve nostaljik kesimini temsil eden Saadet Partisi (SP) bulunuyordu, diğer yanda ise hareketin içinde “yenilikçi” olarak adlandırılan akımın sözcüsü Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP). AKP, Recep Tayyip Erdoğan ile Abdullah Gül’ün² yönetiminde baştan beri küresel kapitalizmin özverili emektarı olan, bir yandan da din referanslı bir söylem barındıran “muhafazakâr demokrat” bir parti görüntüsü çiziyor, daha önce 1983 seçimlerinde ANAP’ı iktidara taşıyan, farklı farklı kesimlerden oluşan ekletik bir seçmen kitlesine hitap ediyordu.

AKP her şeyden önce tabanı büyük oranda Anadolu “taşra”sından oluşan bir partiydi. Bu taban, dikey toplumsal hareketliliğini sağlamaya çalışırken daha çok gelenekçi bir tavır sergiliyordu. Seçmen kitlesinin önemli bölümü köylerde, özellikle de muhafazakâr küçük-orta taşra kasabalarında yaşıyordu. Solun yetersizliğinden yararlanıp kendini “yoksulların ve ezilenlerin partisi”, “adalet”i sağlayacak bir parti, dürüst, güvenilir ve yolsuzluklara bulaşmamış bir parti olarak tanıtan AKP, başta İstanbul olmak üzere büyük kentlerin varoşlarındaki yoksul kesimi de, ülkenin doğusundaki Kürtlerin bir bölümünü de kendine çekti. Aynı şekilde “serbest girişim partisi” iddiasıyla sınıfsal anlamda yükseliş içindeki Anadolu girişimcilerin desteğini de aldı. Sonuç olarak, siyasal açılımlara vurgu yaparak, devletin ekonomik ve toplumsal yaşamdan çekilmesini arzulayan liberal kesimleri de yanına aldı. Özetle, tüm köktenci keskin ideolojik yönelimleri bir kenara bırakıp geniş bir alana yayılan, merkezdeki geleneksel parti seçmenlerinin büyük bölümünün oylarını kazandı.

Kasım 2002 seçimlerinde AKP'nin kazandığı “zafer” bir ölçüde Demokrat Parti'nin 1950'de, Anavatan Partisi'nin de 1983 yılında kazandıklarıyla karşılaştırılabilir. Geleneksel partilerin toplu olarak gözden düşmesinden faydalanan AKP, taleplerinin birbiriyle çelişmediği konusunda üstü kapalı ya da açıkça ikna ederek, toplumun farklı kesimlerinin oylarını kendi lehine çevirmeyi başardı. Buna ek olarak o dönemde ülkenin içinden geçtiği, toplumun her kesiminde kötümserliğe ve sıkıntıya, aynı zamanda geleneksel siyasal sınıfa karşı gem vurulamaz bir öfkenin doğmasına neden olan ekonomik krizden de yararlandı.

1999-2002 dönemi aşırı sağdan milliyetçi sola uzanan farklı görüşlerdeki, belli bir programdan yoksun üç partinin koalisyonu (DSP-MHP-ANAP) karmaşa içinde sona erdi. Hükümetin etkisizliği, birbiri ardına yinelenen skandallarla gözden düşen bir siyasal sınıf, yerleşik bir yolsuzluk, iflasın eşiğine gelmiş bir ekonomik durum bu yıllara damgasını vurdu. 2001'de, Şubat ayındaki büyük mali krizin ardından,³ katlanan enflasyon ve rekor düzeydeki borçlar Türk lirasının % 40 oranında değer kaybetmesine yol açtı. Çalışma yaşındaki (15-64 yaş) nüfusun çalışma oranı 2001'de % 51,3 iken 2002'de % 48,7'ye düştü, istihdam oranı % 46,8'den % 43,5'e geriledi. Kentsel alanlarda işsizlik 2001'de % 12,6'dan 2002'de % 15,1'e tırmandı. Aynı şekilde 25 yaş altı gençlerin işsizlik oranında da büyüme izlendi; 2000'de % 14,3 olan bu oran, 2001'de % 16,7'ye, 2002'nin ikinci üç ayında da % 17,2'ye yükseldi.⁴

Bu feci tablo yüzünden Kasım 2002 erken seçimlerinde yerleşik siyasi sınıf toplu olarak dışlandı ve oyların % 34'ünü ve 550 koltuktan 363'ünü ele geçiren AKP ülkenin birinci siyasi gücü durumuna geldi. 1987'den bu yana ilk kez olarak bir parti koalisyon kurmak zorunda kalmadan hükümet sorumluluğunu tek başına üstlenebilecek duruma gelmişti. AKP ayrıca 1945'ten beri Meclis'te kendisinden başka yalnızca tek bir oluşum bulunan ilk partiydi; karşısında sadece, 178 koltuk elde eden Cumhuriyet Halk Partisi bulunuyordu. Bir önceki dönemin iktidar partileri de, muhalefeti de büyük hüsrana uğramışlardı (bkz. Tablo 14).

Tablo 14. 3 Kasım 2002 erken seçimlerinin sonuçları

Parti	Oy (%)	Milletvekili	Toplam oy
Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)	34.27	363	10.779.489
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	19.39	178	6.099.083
Bağımsızlar	1	9	314.724
Doğru Yol Partisi (DYP)	9.55	-	3.004.842
Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)	8.33	-	2.622.545
Genç Parti (GP)	7.24	-	2.277.651
Demokratik Halk Partisi (DEHAP)	6.21	-	1.953.627
Anavatan Partisi (ANAP)	5.12	-	1.610.708
Saadet Partisi (SP)	2.48	-	782.189
Demokratik Sol Parti (DSP)	1.22	-	385.950
Anımsatma: Meclis'e girmek için % 10'luk barajı geçmek gerekmektedir.			
Toplam sandık	172.143	Toplam seçmen	41.436.538
Kullanılan oy	32.733.410	Geçerli oy	31.051.199
Katılım oranı	% 78.99		

Kaynak: Milliyet, 4 Kasım 2002.

AKP: SİYASAL İSLAMDAN MUHAFAZAKÂR LİBERALİZME

Keskin bir ideolojiye sahip olmaktan uzak, merkez partilerinden kopanları bünyesine çeken bir kitle partisine dönüşen AKP kendini “muhafazakâr Müslüman” ya da “Müslüman demokrat” olarak tanımladı. Peki ama siyasal tasarısında İslamın yeri nedir? İdeolojik anlamda siyasal İslamdan bu şekilde bir dönüşün anlamı ne olabilir? Yoksa bu dönüş aslında sadece, AKP yöneticilerinin vazgeçmedikleri İslamcı bir amacı gizlemeye mi yaramaktadır? Türkiye’de moda olan bir sözcük tüm bu soruları özetler: Erdoğan büyük olasılıkla “takıyye” yapmaktadır, bu da şu anlama gelir: Bir şeyler gizlemekte, daha açık söylemek gerekirse ikiyüzlülük yapmaktadır. Şurası doğru ki, AKP’nin önde gelenlerinin geçmişlerine bakıldığında, köktendinciliğin sözcülüğünü üstlendikleri görülmektedir. Erdoğan’ın kendisi de İstanbul Belediye Başkanı’yken, kentin belediyesine bağlı tüm tesislere içki yasağı getirmiştir. Bugün ise artık, ramazanda oruç tutmayan-

lara parti lokallerinde yemek verilmesine, masasına içki getirilmesine yönelik bir rahatsızlık sergilememektedir. Bu temel ya da görünüşteki değişimlere karşın, partiye gösterilen belli bir güvensizlik durumu hâlâ baskındır. Dolayısıyla bu partinin bugün neden daha ılımlı siyasal mesajlar verdiğini ve Avrupa yanlısı bir söylem geliştirdiğini, özgürlüklerin gelişmesi adına hareket ettiğini anlamaya çalışmak yerinde olacaktır.

AKP liderlerinin tarihi liderleri Necmettin Erbakan'dan kopmaları basit bir kuşak çatışmasından ileri gelmeyip 1997'de Erbakan hükümetinin askerlerin baskısıyla istifa etmek zorunda kaldığı dönemdeki iktidar deneyimiyle ilişkilidir. Kimi gözlemciler tarafından "postmodern darbe" olarak nitelenen bu askeri müdahale dinci akımın içinde demokrasi, laiklik ve insan hakları üzerine yeni yorumlamaların doğmasına yol açar. Erdoğan ve çevresindekiler tarihi önderlerinin başarısızlığından kendilerine ders çıkararak ahlaki boyutta muhafazakâr ve kamu alanlarında dine daha büyük bir yer veren "Alman tarzı" ya da "Amerikan tarzı" bir liberal demokrasi modelini yeğlerler. Partilerinin % 10 oranında oldukları tahmin edilen İslamcı seçmenlerin dışına da ulaşabileceğinin ve çoğunluğu elde edebileceklerinin farkına varan AKP yöneticileri böylece Turgut Özal'ın ANAP'ı andıran bir şekilde Saadet Partisi'nin temsil ettiği "sert çizgi"den ayrılırlar. Başarısızlığa mahkûm bir siyasal İslam türünü temsil etmekten se, dini/ahlaki değerlere saygıyla toplumsal dinamikleri, talepleri bir araya getiren, muhafazakâr bir siyasal çizgiyi yeğlerler.

Ekonomide liberal, toplumsal konularda muhafazakâr olan AKP Avrupa Birliği'ne katılımı Türk dış politikasının öncelikli ereği ve içeride de siyasal sisteminin yenilenmesi için kullanılacak bir fırsat olarak görür. İktidara gelişinden itibaren, reformlar daha önce görülmemiş bir ritimde hayata geçirilir; en az otuz kadar yasa tasarısı uygulamaya konmuştur. Bu tasarılar bireysel ve toplu özgürlüklerinden Milli Güvenlik Kurulu'nun görev ve yetkilerinin yeniden tanımlanmasına, çalışma hukukundan toplumsal güvenlik reformuna kadar birçok konuda gerçekleştirilmiştir.

"İslamcı" olarak nitelenen bir partinin daha yakın zamana dek "Hıristiyan kulübü" olarak değerlendirilen bir birliğe bu şekilde bağlılık duyması, Türk siyasal İslamcılık hareketinin geçirdiği evrimi göstermesi açı-

sından anlamlıdır. AKP'li yöneticilerin gözünde, Müslüman kimlikle Avrupa Birliği'ne katılım ya o ya öteki gibi bir seçim olarak görülmemektedir artık. Laiklik ve cumhuriyet için bir tehlike olarak gösterilen bir parti paradoksal bir şekilde Türkiye'nin Avrupalı kimliğine AB sürecinde vurgu yapmaktadır. Bununla birlikte, bu yönelim artık muhafazakâr liberallere dönüştüklerini iddia eden eski İslamcı kadroların demokrasiye ve kurumlarına kayıtsız bağlılıklarını gerektirir. Bu bağlılığı AB sürecinde dile getirmekten de çekinmemektedirler; zira sadece bu sayede siyasi-askeri seçkinler tarafından yakından takip edilen hareketlerinin kalıcılığının sağlanabileceğini düşünmektedirler.⁵

İkinci Ayrım
Türkiye'de Asker Olgusu

ÜÇÜNCÜ KISIM
TÜRKİYE'DE ASKERİ İKTİDARIN KÖKENLERİ

Bu bölümde Türkiye'deki askeri iktidarı kavramaya çalışacağız. Bunu yaparken, askeri iktidarın kökenlerini sadece kurumun içinde aramaktan ve bu olgunun Kemalist değer veya ilkelerden ya da bunların subay kadroları tarafından aşırı derecede içselleştirilmesinden kaynaklandığını düşünmekten kaçınmaya çalışacağız; çünkü bu ilk algılama şeklinde aceleci bir tasvirle kısıtlı kalınması, askeri kurumun toplumsal çatışmalar içindeki yerinin ya da siyasal "istikrarsızlıklar"ın koşullarının değerlendirilmesini engeller. İkinci durumda ise askerlerin siyasal rolünün kurumsal dayanaklarının olmadığını ve sadece sivil siyasal güçlerin faaliyetlerinin dikkate değer olduğunu ileri sürmek, ordunun tamamen edilgin bir araç olduğu, kendisini dört bir yandan sarmalayan dış etkenlere mekanik olarak yanıt verdiği türünden örtük bir ön doğruyu içinde gizler. Biz kendimizi "genel toplumsal düzeye ve bu düzeye askeri kurumun karşılıklı ilişkilerinin diyalektik dinamiği üzerine"1 yerleştirmeyi yeğlemekteyiz; çünkü ordu bir ada yalnızlığı, ıssızlık içinde yaşamaz. Öncelikle kadrolarının toplumsal kökenlerinden, ardından zorunlu askerlik hizmeti vasıtasıyla geçici olarak bünyesine devşirdiği sivil unsurlardan ve en son olarak da yüz yüze geldiği ve yeri geldiğinde ona askerlik dışı bir işlev kazandıran sosyal gerçeklikten ötürü toplumun bütünüyle ilişki halindedir. Dolayısıyla, askeri iktidarı sarmalayan çevrenin anlaşılması için çözümlememize Türkiye'nin sosyoekonomik ve siyasal görünümünü betimlemekle başlamak yerinde görünmektedir.

ASKERİ İKTİDARIN SOSYOEKONOMİK ÇERÇEVESİ

Türkiye makroekonomik eşitsizlikleri apaçık ortada olan bir ülke görünümündedir; yıllık büyüme oranındaki istikrarsızlık, yüksek enflasyon, bütçe açığı ve dış borçlar bunun akla ilk gelen göstergeleridir. Bu ekonomik güçlüklerin toplumsal sonuçları kolaylıkla ortaya konabilir. İstikrarsız büyüme ve sürekli yüksek enflasyon zenginliğin paylaşımı açısından toplumsal aktörler arasında şiddetli kavgalara neden olmuyor mu? Çeşitli toplumsal gruplar eskiden elde ettiklerini ya da sonra yitirdiklerini geri almaya çalışmıyorlar mı? Bir toplumsal grubun gelirlerindeki her türden artış tüm diğerlerinin payını azaltıp sınıf yapılarını daha da kutuplaştırmıyor mu?

Bu bölümdeki temel amacımız öncelikle kısaca Türk ekonomisinin makroekonomik dinamiklerinin genel görünümünü sergilemek, daha sonra da bu yolla çağdaş Türkiye'nin içinde bulunduğu toplumsal bölünmelere ve toplumsal uyumsuzluklara değinmek olacak.

Bu öğelerin incelenmesi askeri müdahalelerin ekonomik, siyasal ve toplumsal değişkenlerinin birbirine sıkı sıkıya bağlı yapısı ve ayrıştırılma-
larının imkânsız değilse de çok güç olması nedeniyle daha da önem kazanır. Örneğin, çok şematik olarak ve dar bir ekonomizme düşmeden, seçilmişlerin demografik sebepler ve siyasi kaygılarla izlemiş olduğu popülist makroekonomi politikalarının “aşırı ısınmaya” yol açtığı varsayılabilir, bunu kemer sıkma ve istikrar politikaları izler, bunlar da ulusal zenginliğin paylaşımı için verilen toplumsal kavgaları daha da şiddetlendirir. Böylece işin sonu askeri müdahaleye varır. 1980 darbesi kuşkusuz bu tür bir sürecin en iyi örneklerinden biridir.²

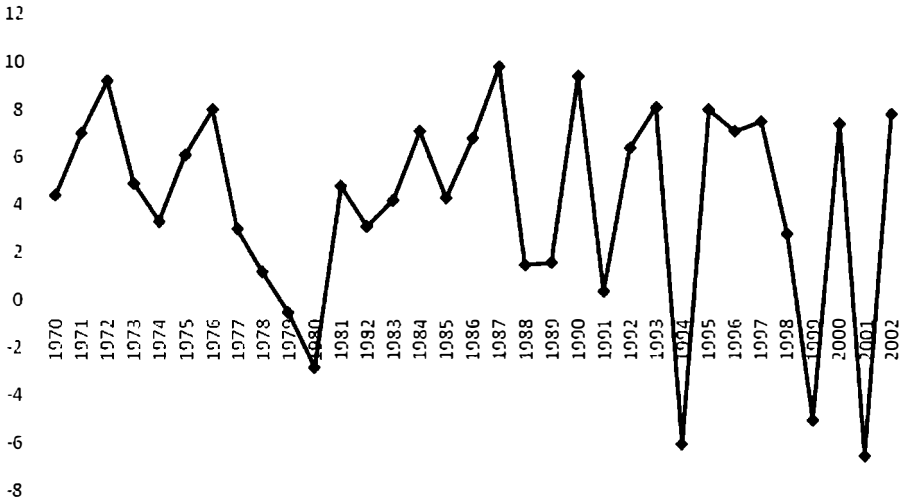
Yine askeri müdahalelerin kökenindeki çeşitli toplumsal etkenlerin birbirine sıkı sıkıya bağlı olması konusunda, 1960 darbesini başka türlü okumak da olasıdır. 27 Mayıs darbesinin, kentli imalatçı burjuvazi ve geliri sürekli azalan sivil-askeri bürokrasiden oluşan kentli katmanların, bir yandan büyük kentlere akın ederken bir yandan da özellikle iktidardaki Demokrat Par-

ti'nin uygulamaya koyduğu, büyük oranda tarıma dayalı bir ekonomik kalkınma programı sayesinde ulusal gelirden daha yüksek bir pay elde eden kırsal kesime karşı tepkisini yansıttığı düşünülebilir. Ancak 1960 darbesi kendisinden sonraki yirmi yılı etkisi altına alacak emek-sermaye çatışmasının tohumlarını da ekti, çünkü darbeden sonra düzenlenen 1961 Anayasası temel özgürlüklere ve toplumsal haklara öncelik tanıyordu.³ Ücret oranlarının sendika konfederasyonları tarafından belirlenmesine izin verilmesi, emeklilik, asgari ücret ve grev hakkının düzenlenmesi bunlardan bazılarıydı.

ÇEVİRİSEL BİR KRİZ EKONOMİSİ

Türk ekonomisi yıllardan beri sürekli olmayan bir büyümenin ve çevrimsel durgunlukların etkisi altındadır. Başka bir deyişle, burada söz konusu olan, ciddi durgunluk dönemlerinin izlediği büyük gelişme süreçlerinin etkisi altındaki bir büyümedir (bkz. Grafik 2)

Grafik 2. Yıllık büyüme oranlarının gelişimi (1970-2002)

Kaynak: Kişisel tablo. 1970-1999 için: Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), *Gayri Safi Milli Hasıla, Gelişme Hızı ve Sektör Payları*, internette şu adresten ulaşılabilir: <http://www.die.gov.tr/IstTablo-lar/25mh403t.xls>. 2000-2002 için: Dünya Bankası, *Turkey Data Profile*, <http://devdata.worldbank.org>.

Ekonomistlerin yakından tanıdığı bu *stop and go* fenomeni şu özelliklere sahiptir: Öncelik, kapitalist gelişmenin meyvelerinden yararlanma konusunda sabırsız davranan seçmenlerini tatmin etme derdindeki, birbirini izleyen hükümetler tarafından kısa vadeli büyümeye verilir. Üstelik hâlâ canlılığını koruyan demografik baskı ve çalışma pazarına yeni gelenlerin taleplerine yanıt verme zorunluluğu, seçilmişleri kendilerine bir seçmen tabanı oluşturmak adına ekonomik avantajların dağıtımını belli bir düzeyde tutmak durumunda bırakır, ki bunlar insanların gündelik yaşamındaki somut maddi değişikliklere denk düşer. Hem nüfusa bağlı hem siyasal olan bu zorunluluklar karşısında ister sağcı ister solcu olduklarını ileri sürsünler, hükümetlerin elinde popülist politikalar aracılığıyla büyüme hızını artırmaktan başka bir çözüm kalmaz; bu amaçla kaynakların çeşitli kredi alanlarına aktarılması, tarım ürünleri için farklı destek önlemleri, kamu teşebbüslerinin istihdam politikalarının hizmetinde kullanılması gibi yöntemlere başvurulur. Bununla birlikte, talep fazlalığından kaynaklanan önüne geçilmez enflasyon artışı ve yanı sıra dış açığın yükselmesi, kısa sürede “aşırı ısınma”dan kaynaklanan krizlere yol açıp böylesi popülist ekonomi politikalarının varabileceği yerlere ve sürelerine bir sınır koyar. Bunun sonucunda da uluslararası mali kuruluşların ısrarlı talepleri karşısında kamu harcamalarını ve ücretleri kısmayı hedefleyen yeni bir kemer sıkma politikası devreye sokulur. Bu türden bir çözümleme ayrıca Türk hükümetlerinin seçmen desteğini kesin olarak yitirmelerine yol açan bir ekonomik krizle, sonlarını kendilerinin hazırladığını da gizliden gizliye gösterir. Dolayısıyla yayılımcı/popülist makroekonomik politikaların yol açtığı kısa vadeli yüksek büyüme hızlarının “aşırı ısınmalar”a neden olduğu ve uzun vadede çevrimsel buhranlar yarattığı söylenebilir.

O halde bu ekonomik durgunluk süreçlerinin ve çevrimsel kriz dönemlerinin toplumsal sonuçları nelerdir? Bundan sonraki satırlarda bu soruya yanıt aranmaktadır.

DERİN TOPLUMSAL BÖLÜNMELER

Ekonomik belirsizlikler, istikrarsız büyüme, yüksek enflasyon oranları, yinelenen krizler ve çalkantılı ekonomik değişimler her şeyden önce toplumsal grupları ulusal zenginlikten daha yüksek bir pay alabilmek için

spekülatif ve rantçı faaliyetlere doğru iter. Bu yüzden, enflasyonla rant ulusal zenginliğin toplumsal çatışmadan doğan yeni bir dağılım yolu olarak görünür. Sözgelisi 1994'te, ulusal zenginliğin % 13,8'i faal nüfusun profesyonel bir faaliyeti bulunmayan % 11,2'sine aittir.⁴ (Bkz. Tablo 20)

Sanayide faaliyet oranı belli bir gelişme göstermediğinden, sanayileşme işgücü fazlasını bünyesine alabilecek gibi görünmemektedir. Bu yüzden, sanayi faaliyetlerinde üretim artsa bile faal nüfusun her zaman daha büyük bir bölümü ayakkabı boyacıları ya da seyyar satıcılar gibi, sanayileşmiş ülkelerde terime yüklenen anlamıyla bir meslek olarak tanımlanması güç ve her türden faaliyetle şişirilmiş hizmet sektöründe iş aramak durumunda kalır. (Bkz. Tablo 15)

Tablo 15. İşgücünün sektörel dağılımı (bin üzerinden, 1994-2000)

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2000 (%)
Tarım	8.058	8.727	8.977	7.789	8.777	8.595	7.628	35,7
Sanayi	3.200	3.230	3.386	3.888	3.614	3.664	3.815	17,9
Madencilik	159	133	141	177	149	94	73	0,4
İmalat	2.944	2.979	3.168	3.601	3.359	3.476	3.645	17
Elektrik, gaz, vb.	97	118	77	110	106	94	97	0,5
Hizmetler	8.147	8.223	8.343	8.568	9.000	8.976	9.869	46,3
İnşaat	1.245	1.263	1.352	1.336	1.355	1.346	1.502	7,5
Ulaşım	934	885	918	925	959	902	956	4,5
Ticaret	2.647	2.698	2.709	2.857	2.958	3.084	3.831	18
Finans	482	505	462	510	543	582	693	3,3
Diğer	2.839	2.872	2.902	2.940	3.185	3.062	2.887	13

Kaynak: Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), *Yurtiçi işgücü piyasasında gelişmeler*, internette şu adresten ulaşılabilir: <http://www.dpt.gov.tr/dptweb/teg/teg-ic.html>.

Hizmet sektöründeki az kâr getiren “mesleklerin” bu şekilde yaygınlaşmasıyla yüksek ya da düşük kazançlı sosyoekonomik topluluklar arasında belli bir kutuplaşma baş gösterir; orta sınıf ise dağılmaktadır. Kapitalist gelişme ulusal ve kültürel bütünleşmenin aracı olmamakla kalmayıp bu eşitsizlikleri daha da büyütür ve toplumsal uçurumları ortadan kaldıracığına daha da artırır. Örneğin, 2002 tarihli Küresel İnsani Gelişme Raporu'na göre, en zengin ailelerin % 20'si ulusal gelirin % 38,5'ine sahipken,

buna karşılık en yoksul ailelerin % 20'si ulusal zenginliğin % 8,2'sini aralarında paylaşmak durumundadır. Bu da Türkiye'yi, bazı Latin Amerika ve Afrika ülkelerinin ardından, ulusal gelirin nüfusun farklı kesimleri arasında en eşitsiz biçimde dağıldığı ülkelerden biri konumuna getirmektedir. Türkiye OCDE'ye üye ülkeler arasında Meksika'nın ardından gelir ve tüketim alanlarında eşitsizliğin en yüksek olduğu ikinci ülke durumundadır.

Tablo 16. OCDE'ye üye ülkelerde gelir ve tüketim eşitsizlikleri

Ülke	İncelenen yıl	Gelir ya da tüketim payı				Gini katsayısı*
		% 10 en yoksullar	% 20 en yoksullar	% 20 en zenginler	% 10 en zenginler	
Meksika	1998	1,3	3,5	57,4	41,7	53,1
Türkiye	1994	2,3	5,8	47,7	32,3	41,5
ABD	1997	1,8	5,2	46,4	30,5	40,8
İngiltere	1995	2,2	6,1	43,2	27,7	36,8
İrlanda	1987	2,5	6,7	42,9	27,4	35,9
Portekiz	1994	3,1	7,3	43,4	28,4	35,6
Avustralya	1994	2	5,9	41,3	25,4	35,2
İsviçre	1992	2,6	6,9	40,3	25,2	33,1
Fransa	1995	2,8	7,2	40,2	25,1	32,7
Yunanistan	1993	3	7,5	40,3	25,3	32,7
Hollanda	1994	2,8	7,2	40,1	25,1	32,6
İspanya	1990	2,8	7,5	40,3	25,2	32,5
Kore	1993	2,9	7,5	39,3	24,3	31,6
Polonya	1998	3,2	7,8	39,7	24,7	31,6
Kanada	1994	2,8	7,5	39,3	23,8	31,5
Avusturya	1995	2,5	6,9	38	22,5	31
Almanya	1994	3,3	8,2	38,5	23,7	30
Belçika	1996	3,2	8,3	37,3	23	28,7
İtalya	1995	3,5	8,7	36,3	21,8	27,3
Lüksemburg	1994	4	9,4	36,5	22	26,9
Norveç	1995	4,1	9,7	35,8	21,8	25,8
Finlandiya	1991	4,2	10	35,8	21,6	25,6
İsveç	1992	3,7	9,6	34,5	20,1	25
Japonya	1993	4,8	10,6	35,6	21,7	24,8
Danimarka	1992	3,6	9,6	34,5	20,5	24,7

Kaynak: 2002 tarihli Küresel İnsani Gelişme Raporu'ndan hareketle kişisel tablo, s. 194-197.

* Gini katsayısı gelir dağılımında "eşitsizliği" ölçer. Bu katsayı 100'e ne kadar yaklaşırsa, gelirler de o kadar az insan arasında bölüşülür. Katsayı 0'a ne kadar yaklaşırsa, gelir dağılımı kişiler arasında o kadar "aynı" olur.

Tablo 17. Bazı ülkelere göre Gini katsayısı

Ülke	İncelenen yıl	Gini katsayısı	Ülke	İncelenen yıl	Gini katsayısı
Brezilya	1998	60,7	Bangladeş	1996	33,6
Meksika	1998	53,1	Zimbabve	1995	50,1
Bolivya	1999	44,7	Kamerun	1996	47,7
Malezya	1997	49,2	Nijerya	1997	50,6
Tunus	1995	41,7	Sierra Leone	1989	62,9
Rusya	1998	48,7	Nijer	1995	50,5
Çin	1998	40,3	Burkina Faso	1998	55,1
Hindistan	1997	37,8	Mali	1994	50,5
Bulgaristan	1997	26,4	Orta Afrika Cum.	1993	61,3
Romanya	1998	31,1	Türkiye	1994	41,5

Kaynak: Age.

Ulusal gelir dağılımına ilişkin bu rakamlar Türkiye’de sınıfsal yapının nasıl kutuplaştığını gösterir. Böylece bir anlamda, girişimciler, serbest meslek sahipleri, üst düzey bürokratlar, faizciler, ticaret çalışanları gibi gruplardan oluşan yüksek gelirli bir toplumsal-mesleki kategori karşısında işçiler, memurlar ve hizmet sektörü çalışanlarını içeren geniş bir ücretli yelpazesiyile, aynı şekilde çoğu küçük çaplı tarımla geçinen çiftçiler yer almaktadır.

Tablo 18. Toplumsal-mesleki kategorilere göre ulusal gelirin dağılımı (1987-1994) (%)

	Faal nüfus içindeki pay		Ulusal gelir içindeki pay	
	1987	1994	1987	1994
Toplumsal-mesleki kategoriler				
Bilim ve teknik personelleri, serbest meslekler	5,3	4,43	10	7,46
Girişimciler, üst rütbeli subaylar	1,96	1,98	8,69	7,29
Memurlar	4,65	3,64	5,19	4,71
Ticaret çalışanları	8,15	7,44	15,9	18,66
Hizmet sektöründe çalışanlar	6,38	6,42	6,17	6,75
Tarım alanında çalışanlar	44,35	44,57	24,43	20,08
Sanayide ve ulaşımda çalışan işçiler	20,56	19,68	19,38	20,37
Ücretsiz faizciler ya da kârcılar	8,07	11,23	9,45	13,85
Bilinmeyen	0,58	0,61	0,79	0,83

Kaynak: Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı, İhtisas Komisyonu’nun Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Konusundaki Raporu, DPT Yay., Ankara, 2001, s. 16.

Tablo 19. Faal nüfus ve ulusal gelir içinde ücretlilerin oranı (1990-1998) yüzde olarak

Yıllar	Ulusal gelir içindeki oran	Faal nüfus içindeki oran
1990	27,2	38,5
1991	31,9	37,2
1992	31,7	39,7
1993	30,9	39,9
1994	25,5	39,7
1990-1994	29,4	39
1995	22,2	39
1996	23,9	41,2
1997	25,8	43,9
1998	25,5	43,3
1995-1998	24,4	41,8

Kaynak: Age, s. 13.

Sanayileşme bu durumu ortadan kaldırmadığı gibi, daha kötü bir gidişata yol açar. Modern tekniklerin gitgide artan kullanımı daha az işgücünün kullanılmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla, genel kanının tersine sanayileşme kayıt dışı sektörde ya da hizmet sektörünün az üretimli kategorilerinde çalışan marjinal kitlelere otomatik olarak iş imkânı sağlamaz, aksine onları daha da marjinalleşmeye iter. Bunlar arasında elbette, eskiden Marksist edebiyatta nitelendiği üzere bir “yedek ordu” oluşturan klasik işsizler bulunur; bu kesim ortaya çıkabilecek ender iş olanakları karşısında birbirine girmeye hazırdır ve böylece reel ücretlerin en düşük düzeyde kalmasına yol açarlar. Bununla birlikte, nüfusun gitgide daha önemli bir bölümü sadece işsiz olmakla kalmayıp mesleki niteliklerden de yoksun olduğu için atıl durumda bulunmaktadır.

TÜRKİYE'DE SİYASAL YAŞAM: MİTLER VE GERÇEKLER

MERKEZ-ÇEVRE MODELİNE ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM

Son yıllarda Türk siyasal sisteminin özellikleri üzerine yazılmış bolca kaynak arasında, özünde “seçkinci” ve “otoriter” olduğu iddia edilen günümüz siyasal yapısıyla Osmanlı İmparatorluğu’ndan gelen, sivil ve askeri bürokrasiden oluşup, özerkliğini çevre karşısında yitirmek istemeyen bir merkeze denk düşen¹ kültürel ve toplumsal miras arasında tarihsel bir süreklilik ortaya koymaya çalışan tezler ve iddiaların sayısı bir hayli fazladır. Dolayısıyla, Cumhuriyet’in kuruluşundan sonra meydana gelen değişimlere karşın, çağdaş Türk siyasal sisteminin her zaman Osmanlı İmparatorluğu’nun Kemalistler tarafından elden geçirilip değiştirilen iktidar yapısının izlerini taşıdığı savunulmaktadır. Bu yaklaşımı savunanlar Osmanlı döneminden günümüze dek bürokratik-askeri “kurulu düzen”le çevrenin aktörleri, yani sivil siyasal-ekonomik seçkinler, alt sınıflar, halk kitleleri arasındaki siyasal çatışmaların geçirdiği evreleri ortaya koyabilme iddiasındadır. Bu tez aslında oldukça basit bir yapı gösterir: “Ceberut, otoriter” doğaları gereği demokrasiye karşı “şüpheli” olan birinciler, ikincilerin özgürlük alanlarını kısıtlamanın yollarını arar ve böylelikle toplumu kendi ideallerine göre biçimlendirmek amacıyla tüm siyasal gücü ellerinde tutmak isterler. Bu türden çözümlemeler² aslında kendisi de kalkınmacı-modernist kuramların bir çeşidi olan merkez-çevre modelini yeniden ele almaktadır. Bu model Stein Rokan, Seymour Martin Lipset³ ya da Norbert Elias’ın⁴ gibi bugün artık klasik haline gelmiş birçok çalışmanın temelini oluşturur. Bu çalışmalara göre merkez ile çevre, modernlik ile geleneğe tekabül eder ve ilkinin ancak ikincisinin külleri üstünden ulaşılabilir. Örneğin çevrenin merkezin nüfuzu altına girmesi geleneksel bağlılıkların zayıfladığı anlamını taşır.⁵

Böylesi bir merkez/çevre ikiliği, büsbütün yanlış olmasa da –çünkü Türk siyasal sisteminin önemli bir özelliğini aydınlatır– merkezin tek çeşitlili-

ğine aşırı bir değer yükleme ve çevre içindeki sınıf çatışmaları ile toplumsal kavgaları gizleme tehlikesi taşır.⁶ Yerleşik düşüncelerin tersine, örneğin bürokrasi “çevrenin gelişmesi”ne karşı olan değerlerle dolu, kendi içine kapalı bir kast oluşturmaz. Defalarca altı çizilen, istinasız bütün partiler tarafından yürütülen devlet aygıtı içindeki kadrolaşma faaliyetleri bu bakımdan anlamlıdır.

Örneğin Eğitim ve İşçileri Bakanlıkları genellikle birçok gözlemci tarafından sağ ve aşırı sağ partilerin alanı olarak gösterilirken, Dışişleri Bakanlığı “liberal” tutumuyla ötekilerden ayrılmaz mı? Ya da 1999 ilkbaharında DSP-ANAP-MHP koalisyonu kurulurken pazarlıklardaki başlıca konulardan biri bakanlıkların paylaşımı olmamış mıdır? Dolayısıyla, bürokrasiyle toplumsal bütünü diğer aktörleri arasındaki etkileşimler, kalkınmacı-modernist merkez-çevre yaklaşımının varsaydığından, çok daha karmaşık bir yapı gösterir.

SİVİL TOPLUM KAVRAMININ GÖRECELİĞİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ ÜSTÜNE BİRKAÇ DÜŞÜNCE

Günümüzde Türkiye’de özel bir anlama sahip olan sivil toplum kavramı, 80’li yılların ortasından bu yana araştırmacıların, entelektüellerin, aynı zamanda siyasetçilerin ve ekonomik aktörlerinin sözcük dağarcığını süslemektedir. Bazı nostaljik bakış açıları onu yeni bir devrim lugatının başlıca aktörü konumuna getirebilir; idealist anlamda algılandığında ise, durgun halini terk edip içinde saklı potansiyeli dışavuracak ve böylece gerçek bir katılımcı demokrasi ve modernleşme sağlayacak bir aktör olarak düşünülür. Oysa sivil toplum tanımlanması güç bir şeydir, üstelik bu güçlüklerin en küçüğüdür.

SİVİL TOPLUM: MARX’LA BİRLİKTE TANIMLAMA DENEMESİ

19. yüzyıl ve 20. yüzyılın ilk yarısından birçok düşünürün kuramsallaştırdığı üzere Batı deneyiminde, en yüksek çıkarı elde etme arayışındaki atomlaşmış bireylerden oluşan sivil toplum, özdekten yoksun, toplum düzeyinde etkili olan değişimlerin basit bir uzantısı ya da yansıması durumuna indirgenmiş devlete oranla özerk, bağımsız, hatta egemen bir öge olarak görünmektedir. Gramsci “Devlet hiçbir şey değildir, oysa sivil top-

lum her şeydir”⁷ der. Çağdaş devlet sivil topluma göre bir ayrışmanın sonucudur ve bu yüzden onun bir uzantısı ya da yansıması olarak görülür. Sivil topluma gelince, bireyin her türlü kapitalizm öncesi engelden kurtulmasının doğal sonucu olarak, modern mülkiyetin, dolayısıyla kapitalist mülkiyet oluşumunun özgürleşmesinden doğmuştur. Yeri gelmişken bu devlet-sivil toplum çiftinde, dinamik, faal ve egemen ögenin sivil toplum olduğunu belirtelim; buna karşılık devlet boyun eğen ve edilgin konumdadır. Karl Marx devletin sivil topluma bağımlı oluşunu şu şekilde vurgular:

Bireylerin birbirini koşullandıran maddi yaşamları [...] üretim tarzları ve karşılıklı ilişki biçimleri devletin gerçek temelini oluşturur. Bu gerçek koşullar hiç de devlet gücüyle yaratılmış değildir; tersine onlardır bu gücü yaratan.⁸

Demek ki Batı toplumu devlet aygıtı tarafından değil, sınıf dayanışmaları yoluyla biçimlendirilmiştir; bütünlüğü ve birliği “pazar anarşisi” tarafından sağlanır. Marx’a göre, devlet sivil yaşamda zaten ortaya konan bu birlikteliği yansıtır:

Burjuva toplumunun üyelerini bir arada tutan şey çıkardır; buna göre onların arasındaki gerçek bağı sivil yaşam oluşturur, siyasal yaşam değil. Demek ki burjuva toplumunun atomlarının bir arada bulunmasını sağlayan şey devlet değildir. Günümüzde sivil yaşamın bütünlüğünün devlet sayesinde sağlandığını sadece siyasal bir hurafe ileri sürmektedir, oysa, gerçekte, tam tersine, devletin bütünlüğü sivil yaşam tarafından sağlanmaktadır.⁹

Bundan da burjuva ya da kapitalist devletin sivil topluma oranla özerklik sahibi olamadığı, yalnızca onun ve özellikle egemen sınıfın bir uzantısını oluşturduğu sonucu çıkar.

BAĞIMLI OLUŞUMLARDA DEVLET-SİVİL TOPLUM İLİŞKİLERİ

O halde Türkiye’nin de bir parçası olduğu bağımlı devletlerde bu eklemlilikler nasıl bir görüntü sergiler? Bu konuda birtakım farklılıklar söz ko-

nusudur, çünkü devlet kimi zaman varlığı bile tartışılabilir olan sivil toplumun bir uzantısı değildir. Pek çok durumda, merkeziyetçi, Batı örneğine göre yapılandırılmış bir devlet aygıtıyla çeşitli kapitalizm öncesi toplumsal ilişkiler arasında bir uyumsuzluk gözlemleriz. Hatta bu toplumsal oluşumların kapitalist dünya sistemiyle bütünleşmesi bile otomatik olarak –sözcüğün Marksist anlamıyla– burjuva bireylerin ortaya çıkmasına yol açmaz. Dolayısıyla burada bireyler atomlaşmış ya da kendilerini her zaman için farklı toplumsal gruplara bağlı kılan eski toplumsal ve siyasal engellerden kurtulmuş değildir. Bu koşullar altında, devletle toplum arasındaki ilişkiler yukarıda tanımlanan şemaya göre farklı özellikler sergiler. Öncelikle devlet daha özerk, müdahaleci ve dinamiktir. Toplumsal bütünü yeniden yapılandırılması ve üretimi sürecinde temel bir rol üstlenir. Öyle ki toplum devletle arasındaki eklemliliklerle bir bütün haline gelir, bir anlam ifade eder:

[...] Bununla birlikte, çevre ülkelerinde devletin durumu farklıdır, çünkü sivil toplum daha az gelişmiş, daha az düzenlidir, bir bütün haline gelmemiştir. Bu durumda birliği ve bütünlüğü sağlayacak bir dayanak olarak devlete gereksinim duyulur. Her şeye karşın, burada devlet merkez ülkelerinde olduğu gibi sivil yapının bir uzantısı değildir, ona karşı daha çok özerk biçimde hareket eder. Kapitalizmin gelişmiş olduğu durumlarda, devlet ekonomik ve siyasal yapının izlerini taşır, başka bir deyişle sivil yaşamın yapısını yansıtır. Gelgelelim çevre kapitalizmlerinde devlet sivil yaşamı yansıtmaz, onun eksiklerini giderir.¹⁰

Büyük olasılıkla Gramsci'ye “Doğu’da, devlet her şey olduğu için, sivil toplum ilkel ve jelinimsidir”¹¹ dedikten şey de bu rol değişimidir.

“SAYIN SİVİL TOPLUM, ORADA MISINIZ?”

Türkiye’nin durumu ise az önce taslağı çizilen örneğe büyük ölçüde uyar. Çevre ülkelerin devlet aygıtlarının çoğu gibi Türk devleti de “her yerde hazır ve nazırdır.” Vatandaşlarının etkin olduğu uzamı denetlemek ve düzene koymak söz konusu olduğunda, hareket alanı ulus toprakları-

nın dışına da taşar. Örneğin, Bülent Ecevit hükümeti *Resmî Gazete*'de yayımlanmayan gizli bir kararname uyarınca 7 Kasım 2002'de bir "Hükümet Dışı Kuruluşları Geliştirme Kurulu" oluşturmuştur. Kurulun başlıca görevi Avrupa Birliği içindeki tüm Türk derneklerinin etkinliklerini denetlemek ve onların devlet otoritesine boyun eğmelerini sağlamaktır; sekretarya hizmetleri ise sonradan Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği'ne bırakılmıştır.

Ne var ki burada Türkiye'deki sivil toplum kavramının ikircikliğini göstermeye çalışıyorsak, bunun tek nedeni Thomas Hobbes'un Leviathan devleti gibi "sonsuz erkli" olan Türk devletinin, devlet aygıtı çerçevesi ve müdahalesinin dışında oluşabilecek bireyler arası ilişkilerin ailevi, toplumsal, ekonomik, kültürel ve dinsel yapıların gelişmesi için hiç boş alan bırakmaması değildir. Olgular aslında daha karmaşıktır. Türk devleti ayrıca tek başına toplum yönetimine hakemlik eder, hatta bu işi bütünüyle üstüne alır ve hiçbir toplumsal gücün sağlayamayacağı değişimleri gerçekleştirir. Kalkınma, sanayi politikaları ve iş politikaları alanlarında, toplumsal yelpazede devlete borçlu olmayan pek az grup vardır. Burjuvazi gibi bazıları doğup gelişmelerini,¹² işçi sınıfı gibi başkaları da örgütlerini ve kendi bilinçlerini¹³ ona borçludur. Bu yüzden, sivil toplum ancak devlet tarafından biçimlendirildiğinde var olur. Sivil toplum devlete sıkı sıkıya bağlıdır, devletle tanımlanır. Ayrıca milliyetçi sağa yakın Ankara Ticaret Odası ya da siyasal İslam yanlısı Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD) gibi bazı sözde sivil toplum kuruluşlarının siyasal güdümlülükleri de ilgi çekicidir. Onların niyeti her türlü devlet müdahalesini reddetmek değil, devlet aygıtının düzeni içinde kendi çıkarlarına pastadan pay almaya çalışmaktır. Son olarak, sivil toplum kavramının onu kullanan ve söylemlerinden eksik etmeyen siyasi oyuncular tarafından çıkarları doğrultusunda araçlaştırıldığını belirtmek yerinde olacaktır; çünkü sözü geçen bu oyuncular kendilerine gerçek bir demokratikleşme ve katılımcı bir modernleşme yolunda "sivil toplum"un aktörleri olarak "ilahi" bir rol atfettikleri anda, onlara karşı geliştirilen her eleştirel düşünce merkezin ceberut bir baskısı olarak algılanır ve hemen geçersiz sayılır; bunun nedeni de neredeyse Mesihçi bir meşruluğa sahip olmalarıdır.

Türkiye koşullarında sivil toplum kavramı görece olduğu gibi, bu görecelik evrensel anlamda kullanılmak istenen “parti” terimini de etkiler. Oysa “parti” sözcüğü Batı kültürel alanının içinde ya da dışında farklı gerçekliklere gönderme yapar; çünkü Batı’da parti taraftarlığı –Bertrand Bartie’nin nefis çözümlemesiyle– uzun bir tarihin biçimlendirdiği, dolayısıyla farklı kültürel ve sosyal alanlara taşınamayacak üç temel özellik üstüne kurulmuştur.¹⁴ Öncelikle, “cemaat dayanışmasının zayıflaması”ndan ileri gelmiştir; bu zayıflama daha önce değinilen sivil toplum sorunsalı doğrultusunda “toplumsal ilişkilerin bireyselleşmesi”ne ve dolayısıyla “bi-rey-üye” merkezli gönüllü derneklerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. İkinci olarak, “Batı tarihi siyasal partilerin oluşumuyla seçim seferberliğinin doğuşunu eşzamanlı hale getirerek partiyle iktidarın fethini birbiriyle sıkı sıkıya ilişkilendirmiştir.” Son olarak da, Batı “yoğunluğuyla hem dernek dinamiklerini, hem de iktidar rekabetini besleyen karmaşık toplumsal bölünmeler meydana gelirken” parti taraftarlığı oyununu icat etmiştir. Oysa bu üç özelliğe Afrika’da, Asya’da, hele hele Türkiye’de rastlamak olanaklı değildir. Örneğin Batı’da şiddetli toplumsal bölünmeler sınıfsal anlamda “sağlam yatay dayanışmalar” yaratırken, Türkiye’de toplumsal ilişkilerin bireysel derinliğinin zayıflığından ötürü, siyaset oyununun kurallarının yeniden tanımlanmasına neden olan “dikey dayanışmalar ve kayırma oyunları”nı güçlendirmiş ve bir anlamda siyasal kayırmacılık daha yukarıda tanımlanan Batılı parti taraftarlığı oyununun yerini almıştır.¹⁵

KAYIRMACILIK VE SİYASAL KAYIRMACILIK: BURADA SÖZÜ EDİLEN NEDİR?

En genel haliyle ele aldığımızda, kayırmacılık kavramı genellikle bir “patron” ile kendisine bağlı “müşterileri” birbirine bağlayan, ahlaki gereklilikleri de olan, sürekli mal ve hizmet alışverişlerine dayalı, çeşitli maddi ve simgesel kaynakları elinde bulunduran, farklı ve eşit olmayan toplumsal gruplardan bireyler arasındaki kişiselleştirilmiş ilişkileri tanımlamaya yarar.¹⁶ Kayırma ilişkisini oluşturan “kişiselleştirme”, “karşılıklılık” ve “bağımlılık” ilkelerine özel bir anlam atfederek olguyu ana hat-

larıyla tanımlayan Jean-François Médard, “akrabalıkla ilgisi olmayan, eşitsiz kaynakları denetimi altında tutan iki kişi, patronla müşteri arasındaki karşılıklı çıkar alışverişine dayanan bir kişisel bağımlılık ilişkisi”nden söz eder.¹⁷

Bu tanımdan ayrıca kayırma siyasetinin bir az bulunurluk siyaseti olduğu sonucu da çıkar. Temel bir malın az bulunurluğu ve ekonomik durumun dayanılmazlığı, insanları oldukça otoriter ve eşitsiz dikey dayanışmalar arayışına sürükler. Bu saptamayı Alain Rouquié şu sözcüklerle dile getirir: “Güçlünün çevresinde, kayırılan her bireyin velinimetinin sonsuza dek borçlusu ve tutsağı olacağı kayra ağırları örülür.”¹⁸ Demek ki bu, güç koşullarda yaşayan toplumsal katmanların yapısal işsizlik, istikrarsız büyüme, ekonomik belirsizlikler, sosyoekonomik kargaşalar, çevrimsel bunalımlar gibi nedenlerle kendilerini çevreleyen sosyoekonomik güvensizliğe verdikleri bir yanıttır. Kayırma ilişkisine yol açan bu güvensizlik bir tür toplumsal sigortadır. Uysal, köksüz ve yoksun bir müşteri topluluğu, aynı şekilde kamu hizmetlerinin yetersizliği ya da yokluğu bu türden alışverişlerin gelişmesini sağlamıştır.¹⁹

Siyasal kayırmacılık bir yandan hepsi “kayırmacılık” kavramı altında incelenebilen eş dost kayırcılığı, kollamacılık ya da aşiretçilik gibi oluşumlardan yalnızca biridir. Bir hizmet ya da lütuf, seçmeni partiye bağlayan bir bağımlılık bağı yaratır. Bu durumda siyaset programlarla ideolojilerin geniş yolunu izlemektense kısa vadeli bireysel çıkarlar stratejisi üzerine kurulur ve siyasi partiler kısa sürede halkın desteğini kazanmak ve korumak adına müşterilerine sunduğu maddi teşviklerin ya da hizmetlerin bağımlısı durumuna gelir. Bununla birlikte bu durum meşru sayılır; bunun bir nedeni gereksinimlerin ivediliği, ayrıca ve özellikle de “oy”un kişiselleştirilmiş bir yardım talebi işlevini üstlenmesidir. Bir adaya oy atarak, kendisinden yardım istenir.

TÜRKİYE’DE SİYASAL KAYIRMACILIK

Türkiye’nin durumu bu kısa siyasal kayırmacılık tanımına genel hatlarıyla uyar. Bir kanaat oluşturmak için Ankara’da bakanlıklara ya da Millet Meclisi’ne bir ziyaret yapmak yeterli olacaktır, her gün onlarca kişi bölgele-

rinin seçilmişlerinden iş ya da çeşitli hizmetler istemek üzere bu adreslere başvurur. Bu açıdan bakıldığında seçmen tarafından bir partinin ya da herhangi bir adayın seçilmesi, ideolojik aidiyeti ya da siyasal güdümlülüğünden ziyade seçim kampanyası sırasında verdiği sözlerle ilişkilidir. Kamu şirketlerinde ya da belediyelerde iş olanağı, memur işe alımı, tarımda kamu müdahale alanının yavaş yavaş genişletilmesi, çeşitli kredi alanlarına kaynak akışı, tarım ürünlerine çeşitli destekler, okul, sağlık kuruluşları ve başka kamu hizmetlerinin oluşturulabilmesi için kredi, kentsel alanda inşaatla ilgili düzenlemelerin gevşetilmesi gibi vaatler seçmeni yönlendirir.

Böyle olunca her şey öyle gelişir ki parti ya da aday, bir baba gibi, “himayesinde olanların” gereksinimlerini tahmin etmek ve taleplerini yerine getirmek durumunda kalır; buna karşılık çocuk-vatandaşlar da bağlılıklarına sadık kalmalıdır. Siyasetin simgesel alanına bu ağabeylik ilişkileri ideolojisi, özellikle de babanın ya da devlet başkanının temsil ettiği himayeci figürler damgasını vurmaktadır. Doğru Yol Partisi’nin eski lideri ve 1993’te dokuzuncu cumhurbaşkanı olan Süleyman Demirel’in, mitinglerdeki “Kurtar bizi baba” bağırışlarının tanıklık ettiği “Baba” sıfatı bunun bir yansımasıdır.

Öte yandan, bir partiye duyulan bağlılığın her zaman için geçerli olamayacağını düşünerek bu saptamayı görecelileştirmek gerekir. “Çıkarıcı”, seçmenlerin oylarına göz koymuş ve utanmaz olarak düşünülen adaya bağlılığın sorgulanması imkânsız değildir elbette; siyasetçilerle müşterileri arasındaki ilişki her şeyden önce merkantil ve her zaman yeniden görülmüş hizmet alışverişleri üstüne temellendirilmiştir. Sözgelimi, seçmenlerin en ilginç öneriyi ortaya atacak adayı seçme olanakları vardır. Aday müşterisini tek bir koşulla, taleplerine yanıt vermek ve beklenen hizmetleri yerine getirmek koşuluyla elinde tutabilir; seçilmek için, gerçek güvenin hesabı katılmadığı ve her zaman için ortadan kalkabileceği bir ilişki içinde özverisini kanıtlamak durumundadır. Türkiye’de siyasi partilerin çoğunun seçmenlerinde sık rastlanan havailik bunun kanıtıdır. Tek bir siyasal oluşum yoktur ki bu siyasal kayırmacılık olgusundan etkilenmemiş olsun. Her uçtan Türk siyasetçileri türlü türlü ihsanlar dağıtarak kendilerine geniş bir müşteri ağı yaratmaya çabalarlar:

Çokpartili döneme geçişin başlangıcından beri, yaklaşık olarak 1950'lerde, Türk siyasi partileri seçmen kitlesini harekete geçirmek amacıyla ideolojik çağrılarının yerine kayırmacı stratejiler izleyerek halk yardakçısı bir tarz benimsemişlerdir. Bir yandan geniş bir köylü nüfusu tarafından, bir yandan da her türlü etnik ve dinsel ayrımdan arınmış "sınıfsız" bir toplum retoriğini dillendiren Kemalist ideolojinin etkisi altında sıkıştırılan siyasi partiler bir sınıf bilinci üstüne kurulmuş istikrarlı bir seçmen kitlesi yaratmamışlardır.²⁰

Çokpartililiğe geçişle birlikte Türkiye'de siyasal kayırmacılık yaygınlaşmaya başlamış ve ilginç bir şekilde, dolaylı olarak, Batı'daki anlamından farklı da olsa partizan yapının yeşermesine, kabullenilmesine katkıda bulunmuştur. O halde şöyle bir varsayımda bile bulunulabilir: Siyasal kayırmacılık hiçbir şekilde çağdaşlığın tersi ya da eski siyaset biçimlerinin kalıntısı değildir. Tam tersine seçim oyununun kuralları, partilerle devlet aygıtı arasında kurulan ilişkiler, yerel yönetimlerin yapılanma şekilleri kayırmacı uygulamaları besleyen, hatta kamçılayan öğelerdir; o kadar ki bu öğeler partizan yapının oluşumuna ve gelişimine, en azından kitleler için bir anlam kazanmasına yol açar. Bunun sonucunda, kayırmacı uygulamaların genel resmi söylem tarafından gayri meşru olarak değerlendirilmesiyle kayırmacı olgunun sistemleştirilmesine yol açan "siyasi kulisler" gerçeği birbirine ters düşer.

Buraya dek yalnızca, yoksul kesimlerle siyasal oluşumlar arasındaki, kabaca "siyasal halk kayırmacılığı" olarak nitelendirebileceğimiz kayırmacılık ilişkilerinden söz ettik; ancak bu kez ekonomik girişimcilerle siyasal partiler arasındaki rant arayışı çerçevesinde şekillenen bir başka siyasal kayırmacılık daha vardır. Doğrusu bu düzeyde, bir müşteri ilişkisinin mi, yoksa bir ahablık ilişkisinin mi söz konusu olduğunu söylemek zordur, çünkü ekonomik seçkinlerle siyasi seçkinler arasındaki ilişkiler hep ahablık ilişkileri olarak sunulur. Türkiye'nin yeni bir ekonomik programın uygulanmaya konmasıyla 80'li-90'lı yıllarda tanık olduğu, temelde devletin ekonomik alandan çekilmesine paralel olarak yeni bir kaynak tahsis etme politikası oluşturmaya odaklı, ekonomideki temel oyun kurallarının derin-

lemesine değişimi, bu seçkinlerin ilişkilerini daha yoğun ve daha karmaşık hale getirmiştir.

Aslında, elde edilen konumların, hatta geçmişin rantlarının alt üst oluşu, makroekonomik istikrarsızlığa bağlı belirsizlikler, aynı şekilde çevrimsel ekonomik bunalımların ve kurumsal çerçevenin değişkenliğinin neden olduğu, uzun vadeli yatırımlara elverişsiz hava, adalet ve tüzük çerçevesinin sık sık değiştirilmesi Türk girişimcilerin çoğunun kısa sürede dikkate değer oranda kâr sağlamalarına olanak veren, yüksek bir sermaye yatırımı gerektirmeyen spekülatif uğraşlara dönmelerine yol açmıştır. Bu belirsizlik döneminde kamu ve özel sektör alanlarında yeni eklem yapıları ortaya çıkmıştır. Siyasetçi sözcüğün ekonomik anlamıyla kendini gitgide daha çok girişimci olarak tanımlamaya başlamış ve geleneksel ekonomik girişimcilerin yerini de aracı özellikleriyle öne çıkan yeni bir tür ekonomik ajan almıştır:

Ekonominin nicel denetiminin bırakılmasının ve daha liberal bir işleyişe geçilmesinin ardından tahmin edileceğinin tersine, rant olgusu ortadan kaybolmamıştır [...] Bir yandan, ekonominin aktörlerini genel üretimi artırmaktansa “rant kapmak”, “ayrıcalık” elde etmek için çaba sarf etmeye itmiştir bu. Bir yandan da, siyasilere destek karşılığında (oy, parti üyelikleri, seçim kampanyasının finansmanı vb.) rant dağıtma olanağı sağlamış ve bu da sonuçta özelin kamu üzerindeki etkisini güçlendirmiştir.²¹

Bu okuma şemasından yola çıkılarak, bugün siyasal kayırmacılığın bir yanda ekonomik ve siyasi seçkinler arasındaki rant arayışı çerçevesinde şekillenen, diğer yanda yığınları sarmalayan iki biçimi altında Türk siyasi sisteminin başlıca özelliklerinden biri olduğu düşünülebilir:

Osmanlı İmparatorluğu’ndan beri her koşulda süregelen bir gelenektir bu. Padişah devlet hazinesinden ihsanını dağıttırdı. Bugünkü yöneticilerimiz de farklı bir şey yapmıyorlar. Türkiye’de, insanlar düşünce­lerini zafere ulaştırmak için siyasete atılmazlar, para musluğunun denetimini ele geçirmek için yaparlar bunu. Kamunun pa-

rasını dağıtan kişi olmaktadır söz konusu olan. Para parti örgütlerine, “iyi” oy vermiş bölgelere, en iyi sözleşmeleri sağlama almış “dost” şirketlere gider. Ötekilerse sıranın kendilerine gelmesini bekleyerek susarlar.²²

TESEV'in (Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı) gerçekleştirdiği, “Yolsuzluğun Önlenmesine İlişkin Öneriler” başlıklı saha araştırmasının sonuçları da aynı şeyi gösterir. Giderlerinin bir bölümü Dünya Bankası'nca karşılanan bu araştırma üç bölümden oluşmaktadır: 27 Şubat 2001'de yayımlanan ilki sade yurttaşlarla, 15 Şubat 2002'de yayımlanan ikincisi şirket başkanlarıyla ilgilidir, memurları kapsayan sonuncusu bugün de hâlâ sürmektedir. 3021 kişiyle ve 1200 küçük ve büyük şirket yöneticisiyle gerçekleştirilen ilk iki bölümün sonuçlarına göre,²³ görüşülen kişiler için enflasyon ve hayat pahalılığı % 34'lük bir oranla sorunlarının en büyüğünü oluşturmaktadır; bunu % 26'yla işsizlik, % 14'le yolsuzluk izler. Araştırma toplumun yerel ya da ulusal yöneticilere karşı derin güvensizliğini gözler önüne serer.²⁴ Katılanların sadece dörtte biri belediyelerin ve merkezi iktidarın hizmet vermede ve ihalelerde yansız davrandığını düşünmektedir. Sade yurttaşların % 18'iyle şirket yöneticilerinin % 46'sı son iki yıl içinde en azından bir kez, hizmet alabilmek için bir memura para verdiğini kabul etmiştir. Hane halklarının yarısından çoğu, gerektiğinde bu türden uygulamalara başvurabileceklerini itiraf eder. İki araştırma ayrıca yolsuzluğa en çok karışmış kadroların sınıflandırmasını da ortaya koyar. Trafik polisinin tüm kategorilerde şampiyon olduğu görünmektedir; onu şirket yöneticilerinin düzenli olarak adını andıkları gümrükler, hastaneler, belediyeler ve okul yönetimleri izler. Bunların dışında, işadamlarının dörtte üçü ihalelere fesat karıştırıldığını düşünmekte, aralarından üçte ikisi de siyasi partilere yapılan bağışların şirketlerinin işleyişine doğrudan etki edebileceğine inanmaktadır.

Tüm bunlar Türkiye'de devlet aygıtının müdahalelerinin genel çıkarla değil de kimi sosyoekonomik grupların bunlardan kendilerine sağladıkları yararlarla açıklanabileceğini gösterir. Arz ve talep himayeci-devlet içinde aşırı bir müdahaleciliğe yol açmak üzere birleşip birbirini destekle-

me eğilimi göstermektedir. Devlet aygıtı burada kambiyoıu belirleyerek, belli bir tür gelişme stratejisi ya da makroekonomik politikalar seçerek, ulusal gelirin bir gruptan ötekine aktarımı sürecinde başlıca yeniden dağıtım mekanizmasına dönüşür; gelir aktarımını şiddetlendirerek şu ya da bu grubu kayırabilir.

Para politikaları sektörel yeniden dağıtım politikalarının temel mekanizmalarından biri değıil midir? Yüz seksen derecelik ekonomik değıişiklikler devletin elebaşı olduğı şiddetli alt üst oluşlara yol açmaz mı? Öncekinin tam tersi bir ekonomik yönelim dün kâr edenleri bugün mahvetmez mi? Kişi başına düşen GSMH olduğı yerde sayarken enflasyon bir yeniden dağıtım aracı olarak görülmez mi?

Dolayısıyla kamunun ekonomi politikası normatif anlamda, yani gelişmesi gerektiğı yönde değıil, pozitif anlamda, yani gelişmekte olduğı yönde çözümlenmelidir. Bir ekonomik önlem veya karar, analiz edilmesi gereken bir sürecin sonucudur:

Devlet tarafından desteklenen bir büyümeyle Türk ekonomisinin tamamen rantçı bir özelliğı vardır. Devlet müdahalelerinin genel mantığı, oynak seçmen tabanlarına yaslanan, eylem alanı kısıtlı siyasi iktidarların birbirini izlediğı 70’li yıllarda kayırmacı bir ruhun çevresinde eklemlenir. Demirel’le Ecevit’in 1973’ten sonra birbirini izleyen koalisyon hükümetleri geçici hükümetlerini sağlamlaştırmak adına sınırları zorlayarak “kamu sermayesinin kullanılabilirliğı”nden yararlanırlar. Türkiye’nin ekonomik ve toplumsal tarihinde çeşitli örnekleri olan, kamu sermayesinin bu yoğun kullanımı büyümenin durmasıyla daha da şiddetlenir. Bundan böyle, rant dağılımı ancak milli gelirin yeniden paylaşımı yoluyla gerçekleşebilecektir. Devletin kayırmacı mantığı içinde enflasyon kriz yönetiminde başvurulacak son araçtır.²⁵

Şu halde Türkiye’de seçilenler sadece demokratik bir çerçeve içinde partileri için çalışanlardan oluşmaz; bu kişiler ayrıca derinlemesine kayırmacı bir siyaset oluşumu içinde arabuluculuk görevi de üstlenirler. Dolay-

sıyla burada söz konusu olan bir tür pazardır, adayların girişimcileri, seçmenlerin de tüketicileri andırdığı bir “siyasi pazar.”²⁶ Bu pazar üstünde oylarla eylem sözleri değiş tokuş edilir. Programlar hiçbir kategoriye atlamamaya özen gösteren bir *check-list* yoluyla hazırlanır. Seçilmişlerle yurtaşlar arasındaki ilişki yurttaşlık bağını yok eden, bunun yerini uyrukluğun aldığı bir bağımlılık ilişkisiyle gölgelenir.

TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİ'NİN DEĞERLER SİSTEMİ VE ASKERİ VESAYET

Ulusal birliğin simgesi ve güvencesi, devlet aygıtının silahlı kanadı ve şiddetin üst biçimlerinin tekeli elinde bulunduran ordular ya da en azından zorunlu askerlik üstüne temellendirilmiş olanlar, Foucault'nun disiplin terimini *Gözetlemek ve Cezalandırmak*'ta kullandığı anlamıyla “disiplin temelli” bir topluluk olarak, başka bir deyişle zamanla uzamı denetim altına alma ve davranışların kurallara göre belirlenmesi yoluyla bireyleri sıkı bir eğitimden geçirip yeniden biçimlendirmeyi hedefleyen bir yöntemler ve teknikler bütünü olarak tanımlanabilir.¹ Böylesi yaygın bir disiplin –ki ordu için söz konusu olan budur– bürokratik bir düzenin işleyişinin sonucu olarak görülebilir, ama gücün nesnesi ve hedefi beden ve onun melekeleri olduğundan etki alanı çok daha derindir.² Demek ki askeri yapılanmanın temel özelliklerinin çoğu –kuşkusuz, profesyonel ordularda buna daha az rastlanır– orduları bir ölçüde birbirine yaklaştıran o ortak “disiplinli” yapıdan ileri gelir.

Sonradan göreceğimiz üzere önemli yapısal farklılıklarının, yani zorunlu askerlik temelli ordularla profesyonel ordular arasındaki temel farkın yanı sıra, ordular ister radikal, isterse pragmatik profesyonellikle belirlenmiş olsunlar³ zaman içinde biçimlenen ve ulus tarihine göre değişkenlik gösteren değer sistemleriyle de birbirlerinden ayrılırlar. Burada söz konusu olan hem bireysel ve toplu davranışların belli bir çerçeveye oturtulmasını, hem de onu paylaşımlar arasında bir bağ yaratılmasını sağlayan içselleştirilmiş değerler ve ilkeler bütünüdür; dolayısıyla kurumsal değerler askerler arasındaki ilişkileri açıklayan değişkenlerden biridir. Ama bunlar aynı zamanda askerlerin diğer toplumsal gruplarla, daha genel anlamda ulusun bütünüyle kurdukları ilişkileri de belirleyen öğeler arasındadır.

Bu ayrımın amacı öncelikle radikal bir profesyonelliği benimsemiş Türk Silahlı Kuvvetleri'ne özgü, özel ve kapalı bir grup olarak kendine aşırı değer yükleme, sivil siyasal dünyaya karşı açıktan açığa sergilenen güvensiz-

lik ve horgörüye dayalı değer sistemini ve bunun askerlerin siyasal yaşamda üstlendikleri rol üzerindeki etkisini kavramaya çalışmaktır. Bu sorunsal, ordunun toplumsalla ilişki düzeylerini aydınlattığı ölçüde (devletin Mesihçi bir görev üstlenmiş seçkinlerden oluşan bir kitlesinin, birçok kez altı çizilen çağdaştırıcı, hatta eğitici rolü), ulus tarihine olduğu gibi, kurumsal verilere de götürür (zorunlu askerlik uygulamasından kaynaklanan organizasyonel ve kurumsal ilke ve değerler ve bunun ön plana çıkardığı söylem). Bu veriler özellikle ordu-millet çiftinin mitleştirilmiş imgesi üzerinde etkili olup askeri cemaatin kapalılığını ve özerkliğini sağladıkları oranda ordunun ulusal ve toplumsalla, kendini çevreleyen toplumsal bütün karşısındaki görece bağımsızlığı ve yalıtılmışlığına, kapalı bir topluluk olma özelliğine dayalı ilişki düzeylerini ve bağlantı biçimlerini de belirler.

NASIL BİR ORDUDAN SÖZ EDİLİYOR: TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİ’NİN TEMEL ÖRGÜTSEL YAPILANMASI

Fransız devrim rejiminin 23 Ağustos 1793’te düzenlediği “genel seferberlik” anlayışından iki yüzyıldan daha uzun bir süre sonra, zorunlu askerlik üstüne kurulan ordular Avrupa’da tüm meşruluğunu yitirmiş midir? Bu sorunun yanıtı her ülkenin özel durumuna göre maruz kaldığı tehditleri ve bunlara karşı kullanılacak en iyi askeri örgütlenmenin hangisi olduğunu kavramaya çalışan uzmanlara bırakılabilir. Bununla birlikte, bugün zorunlu askerlikten vazgeçiş sürecinin Batı Avrupa ülkelerinin birçoğunda görülen genel bir sosyolojik eğilim olduğu da bir gerçektir.⁴

Bu ilkenin erozyona uğraması ekonomik, siyasal, toplumsal ve teknolojik⁵ birçok etkenin bir arada incelenmesiyle açıklanabilir: Soğuk savaşın sona ermesinden ileri gelen bütçe kısıtlamaları; Sovyet blokunun çöküşü, her türlü doğrudan tehdidin sonu, orduların boyutlarının küçültülmesi; silah sistemlerinde son derece nitelikli ve farklı alanlarda görevler üstlenebilecek teknisyenler gerektiren teknolojik gelişmeler; bireyciliğin yükselişi, millet mefhumunun sorgulanır hale gelmesi; yabancı ülkelerde yapılabilecek, barışın tesisi ve korunması operasyonlarında, büyük çatışmalar içermeyen görevlerde, esnek bir yapıya ve hızla müdahale edebilecek kabi-

liyete sahip –Bosna örneğinde olduğu gibi– farklı bölgelerde, farklı organik komutanlıklar idaresinde, çokuluslu bir çerçevede etkinlik gösterebilecek birlikler oluşturulması zorunluluğu bunlardan bazılarıdır.

Askeri sosyoloji önde gelen sanayi toplumlarının askeri kurumlarının örgütsel yapıları üzerinde etkili olan bu yeni ulusal ve uluslararası gerekliliklerin sonuçlarını, birçok belirleyici düzey ayrımıyla birlikte, asker altına alınabilecek mevcudun ciddi bir şekilde düşmesi;⁶ muharip sınıflar üzerine odaklanma, sivilleşme;⁷ yardımcı sınıfların yaptığı görevlerin özel şirketlere devredilmesi ve bunun sonucunda ordunun hizmet anlamında kendini çevreleyen toplumsal bütüne karşı büyüyen bağlılığı;⁸ savunma rollerinin barış operasyonlarına kayması;⁹ yedek hacminin artması; dikey hiyerarşik yapıların hafifletilmesi;¹⁰ personel arasındaki hiyerarşik mesleki ilişkilerin esnekleştirilmesi; özel sektörün yönetim ilkelerinin orduya uyarlanması gibi unsurlarla gösterir. Bu çeşit değişiklikler bazı çözümlemecilere göre askeri kimliğin tamamıyla dağılmasına yol açar.

Örneğin böyle bir teze vurgu yapan Charles Moskos" ABD'de ordularla bazı özel faaliyet sektörlerini karşılaştırmayı sağlayan ücret düzeyleri, işyeriyle konutun ayrılması, eşin çalışması gibi birtakım göstergelerden yola çıkarak sivillerle askerlerin çalışma şartları ve yaşam tarzı bakımından gittikçe birbirlerine benzediklerini ileri sürer. Moskos'a göre, askeri kurum kimisi yapı, işleyiş gibi nesnel, kimisi tutumlar, davranışlar, inanışlar ve üyelerin değerleri gibi öznel birçok temel görünümünü yitirmesine yol açan bir evrim geçirmiştir. Sözgelimi, askeri işlevinden ileri gelen geleneksel özellikleri tahribata uğramıştır. Bu perspektiften bakıldığında, askerlerin mesleğe girişleri sırasında ve daha sonra kariyerleri boyunca etkili olan temel motivasyonları her şeyden önce sivil iş pazarında da bir değer taşıyacak teknik bir mesleği öğrenme arzusuna ve o alanda kendini geliştirmeye dayalı olacaktır. Bu yüzden ordular herhangi başka işletmeler, hatta özel şirketler gibi büyük bir bürokratik örgüte –hizmet veren bir firmaya – benzemeye başlayacaktır. Aslında meydana gelecek olan göreceli ve doğal bir uzlaşım, yani sivilleşme değil, mutlak bir uzlaşım, yani sıradanlaşmadır. Sonunda da ordu ve mensupları kendi askeri

işlevleriyle ilgili geriye kalan tüm geleneksel özellikleri ortadan kaldırma-ya sürüklenecektir.¹²

Başka yazarlar bu konuda daha çekimser kalır ve özellikle profesyonelleşmenin ille de askeri kimliğin yitirilmesine yol açmayacağını vurgularlar. Örneğin Charles Moskos'un sıradanlaşma olgusuna toptan karşı çıkan Morris Janowitz'in çözümlemeleri orduların sıradanlaşması düşüncesini desteklemez. Sınırlı ve denetim altına alınmış teğetsel bir uzlaşımaya denk düşen, ordunun çalışma şartları ve mensuplarının yaşam tarzı bakımından herhangi sivil bir örgütlenmeye benzeme süreci, askerlerin klasik anlamda savaştan başka barışın tesisi ve korunması görevleri gibi konuların da kendilerini ilgilendirdiğini düşündükleri andan başlayarak, sistemli bir işlevsel etkisizliğe yol açmaz. Janowitz sanki bir önseziyle önce 1960'ta, ardından da 1974'te, çağdaş Batı ordularının gitgide bir "polis gücü" rolünü üstleneceklerini söyler. Buna göre olabildiğince az güç (*force-in-being*) kullanmaya sürüklenen, ufalan ama sürekli alarm halindeki ordular "dünyanın jandarmaları"na dönüşüp bundan böyle Birleşik Devletler'in ya da NATO'nun ortaya koyduğu siyasal hedef ve gerekliliklere uygun olarak, düşük ve yüksek yoğunluklu çatışmalara girmek suretiyle yeni uluslararası düzenin yararına müdahalelerde bulunurlar. Bu perspektifte, ideal asker ya da subay bazı askeri geleneklerle, en azından bunların birlik ruhunu geliştiren grupsal aidiyet ilkeleri gibi en işlevsel olanlarıyla çağdaşlığın ve profesyonelliğin akılcılık, yönetim denetimi, uzmanlığın geliştirilmesi, yetki hiyerarşisi benzeri gerekliliklerini uzlaştırarak "yararcı bir profesyonel" imgesini canlandırmak durumundadır. Bu şekilde etkinliğini kendisine verilen bağlam ve çeşitli amaçlara yönelterek büsbütün farklı görevleri yerine getirebilir. Operasyonlarda askeri başarı artık açıkça tanımlanan bir düşmana karşı kazanılan taktik zaferlerle değerlendirilmez, çünkü bir düşmanı silah yoluyla yenmek bir operasyonun başarısını sağlama yolunda gitgide daha az belirleyici sayılmaya başlar. Dolayısıyla "ideal" subay aynı görev sırasında hem muharebede adamlarının önünde ilerleyen bir "kahraman lider"e mal edilebilecek nitelikleri haiz, hem de başka zamanlarda halkla ya da yerel yetkililerle masaya oturabilecek bir arabulucunun özelliklerine sahip olmalıdır.¹³

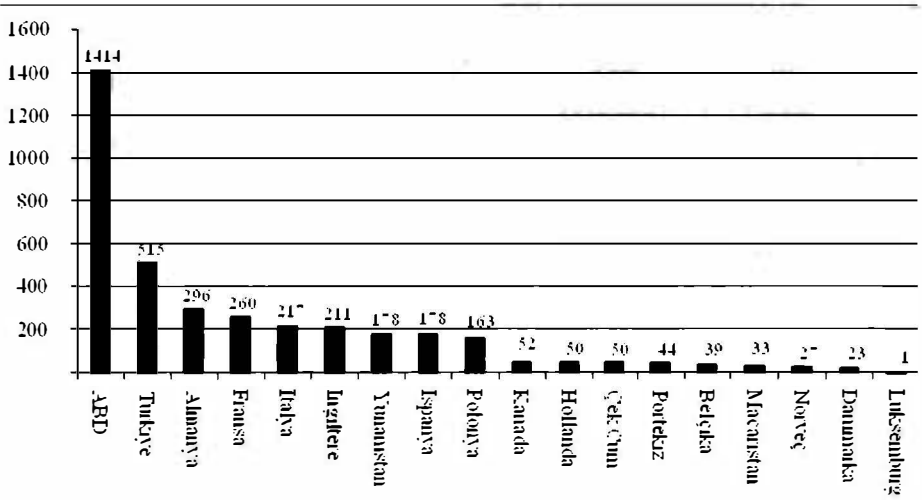
Uzun sözün kısası, bugün pek çok Batı Avrupa ülkesinin ordusunu etkileyen bu yeni gelişmelere bakılacak olursa, zorunlu askerlik temelli ordunun artık geçmişte kaldığı ileri sürülebilir mi? Buna yanıt vermek pek de kolay değil. Bunun öncelikli nedeni askeri sosyolojinin, altını çize çize, askeri kurumlardaki değişim sorunsalı söz konusu olduğunda “tarihin ağırlığı”nın önemli bir değişken olduğunu ortaya koymasıdır.¹⁴ Batı kültürel alanı içindeki, çeşitli ulusal farklılıkların neden olduğu tek tip bir modele indirgenemeyecek evrimler bunun kanıtıdır. (Bunu söylerken özellikle İsveçre’nin, Yunanistan’ın ve bazı İskandinav ülkelerinin durumunu düşünüyoruz.) Dolayısıyla geleneksel zorunlu askerlik temelli ordu örgütlenmesi yeni stratejik gereklere ve teknolojik gelişmeye ne kadar aykırı olursa olsun, farklı stratejik, ekonomik ve siyasal gerçekliklere sahip birçok ülkede vazgeçilmez olarak algılanmaktadır.

Peki ama zorunlu askerlik temelli ordu tam olarak ne ifade etmektedir? Askeri sosyolojinin ortaya koyduklarının ışığında sadece askeri, yapısal ve örgütsel değişkenler ve boyut ölçütleriyle kısıtlı kalındığında, başlıca özellikleri şöyle tanımlanabilir: temelde sırtını zorunlu askerliğe dayamış bir askerlik sistemi (zorunluluk esasıyla askere alınanlar tüm mevcudun % 50’sinden fazlasını oluşturmaktadır); sivil nüfusun nispeten önemli bir bölümünü yükümlü başlığı altında fiilen veya yedek statüsünde bünyesinde barındıran, sayısı oldukça yüksek bir askeri mevcut; faal ve yedek personel etkileşiminin azlığı, yedeklerin pek ender seferber edilmesi (yedeklerin, belli aralıklarla düzenli biçimde faal kadrolara katılımının sağlanması suretiyle kabiliyetlerinin artırılmasını ön plana alan profesyonel ordunun tersine); düşük bir kadro tamamlama oranı (rütbeli ve er ve erbaş arasındaki istatistiki ilişki, başka bir deyişle 100 er ve erbaşa düşen rütbeli sayısı); kısa sürede operasyonel hale getirilip hizmete sokulamayan hantal taburlardan oluşan kara kuvvetlerinin başatlığı; neredeyse eksiksiz bir kendine yeterlik (askeri müzisyenler, doktorlar, berberler, veterinerlerin... gibi), toplumdan göreceli bir yalıtım ve dolayısıyla kendisini sarmalayan genel çevreye karşı zayıf bir bağımlılık; hiyerarşik anlamda üstün otoritesini sınırlayan mekanizmaların yokluğu, hem fizik, hem simgesel bir çerçeveye dayanan zorlayıcı bir otorite, personelin sivil ve si-

yasal haklarını kısıtlayan özel bir hukuki çerçevenin varlığı; zayıf bir sivil istihdam (yardımcı sınıfların yaptığı görevlerin sivillere devredilmesini on planda tutan profesyonel ordunun tersine); mensuplarını ve persone-lini (askeri öğrenci, vs) her türlü sivil müdahaleden bağımsız bir şekilde seçebilme yeteneği; farklı hiyerarşi düzeylerine, sıkı sıkıya piramitsi bir yapıya ve komutanlığın son derece merkezileştirilmesine bağlı, katı bir örgütlenme sistemi.

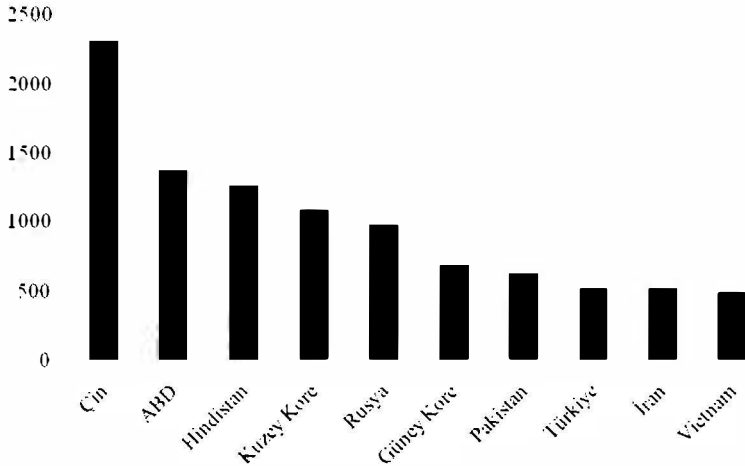
Zorunlu askerlik temelli orduların birçoğunun yapısal ve örgüt-sel özelliklerinden bazılarını yansıtan ve böylece onların toplumsal bü-tüne karşı göreceli “bağımsızlığı”nı ortaya koyan bu ayırt edici ana hat-lar bugün Türk Silahlı Kuvvetleri’nin profiline genel olarak uymakta-dır.¹⁵ IISS’nin (International Institute for Strategic Studies) verilerine göre, Türk Silahlı Kuvvetleri’nin mevcudu –jandarma hariç–¹⁶ 2002 yı-lında 515.000 kişiyi bulmaktadır. Mevcuduna bakıldığında, Türk ordusu ABD’ninkinden sonra NATO’nun ikinci büyük (bkz. Grafik 3), dünyanın ise sekizinci büyük ordusudur (bkz. Grafik 4) ve son yıllarda açıkça gö-rülen küçülme eğilimine (% 18 oranında) karşın bu durum değişmemiş-tir. (Bkz. Tablo 24) Aynı şekilde şunu da belirtmek gerekir ki, Türki-ye’deki asker oranı (AO: 1000 yurttaşa düşen asker sayısı) elbette Yuna-nistan dışında, Atlantik Birliği üyesi ülkelerin neredeyse tümünde kin-den fazladır. Kimi ülkelerin AO’sunu karşılaştıran Tablo 25’e bakıldığın-da, NATO ülkeleri arasında sadece Yunanistan’la Türkiye’nin toplam nüfuslarına oranla oldukça önemli kuvvetleri korudukları görülmektedir (sırasıyla % 17 ve % 8) ve bu durum 1989-2002 arasında görülen, dört puan oranındaki yadsınamaz küçülmeye karşın değişmemiştir. NA-TO’nun geri kalanına gelince, mevcut indirimler dikkat çekici boyutlar-dadır. Örneğin ABD asker sayısını ciddi ölçüde düşürmüştür (% 8,4’ten % 5’e). Almanya (% 8,7’den % 4’e), Belçika (% 9,2’den % 4’e) ve Fransa için de (% 8,3’ten % 4’e) hemen hemen aynı durum söz konu-sudur.

Grafik 3. NATO'daki silahlı kuvvetler (2002) (bin üzerinden)

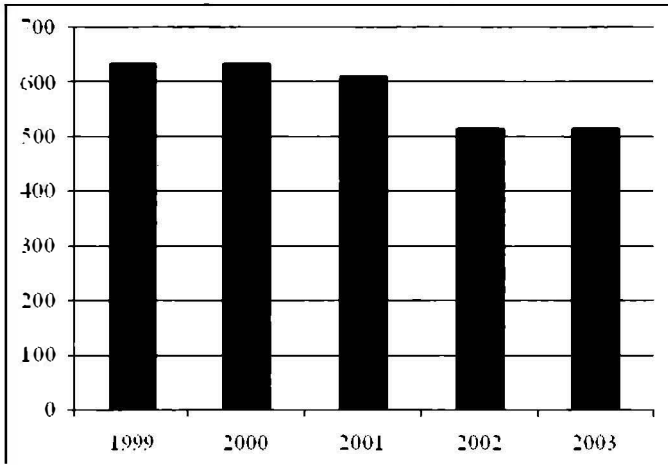
Kaynak: IISS, *The Military Balance*, 2002-2003, Oxford University Press, Oxford, 2003.

Grafik 4. Dünyadaki silahlı kuvvetler (2001) (bin üzerinden)

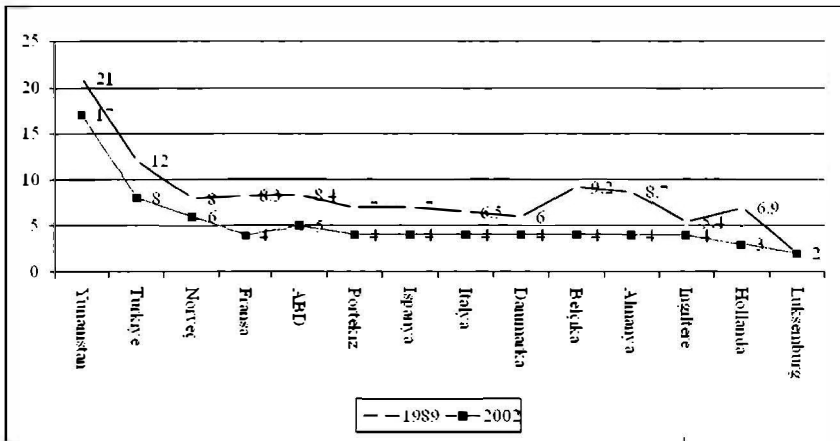

Kaynak: IISS, *The Military Balance*, 2001-2002, Center for Strategic and International Studies, *Western Military Balance and Defense Efforts*'tan, Ocak 2002, s. 16.

Grafik 5. Türk Silahlı Kuvvetleri'nde yıllık mevcut değişimi (Jandarma hariç) (1999-2003) (bin üzerinden)

Grafik 6. Bazı NATO ülkelerindeki asker oranı (1989-2002) (%)

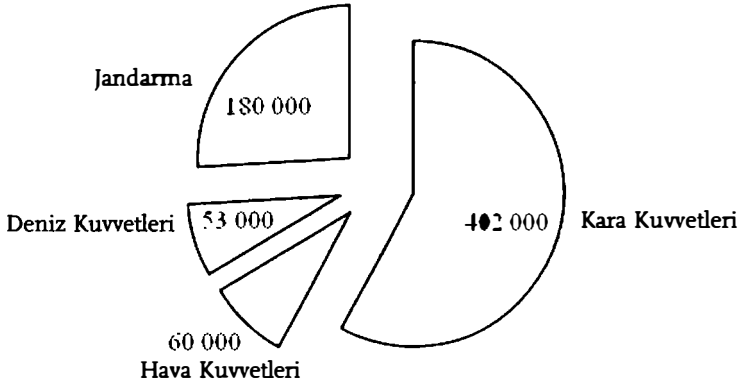

Not: Ordinat eksenindeki rakamlar bin kişi üstünden asker sayısını göstermektedir.

Kaynak: Jean-Pierre Maury'nin Avrupa Strateji Gözlemevi, Uluslararası ve Stratejik İlişkiler Merkezi (OES-CRIS) tarafından düzenlenen kolokyum için (15 ve 16 Haziran 2001, l'Université Paris I-Panthéon Sorbonne, s. 6. IISS, *The Military Balance, 2002-2003*, age) hazırladığı bildiriden, *L'effort européen de défense et ses implications budgétaires*'den hareketle kişisel tablo.

Bugün koca taburlardansa iyi donanımlı ufak çaplı birlikler oluşturmak söz konusu olsa da, nispeten önemli¹⁷ bu mevcudun kuvvetlere ve subay, astsubay, er, erbaş şeklindeki hiyerarşik kategorilere dağılımı aşağıdaki iki tabloda görülmektedir:

Grafik 7. 2003 yılında kuvvetlerin dağılımı (Jandarma da dahil olmak üzere)

Kaynak: Tel Aviv University, Jaffee Center For Strategic Studies, *Middle East Military Balance 2002-2003, Turkey*, s. 11.

Tablo 20. 1997 yılında toplam mevcudun hiyerarşik kategorilere dağılımı (kara, deniz, hava, jandarma)

	Subay	%	Astsubay	%	Er-Erbaş	%	Toplam
Kara	26700	5,6	27416	5,7	427000	88,7	481116
Deniz	4500	8,7	10800	20,6	37000	70,7	52300
Hava	5500	9,5	21400	37	31000	53,5	57900
Jandarma	2450	1,7	17900	12,8	120000	85,5	140350
Toplam	39150	5,4	77516	10,6	615000	84	731666

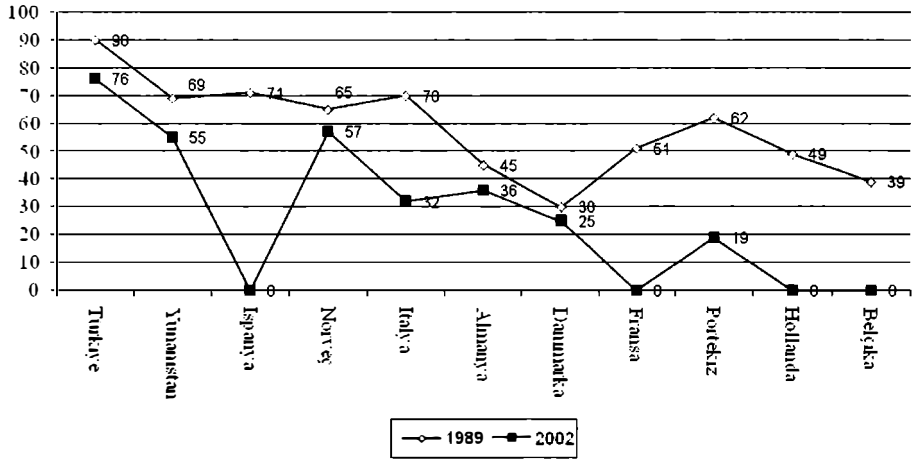
Kaynak: 1997'deki bir Meclis önergesi sonrasında, ilk ve son kez olarak halka açıklanan rakamlar, alıntılan Ahmet Insel, *Bir Toplumsal Sınıf Olarak Türk Silahlı Kuvvetleri* (ed. Insel ve Bayramoğlu), s. 47.

Üç kuvvet ve Jandarma Genel Komutanlığı içinde hiyerarşik kategorilerin payını gösteren bu tablo birçok önemli noktaya işaret etmektedir. Birincisi, Türk ordusundaki kadro oranı çok düşüktür; yani subay ve astsubaylardan oluşan toplam kadro sayısı ile er, erbaş dahil toplam mevcutların birbirine oranı çok düşüktür. Bu oran örneğin ABD’de % 55, İngiltere’de % 49,6 iken Türkiye’de ancak % 16 olarak görülmektedir. Oranın en düşük olduğu kuvvet % 11,3’le Kara Kuvvetleri olmakla beraber, bu oran Jandarma’da %14,5, Deniz Kuvvetleri’nde % 29,3, Hava Kuvvetleri’nde ise % 46,5 olarak izlenmektedir. Karşılaştırmak için, Fransız Kara Kuvvetleri’nde 2002 yılında % 48 olan kadro oranının, İngiliz Kara Kuvvetleri’ninkine (% 50) hemen hemen eşit düzeyde, Amerikan Kara Kuvvetleri’ninkinden (% 55) daha düşük olduğunu belirtelim. Fransız ve Anglosakson örnekleri, profesyonel askerlik alanında mevcutların yarısına denk gelen kadro oranları üzerine inşa edilmiş bir modeli ortaya koymaktadırlar.

İkinci olarak, önceki satırlarda ortaya çıkan genel eğilime uygun biçimde, subay/astsubay+er-erbaş arasındaki ortalama oran da çok düşüktür: 1’e 17,6. Öte yandan ordular arasında epey farklılık sergileyen bu oran sözgelimi Hava Kuvvetleri’nde 1’e 9,5 iken, Kara Kuvvetleri’nde 1’e 17’dir. Şunu da belirtmekte yarar var ki, söz konusu oran ortalama olarak, Batı ordularının çoğunda 1’e 3 ile 1’e 6 arasında değişmektedir; bu da profesyonel orduya geçiş ve gitgide daha kaçınılmaz biçimde ileri teknolojinin kullanılmasıyla açıklanabilir. Dolayısıyla, yüksek kadro oranları, kadrolarının büyük bölümünü acemi askerlerin eğitime yönlendirmek zorunda kalan profesyonel ordularda görülmektedir.

Orduların boyutları konusunda yapılacak her türlü çözümlemede büyük anlam taşıyan kadro oranı gibi, zorunlu askerlik oranı da belli bir ordunun organizasyonel şemasını tanımlama konusunda önemli bir gösterge oluşturur. Bu yüzde ne kadar yüksekse, incelenen ordu zorunlu askerlik temelli ordu profiline o kadar uyar.

Grafik 8. Bazı NATO üyesi ülke ordularında zorunlu askerlik oranı (1989-2002) (%)

Kaynak: Jean-Pierre Maury, *age*, IISS, *The Military Balance*, 2002-2003, *age*'deki verilerden hareketle gerçekleştirilmiş kişisel tablo.

Bu tabloda, Soğuk Savaş'ın sona ermesinden bu yana birçok NATO ülkesinin askeri yapılanmaları içinde zorunlu asker oranını düşürdüğü, hatta bazılarının tamamen profesyonellerden oluşan bir orduya geçip zorunlu askerlik hizmetini ortadan kaldırdığı görülmektedir. Bu konuda Norveç, Yunanistan ve özellikle zorunlu askerliği askeri mevcudunun olmazsa olmaz bir parçası olarak gören, bunun nedenini de ülkenin jeopolitiğinden kaynaklanan tehditlerin sürmesi olarak gösteren ve konvansiyonel kuvvetlerini eski zorunlu askerlik temelli ordu mantığına göre⁸ düzenleyen Türkiye birer istisna oluştururlar.

ÇAĞDAŞ TÜRK ORDUSU VE TARİHSEL MİRASI

İlerlemenin ve modernliğin simgesi olarak ordu:
Osmanlı İmparatorluğu'nda askeri yenilenme

Çağdaş bir ordunun karşılaştığı yeni sorunsallar ne olursa olsun, gelenekler özellikle askeri bağlamda ordunun kendisi üzerine kurduğu söylemde ve topluma yansıttığı görüntüde temel bir tol oynar. Günümüz

Türkiye’indeki askeri kurum Osmanlı İmparatorluğu’nun ordusunu, o zamanın en saygın ordularını –daha önce sözü edilen zorunlu askerlik temelli orduları– kendine model alarak, başlattığı modernleştirme süreci sonunda vücut bulmuştur. Osmanlı döneminde başlayan bu modernleştirme sürecinin başlıca evreleri şunlardır:

Osmanlı ordusunun o zamanın en etkin ordu modellerini alarak kademeli gelişimi, III. Selim’in saltanatı (1789-1809) sırasında, Nizam-ı Cedid Ordusu’nun kurulmasıyla başlar ve Sultan II. Mahmud’un (1809-1939) girişimleriyle, en sonunda yeniçerilerin yerini alan Asakir-i Mansure-i Muhammediye adlı düzenli birliklerin kurulmasıyla hızlandı. Von der Goltz (1883-1913) ve Liman Von Sanders’in (1913-1918) komutasındaki Alman askeri heyetlerinin gelişiyile birlikte, Osmanlı ordusunun değişim ve Prusyalılaşma süreci yoğunluk kazandı.

1839’dan sonra zorunlu askerlik temelli ordunun kurulması ve 1847’de kura uygulamasının başlaması, ordu reformcularının sağladığı en önemli başarılardan biriydi. Bu, Avrupa ülkelerinin 19. yüzyılda askeri kuvvetlerinin organizasyonunda kullandıkları “silahlı ulus” formülüne doğru atılan ilk adımdı.¹⁹

Zorunlu askerlik hizmeti kanununun uygulamaya konmasıyla doğrudan bağlantılı olarak, ordu mevcudu Jön Türklerin iktidarında dikkate değer bir büyüme kaydetti. 1828’de 118.400 kişiye 1914’te 510.000 kişiye yükseldi.

Donanımın yenilenmesi ve modernleştirilmesi alanındaki ilerlemeler dikkat çekiciydi. Ülkenin içinde bulunduğu bütçe sıkıntılarına karşın, çoğu Alman malı olan silahların alımı bütçe içinde nispeten önemli bir yer tutuyordu. Bunlar arasında özellikle havacılık araçları, sahra topçusu ve modern iletişim araçları sayılabilir.

Biri 1773’te, diğeri 1795’te kurulan Mühendishane-i Bahri-i Hümayun ve Mühendishane-i Berr-i Hümayun ve en önemlisi 1834’te İstanbul’da kurulan, Osmanlı ordusunun “Saint-Cyr”i, Mekteb-i Ulum-i Harbiye bu dönemde açılan birçok askeri okulun başlıcalarıydı. Prusya okullarından esinlenen eğitim programları ve yöntemleri subaylara üst düzey bir mesleki eğitimi sunmak üzere tasarlanmıştı. Bununla birlikte, o dönemde

pek çok genç subay askeri birlikler içinde az çok uzun süreli staj yapmak ve/veya uzmanlık derslerini izlemek üzere Almanya'ya yollanmaya başladı. Eğitim sorunsalının öğeleri bu şekilde açıkça bir araya getirilmiş gibiydi. Askerlik ve öğretim sistemlerinin akılcılaştırılması, eğitim içeriği ve pedagojik uygulamaların devamlı olarak güncelleştirilmesi, en son olarak da mesleki yetkinlik arayışı bu sorunsalın öne çıkan özellikleriydi. Asıl dert, imparatorluğun Avrupa orduları karşısındaki büyük askeri ihtiyaçlarına yanıt verebilmektir.²⁰

Aslında tüm bu yapısal ve işlevsel değişimler ordu mensuplarının özel ve farklı biçimde toplumsallaşması, ayrıca askeri kariyerin göreceli bir özerkliğe sahip askeri bir okul ağında verilen sürekli bir teknik eğitimle kumsallaşması anlamına geliyordu; dolayısıyla askeri aygıtı yeni savaş teknikleri konusunda bilgilendirmekle kalmayıp siyasi iktidara bağlı kalmayı ve böylece onu yansızlaştırmayı hedeflemekteydi. Ancak sivil bürokrasinin askeri türdeşleri üstünde üstünlük kurmasını sağlayıp da umulan etkiyi yaratmak şöyle dursun, bu askeri modernleşme süreci eninde sonunda Osmanlı siyasal alanına silahlı kuvvetlerin müdahalelerini daha ağır hale getirdi.

19. yüzyılın ilk yarısından başlayarak, modern askeri bilgilerle donatılmış, Batı kaynaklı düşünce akımlarından haberdar olan genç subaylar böylelikle yerleşik iktidara karşı gitgide büyüyen bir hoşnutsuzluk sergilemeye başladılar ve meşruti monarşi düzenini getirmek isteyip sonunda da 1876'da Sultan Abdülaziz'i tahttan indirdiler. Yeni hükümdar Abdülhamid bunun üstüne askerlerin sıkı denetimi altında tahta çıkar ve parlamenter bir rejimi yürürlüğe koyan yeni bir anayasa ilan etti. Buna karşın, Osmanlı-Rus Savaşı'nın bozgunla sonuçlanması ve bu yıkımın sorumlularına ilişkin Meclis'in açtığı soruşturma Abdülhamid'in meclisi feshetmesine neden oldu. Böylece iç ve dış tehlikelerin ülkeyi fazlasıyla tehdit ettiği ve olağanüstü önlemler alınması gerektiği gerekçesiyle anayasa askıya alındı. Bununla birlikte, bu askıya alma sürecinin ardından halkın özgürlükleri gittikçe daha çok kısıtlandı, askerler sistemli bir şekilde gözetim altında tutuldular, daha sıkı bir basın ve yazın sansürü uygulandı ve sultanın muhalifleri avlanmaya başladı. Bu sürekli artan kısıtlamalar karşısında bir direniş hareketi ortaya çıktı: Jön Türkler. Bunların içinde Abdülhamid'in zayıflatıp tahta karşı her

türlü başkaldırı olanağını ortadan kaldırmak amacıyla bir hayli kötü duruma getirdiği ordunun halinden hoşnut olmayan çok sayıda subay vardı.

Yıllar geçtikçe, imparatorluğun yurtsever subayları kızdıracak şekilde gerilediği, geleneksel olarak devlet yapılarının merkezinde bulunan ordunun ülkenin içinde olduğu gibi dışında da saygınlığını yitirdiği ölçüde rejim düşmanlığı büyümeyi sürdürdü. Silahlı kuvvetlerin kaygı verici durumu ve gitgide büyüyen bölünme ve saldırı tehlikeleri yüzünden rejim değişikliği her genç subayın üstünde hemfikir olduğu acil bir gereklilik gibi görünmeye başladı. Ancak bu yurtsever atılımdan kaynaklanan 1908 devrimi her şeye karşın kısa süre içinde askeri bir diktatörlüğe dönüştü. Siyasi muhaliflerin birçoğu susturulduğundan, Jön Türklerin İttihat ve Terakî'sinin rakibi kalmadı.

Meclis-i Mebusan, İttihat ve Terraki üyelerinin elindeki silik bir kurumdu; senato ise sadece etkisiz memurlardan oluşan bir meclisti. Padişahın elinde yalnızca çok kısıtlı ve teorik güçler bulunuyordu. Elbette, imparatorluğun siyasal yönetiminden resmi olarak vezir-i azam sorumluydu, ama onun da yerini yarı resmi olarak asıl iktidarı elinde bulunduran bir triumvira aldı: Vekil-i Umumi Talat Paşa, Bahriye Nazırı Cemal Paşa ve Harbiye nazırı Enver Paşa. Uluslararası büyük ölçekli bir savaşın hayaleti ve dış tehditler yüzünden kısa sürede bu triumvira hükümetin diğer üyelerine oranla daha etkin bir rol üstlenmeye başladı ve bu da siyasi ve askeri işlerin birbirine girmesine yol açtı. İttihatçılara göre, meşrutî monarşinin gelmesinden sonra ordu geri çekilmeli ve siyasi bir çizgi izlemekten vazgeçmeliydi, çünkü kendisinden beklenen görev bu değildi. Ne var ki, amaca ulaşılmasına, ülkenin tüm sorunlarını çözeceği düşünülen yeni kurumların artık var olmasına karşın, ordu ayak direterek kendisini ve ülkeyi siyasi karmaşaya gömdü; böylelikle de Birinci Dünya Savaşı'ndan çıkarken imparatorluğu felakete sürükledi; savaşa merkez devletlerinin yanında katılmak, bozgunu, imparatorluğun parçalanmasını beraberinde getirdi.

Kemalist yöneticilerin zorlayıcı ve ideolojik aygıtı olarak cumhuriyet ordusu

İşgalci güçlere karşı Kemalist direnişi izleyen, ulusal birliğin yeniden sağlanması ve 1923'te cumhuriyetin kurulmasıyla sonuçlanan yılların

ertesinde, sivil-asker ilişkilerinin önemli oranda değiştiği fark ediliyordu; ordu artık sivil iktidar için bir tehdit unsuru değil, onun zorlayıcı gücü haline gelmişti. Yalnızca Kemalist yöneticileri kızdırmak bile genelde askeri liderlerle ters düşmek anlamına geliyordu. Şu halde, sivil ve askeri iktidar üst üste biniyor, “[...] biri ötekinde ihtiyaç duyduğu desteği bulurken, öteki de ulusu yönetenlere karşı sınırsız bir güven” besliyordu²¹ Rejimin güvencesi ve devlet aygıtının imtiyazlı kesimi olan genç cumhuriyet ordusu ayrıca ulusu temel alan (Tönnies’in tanımladığı *Gemeinschaft*’ın üstünde)²² bir kader birliğini canlandırmak amacıyla vatandaşlık bilincinin yerleştirilmesine dair görevler de üstlenmişti. Dört bir yandan gelen ve hâlâ babalarının memleketlerine bağlı olan acemi askerlerde ulus duygusunu uyandırmak lider ya da komutanın göreviydi. Askeri kurumun göreceli özerkliği ve dışı kapalılığı, sayıca önemli etnik gruplar Kürtler ve Müslüman olmayan azınlıkların varlığı ve İslami cemaat değerlerinin ağırlığı askerlik hizmetinin üstlendiği bu vatandaşlık ve ahlaki/medeni eğitim görevini daha da yoğunlaştırdı.²³ Aşağıdaki, 1934 tarihli *Askerin Ders Kitabı*’ndan alınan paragraflar da bunu kanıtlamaktadır:

Asker sen kimsin?

SEN TÜRKSÜN! Yeryüzünün en ulu milletindensin: Sana anlatacağımız (tarih) denilen yazılar ortada yokken senin milletin doğdu;kanı temiz, yüreği yılmaz, gözüpek yeryüzüne geldi. On binlerce yıl öyle yaşadın; yine öyle yaşayacaksın; senin dedelerinin, ninelerinin çok önce kurduğu yurtlar şenlikte yeryüzünün cenneti oldular. Bil ki başka milletlerin görgüde, yapıda ilk örneği desteği, öğütçüsü senin milletin BÜYÜK TÜRK MİLLETİDİR. SEN TÜRKSÜN! On iki bin yıl evvelinde yeryüzünün başka milletleri mağaralarda, taş kovuklarında yaban adamları gibi yaşarken senin dedelerin ORTA ASYA denilen anayurdunun göbeğinde kurdukları şehirlerde yaşar, altın başlı kargısı, gümüş bezeli terkisi ile ağızlar sulandırır, gözler kamaştırırdı. Yeryüzüne şenliği, medeniyeti senin ataların verdi. Atı dağdan indirip kuzu gibi yapan üstüne binip dağlar aşan ve taş kovuklarına sinmiş başka milletleri kendisine şaşkın şaşkın baktıran

senin milletin büyük Türk milletidir. SEN TÜRKSÜN! Yeryüzünün her zaman var ve var olacak en yüce milletin eğilmez, bükülmez aslan yürekli oğlusun. Senin kolunu bükecek, başını eğdirecek başka millet yoktur. İlk önce bunu böyle bil ve milletin anlatacağımız alını açık tarihini belleyerek başını dik yüreğini pek tut. Türk yurdunun, Türk benliğinin düşmanlarına kıl kadar boyun eğme!...²⁴

Özetle ulus bilinci yurttaşların benliğine ordu tarafından, ordu içinde yerleştirilmeliydi. Bu nedenle her askeri birlik bir “öğrenim merkezi”ne, bir “ahlak okulu”na dönüştü ve ulusa cumhuriyetçi, eğitilmiş, dürüst, çalışkan yurttaşlar kazandırdı. Askeri yurtseverlik ve savaşçı biçimiyle yurtseverlik doğal olarak bu cumhuriyetçi yurttaşlık eğitiminde ilk sırayı alıyordu. Kışlalarda “Her Türk asker doğar” ya da “Bir Türk dünyaya bedel” türünden sloganlar yankılanmaya başladı. (Hâlâ da yankılanmaktadır.) Her yurttaşın içinden geçtiği ordu kendini artık ulusun okulu, okuma yazma bilmezliğe karşı savaşmaya ve askerlere teknik bir eğitim, bir formasyon, cumhuriyetçi yurtsever bir eğitim vermeye çalışan bir ahlaki kalkındırma okulu olarak gösterme eğilimindeydi.²⁵ Emekli subaylar bunu sık sık anımsatmaktan hoşlanırlar: “Askerlerin pek çoğu hijyen kurallarını, okumasını yazmasını, bir meslek icra etmeyi ve yurdunu sevmeyi kışlalarda öğrenmiştir.”²⁶ Örneğin, traktör kullanımının yaygınlaşmasıyla Türk tarımının makineleşmesi 1950’li yıllarda olanaklı olduysa, bunun nedeni askerlik hizmetinin genç köylülere motorlu taşıt kullanmayı öğretmiş olmasıydı.²⁷ Yerel birliklerin cumhuriyetçi bir ruhla gerçekleştirdiği ve köylerin yol, su, kanalizasyon gibi altyapılardan ve okul, sağlık ocağı gibi kamu hizmetlerinden yararlanmasını sağlayan “kardeş köy uygulaması” için de aynı şey geçerliydi.²⁸

Peki, bu geçmişten nasıl bir sonuç çıkarmalı? Ordunun Osmanlı İmparatorluğu’nda olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de oynadığı, askeri ortak *ethos*’ta ve imgelemde yer etmiş temel rol, “ülkeyi muasır medeniyet seviyesine çıkarmak” gibi Mesihçi bir görevle donatılmış ve bu yüzden hem tarihsel, hem meşru anlamda siyaseti denetleme hakkını elinde bulunduran, devlet içindeki seçkin bir topluluğa ait olma bilincini güçlendirir. Bundan ayrıca ordunun titizlikle kendine özgü profesyonel bir belleği

koruduğu, yaşattığı sonucu çıkar. Aslında, bu bellek ulusal belleğe karıştığı ölçüde başka hiçbir profesyonel birliğiyle karşılaştırılamaz. Bu üst üste binme sonucunda Türk askerlerinin belleği ulusal tarihe bağlı olduğu kadar Türkiye tarihi de ordularının yazgısına bağlı olagelmıştır. Her şey bu şekilde gelişir; sanki bu iki düzey arasında farklılıklar yokmuş gibi, Türk ordusu ciddi bir çabayla kendi özel tarihini genel tarih olarak geliştirir. Bu da subayların bugün hâlâ, rütbeleri ve yaşları ne olursa olsun, bu tarihten neredeyse hiç bozulmamış bir anı saklamalarına neden olur. Bu olgu tarihin akademik disiplin olarak güçlü varlığını sürdürdüğü askeri eğitim kadar, sözlü ve yazılı belleği bir araya getirerek askerleri tarihin ayrıcalıklı sahiplerine dönüştüren iç kültürün, sosyalleşmenin de sonucudur. İşte bu yüzden Türkiye'nin, belleği başka hiçbir profesyonel bellekle, hatta devletin diğer birimlerinininkile bile karşılaştırılamayacak, hem sıkı sıkıya tarihsel, hem de tarihçi bir ordusu olması şaşırtıcı değildir. Bu ortak bellek halkın yaygın algılamalarıyla -ki bu algılamalar resmi söylem tarafından yeşertilir- kullanılır, yeniden üretilir, güçlenir. Söz konusu olan, dört bir yanı düşmanlarla çevrili ve ordusundan başka bir dayanağı olmayan bir millet söylemidir. Ulusal tarihin kilit noktalarının askeri çatışmalara bağlı olduğu sürekli hatırlatılır -örneğin 1919-1922 tarihli Kurtuluş Savaşı'nı anımsayalım-, bu da sonunda orduya değer kazandıran algılamaları besler.

Yukarıda geliştirilen çözümlemeden, Türk askerlerinin iç düzene karşı duyarlılıklarının çok eskilere gittiği sonucu da çıkar. Bu, subayların profesyonelleşmesiyle bağlantısız bir olgu değildir, çünkü profesyonel alanda önemlerinin bilincinde olan askerlerin devlet iktidarının gerçek sahibi olduklarını düşünmelerine ve ulus çıkarını kendilerine göre yorumlamalarına yol açar. Dolayısıyla bazı askerlerde, ulusun sürekli açığa vurduğu iradenin tersi olsa da "gerçek" ulus çıkarının savunucusu, temsilcisi olma yanılsaması ya da tutkusu baş gösterir. 27 Mayıs 1960 müdahalesi, kurumsal çıkarların dışında ve kentli kesim, üniversite gençliği, imalatçı burjuvazi gibi toplumsal destekçilerinden bağımsız olarak bu düşünceyi tastamam yansıtır: Ciddi bir kriz halinde, ulusun üst düzey çıkarlarının ne olduğunu belirlemek gerekir; bu çıkarı belirlemek için de devletin kalıcılığı ve sürekliliği gibi neredeyse mistik öğeler, halkın -sözünü ettiğimiz bu du-

rumda köylü kesiminin– yeteri kadar “olgunlaşmamış” ve hatta “basit, belirsiz ve yanlı” olarak değerlendirilen genel kanaat ve özelemlerinin üstüne yerleştirilir.

Bu ulusun hayati çıkarlarıyla ilgili her konuda tek otorite olma ayrıcalığını elinde bulundurma savı bir yandan da neden ordunun seçilmiş hükümetlere tam destek vermekte zorlandığını açıklar. Seçilmiş bağlılık şekilcidir ve kişilerden çok konumlarla, makamlarla ilişkilidir. Ordunun bütünlüğünü sağlayıp varlığını koruduğu, üst düzey çıkarlarını yorumladığı ve hizmet ettiği devletle ya da ulusla, anayasal anlamda hizmetine girdiği, bütçesini tanzim eden ve dolayısıyla ona karşı tam bir bağlılık göstermesi beklenen seçilmiş hükümet arasındaki bu entelektüel ayrım orduya, gereğini gördüğünde, siyasal açıdan harekete geçme ve kendini sivil seçilmiş iktidarın üstünde görme yolunu açması açısından önemlidir.

Hem genel kurumsal –askeri– davranış ve refleksleri belirleyen, hem de derin bir duygunun, simgeselin ifadesi olan bu tutum neredeyse mistik iki kavramlaştırma çerçevesinde gelişir: özerk bir var oluş ve tarihsel bir süreklilikle donatılmış, gerçekdışı bir varlığın –ulus ya da devlet– özel insanbiçimciliği, ululanan bir kişileştirme, ideallerin yüceltilmesi ve günah keçisi kullanımı: İktidardaki hükümetin “elleri kirli olabilir.”²⁹

TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİ’NİN DEĞERLER SİSTEMİ VE ONUN BAŞLICA AKTARIM VE YENİDEN ÜRETİM VEKTÖRLERİ

Profesyonelleşmeyi sivil iktidarı güçlendirmenin tek yolu olarak gören Samuel Huntington’un düşüncesinin tersine,³⁰ Türk subayları profesyonelleşerek yetkinlik alanlarını genişletip karşılıklarına çıkan her fırsatta sivillerin yerini alır. Aslında Türk askerleri siyaset sahnesine bir modernleşme ve profesyonelleşme evresi geçirdikten sonra atılmıştır. Şimdi bir anlamda tersten giderek, profesyonelleşmenin³¹ Türkiye’nin durumunda siyasal etkisizliğe niçin neden olmadığını, tam tersine askeri kurumun yetkinlik bilincinin siyasi alan da dahil olmak üzere genişlemesine yol açtığını görmeye çalışalım. Bunun nedeni büyük ölçüde profesyonelleşmenin orduyu ilerletmenin ve modernliğin simgesi haline getirerek ve büyük bir toplumsal değişime uğramış bir toplumda iç düzenin tesisinde imtiyazlı bir zorlama ay-

gıtı olarak devlet örgütlenmesinin merkezine yerleştirerek profesyonel askerlerde “bir yetkinlik bilinci” oluşmasını sağlamasıdır; bu bilinç de onları kendilerine özgü bir şekilde kamu işlerine müdahale etmeye sürükler.

Farklı nedenlerden ötürü [...] devletin çekirdeğini oluşturan ordular zamanın en saygın kuruluşlarını model alarak modernleştirilmiş, çağdaş tekniklere göre yeniden düzenlenmiştir. Orduyu daha iyi devletleştirmek [yazarın notu: başka bir deyişle belli bir kişi, sınıf veya topluluğa bağlı değil de, sadece devlete bağlı, devlet için var olan bir zorlama aygıtı haline getirmek] için askerler askerleştirilmiştir. [yazarın notu: Örnek olarak silahlı çetecilerin aksine askerlik uğraşının yasalarla sıkı sıkıya tanzim edilmiş bir mesleki kariyere dönüştürülme süreci.] Ama bu durumda da –özellikle zorunlu askerlik hizmetinin, ulusun okulu olarak yapılandırıldığı ülkelerde– orduya siyasi yaşama müdahale etmesi için gerekli organizasyonel ve simgesel imkânlar sağlanmış olmuştur.³²

Askerlik mesleğinin evrimini yeni ulusal ve uluslararası gereklilikler açısından ele almaya çalışan başka bir yöntemde de, Bernard Boëne’in radikal profesyonellik ve pragmatik profesyonellik kavramlarını işleyiş tarzı aydınlatıcıdır. Sözgelimi bu kavram/terimler bizi, askerin kendini sivilden üstün görmesini, askeri toplumun sosyal ve kültürel yalıtımı bağlamında, askeri işlevin getirdiği yüksek saygınlık düzeyiyle katlanıp askeri değer ve kuralların mutlaklaştırılmasına neden olan radikal profesyonelliğin bütünleyici bir parçası olarak görmeye iter. “Pragmatik” tarzın benimsenmesi, yazara göre, bu özelliklerin tersine çevrilmesine olanak sağlar ve özel askeri değer ve kurallar üstüne kurulu iç bütünlükle, sivil toplumla kurulan dış bütünlük arasında toplumsal ve kültürel bir denge kurulmasına izin verir.³³

“Tıraşsız, saç baş dağınık, çapaçul görünemezsiniz... Siz herhangi biri değilsiniz. Farklısınız” derdi bu satırların yazarının bölük komutanı. “Siz subaysınız, erdemli bir ruha sahip olmalısınız” diye de eklerdi.³⁴ Hiç kuşku yok ki, Türkiye’de görülen durum bu tür radikal bir profesyonellik açısından kusursuz bir örnek oluşturmaktadır. Bu tür profesyonelliğin baş-

lıca belirtileri şunlardır: özenle korunan ulusal birliği tehdit edebilecek her türlü dış ve iç tehlikeye karşı dikkatli, aşırı bir babacılık/vesayet; sivil siyaset dünyasına karşı gizleme gereği duyulmayan bir güvensizlik ve küçümseme; özel bir grup olarak kendine fazla değer biçme ve bir üstünlük duygusu. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin değer sistemini oluşturan bu başlıca öğeler ileride inceleyeceğimiz birtakım kurumsal-organizasyonel vektörlerle yeniden üretilir ve aktarılır.

Zorunlu askerlik hizmeti: Birincil ve ikincil işlevleri

Anayasa'nın 72. maddesi askerlik hizmetini her Türk yurttaşına düşen bir hak ve ödev olarak tanımlar. Bu hizmetin nasıl yerine getirileceği ya da yerine getirilmiş sayılacağı 1111 sayılı Kanun'la belirlenmiştir. Askere alma ölçüt ve kaynakları bir kategoriden ötekine, bir statüden ötekine farklılık gösterir. Temel kaynağı anayasa hükümleri uyarınca ülke savunmasında rol oynamakla yükümlü erkek yurttaşlar oluşturur. Bu gençler 20 yaşında askere alınıp eğitim düzeylerine göre mevkilere getirilirler.

Çeşitli askeri hizmeti statüleri bulunmaktadır: Dört yıldan daha az süreli bir üniversite ya da liseyi bitirmiş olanlar on sekiz ay er; dört yıllık ya da daha fazla süreli bir üniversite öğrenimi görmüş olanlar on altı ay asteğmen-yedek subay; dört yıllık ya da daha fazla süreli bir üniversite öğrenimi görmüş olup ordunun ihtiyaçlarına fazla gelenler sekiz ay kısa dönem er; yabancı ülkelerde işçi ya da işveren olanlar 5112 avro karşılığında bir ay bedelli er sıfatıyla görev yaparlar.³⁵

Farklı bölgelerden gelen acemi askerlerin askerlik hizmeti çerçevesinde düzenli ve sürekli bir eğitimden geçirilmesinin – ki bu ordunun toplumsal temsiliyetini güçlendirir–³⁶ subaylara ciddi anlamda bir yetkinlik bilinci kazandırdığı düşünülebilir; bu da genellikle subayın vatan ve kendisine emanet edilen askerler için gösterdiği fedakârlığı öne çıkaran babacı bir söyleme dönüşür. Çünkü subay askerlerine yalnızca askerlik sanatını öğrenmelerini, savaşa hazırlanmalarını sağlamakla kalmayıp onların gündelik sorunlarıyla, ihtiyaçlarıyla da ilgilenmek durumundadır; bu şekilde askerlerinde –her ne kadar bu aile hiyerarşili ve disiplinli olsa da– bir aileye ait oldukları duygusunu yaratır. Subaylar ve astsubayların askerlerine hitap

ederken sıkça kullandıkları “oğlum, evladım” sözleri yüzyıllara dayanan bu geleneği yansıtır. Kurumsal, nesnel otoriteye bu durumda kişiselleştirilmiş bir otorite eklenir; bu, generalin ordusu ya da albayın alayı üzerindeki otoritesi olabilir, ama her zaman askerle komutanı arasında doğrudan –ya da doğrudanmış gibi yaşanan– bir ilişkiyi içerir.³⁷

Buradan babacan, kimi zaman sert, ama hep adaletli ve varlığını adadığı askerlerin iyiliğini düşünen bir subay-baba prototipi söylemi çıkar. Aşağıda alıntılanan iki emekli subayın sözleri de bunu doğrulamaktadır: “Asker çocuk gibidir [dolayısıyla üstü kapalı olarak sorumsuz olarak değerlendirilir].³⁸ Ne yapacağını önceden kestiremezsin, ne yediğiyle, ne içtiğiyle, sorunlarıyla, sıkıntılarıyla, üzüntüleriyle, her şeyiyle ilgilenmek gerekir”;³⁹ çünkü “kendisine neyin uygun olduğundan tamamıyla habersizdir; dış etkenler karşısında hoşnutluk ya da yılgınlıkla duygusal tepkiler verir ama kendisine uygun olan şeyi anlamasını sağlayacak yargı yeteneğine sahip değildir.”⁴⁰

Türk subayı zaten genelde içinden çıktığı köylü ailesi yüzünden Anadolu köyünün izlerini taşır hâlâ, aynı şekilde onun her gün gördüğü Mehmetçik de “teğmenini”, “yüzbaşısını” bir “ağabey” ya da bir “baba” gibi görür.⁴¹

Gelgelelim, subay gençlik kendisine emanet edildiğinden ötürü askerlerin “iyi yürekli babası” olmakla kalmaz, ülkenin sorunlarını siyasetçilerden “daha iyi” bilir. Subay askerleriyle yakınlığını ön plana çıkararak, onların bilgisizliklerini, yoksunluklarını, işsizlik ve yoksulluk korkularını bildiğini ileri sürer. Bu retoriğin satır aralarının okunmasından şöyle bir durum ortaya çıkar: Birliğin bedensel ve ruhani durumuyla olduğu kadar genel nüfusun sorunlarıyla da ilgilenen subay önce askerlerinden, daha sonra gençlikten ve son olarak da ülkenin geleceğinden sorumludur; zira elindeki askerlerin durumu genel toplumsal sorunsallarla ilişkilidir. Dolayısıyla, birliğiyle kurduğu yakın ilişki, birliğin sürekli yenilenmesi ve dört bir yana yayılmış garnizonlar arası gerçekleştirilen tayinler (Jandarma subayları için iki yılda bir, Kara Kuvvetleri’ndekiler için üç yılda bir), ülkenin sosyopolitik evrimini değerlendirmek ya da iç düzeni ve devlet aygıtını teh-

dit eden olası tehlikeleri önceden sezme söz konusu olduğunda subayın yetkinlik duygusunu pekiştirir.

Böylece, babacan subay imgesinden ülkenin her türlü sorununa vâkîf subay imgesine geçilir ve bu da en azından olağanüstü durumlarda askerlerin ülke yönetimine meyletmelerine neden olur. Bölüğün ulusun minyatürleşmiş hali olarak görüldüğü varsayılırsa, kısmen zorunlu askerlik hizmeti tarafından yeniden üretilen üstünlük duygusu sonunda Mesihçi bir sorumluluğun, himayenin meşrulaştırılmasıyla büyüyüp güçlenir. 1966'da Genelkurmay Başkanı Cemal Tural'ın Kara Kuvvetleri Günü vesilesiyle verdiği demeç bunun kanıtıdır:

Büyük Türk Milletinin Büyük Türk Ordularına sesleniyorum : / Ey Mete'nin Asya'ya yayılan Ordusu, / Ey Attilâ'nın Avrupa'ya giren, / Fatih'in İstanbul'a mâleden, devir açan Ordusu, / Ey Atatürk'ün Akdeniz hedefine yürüyen Ordu, / Dünyaya medeniyet götüren Ordu, / İnsanlığa özgürlüğü aşılayan Ordu, / Tarihi yazan, yazdıran Ordu! / Sen milletin özü, / Sen milletin gözü, / Sen milletin sözsün.⁴²

Ordu-millet çiftinin bu coşkun retorığı –ki bölük halkı temsil ettiğinden ve dolayısıyla subaylar da millet adına konuştuklarından, kuşkusuz her türlü olası siyasi kullanıma açık bir retoriktir bu–⁴³ doğrudan subayla asker arasındaki ilişkinin babacı imgesinden kaynaklanan bu bağ askeri tüzükte yasak olmasına karşın bedensel ceza geleneğinin sürmesine hiçbir şekilde engel teşkil etmez. Türk kışlarında hâlâ sürdürülen bu uygulama onur kırıcı ve aşağılayıcıdır;⁴⁴ ancak tüm bu şiddete karşın Mehmetçik uysalca emirlere uyar. Anlamadan, hatta anlamaya bile çalışmadan komutanının kendisine verdiği görevleri, temizlik, boya yapmak, yemek pişirmek, orduvelelerinde hizmet vermek, yerleri silmek gibi, hiçbir askeri operasyonel özellik taşımayan “hizmet” görevlerini bile yerine getirir.⁴⁵

Yurtseverlik duygusunun erlerin içine nasıl işlediğini görmek şaşırtıcıdır. Askere gitmek hâlâ heyecanla, bir yandan da belli bir gururla girilen büyük bir serüvendir. Genç askerler yola koyulurken yaratılan bayram havası bunu doğrular; asker yolcu edilirken herkes şarkılar söyleyip “En

büyük asker bizim asker!" diye bağırır. "Toplumun askere artık pek saygı göstermediği, bir vicdani retçiye tanıdığı itibardan bile daha fazlasını göstermediği"⁴⁶ Batı Avrupa ülkelerinin birçoğunun tersine, askere gitmek Türkiye'de yeniyetmelikten olgunluğa geçişi ve bunun sorumluluklarını temsil eden bir tören gibi yaşanır çoğunlukla.⁴⁷

O tipik asker kıyafeti giydirilmiş küçük çocuk fotoğrafları ya da her şeye karşın bir günlüğüne de olsa⁴⁸ asker olmak isteyen özürlü gençlerin varlığı, askerlik hizmetinin burada yurttaşlığın ve haklarının bir süreliğine yitirilmesi olarak algılanmadığını açıkça göstermektedir. Türk ailelerinin pek çoğu askerlik hizmetinin bir erkeğin yaşamında temel bir önem taşıdığını ve çocuklarının eğitimlerini orduda tamamladıklarını düşünür. Çünkü ileri sürüldüğü üzere asker ocağı kişiliği biçimlendiren bir hayat okuludur.⁴⁹ Derin toplumsal çatlaklarla ve bölgesel eşitsizliklerle damgalanmış bir toplumda, askerlik acemi erin ilk kez olarak diğer toplumsal sınıfların temsilcileriyle karşılaştığı, ilk kez olarak ortak bir dayanışma duygusunu tattığı bir kardeşlik ortamıdır da. Üstelik, mütevazı bir çevreden, Doğu ve Güneydoğu bölgelerinin yoksul kırsal kesimlerinden gelenler kışlada kendi evlerindeki kadar iyi bir yaşam sürerler. Kışla binaları köylerdeki kerpiç evlerden genelde çok daha rahattır. Yoksul bölgelerde günde bir kez et yemek görülmedik bir şeydir. Askeri disiplin kuşkusuz ağırdır, serttir, ama hiç kuşku yok ki ailenin ya da ağaninkinden daha kötü değildir, hem büyük olasılıkla bunlardan daha az keyfidir. Dolayısıyla, cumhuriyetçi yurtseverlik orduda –en azından belli bir ölçüde– ilk defa toplumsal ve ekonomik eşitliğe dönüşür. Sivil yaşama döndüğünde, sıkış tıkkış koğuş, askerlik hizmetinin sertlikleri, kışla yaşamının şiddeti ve acımasızlığı genelde arka planda kalır, bastırılır, yüce ve milli bir görevi yerine getirmiş olmanın verdiği duygunun önüne geçemez.⁵⁰

Askeri atama ve terfi yöntemlerinin değerler sistemine etkisi

1944'te yayımlanan *Milli Müdafâ Politikası (Esaslar)* adlı kitapta "Subay heyeti millet şuurunda bir en iyiler camiası olarak yaşamalıdır" diye yazar.⁵¹ Burada söz konusu olan, subay kitlesini toplumsal hiyerarşinin en tepesine yerleştirmektir. Günümüzde bile, kamu hizmetinin bir kariyerden ziyade neredeyse bir siyasal ödül anlamını taşıdığı ağır ve kayırma-

cı bir bürokrasi çerçevesinde, askerler memur kadroları içinde en “yetkin, işinin ehli ve profesyonel” kadroları oluştururlar. 1991-1995 arasında Genelkurmay Başkanı olan Doğan Güreş bunu şu sözlerle ifade eder:

...Bakanlıklar, üniversiteler, bürokrasi, yargı vs. Hepsi 1960’lı yıllarda kaldılar. TSK’nın atama, sicil, terfi yazışmaları sürekli yenilenir. Sistem mühendisliği ilk kez harp okullarında okutuldu. Türkiye’de özel sektör orduya gıpta eder ve onun yöntemlerinden faydalanır.⁵²

Dolayısıyla, sivil siyasi otoriteye bağlı olmayan ve öncelikle meslekteki yetkinliği ve kıdemi ön plana çıkartan terfi sistemi, mensuplarının gözünde orduyu adaletin ve modernliğin egemen olduğu bir ideal toplum örneğine dönüştürür. Bu duygu sıklıkla askerlerin bürokrasinin diğer kadrolarına eleştirel gözle bakmalarına, “tembelliklerini” ve “işe yaramazlıklarını” yermelerine neden olur. Söyleştığımız subaylardan birinin tanıklığı bunu kanıtlamaktadır: “... ötekilerin [sivil memurların] tersine şikâyet etmeden yaparız biz işimizi.”⁵³ Askeri sözcük dağarında “hizmet etmek” yüklemi her zaman kullanılır. Ömrünün üçte birini okullarda eğitim görerek, uzmanlık stajları yaparak geçiren Türk subayı “yeteneksiz”, hatta “tembel” olarak değerlendirdiği diğer sivil memurlardan ya da ülkenin avukatları, doktorları, mühendislerinden kendini hiç de aşağı hissetmez; hatta tersine, kendini hiç durmaksızın geliştiren bir seçkin görüntüsü çizerek, aldığı eğitimin düzeyiyle gurur duyar.⁵⁴ Üstelik, kendilerine üniversitelerde yüksek lisans ya da doktora yapma olanağı kazandıran harp okulu diplomasının yeni sıfatı olan, lisans diplomasına denk “sistem mühendisliği” de devlet aygıtının seçkin bir kitlesine ait olma bilinçlerini güçlendirir. Sonuç olarak, askerlik mesleği askeri çevrelerde sık sık söylendiği üzere bir “insan yönetme sanatı”dır; yetenek, teknik ve bilgi gerektiren bir sanattır.

Sosyalleşme-yaşam tarzları: askeri toplumun kapalı evreni ve bunun kurumsal değerler sisteminin oluşumu ve korunmasındaki rolü

Askeri organizasyonların -ya da en azından zorunlu askerlik temelli olanların-⁵⁵ üyelerinin pek çoğu genelde kendilerini toplumun geri kala-

nından üstün görürler. Silahlı Kuvvetler'in çok özel kültürü ve ulusal birlik içinde işgal ettiği görece yalıtılmış konum askerin belli ölçüde kendini farklı hissetmesine yol açar:

Sivillerle olan ilişkilerinde subaylar, astsubaylar ve askerler kendilerini üstün görebilirler, çünkü onlar hizmet vermekte ve bunu yaparken canlarını tehlikeye atmaktadırlar, oysa sivillerin tek derdi sadece kendi özel ve bencilce ereklidir.⁵⁶

Bu farklılık duygusu elbette ordu organizasyonunun –en azından zorunlu askerlik temelli olanın– Erving Goffman'ın söylediği gibi “total bir kurum”a yaklaşmasıyla daha da pekişir.⁵⁷ Goffman'a göre, total bir kurum “aynı konuma getirilen, dış dünyadan uzunca bir süre koparılan birçok bireyin birlikte koşulları açık seçik ve özenle belirlenmiş bir yaşam sürdüğü bir ikamet ve çalışma yeri”dir.⁵⁸ Bir total kurumda “toplumdan uzak bir yaşam süren kişi, en ufak hareketlerinde bile kurallara ve otoritenin yargısına boyun eğmek durumundadır.”⁵⁹ Özerkliği sınırlıdır ve kuruma olan bağlılığı özel bir önem taşır. Üstelik sürekli kuralları çiğneme korkusuyla, bağlı olduğu topluluğun mahkemesinde suçlu duruma düşme kaygısıyla yaşar. Son olarak da kurumun total olmasının nedeni toplumdan uzaklaştırılan bireyin yaşamının tüm yüzeylerini kuşatmasıdır:

Bireyin farklı yerlerde, farklı kişilerle, farklı otoriteler altında uyması, eğlenmesi ve çalışması olgusu modern toplumların temel özelliklerinden biridir; bu aidiyet çeşitlilikleri de bir bütüne bağlı değildir. Total kurumlarsa, tersine, genelde bu üç eylemi ayıran sınırları ezip geçerler; onun en temel özelliklerinden biri de budur.⁶⁰

Toplumdan ayrı tutulan kişi böylelikle bir ölçüde kişiliksizleştirilir; yalnızca, kendisinin ihtiyaç ve faaliyetlerinin bütününün sorumluluğunu üstlenen kurumla birlikte var olabilir.⁶¹ Ne var ki kuruma karşı duyulan bu handiyse tam aidiyet duygusu ordu söz konusu olduğunda bir talebe yanıt verir: Rütbeli kadrolar profesyonel anlamda askeri organizasyona dahil olu-

yorlarsa bunu öncelikle gönüllü olarak yaparlar. Görevi üstlendiklerinde askeri yaşamın özelliklerine, farklılıklarına, en azından kafalarında canlandırdıkları şekliyle razı olurlar. Böylece askeri topluluk içinde yaşanan yeni bir sosyalleşme süreciyle dahil oldukları kuruma aidiyetleri güçlenir.⁶²

Türkiye özelinde, subay kadrolarının çok özel yaşam biçimleri askeri yaşamın ve kurumun görece yalıtılmışlığını daha da belirgin biçimde ortaya koyar; bu kapalılık askeri kadroların kendilerini özgül ve ayırt edilmiş bir topluluk olarak diğer toplumsal kesimlerden üstün görmeleriyle daha da yoğunlaşır. Bunun nedeni subay kadrolarının Prusya *Junkertum*'una benzer bir tabaka oluşturmaması değildir. Öte yandan, bugün Türk askeri toplumunun kendini çevreleyen topluma karşı göreceli "bağımsızlığıyla", ulusal birliğin içindeki yalıtılmışlığıyla, kapalı bir topluluk olma özelliğiyle öne çıktığı görülür. Toplumun çeşitli katmanlarından gelen üyeleri, bir "zümre" oluşturduklarını düşünmekten geri kalmazlar. Üniformayı giyen kişi öteki yurttaşlardan ayrılır. Üniforma onu taşıyana ulusun geri kalanından farklı ahlaki değerler kazandırır; ondan neredeyse tam bir bağlılık ister. Dolayısıyla meslek olarak askerliği seçmiş olanlar, subaylar ve astsubaylar, kendilerini dört bir yandan çevreleyen ve kendileriyle toplumun geri kalanı arasında aşılması güç bir set çeken askeri kuruma aittirler.⁶³

Şu halde Türkiye özelinde her şey subayı ulusal birliğin/toplumsal bütünlüğün geri kalanından uzaklaşmaya iter ve bu göreceli yalıtılmışlık en çok onun yaşam ritminde/biçiminde ifadesini bulur. Görev yeri alaydan alaya, garnizondan garnizona değiştiğinden, yerleşik yaşamdan bihaber kalacaktır. Sürekli göçebe halinde, ekseriyetle herhangi bir yere bağlanıp yerleşme olanağından yoksundur. Bu göçebelik ayrıca hem ileride mesleki yaşantısına son vermek durumunda kalabilecek eşin profesyonel yaşamında hem de çocukların öğrenim hayatında sorunlar yaratır. Kurum sürekli yer değiştirmenin yarattığı bu tür güçlükleri özellikle askeri lojmanları yaygınlaştırarak ortadan kaldırmaya çalışır. Bu lojman kolaylıkları askerler tarafından çok takdir edilir; kaldı ki ev ve apartman dairelerinin kiralalarının yüksekliği dolayısıyla yerleşim ve barınma güçlüklerinin başta İstanbul ve Ankara olmak üzere, büyük kentlerde ciddi bir sorun oluşturduğu bilinmektedir. Sözün kısası, ordu askerler ve ailelerinin hemen hepsinin yaşadığı önemli yer-

leşim alanlarını bünyesinde bulundurur ve direkt olarak yönetim ve dağıtımını sağlar. Üstelik bunlar kentlerdeki yerleşim merkezlerinin dışında değil içinde, hatta Çankaya/Ankara'daki askeri lojmanlar gibi sık semtlerde de bulunmaktadır.⁶⁴ Dolayısıyla bütün bunlardan, Avrupa ordularının birçoğunda gözlemlenen, başta "sivil ve askeri yerleşim yerleri arasında daha belirsiz bir ayrımı, dolayısıyla da askerlerin, askeri alanlar içinde geçirilen çalışma süreleriyle kurum duvarlarının dışındaki ailelerine ve özel yaşamlarına ayrılmış kişisel zamanlarını gitgide daha net biçimde ayırma isteğini" yansıtan olgudan, Türkiye örnekleminde, uzakta olduğumuz sonucu çıkar.⁶⁵

Ordu aynı zamanda bünyesindekilere hepsi bir o kadar önemli ve etkili olan, sadece yüksek rütbelileri değil tüm alt rütbelileri, alt rütbeli subaylar ile astsubayları ve ailelerini ilgilendiren başka sosyal olanaklar da sunar: Besin maddelerinden elektronik aletlere, giysilere hemen her şeyin, sivil yaşamda bulunan ürünlerden çok daha ucuza satıldığı kantinler (kantinlerde ve orduevlerinde, kâr payı % 10'dur) sivil tatil kamplarındaki olanakların hepsini içeren, Bodrum, Antalya, İzmir gibi şehirlerin kıyılarında bulunan askeri kamplar; devlet hastanelerinin donanımsız ve bakımsız olduğu bir ülkede önemli bir unsur olarak, Ankara'nın Etlik ilçesindeki Gülhane Askeri Tıp Akademisi gibi modern donanımlarıyla ve elde ettiği başarılarla ün kazanmış askeri hastaneler; kulüp, bar, lokanta ve otel işlevi gören, kimisi çok lüks (örneğin Ankara'daki Gazi ve Merkez Ordu evleri, İstanbul'daki Harbiye Ordu evi), fiyatlarıyla her türlü rekabete meydan okuyan ve oldukça eşit biçimde ülkenin bütününe yayılmış durumda bulunan ordu evleri; otobüs, minibüs ve dolmuşların dolulukları ve kalitesi göz önünde bulundurulduğunda fazlasıyla tercih edilen ulaşım kolaylıkları ve askeri servisler bunlardan bazılarıdır.

Ne var ki sunulan bu olanaklar orduya özgü bir toplumsal yaşamın oluşmasına ve özel yaşamla profesyonel yaşam arasındaki sınırların ortadan kalkmasına yol açar, çünkü bütünüyle kurum tarafından düzenlenmiş ve büyük çoğunlukla onun bünyesi içinde cereyan etmektedirler. Böylece, askerlerin sosyalleşme ve yaşam tarzları sadece askerliği meslek olarak seçenlerle kısıtlı değildir; meslek dışı faaliyetleri ve alanları da içine alarak, aynı zamanda özel yaşama, aile yaşamına da sığar ve askeri özel yaşam tarzlarının genel toplumsalla ilişkilerinde ayırt edici/farklılaştırıcı bir man-

tiğâ oturmasına yol açarlar. Özetle, ordu birtakım ayrıcalık ve kolaylıklar sağlayarak, kendini çevreleyen toplumsal bütünden göreceli yalıtılmış, içine kapalı, ayırt edici ve edilmiş gerçek bir “askeri toplum”un doğmasına yol açar. Kurumun bir şekilde topluma karşı “bağımsız” olmasını sağlayan bu sosyoekonomik ayrıcalıklar ayrıca onun ulusal bütün içindeki yalıtılmışlığını da güçlendirir; böylelikle üyelerinin toplumun geri kalanı üzerinde hissettiği farklılık, hatta “üstünlük” duygusu pekişmiş olur.

Sürekli “göçebelîge” rağmen eninde sonunda bütününü kurum içinde yaşanan ve çerçevesi sıkı sıkıya belirlenmiş sosyal hayatın hâkim olduğu Türk askeri toplumunda her şey bireysel özgürlüğün en düşük düzeye çekilmesini sağlayacak şekilde inceden inceye hesaplanmış gibidir. Bu, subayı dört bir yandan çeviren genelde eksiksiz, karşı konulamayacak bir sosyal baskıdır. Dolaşmak mı istiyor, garnizon dışındaki gezintileri hiyerarşinin titiz denetimi altında gerçekleşecektir. Sık karşılaşıldığı üzere, dışarı çıktığı ender seferlerden birinde tanıştığı, ilçe ilkokulunun öğretmeniyle mi evlenmek istiyor, bunun için de üstlerinin “öğütlerine” ihtiyaç duyacaktır. Söz konusu olan, Goffman’ın total kurumunu andıracak şekilde kurumun üyeleri üzerinde sergilediği eksiksiz ve sınırsız bir himayecilik; üyelerinin hemen hepsini hayatlarını adadıkları sonsuz erkli topluluk içinde eriyip gitmeye sürükler.

Uzun sözün kısası, 1970’li yıllardan sonra askeri sosyolojinin ortaya attığı ve orduların büyük sivil bürokrasileri andıracak ölçüde kendilerine özgü nitelikleri yavaş yavaş yitirmelerine dayanan sıradanlaşma olgusu⁶⁶ Türkiye örneğinde geçerli değildir. Bu bağlamda, kurumsal modellerle sanayi modeli arasında, Charles Moskos⁶⁷ tarafından şekillendirilen karşıtlık çerçevesinde, karşılaştırmalı bir perspektifte Türk ordusu askeri *ethos*’a yaptığı aşırı vurguyla tamamen kurum bünyesinde gelişen toplumsal yaşamı, kural ve ritüelleriyle ve askeri yaşam tarzının özgüllüğüyle büyük ölçüde kurumsal modele uygunluk gösterir. Türk subayı bedensel ve kognitif açılardan sivillerden ayrı, bir “kast ruhunun” tohumlarını taşıyan kapalı bir toplumun üyesi olarak ekonomik anlamda da bu özelliğini korur. Üniformanın yarattığı bariyere bir de böylece yüksek alım gücü ve sivil memurlarından çok daha yüksek maaşlar eklenir. (Bkz. Tablo 21-, Grafik 9-10).

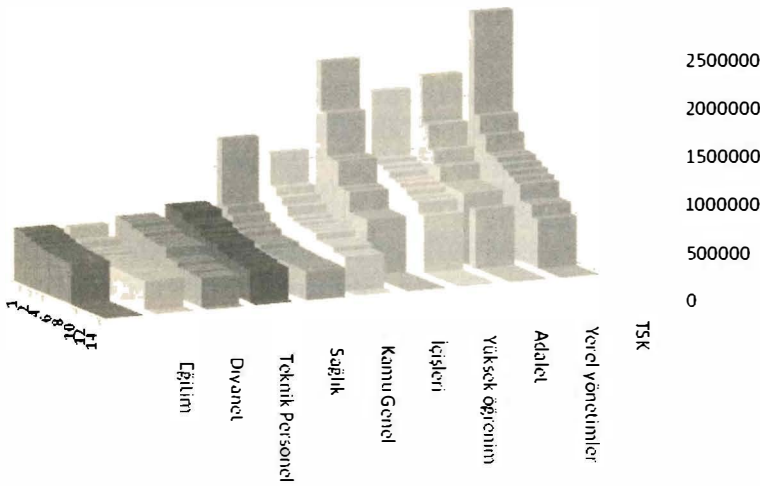
**Tablo 21. Sivillerle askerlerin aldıkları ücretlerin karşılaştırması
(bin Türk Lirası üstünden)***

Görev Silahlı Kuvvetler	Kademe Kıdem	Net ücret	Görev Sivil Bürokrasi	Kademe Kıdem	Net ücret
Genelkurmay Başkanı	(1\4)	4.122.377	Üst düzey memur, (Gümrük)	(1/4)	2.870.637
Üç Ordu Komutanı ve Jandarma Komutanı	(1\4)	3.188.161	Üst düzey memur, bakanlık müsteşarı (Hazine)	(1/4)	2.642.336
Orgeneral	(1\4)	2.901.026	Anayasa Mahkemesi Başkanı	(1/4)	2.460.463
Korgeneral	(1\4)	2.474.027	Vali	(1/4)	1.980.182
Tümgeneral	(1\4)	2.256.710	Rektör	(1/4)	1.829.699
Tuğgeneral	(1\4)	2.111.959	Bölüm başkanı (Yüksek öğrenim)	(1/4)	1.638.227
Albay	(1\4)	1.798.340	Kaymakam	(1/4)	1.405.441
Yarbay	(1\1)	1.338.271	Emniyet müdürü	(1/4)	1.267.793
Binbaşı	(2\1)	1.003.102	Bakanlık müfettişi	(1/4)	1.187.505
Yüzbaşı	(4\1)	880.963	Doçent	(4/1)	1.050.303
Yüzbaşı	(5\1)	836.710	Yargıç-Savcı	(1/4)	945.330
Üsteğmen	(6\1)	793.090	Uzman doktor	(1/4)	845.029
Üsteğmen	(7\1)	761.452	Uzman doktor	(6/1)	742.933
Teğmen	(8\1)	721.311	Kaymakam	(7/1)	728.230
Asteğmen	(9\1)	559.063	Pratisyen	(1/4)	698.718
Astsubay Kıdemli Başçavuş	(1\1)	919.915	Mühendis	(1/4)	655.191
Astsubay Kıdemli Başçavuş	(3\1)	845.673	Mühendis	(4/1)	626.258
Astsubay Kıdemli Başçavuş	(6\1)	729.204	Pratisyen	(8/1)	614.597
Astsubay Kıdemli Üstçavuş	(7\1)	683.723	Bakanlık müfettişi	(9/1)	598.369
Astsubay Üstçavuş	(8\1)	642.346	Komiser	(3/1)	592.387
Astsubay Kıdemli çavuş	(9\1)	562.113	Genel müdür	(1/4)	578.630
Uzman çavuş	(10\1)	528.182	Polis memuru	(3/1)	548.475
Amiral (Deniz)	(1\4)	3.387.783	Hemşire	(1/4)	530.784
Orgeneral (Hava)	(1\4)	3.367.634	Komiser	(8/1)	529.017
Albay (Deniz)	(1\4)	2.629.923	Lise öğretmeni	(1/4)	521.823
Albay (Hava)	(1\4)	2.609.774	Hemşire	(8/1)	465.928
Deniz (Binbaşı)	(2\1)	1.766.709	Polis memuru	(11/1)	456.670

* 19 Mart 2002 tarihi için geçerlidir. Tazminat ve primler dahildir.

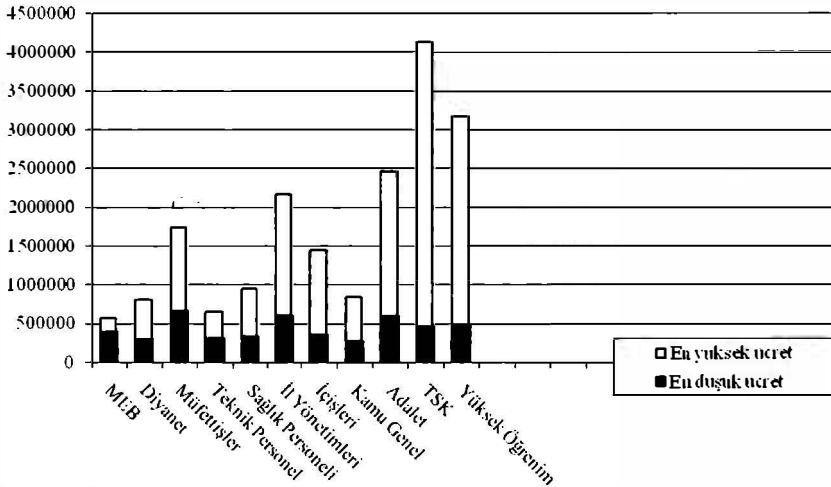
Kaynak: Maliye Bakanlığı'nın (www.maliye.gov.tr) ve Sayıştay'ın (www.sayistay.gov.tr) verdiği bilgilerden hareketle kişisel tablo.

Grafik 9. Kademelere göre kamuda sivil-asker ücretleri
(bin Türk lirası üstünden)

Kaynak: Age.

Grafik 10. Kamu sektöründe en yüksek ve en düşük ücretler (bin Türk lirası üstünden)

Kaynak: Age.

Bu tablolarda bazı öğelerin altını çizmek gerekiyor. Maaş miktarı rütbeye, kademeye, kıdeme, farklı tazminat ve prim türlerine, niteliğe, unvana ya da askerlerin atandığı görevlere bağlı durumdadır. Temel gösterge değeri ek göstergeyle çarpıldığında taban ücretini vermekte, bu da rütbe, kademe ve kıdeme göre farklılık göstermektedir. Buna görevin yapısı nedeniyle verilen çeşitli tazminat ve primler eklenmektedir. Bir barem ancak yapısal bir reform çerçevesinde değişebilecek temel göstergelerle hükümetin maaş zamları esnasında değiştirdiği ek göstergelerden oluşur. Bu ücret sistemi aslında tüm memurlar için geçerlidir. Bu yüzden, memur maaşlarındaki her değişim askerlerin aldığı maaşlara da yansır. Dolayısıyla sivil ve askeri ücretler arasındaki fark özel bir yasama düzenine değil, askerlerde çok daha yüksek olan ek gösterge puanlarına ve çeşitli özel (askeri) tazminatlara bağlıdır. Bunun sonucunda da subaylar yarbay rütbesinden başlayarak üst düzey memurlar düzeyine tırmanır. Genel sınıflandırmada maaşları bağlı bulundukları kuvvete (kara, hava, deniz, jandarma) göre dikkat çekici oranda farklılık gösteren askerler, öteki kategorilerle karşılaştırıldığında maddi açıdan kısmen daha iyi durumdadır. Kendilerine eşit hatta yüksek bürokratik-hiyerarşik konumlarda bulunan sivil benzerlerini aldıkları ücretlerde geride bırakırlar. Bu olgu özellikle örneğin astsubaylarla mühendisler açısından nettir. Ayrıca albaylar da yargıçlar ve savcılarla aralarını büyük oranda açmışlardır; binbaşılar ve yüzbaşılar ise doktorlara ve bakanlık müfettişlerine oranla daha iyi ücretler almaktadır. Hal bu olunca askeri ücretlerin yaşam pahalılığı eğrisini iyi kötü izlediği, sivil ücretlerince “unutulduğu” izlenimi doğar. Bu da subayların kendilerini algılayış biçimlerini ve Türk toplumu içinde kendilerine ayrılan ayırt edici yeri destekleyen bir olgudur.

Askeri kadroların eğitimi: değer aktarımında ve önerilen davranış modellerinde uzmanlaşmış eğitim kurumlarının rolü

Modern askeri organizasyonların çoğu gibi –ama kuşkusuz çok daha üst düzeyde– Türk Silahlı Kuvvetleri de özel ve konularında uzmanlaşmış okul ağları aracılığıyla üyelerinin eğitimini, öğrenimini ve toplumsallaşmasını denetim altında tutar.⁶⁸ Aslında ders programları öğrencilere bilgi,

yetenek ve yetkinlik, bazen de mesleklerinde vazgeçilmez olan teknik bilgileri aşlamak üzere düşünülmüştür. Bununla birlikte, kısmen disiplin, otorite, üstlere saygı, bağlılık, gözüpeklik, fedakârlık gibi sıfatlarla biçimlenen evrensel temel askeri *ethos*'un ve özellikle Türk Silahlı Kuvvetleri'ne özgü, özel bir grup olarak kendine fazla değer biçmek, üstünlük duygusu, sivil siyasal dünyaya karşı gizlenme gereği bile duyulmayan bir küçümseme, babacı-seçkinci ruh gibi niteliklere dayalı değer sisteminin aktarımına da olanak tanır. Kurum nezdinde öğrenci-subayın bunları öğrenmesi zorunludur.

Mezun olduktan sonra da devam eden bu özgül sosyalleşme ilk gençlik yıllarında göreceli bir yalıtılmışlık içinde yaşandığında daha da güçlenir. Askerlik mesleğine aday gençler askeri liseler⁶⁹ için düzenlenen bir giriş sınavının ardından özenle seçilmiştir ve aşırı bir askeri disiplinin hüküm sürdüğü katı bir eğitimden geçerler. Büyük oranda askeri liselerden⁷⁰ gelen askeri öğrenciler subay olmadan önce çeşitli harp okullarında⁷¹ dört yıl geçirmek durumundadır; ardından bir yıllık sınıf okulları⁷² süreci başlar. Böylece, 14-15 yaşında askeri eğitimine başlayan genç öğrenci 22-23 yaşında teğmen rütbesiyle okuldan ayrılır ve başta Doğu kentlerine olmak üzere ilk ataması gerçekleşir.

Askeri liselere ve harp okullarına girmek son derece zordur. Yazılı-sözlü sınavda ve beden yeterlilik sınavında başarılı olmak yetmez, adayın kendisinin ve ailesinin temiz bir adli sicile sahip olması da gerekmektedir. İzlenmesi gereken bürokratik sürecin karmaşıklığına karşın, bu okullara talep her zaman yüksek olmuştur. Askerlik mesleğinin insanlara çekici gelmesinin başlıca nedeni askeri okulların parasız olması ve yatılı öğrenci alması, askerlik mesleğinin halk açısından yadsınamaz bir iş güvencesi ve toplumsal anlamda kesin bir yükselme olanağı sunmasıdır.

Öğrencilerin dış dünyayla ilişkisi askeri okullarda belli ölçüde kısıtlanmıştır. Az sayıdaki belirli günler dışında dışarı çıkmak ya da aileyle görüşmek kesinkes yasaktır.⁷³ Ülkenin farklı farklı bölgelerinden ve farklı toplumsal sınıflardan gelen geleceğin subaylarına nasıl yürüneceğini, nasıl yemek yeneceğini, hatta nasıl vals yapılacağını belirleyen davranış biçimleri ve yüreklilik, disiplin, onur, dayanışma, özveri ve yardımlaşma gibi değerler aşılanır. Herhangi bir durum karşısında ortak bir tepki verebilecek, bir-

birinin tıpkısı “atomlardan” kurulu bir subay kadrosu yaratılmaya çalışılır. Devamlı tekrarlanan ve toplu olarak icra edilen çalışma ve alıştırmalar, kazanılması gereken temel askeri değerlerin, kuralların ve emirler ile üstlere mutlak itaat, askeri yönetmeliğe kesin bağlılık gibi uyulması gereken kuralların kavramasına yardımcı olur. Örneğin, öğrenciler birlikte savaş beden eğitimi çalışması yaparken ister istemez yardımlaşmaya, dolayısıyla dayanışmaya somut bir biçim kazandırmaya yöneltilirler. Kimi engeller gerçekten de birlikte, eşzamanlı olarak, dahil oldukları grubu kendilerinden üstün tutarak hareket etmelerini gerektirir. Ciddi bir bedensel eforu zorunlu kılan birtakım çalışmalarda fiziksel direnç ve dayanıklılığı yükseltilmesi elbette temel amaçlardan biridir; ancak bu, öğrencilerin yüreklilik ve fedakârlıklarının gelişmesini de sağlar. Askeri değerlerin bu şekilde aktarımı bazı çalışmaların artık geçersizleşmelerine karşın neden sürdürüldüğünü açıklamaktadır. Taktik düzeyde savaşta artık yavaşık düzendeki birlikler kullanılmıyorsa da, Türk ordusunda birçok modern orduda olduğu gibi hâlâ yavaşık düzen eğitimi⁷⁴ yapılmasının nedeni, tören yürüyüşlerine hazırlanmayı sağlayan bu eğitimin pratik anlamının dışında, öğrencilere disiplin aşılayıp, emirlerin mekanik olarak yerine getirilmesine alıştırması ve onlarda bir aidiyet duygusu geliştirmesidir.

Dolayısıyla öğrenilmesini sağladıkları bazı teknik bilgilerin dışında eğitim ve çalışmaların temel işlevi, genç subayı geldiği sosyal çevreden kopararak, dahil olduğu kurumun değerleri ve davranış modelleri etrafında yeniden şekillendirmektir. Bütün eğitim süreci bu değer, ölçüt, kural ve davranış biçimlerinin içselleştirmesi üzerine kuruludur. Bu sosyalleşme, özdeşleşme ve içselleştirme birçok düzeyde etkili olur. Ait olunan ilk topluluk Silahlı Kuvvetler’in bütünüdür, ama öğrenciler/subaylar daha dar aidiyet gruplarına da dahil olarak sosyalleşirler. Sözgelimi bir subay hem Silahlı Kuvvetler’in, hem Kara Kuvvetleri’nin, hem topçu sınıfının, hem 2. topçu taburunun, o taburun 3. bölüğünün vb. üyesidir.⁷⁵

Askeri okullarda işlenen konulara gelince, bunlar Savunma ya da Eğitim Bakanlığı’nın katkısı bulunmaksızın doğrudan Genelkurmay tarafından belirlenmiştir. İçerik dönem dönem değişir. Örneğin, 1950-1960 yılları arasında, harp okullarında okutulan derslerin yaklaşık % 70’i taktik,

strateji ya da komuta gibi askeri konulara ayrılmıştır. Bu kısmen yüksek oran 60'lı yıllarda düşmeye başlamış ve akademik konular okutulan derslerin % 70'ini oluşturmaya başlamıştır. En sonunda da farklı konular arasındaki oran 80'li yıllarda son kez olarak sabitlenmiş, dersler şu şekilde paylaştırılmıştır: askeri konular % 56, akademik konular % 44.⁷⁶ Bugün tüm askeri okulların programlarında ekonomi, tarih, sosyoloji, hukuk ve siyasal bilgiler dersleri bulunmaktadır. Bu konulara ayrılan katsayılar askeri derslere ayrılanlardan daha düşük değildir. Aynı zamanda yüksek lisans yapmak üzere fakülte sıralarını dolduran subayların sayısı da gittikçe artmaktadır. Genelkurmay'a göre, sivil üniversitelerde yüksek lisans ya da doktora yapan subay sayısı 2002'de 6486'ya ulaşmıştır, bu da toplam mevcudun % 19'una işaret eder.⁷⁷

Okullardaki eğitim bu şekilde genel askeri formasyonu şekillendiren farklı öğelerle tüm öğrencilerin ortak bir kültüre sahip olmasını hedeflemekte, her şeyden önce subaylarda özerklik, sorumluluk duygusunu uyandırmayı, anlama ve karmaşık bir dünya içinde hareket etme yetisini geliştirmeyi amaçlamaktadır. Akademik eğitime verilen önemi, askerleri toplumsal bütüne yakınlaştırmaktansa subaylara çevrelerindeki gerçeklik üstüne bir yargı özerkliği kazandırmaya çalışması açısından değerlendirmek gerekir. Bu şekilde en azından söylemde, geniş bir akademik kültürle ve yüksek bir teknik bilgi düzeyiyle donatılmış, ülkesinin toplumsal ve siyasal yaşamını izleyebilen ve içinde bulunduğu çağı anlayabilen bir subay profili ortaya çıkmaktadır.

Öğretimin daha siyasal boyutuna gelince, doğrusu, okullarda askeri müdahaleler direkt olarak açıkça desteklenmez. Bununla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu, Kurtuluş Savaşı dönemlerinde ve genç cumhuriyetin ilk yıllarında ulus-devletin kurulma sürecinde ordunun oynadığı temel role vurgu yapılır. Aynı şekilde ordu iç hizmet kanununun 35. maddesinin altı çizilir: Bu maddeye göre Silahlı Kuvvetler'in görevi Türk yurdunu ve anayasayla tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'ni kollamak ve korumaktır. Bu madde temel alındığında, daha önceki askeri müdahaleler gayri meşru bir eylem olarak değil de anayasanın tanıdığı yasal bir hak olarak değerlendirilir.

Özetle, askeri öğrencinin öğrenimi boyunca kendisini kişisel anlamda sivil nüfustan farklı, yeri geldiğinde “üstün” bir insan olarak hissedeceği şekilde eğitildiği pekâlâ ileri sürülebilir. Dolayısıyla, subaya tüm öğrenim yılları boyunca yoğun biçimde işlenmiş olan bu üstünlük duygusu asker olmayanlara, özellikle de siyasetçilere karşı handiye tam bir güvensizlik duyulmasına neden olur. Liberal bir sistemin tartışmacı ve çoğulcu özelliğine pek tahammül gösteremeyen bir askeri *ethos*’la⁷⁸ sarmalanan subayın partilere bir nevi alerjisi vardır. Siyaset dünyasına karşı sergilenen bu güvensizlik en basit ifadesiyle şunu ifade eder: Siyasetçiler sadece kendi çıkarlarını savunan, etkisiz, boş konuşan, bölücü, hatta bayağılaşmış kişilerdir. Kendi çıkarlarına genel çıkarlardan daha fazla önem verdiklerinden, kişisel amaçlarına ulaşmak için ülkenin geleceğini tehlikeye atabilirler; oysa subaya verilen eğitime göre onların siyasal bölünmelere düşmeksizin cumhuriyetin temel ilkelerine ve ulusun yüce çıkarlarına öncelik tanımaları gerektiği düşünülür. Böylece, siyasal durumun son derece “tehlikeli” olduğunu ve iktidardaki siyasi partilerin sorumsuzca etkinlikleri yüzünden ulusal çıkarların tehlikeye düştüğünü düşünen subayın aklında kendiliğinden siyasete müdahale fikri doğar.

DÖRDÜNCÜ KISIM
TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİ: ÇOKPARÇALI BİR SİYASİ AKTÖR

Titizlikle korunan Atatürk ilkelerine zarar verebilecek her şeye karşı dikkatli, “sivil toplumun” özgürlük alanlarını daraltan, tekparçalı ve homojen bir Türk ordusunu öngören yerleşik düşünce ve önyargılar ihtiyatla ele alınmalı ve askeri kurum bünyesinde çoksesliliği barındıran bir siyasi aktör olarak görülmelidir. Bu durumda, askeri kurumun içindeki bu farklı eğilimlerin gelişimi nasıl kavranacaktır? Kendi adımıza, orduların içindeki özel siyasal duyarlılıkların ortaya çıkışını, sivil siyasi aktörlerin iktidar mücadelesi sırasında orduyu kendi yanlarına çekme çabalarına, kurumun kendi organizasyonel farklılaşma ve bölünmelerinin –farklı kuvvet ve hizmetlerden kaynaklanan aidiyet (kara, hava, deniz, vs), toplumsal köken, kuşak, eğitim ve deneyim farklılıkları– eklemlesinin sonucu olarak görmekteyiz. Dolayısıyla, bundan sonraki kısımlarda amaçlanan, askerlerin siyasi görüşlerinin oluşmasına ve farklı eğilimlerin vücut bulmasına dair süreçleri kavrayabilmekte temel oluşturulan bu eklemlesmeyi mikrososyolojik bir bakış çerçevesinde ortaya çıkartmaktır, böylelikle ordunun görünüşteki tek parçalılığı yanılısaması da tartışmaya açılacaktır.

ASKERİ TOPLUM VE SİYASET

SİYASAL MÜCADELELERİN HEDEFİ OLARAK ORDU

Sivil-asker ilişkileri üzerine literatürün genel olarak altını çizdiği üzere, silahlı kuvvetlerin sivil sektörlerin siyasi mücadelelerine çekilmesi bir anlamda kaçınılmazdır; çünkü zorlayıcı güç tekeli elinde bulunduran ordu, devlet aygıtının fethi için en kısa yolu temsil etmektedir. Askeri müdahalelerin, bir yeniden dağıtım mekanizması yaratarak çeşitli sektör ve çıkar grupları arasındaki aktarımların yönüne etki ettiği görülür. 1980 darbesi bu açıdan anlamlıdır: İthal ikameci modelin işleyişi için kaçınılmaz olan, ulusal iç pazarın görece genişlemesi 70'li yılların ikinci yarısında sona erer. Buna bağlı olarak, 1960 darbesiyle tesis edilen “düzenleyici”, “bütünleştirici”, popülist devlet modeli toplumsal çatışmaların önüne geçemez hale gelir ve toplumsal gerilimler artar. Böylece, muhafazakâr generallerin 1980 darbesiyle birlikte, gelir dağılımını hissedilir ölçüde çalışanların yararına değiştiren popülist model ve paternalist iş mevzuatının yerini yüksek sanayi ve ticaret burjuvazisinin himayesindeki bir yapısal düzenleme alır; ancak bu durum milli gelir dağılımının büyük ölçüde bozulmasına ve çalışanların reel ücretlerinin ciddi biçimde düşmesine yol açar. Aşağıdaki tablo bunu doğrulamaktadır.

Tablo 22. Gelir dağılımı, reel ücretler (1960-1990)

Yıl	Gelir dağılımı			
	Tarım (%)	Ücretler (%)	Kâr (%)	Reel ücretler (1)
1960 (2)	41,2	21,5	37,3	163
1965	35,8	27,0	37,2	199
1970	31,1	31,2	37,7	245
1975	30,8	31,5	37,7	316
1980	23,9	26,7	49,5	331
1985	19,1	18,5	62,1	290
1990 (2)	15,2	13,9	70,9	355

1) İmalat sanayiinde. 2) 1963, 1989 yılı gelir dağılımı hesaplarına göre. Kaynak: Deniz Akagül tarafından gerçekleştirilen hesaplar, “Démocratie, stabilité politique et développement: analyse du cas turc”, *Forum de la régulation*, Paris, 9-10 Ekim 2003, s. 6.

Dolayısıyla, bu toplumsal gidişatı –geçici de olsa– tersine çevirebilme özelliği,¹ orduyu milli gelirin paylaşım sürecinde farklı toplumsal grupların görece konumlarını değiştirebilen siyasi güçlerden biri durumuna getirir. Öte yandan pek az siyasi aktör bunu Turgut Özal hükümeti sırasında Devlet Planlama Teşkilatı genel sekreteri olan Yıldırım Aktürk kadar açıklıkla dile getirebilir:

Bir darbe olmasını elbette istemezdik. Ancak şunu da kabul etmek gerekir ki eğer askeri rejim altındaki bu geçiş dönemi olmasaydı ekonomiyi rayına oturtmak ve 24 Ocak kararlarını uygulamak çok güç olurdu.²

Sivil demokrat/otoriter asker karşıtlığı yanılması:
Türkiye’de sivil-asker ilişkileri

Burada öne sunulan yaklaşım, Türk siyasi yaşamını, “otoriter” devlet sistemini kararlı biçimde savunan askerlerle bu sistemi baştan aşağı yenileme yanlısı sivillerin çatışma alanı olarak değerlendiren basitleştirici analiz şemalarından büyük ölçüde ayrılır. Oysa, devletin askeri kolu olan ordunun toplumsal dokunun bir parçası olduğu ve sivil iktidar mücadelelerinin hedefi ve alanını oluşturduğu ölçüde, sivil-asker karşıtlığı yanılması analitik derinlikten yoksundur.³ Dikkatli incelendiğinde “ordunun iç siyasal çatışmalara faal özne olarak müdahale etmekle kalmadığı, siyasal ve ideolojik tartışma alanının farklı taraflarından, ele geçirilmeye, en azından değiştirilmeye ya da komuta kademesi üzerinde etkili olunmaya çalışılan bir nesne durumuna geldiği”⁴ gözlemlenebilir. Sözelimi Nisan 1960’ta “yetki yasası” olarak adlandırılan tasarının Meclis’teki tartışmaları sürerken, Atatürk’ün kadim dostu İsmet İnönü demokratların “gerici” ve “zorba” iktidarına karşı askerleri şu sözlerle kışkırtmıştır:

...Eğer insan hakları yürütülmez, vatandaş hakları zorlanırsa, baskı rejimi kurulursa ihtilal behemehal olur (...) Biz böyle bir ihtilal içinde bulunmayız, bulunamayız. Böyle bir ihtilal dışımızda, bizimle münasebeti olmayanlar tarafından yapılacaktır. Biz demok-

ratik rejim dedik, demokratik rejim kurulmuştur. Bu demokratik rejim istikametinden ayrılıp baskı rejimi haline götürmek tehlikeli bir şeydir. Bu yolda devam ederseniz ben de sizi kurtaramam. Şimdi arkadaşlar, şartlar tamam olduğu zaman milletler için ihtilal meşru bir haktır.⁵

Diğer bir deyişle, Cumhuriyet Türkiye'sinin tarihi kişiliğinin, ordunun iktidarı ele geçirmeye hazır bekleyen darbeci gruplarına yeşil ışık yaktığı apaçık görünmektedir. Böylece daha sonra gelişecek olayların akışına önemli ölçüde etki edecek olan Cumhuriyet Halk Partisi darbecilerin ortağı haline gelir.

Cumhuriyet Halk Partisi ile Adalet Partisi arasında, 70'li yıllardaki Türk siyasi yaşamına damgasını vuran bitmez tükenmez tartışmalar da oldukça anlamlıdır. AP'nin CHP'yi orduya bağlayan tarihsel ve geleneksel bağı koparmak isteyen lideri Süleyman Demirel'in stratejisi, kendi partisini alternatif olarak sunmak amacıyla, ne pahasına olursa olsun askerlerin gözünde rakibinin inandırıcılığını yitirmesini sağlamaya çalışmak olmuştur.⁶

Aynı şekilde, sivillerin rakiplerini alt etmek için ordunun komuta heyeti üstünde kurduğu kesintisiz baskılara kusursuz bir örnek de 1997'de Necmettin Erbakan hükümetinin devrilmesine yol açan 28 Şubat sürecinde birtakım yayın organlarının oynadığı temel roldür. Türkiye tarihinde o zamana dek medyanın askeri bir darbeye katılımı hiç bu denli doğrudan olmamıştır. Aslında büyük bankalara bağlı bu kuruluşlar zaten farklı tipte yayınlar yapan önemli medya kartelleri oluşturmaktadır; her birinin kendi televizyon kanalı, yeni Blair'ci soldan popülist sağa kadar farklı farklı düşünceleri savunan geniş bir gazeteci yelpazesi bulunmaktadır. Buna karşın her biri aşılmasında gereken sınırların var olduğunu, farklı şekillerde aktarılan hükümet yardımları ve çok elverişli faizlerle verilen borçların da işaret ettiği gibi, sermaye sahiplerine saygı gösterilmesi gerektiğini bilirler. Bununla birlikte, Haziran 1996'da Refah Partisi ile Doğru Yol Partisi'nin birlikte kurdukları yeni koalisyon hükümeti ve yeni başbakan Necmettin Erbakan'ın para yardımını keserek basını yola getirme uğraşı, büyük ölçüde siyasi iktidarın sırtından geçinen bu medya kuruluşlarına feci bir darbe indirir.

3 Kasım 1996'da gerçekleşen, polis, MİT ve mafya babaları arasındaki bağın ve adları mafya usulü hesaplaşmalara karışan, devlet aygıtının içinde sızan eski aşırı sağcı militanlarla işbirliği yapmakla suçlanan Tansu Çiller ile eşinin bu karanlık işlerinin ortaya çıkmasına neden olan ünlü Su-surluk kazası, medya imparatorlarının Necmettin Erbakan'ın koalisyon hükümetine savaş açmaya hazırlandıkları bir sırada meydana gelir. Tüm bunlar "iktidardaki İslamcılara karşı girişilen cadı avı"nda kullanılır; ama onların asıl beklentisi ordu ve ordu aracılığıyla yaratılacak bir darbe korkusudur. Böylece büyük basın kuruluşları her sabah postal seslerinin gelişini okurlarına duyuran bir propaganda aracına dönüşür; ayda bir yapılan her Milli Güvenlik Kurulu toplantısı askerlerin harekete geçmeden önceki son uyarısı olarak yansıtılır. Önde gelen dört özel televizyon kanalı olan ATV, Star TV, Show TV ve Kanal D, başta *Hürriyet*, *Sabah* ve *Milliyet* olmak üzere yazılı basındaki uzantılarıyla birlikte, hükümetin "gerici dinci" politikalarının kökünün kazınması için Genelkurmay'ı açıkça kışkırtır. Anketler, söyleşiler, raporlar, yorumlar, fotoğraflar bu şekilde aynı yönde ve aynı amaç doğrultusunda ortaya konur: Hükümetin halk ve özellikle ordu nezdinde gözden düşürülmesi, meşruluğunu yitirmesi ve akabinde devrilmesi artık tek amaçtır.

Gelgelelim, askerlere yapılan çağrı sadece sağ yelpazede konumlanan toplumsal-siyasal oluşumlara özgü değildir. Görünüşe göre, Türk solu ve aşırı solu Avrupalı benzerlerinin antimilitarist duyarlılığını taşımamaktadır. Örneğin 60'lı ve 70'li yıllarda, ordunun "ilericiliğine" bel bağlayan birçok solcu siyasal organizasyon genç subayları bünyelerine katmak için birbirleriyle yarışmaktadır. Kemalist ilkelere vurgu yapması ve 27 Mayıs 1960 darbesini övmesi, Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) orduya yakınlaşma çabalarını ortaya koymaktadır. Üniversitelerde faal durumda bulunan Dev-Genç, askerlerle subayları "yurtseverler" olarak niteler ve "sayıları tahmin edilemeyecek birtakım askeri öğrenci ve alt rütbeli subayın sempatisini kazanır. Dev-Genç'ten çıkan Halk Kurtuluş Ordusu için de aynı şey geçerlidir, THKO yanlıları da askeri kadroları bünyelerine katmaya çalışırlar."

Siyasal yelpazenin bu bölümüne konumlanmış oluşumlar askerlere daha da önem verirler, çünkü Türkiye'deki seçmen tabanları sınırlıdır.⁸ Gi-

derek bazı gruplar “ilerici, yurtsever” askerlerle bir ittifaka girmekten medet ummaya başladılar. 60’lı ve 70’li yıllarda, “Nâsır ya da Peru tarzı” olası bir devrim için, “yurtsever ve ilerici” subaylarla ortak bir hareket arzulayan “ulusun zinde güçleri”nin, yani solcu aydınlar ve öğrencilerin durumu budur. Türk solunun pek de antimilitarist olmayan duygularına en yakın örnek, 1997 hükümet krizi sırasında ülkenin en büyük iki merkez-sol partisinin tutumudur. Geleneksel anlamda entelijansiyayı, kentlilerin “en aydınlık” kesimini temsil eden ve demokratik usullere en çok bağlı olduğu varsayılan Demokratik Sol Parti ve Cumhuriyet Halk Partisi, ordunun Necmettin Erbakan’ın koalisyon hükümetine karşı çıkmasını ısrarla talep ederler.

Sonuçta ordu çeşitli ve birbiriyle bağdaşmaz amaçların hedefi haline gelir; gerilim ya da kriz durumlarında, onu kendi yanında görmek isteyen siyasi oyuncuların hedefi olur. Böylece belli ortak paydalarda buluşmuş sivil-asker ittifakları vücut bulur. Sözgelimi, İsmet İnönü’nün Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) kendini, sorumluları 1960’ta Demokrat Parti’yi deviren Milli Birlik Kurulu’nun (MBK) çizgisinde görür. Cuntanın 29 Ekim 1961’de kendisini feshetmesinden sonra, aynı CHP ön planda bir rol üstlenip 1965’e dek ülkeyi yönetir. Mevlüt Bozdemir’e göre, CHP ile MBK arasındaki bu işbirliği “[...] kamuoyunun çoğunluğuna, bu ikisinin 27 Mayıs 1960 ihtilali sırasında, öncesinde ve sonrasında birlikte hareket ettiklerini düşündürecek noktada”dır.⁹ Adnan Menderes hükümetine yakın entelektüellerden Ali Fuat Başgil de bunu şu sözlerle ifade eder:

Ulus cumhuriyetçileri tamamen bırakıp tüm umudunu demokratlara yöneltmiş gibiydi. Ondan sonra, cumhuriyetçiler yasal yollar-
dan, demokratik seçim yoluyla iktidarı yeniden ele geçiremeyecek-
lerini anladılar. Dolayısıyla, amaçlarına ulaşmak için başka çareler
aramaya başladılar. Entrikaya başvurmaya ve güç kullanmaya karar
verdiler. Böylece de en sonunda muratlarına erdiler.¹⁰

Rakibin kazandığı bu başarı, kaybedenlerin “militarist” ateşliliğini yatıştırmaz. Örnek olarak, 1960’ta kapatılan Demokrat Parti’nin mirasçısı Adalet Partisi (AP) on yıl sonra gerçekte solu hedef alan 1971 muhtırasın-

dan en çok yararlanan partidir. Aynı şekilde, 60'lı ve 70'li yıllarda "anarşi"ye karşı yürüttükleri mücadelede askerlere en büyük desteği yine aynı parti verir. Yirmi yıl sonra, 1997'de, bu kez 1995'te sandıkta kaybeden merkez partiler (sağ ve sol) Necmettin Erbakan'ın Refah Partisi'nin temsil ettiği "İslamcı tehlike"yi ortadan kaldırmaları için, laikliklerine bel bağladıkları askerlere başvurulur.

Ne var ki şunu belirtmekte yarar var; askerlerin sivil siyasal oyuncular tarafından araçsallaştırılma girişimleri silahlı kuvvetlerin edilgen bir aktör olarak yorumlanabileceği izlenimini yaratabilir elbette, ama Türkiye'de bu asla söz konusu olmamıştır. Başka bir deyişle, iktidar mücadelelerinde ordunun sivil siyasi güçler tarafından kullanılması gizliden gizliye, askerin yönetilen, araçsallaştırılan bir aktör olarak öteki siyasi aktörleri etkileme özelliğini artık yitirdiği ve siyasal yaşama müdahale etmesi için başvuru- lan, davet edilen, edilgen, basit bir görevli haline büründüğü anlamını taşır. Oysa Türkiye'de gözlemlenen durum bütünüyle farklıdır. Semih Verner'le Jean-François Bayart'ın belirttiği gibi, "27 Mayıs ihtilali"ni gerçekleştirenlerin Demokrat Parti'ye olan düşmanlıkları kesinse de, toplu olarak İsmet İnönü'nün Cumhuriyet Halk Partisi'ne bağlılık hissettikleri söylene- mez. Milli Birlik Komitesi Başkanı General Cemal Gürsel ve "ılımlılar" genel hatlarıyla CHP lehine bir politika izlerler izlemesine, ama komitenin "köktenci" üyeleri partizan tartışmalar içinde kendilerini riske atmayı açık- ça reddederler.¹¹

Aynı şekilde, "[...] 12 Mart'ın generalleri muhafazakâr siyasal seç- kinlerin Meclis'te çoğunluğa sahip olamadıkları için gerçekleştiremedikle- ri icraatları, sözgelimi işçi hareketinin, solun ve bölücü organizasyonların parçalanmasını, 1961 Anayasası'nın, daha çok sağa sıkıntı veren kimi libe- ral maddelerinin elden geçirilmesini ve her türlü ciddi reformu geçiştirme- yi başardıkları"¹² yönünde ortak bir kanı vardır. Buna karşın, tüm bunlar Genelkurmay'ı sağ partilerin edilgin aracına dönüştürmez; burada söz ko- nusu olan her şeyden önce, solun yükselişi, Kürt sorunu, yürütme aygıtı- nın güçlendirilmesi, bireysel özgürlüklerin kısıtlanması gibi bazı temel ko- nulardaki çıkar ortaklıklarından kaynaklanan bir amaç ortaklığıdır. Bu ko- nuda daha aydınlatıcı bir örnek de 1980 darbesi generallerinin siyasi olu-

şumlara alerjisidir. Kuşkusuz, askeri rejimin hayata geçirmeye çalıştığı yeni “liberal” düzen sağ partilerin özlemleriyle birçok ortak nokta içermektedir; ancak bu, tüm siyasi partileri ülkenin içinde bulunduğu karmaşa ortamından sorumlu tutan cuntanın, iktidarını kurup meşru kılarken hiçbir siyasi oluşuma başvurmadağı gerçeğini unutturmamalıdır. -

Özetle, askerler devletin, her şeyden önce tüm eylemleri ve tartışmaları yüzyıllardır “Devletin bekası nasıl sağlanır?” şeklindeki merkezi soru etrafında dönen pretoryenleridir.¹³ Temel amaçları devleti, yorumladıkları ulusal çıkarlara ve o an hâkim olan tehdit algılamalarına göre –ki bu yorum ve algılamaların zaman içinde değiştiğini bir kez daha hatırlatalım– “bozguncu” ya da “tehlikeli”¹⁴ olarak değerlendirilen kimi toplumsal-siyasal grupların etkisinden veya hâkimiyetinden kurtarmaktır. Kimin tehlikeli veya bozguncu olduğı da yine aynı şekilde zaman içinde değişiklik göstermektedir. İşte çeşitli sivil siyasal aktörlerle ortak paydalarda buluşmaya imkân veren, zaman içinde değişen ulusal çıkarları yorumlamaya yönelik bu farklılıklar ve tehdit algılamalarıdır. Diğer bir deyişle, belli bir dönemde asker tarafından yorumlanan ulusal çıkarlar ve o an kurum içinde hâkim olan tehdit algılamaları, siyasi oluşum veya oluşumların özlem, amaç ve niyetleriyle örtüşürken, başka bir dönemde yapılan değerlendirmeler aynı oluşumu iktidar mücadelesinde yarış dışı bırakıp rakibini avantajlı bir konuma getirebilir. Türk siyasi hayatının askeri müdahalelere meşruiyet kazandıran, yazılı olmayan bu gayri resmi kuralı hiç kuşkusuz ki siyasi aktörler tarafından içselleştirilmiştir. Bu sebepten dolayı ordu ekseriyetle siyaset arenasında ve siyasetçinin *ethos*’unda meşru olmayan bir aktörden çok, kazanılması gereken değerli bir aktör olarak algılanır. Alain Rouquié bu saptamayı şu sözlerle dile getirir:

[...] askerler kendilerine özgü kurumsal değer ve çıkarları savunurlar. Ancak bu özgül ilkeler belli bir dönemde bazı toplumsal ya da siyasal grupların amaçlarıyla örtüşebilir.¹⁵

1980 darbesi bir kez daha bu konuda aydınlatıcı bir örnek oluşturmaktadır. Elbette cuntanın benimsediğı ve hayata geçirdiğı ekonomik yeni-

den yapılanma programları daha önce de görüldüğü üzere ücretlilerin yaşam şartlarını zorlaştırır ve ücret gelirlerinin milli gelir dağılımı içinde gerilemesine neden olur; hatta generallerin sanayi ve finans merkezli büyük burjuvazinin sosyal ve ekonomik konumunu güçlendirmeyi amaçladığı bile düşünülebilir. Öyle ki daha sonraları burjuvazi diğer toplumsal kesimlerin hegemonik yönetimini üstlenmiş ve sektörel yönelimleri çevresinde geniş bir uzlaşım sağlamıştır. Buna karşın, askerler siyasal özerkliklerini korumuş, güçlendirmiş ve burjuvazinin basit simsarları durumuna düşmemişlerdir.

Bunun tersi de olabilir; askerler iç mücadelelerinde sivil siyasi aktörlerin desteğine de ihtiyaç duyabilirler. Sözelimi 4 Ağustos 1993'te, o dönem DYP Genel Başkanı olan Başbakan Tansu Çiller, kurum içindeki teammüllerin tersine, Kara Kuvvetleri Komutanı Muhittin Fisunoğlu'yla pek anlaşılamayan Genelkurmay Başkanı Doğan Güreş'in görev süresini uzatmış, aynı yılın 30 Ağustos'unda, normal olarak Genelkurmay Başkanlığı'na atanması gereken Fisunoğlu yaş haddi nedeniyle emekliye ayrılmıştı. Doğan Güreş ise askeri kariyerinden sonra, 1995 seçimlerinde DYP sıralarından Meclis'e girdi.

Bu türden sivil müdahalelerin ordunun disiplinine, bütünlüğüne ve hiyerarşik değerlerine zarar verip vermediği sorgulanabilir.¹⁶ Gözlemlenen gerçeklik benzeri varsayımlarla örtüşmez. Türk ordusu hiç de kerameti kendinden menkul rütbelilerle dolu ya da Alain Rouquié'nin Venezüella tiranlarının "ordusu"ndan söz ederken dediği gibi "Venezüella tarzı"¹⁷ "yapay; şişirilmiş" bir ordu değildir. Rütbe piramidi ne kayırmacılığa ne de müsamahaya açıktır. Her rütbede, bir üst rütbeye geçmek için gereken görev süresi kısmen uzundur (bkz. Tablo 23). General rütbesine terfi edilecekler konusunda çok seçici davranılır. Bu terfilere genelde ağustos ayında Genelkurmay başkanının, ordu komutanlarının, başbakanın ve savunma bakanının katıldığı Yüksek Askeri Şura karar verir. Hemen hemen sadece kurmay albaylar general rütbesine terfi eder. Terfiler albay rütbesine kadar kıdeme göre gerçekleşir, ama bu konuda birtakım kurallar da bulunmaktadır. Söz konusu kuralların en önemlileri şunlardır: 25 hizmet yılını dolduran subaylar emekliliklerini isteyebilirler; yaş haddi subaylar için 60, generaller için 65, Genelkurmay başkanı için 68'dir; 31 hizmet yılını doldurup

sırası geldiğinde terfi edememiş subaylar (bu genelde albay rütbesinde kadrosuzluk yüzünden olur) emeklilik hakkı kazanır;¹⁸ kurmay subaylara üç yıl kıdem verilir.

Tablo 23. Zorunlu görev süreleri

Rütbe	Kanun 1923/II (3/7/1975)	Kanun 3909/1 (6/5/1993)
Teğmen	4 yıl	4 yıl
üstteğmen	3 yıl	6 yıl
Yüzbaşı	9 yıl	6 yıl
Binbaşı	6 yıl	6 yıl
Yarbay	3 yıl	3 yıl
Albay	6 yıl	6 yıl
Tuğgeneral	4 yıl	4 yıl
Tümgeneral	4 yıl	4 yıl
Korgeneral	4 yıl	4 yıl
Orgeneral	4 yıl	4 yıl

Kaynak: Yargıtay, *Türk silahlı kuvvetleri personel kanunu*, internette şu adresten ulaşılabilir: http://www.yargitay.gov.tr/bilgi/kanun_liste/PC1926.HM5.frameset.html.

Bu şekilde parlak bir kariyer 21 yaşında Harbiye'den çıkmış genç bir subaya –kurmay unvanı kendisine üç yıl kıdem verilmesini sağladığından– 49 yaşında tuğgeneral, 61 yaşında da orgeneral rütbesini kazandırabilir. Üstelik, modern orduların çoğunda olduğu gibi, genel subay kadrosu içinde generallerin sayısı düşük olup 32.000'lik nüfusta 294 kişidir, bu da % 9 civarında bir orana denk düşer. (bkz. Tablo 24). “Himayeciler” sayesinde terfi etmek uzak geçmişte, Osmanlı döneminde kalmıştır ve subaylar da bunu çok iyi bilmektedirler.

Tablo 24. Kanunla belirlenmiş general sayısı

Rütbe	Kara Kuvvetleri	Hava Kuvvetleri	Deniz Kuvvetleri	Jandarma
Orgeneral	9	2	2	-
Korgeneral	20	8	5	3
Tümgeneral	44	16	10	6
Tuğgeneral	96	32	23	18
Toplam	169	58	40	27

Kaynak: *Age*.

Devlet için var olan, onun kutsallaştırılmış çıkarlarını bir siyasal yargıç edasıyla yorumlayıp kollayan, ancak bunu yaparken kendini sivil iktidar mücadelelerinin içinde bulan devletin silahlı kanadı, aranan, kazanılmaya ve etki altına alınmaya çalışılan bir siyasi aktördür; askerlik ötesi siyasi mülahazalarının hiçbir şekilde herhangi bir ideolojinin sınırları tarafından çizilmediği, tam tersine dönemsel kurum içi hegemonik tehdit ve stratejik algılamaların ön plana çıktığı pragmatik bir aktör. Çünkü, Alain Rouquié'nin haklı olarak vurguladığı gibi:

[...] ordular siyasal güç olarak bile ideolojiyle işleyen aygıtlar değildirler. Ordular ne kadar askerileşirlerse [diğer bir deyişle devlet için var olan sadece ona hizmetle yükümlü kamu aygıtları olurlarsa. Türkiye'deki durum da budur. Bunun tersi bir zümrenin veya sınırın ordusu olma durumudur], o kadar özerkleşirler ve sivil siyasal-toplumsal güçlerden göreceli olarak bağımsız değişken ideolojili toplumsal gruplar görünümünü alırlar.¹⁹

Bu bağlamda, genel kanının aksine şu önermede bulunulabilir: Türkiye'de askerler zaman ve uzam içinde belli, açık ve saptanabilir bir siyasal çizgiyi savunmazlar. İdeolojileri ne milli güvenlik doktrini, ne de Kemalizmdir. Kemalizm askeri vesayete meşruluk sağlayan retorik çerçeveyi oluşturabilir, ama onu açıklamaya yetmez; her şeyden önce ordu içinde korporatif bir dayanışma yaratmaya, dönemsel stratejik ve siyasi algılamalara ortak, simgesel ve kurumsal bir paydada meşruluk kazandırmaya yarar. Bu yüzden Türkiye'deki askeri iktidarı eksiksiz olarak anlayabilmek için, sık sık yapıldığı üzere, kolayca kaçıp Kemalizmi "olan biten her şeyin baş sorumlusu" olarak sunmamak gerekir. Sözgelimi, Avrupa Parlamentosu'nda Hristiyan Demokrat Partilerin oluşturduğu Avrupa Halk Partisi'nin Hollandalı üyesi Arie Oostlander, Parlamento'nun Dış İlişkiler Komisyonu'na 25 Mart 2003'te sunduğu, Türkiye'nin üyelik talebi üstüne rapor tasarısında "Kemalizmin Türk devletinin temel felsefesi olduğu" yö-

nünde bir değerlendirme yapmıştır. Oostlander'e göre, Kemalizm "[...] devlet bütünlüğünün tehlikeye atılmasına karşı büyük bir korkuyu, dine karşı sert bir tutumu, Türk kültürünün tek çeşitliliği üstündeki ısrarı (milliyetçilik), devletçiliği ve silahlı kuvvetlerin etkili rolünü" içerir; bunlar Kemalizmi "Avrupa Birliği'ne üyelik konusunda bir engel" durumuna getiren etkenlerdir. Avrupa Parlamentosu üyesi için, "[...] Kemalizm kaynaklı değil de özellikle bireye, azınlık haklarına, ortak haklara önem veren Avrupa demokrasi ilkelerine göre temellendirilmiş yeni bir anayasanın hazırlanması", Türkiye'nin çoğulcu bir demokrasiye geçişini sağlama yolunda büyük önem ve ivedilik taşır.²⁰

Oysa bu şekilde haksız yere günah keçisi ilan edilen Kemalizm, iç bütünlük sahibi bir siyasi doktrin olmaktan uzaktır. Özgün ve açıkça tanımlanmış bir ilkeler bütünü oluşturmaz; ulus-devletlerin hemen hemen hepsinin temelini oluşturan ulusal bütünlük, toprak bölünmezliği gibi bazı kavram ve ilkeleri, Avrupa Aydınlanma döneminin laisizmini, 30'lu yılların kamu odaklı ekonomi politikası olan devletçiliği ve "halkçılık" adı altında Durkheim korporatizmini eklektik biçimde bünyesinde bulundurur. Bunlar -ki bazıları devletçilik ve halkçılık gibi geçmişte kalmıştır- açıkça tanımlanmamış, farklı şekillerde de yorumlanabilecek, dağınık değer ve ilkelerdir. Uzun sözün kısası, Osmanlı İmparatorluğu'nda Jön Türklerin başlattığı radikal bir değişim hareketinde kökenini bulan Kemalizm, ideal bir entiteyi ifade etmektense, Türkiye'yi Batı ulusları düzeyine çıkartmayı hedefleyen ve bu amaçla somut toplumsal dinamikler üzerine yaslanmış tarihsel bir süreçtir.²¹ Mustafa Kemal'in askeri ve siyasi meslek yaşamı boyunca büyük bir pragmatizm sergilemesi ve zaman dışı bir dogma oluşturmaya asla çabalamaması bu saptamayı doğrular. Kemalizmi tanımlama gücü, 1947'de çokpartili döneme geçişle birlikte bunun siyasi amaçlar için araçsallaştırılması nedeniyle daha da içinden çıkılmaz bir hal alır.

Çağdaş Türkiye tarihi bu açıdan birbiriyle ters düşen ama bir şekilde aynı Kemalist meşruiyet iddiasında olan, sayısız sivil siyasi oluşuma ya da askeri gruba tanıklık eder (bkz. birinci bölüm). Siyasal İslamın temsilcileri bile Kemalist mirası sahiplenip onu kullanırlar. Örneğin, 1996'da Refah Partisi lideri Necmettin Erbakan, yaşıyorlardı Atatürk'ün RP'ye katılaca-

ğını ileri sürmüştür. Jean-François Bayart ve Semih Vaner bu derin ikircikliği şu şekilde açıklarlar:

Kemalizm bir mit haline getirildiğinden beri, biraz Peronizmin çağdaş Arjantin tarihini ipotek altına aldığı gibi, Türk siyasi yaşamının içi boşaltılmış, temel karşıtlıkları hasıraltı edilmiş ve bu yüzden de askeri ve siyasi tartışmalar gerçekdışı bir hale gelmiştir.²²

Hemen hemen tüm siyasi aktörlerinin Kemalizme karşıt ve farklı anlamlar yükledikleri ve siyasal amaçları için kullanarak sözde sahip çıktıkları bir ülkede, Kemalizmi askeri iktidarın analizinde merkezi bir kavram olarak kullanmak ne bir işe yarar, ne de anlamlıdır. Tersî düşünöldüğünde, süreci “ideolojik” görünömleriyle açıklama eğilimi doğar ve çekici olduğu kadar kolaycı bir şekilde, gerçek hareketin yerine doğrulayıcı, meşrulaştırıcı çerçevelerin getirilmesine yol açar.

Yoksa yirmi yıl arayla gerçekleşen iki darbe arasındaki (1960 ve 1980 darbeleri) öğreti ve uygulama farklılıkları nasıl açıklanabilir? Doğruya doğru, iki darbede de en azından retorik olarak Kemalist ilkeler uyarınca yeni bir rejim oluşturmak amaçlanmıştır. Cunta lideri Kenan Evren 12 Eylül 1980 günü radyo ve televizyondan yayınlanan bildirisinde, silahlı kuvvetler mensuplarından askeri hiyerarşîye uymalarını; disiplinli yurtseverler olarak hareket etmelerini; anarşîye, bölücü entrikalara, teröre, ayrıca Atatürk ilkelerini savunmak amacıyla komünist ve faşist ideallere karşı fiilen mücadele etmelerini ister. Milli Birlik Komitesi lideri Cemal Gürsel de 1960 darbesini temelinde Atatürk’ün eserini ve büyük reformlarını yıkmaya kalkışanları hedef alan bir eylem olarak değerlendirir. Bununla birlikte, 1960 darbesi sıkı bir reformculukla ilişkilendirilirken, 1980 darbesi bunun tersine, açıkça gerici olarak nitelenir. Jean Marcou’nun önerdiği şekilde, 1961 anayasasının başlangıç bölümüyle 1982’ninki karşılaştırıldığında, bu doğrulanır. 1961’de devrim olarak nitelendirilen silahlı kuvvetlerin müdahalesi “[...] bir demokratik anayasal sistem kurmayı”, “ve bu kurulan yeni anayasal düzenin korunmasını özgürlüğü, adaleti, birlik ve bütönlüğü seven ulusun çocuklarına” bırakmayı amaçlarken, 1982’deki darbe “Türk

devletinin kutsal varlığını güvence altına almak için kanlı bir iç savaşın çıkması”nı²³ engellemeyi hedefler.

O halde ordu ne modernleştirici, ne muhafazakâr, ne de ilericidir; kısa dönemler içinde dönüşerek bunların hepsi olabilir, tüm bunları yapabilir. Kimi noktalarda birbirine bütünüyle ters düşen, ciddi farklılıklar sergileyen askeri darbeler de bunun kanıtıdır. Örneğin, 1960’ın “devrimci, reformist” albayların yerini, tuhaftır, 1971’in ve 1980’in faşist eğilimli ve muhafazakâr generalleri alır. Dolayısıyla bundan şu sonuç çıkarılabilir: “Ordu kesin ve değişmez amaçlar uğruna harekete geçmektense, durumlar karşısında tepki vermektedir.”²⁴ Belli bir dönemde kurum içinde kabul gören stratejik yorumlar ve siyasi mülahazalar tehdit önceliklerini sıralar. Bu öncelikler de müdahale biçimleri –doğrudan ya da dolaylı el koyma–, umulan sivil destek gibi konularda uygun eylem stratejilerini belirler.²⁵ Sözgelimi, toplumsal bütünün “anarşik” faaliyetler sonucunda çözülmesini birinci dereceden bir tehdit olarak değerlendiren 12 Eylül cuntası toplumla devletin bütünüyle yeniden örgütlenmesi ve yapılandırılması operasyonuna girişmiş, bu proje büyük ölçüde, sol ideolojilere karşı en emin panzehir olarak düşünülen din unsuruyla desteklenmiştir. Öte yandan, 1997’de “İslamcı gericiliğe” karşı mücadelesinde Genelkurmay’ın hedef aldığı şey aslında tam da bu din unsurudur. Bu mücadele ise bu kez toplumun aydın ve laik, hatta sol güçleri tarafından desteklenecektir.

ASKERİ DÜŞÜNCENİN İÇSEL AYRIŞIM HATLARI

EMPERYALİZMİN HİZMETİNDEKİ KÜÇÜK BURJUVAZİ, JAKOBEN SEÇKİNLER,
İLERİCİ ORTA SINIFLAR: ASKERİ KADROLARIN TOPLUMSAL-MESLEKİ
KÖKENLERİNİN ANALİZİ

Şu basit soruyla başlayalım: Ordu söz konusu olduğunda askeri bir kastla mı karşı karşıyayız? Yoksa söz konusu olan, her toplumsal kesime açık olan bir mesleki kariyer midir? Burada Türkiye örneğinde başka sahalarda defalarca öne sürülmüş bir varsayım sınanacaktır: Tarih boyunca silahlı kuvvetlerin siyasal tutumunu subaylarının toplumsal kökeni mi belirler? Diğer bir deyişle, askeri kadroların toplumsal kökeni onların siyasal tutumlarında ne derece etkili olur?

Kısa bir kavramsal anımsatma

Bu konuda iki farklı yorum söz konusudur. Johnson'a göre, orta sınıflardan gelen subaylar "modernleştirici yurtseverler"ın ortaya çıkmasına yol açar. Lieuwen ise subayların alt sınıflardan da gelebileceği gerçeğini kabul etmekle beraber, buna pek de önem vermez ve darbecileri her zaman "gerici bozguncular" olarak değerlendirir.¹

Her türlü askeri müdahaleciliği kınayan Lieuwen için "[...] alt sınıflardan gelseler de bugünün subaylarının kuruma bağlılıkları o denli güçlüdür ki, bu durum sivil toplumsal gruplara her türlü bağlılığı ortadan kaldırıır. Kurumsal refleksler, geleneksel yasa ve düzenin kutsallaştırılması ve toplumsal bir devrimin kurumlarını yerle bir edeceğine yönelik daimi ölümcül korku temelinde muhafazakâr bir felsefede bir araya gelirler."² Bu yüzden, reformcu askeri rejimlere ender rastlanır ve onlar da sağdan gelen bir karşı darbeye son bulur. Lieuwen'e göre, askerlerin yönetimde başarısız olmalarının en önemli nedenlerinden biri ekonomiyi doğru dü-rüst yönetememeleridir; kamu harcamalarının ordu yararına kullanılması

ve askeri seçkinlerin yolsuzlukları ekonomiyi bozar. Dolayısıyla, subayların ideolojisini ve siyasal tavırlarını belirleyen şey, toplumsal kökenden onların sosyalleşme ve kurumsal çıkarlarını savunma biçimleridir.³

Johnson için ise tersine, orta sınıftan gelen subaylar “eski seçkinler üstündeki saygınlıkları ve nüfuzları artarken geldikleri sınıflara sıkı sıkıya bağlı kalırlar.”⁴ Ayrıca iktidara gelişlerinden sonra “kamu ve toplum yönetiminin iç içe geçmesi ve karmaşık bir hale gelmesi [onları] birçok durumda orta sınıfını düşüncelerini uygulamaya koyan, çok sayıda sivil danışman çalıştırmaya yöneltir.”⁵ Başka bir deyişle, subaylar orta sınıfın temsilcileri halini alır; bunun nedeni hem kendilerinin orta sınıf kökenli olmaları, hem de bu sınıfın değerlerine göre hareket etmeleri, onları benimsemeleridir. Johnson aynı zamanda askerlerin sanayileştirici modernliğe katılımını, milliyetçiliği savunmalarını, ekonomik emperyalizmin zorbalıklarına karşı duydukları nefreti ve haliyle sola yakın eğilimlerini de gözlemler.⁶

Toplumsal-ailevi kökenler ve siyasal tutum: Türkiye örneği

Türkiye’deki veriler iki savı da destekleyen kanıtlar içerirse de bunların büyük dikkatle incelenmeleri gerekir. Johnson’ın yorumlarını doğrulaması babında, 1960 darbesinden sonra ortaya çıkan reformcu askeri yönetim gösterilebilir; ancak bunu 1971 ve 1980’deki muhafazakâr askeri rejimler izlemiştir. 1920-1957 arası Meclis’teki asker kökenli millîetvekilleri inceleyen Frederick Frey, % 47’sinin babasının asker, % 13’ünün babasının ise sivil bürokrasi üyesi olduğunu saptamıştır.⁷ 1971’de Ahmet Taner Kışlalı’nın 239 subay ve 531 astsubâyı kapsayan araştırması da askerlerin toplumsal kökeni söz konusu olduğunda sivil-askeri bürokrasinin ağırlığını doğrular: Araştırmaya katılan subayların % 11,7’sinin babası askerken, % 37’sininki sivil bürokrasi mensubudur. Buna karşın, örnekleme dahil subayların sadece % 7,9’u tüccar, % 5’i işçi, % 13,3’ü zanaatkar, % 14,2’si köylü ve % 12,9’u da serbest meslekle uğraşan bir aileden gelmektedir.⁸ Subayların coğrafi kökenleri ise şu şekilde ortaya çıkmaktadır: % 27,6’sı kasa-ba, % 43,3’ü küçük kent, % 23,8’i büyük kent ve % 5,4’ü de köy doğumludur⁹. Daha yakın tarihte, 1983’te Hüseyin Ağca’nın üç harp okulunun toplam mevcutlarının % 25’i (1251 öğrenci) üstünden gerçekleştirdiği araştır-

ma da benzer sonuçlar vermiştir. Bu sonuçlar alttaki tablolarda sistematik olarak gösterilmiştir.

Tablo 25. Subayların toplumsal kökeni (1983)

Baba mesleği	Ortalama (%)	Kara Harp Okulu (%)	Deniz Harp Okulu (%)	Hava Harp Okulu (%)
İşsiz	0,8	0,9	0,6	0,5
İşçi	16,2	13,7	15,9	25
Çiftçi	11,3	13,7	4,7	6,4
Memur	24,3	22,9	22,9	25,9
Subay+Astsubay	25,5	26,1	30	18,6
Serbest meslek	13,8	11,8	18,2	16,8

Kaynak: Hüseyin Ağca, *TSK Harp Okulları Öğrencileri Üzerine Bir Psikososyal Saha Araştırması*, Ankara, 1983, s. 6-8, Metin Öztürk, *age*'den, s. 96.

Tablo 26. Subayların coğrafi kökeni (1983)

Subayların coğrafi kökenleri	Ortalama (%)	Kara Harp Okulu (%)	Deniz Harp Okulu (%)	Hava Harp Okulu (%)
Köy	9,7	11,4	3,5	7,7
Kasaba-Küçük kent	37,3	38,8	29,4	37,3
Gecekondu mahallesi	5,4	6,3	2,4	4,1
Büyük kent	47,7	43,4	64,7	50,9

Kaynak: *Age*, s. 97.

Bu iki tabloda birçok dikkat çekici unsur bulunmaktadır: Birincisi, araştırmaya katılan subayların yarısı büyük yerleşim yerlerinden gelmektedir ve subayların bu kentli kökeni, deniz subayları söz konusu olduğunda daha da yüksek oranlardadır. İkincisi, askerler ile sivil memurlar “bürokrat” başlığı altında gruplandırıldığında bürokrasinin ordu içinde önemli yer tuttuğu (% 49,8; Tablo 25) görülür. Üçüncü olarak, evrensel bir olgu olan, askerlik mesleğinin babadan oğula geçmesi ve asker çocuklarının sayısının görece fazlalığı Türkiye’de de gözlemlenmektedir (% 25,5; Tablo 25). Ancak bu saptamayı biraz göreceli saymak gerekir, çünkü genel olarak söz

konusu oran astsubay çocuklarını içermektedir. Bu konuya ilişkin yaptığımız söyleşiler¹⁰ ile kişisel ve aileden gelen deneyimlerimiz subayların, bir hayli çetin çalışma koşulları ve aşırı çalışma saatleri gibi nedenlerden¹¹ çoğunlukla oğullarını askerlik mesleğinden vazgeçirmeye çalıştıklarını düşündürür; dolayısıyla subay çocukları askerlik kariyerine pek de sıcak bakmamaktadır.¹² Bununla birlikte, subaylık mesleği toplumsal açıdan yükselme fırsatı sunduğu için astsubay oğullarına çekici gelir. Ne var ki bu durum, askeri toplumun bütünüyle kendi içine kapalı olduğunu göstermez. Bunun nedeni de basittir; “sivil çevre”den gelen askeri öğrenciler çoğunluktadır (% 25,5’e karşı % 66,4; Tablo 25).

Bu değerlendirmelerden hareketle Türk subaylarının kökenlerinin farklılıklar gösterdiği, dolayısıyla askerlik mesleğinin bir zamanlar kimi Avrupa ülkelerindeki olduğu gibi sadece ayrıcalıklı sınıflara has bir uğraş sayılamayacağı ve askeri toplumun genel yapısı itibarıyla açık bir topluluk olduğu düşünülebilir. Üstelik, subay kadrosu gücünü asker ailelerinden çok daha geniş bir toplumsal tabandan alır ve bu da Türkiye’deki askeri kurumun ayrımcı olmayan, açık özelliğini yansıtır. Kuşkusuz, subaylar çoğunlukla “orta sınıf” kökenlidir (Tablo 25, memur+subay/astsubay+serbest meslek = % 63,6), ancak bundan orta sınıf politikası yürüttükleri sonucunu çıkarmak, kurumu ve onun devletle toplum içindeki yerini göz ardı etmekle kalmayıp, bu belirsiz istatistik ulamı¹³ çok da anlamlı olmayacak bir şekilde çözümlenmenin merkez noktasına koymak olacaktır.

Buna karşın, deniz subaylarında coğrafi köken, mesleki deneyim ve siyasal yönelim konularında belli bir uyum gözlemlenebilmektedir. Kentli kökenleri (bkz. Tablo 26) ve deniz kuvvetlerinin yabancı ülkelere pek çok yurtdışı görev ve bunun sonucu olarak alınan tazminatlar gibi özellikleri liberal düşüncelere ve serbest girişime duyulan sempatiyle uygunluk göstermektedir.¹⁴ Denizci subaylarda gözlemlenen bu ilişki, kara ve hava kuvvetlerinde çok daha belirsizdir. Karacı ve havacı subayların birçoğu kentli orta sınıflardan gelmiştir, ancak kırsal kesimden gelenler de azımsanamaz (bkz. Tablo 26). Bu toplumsal köken çeşitliliğine siyasal-ideolojik eğilim çeşitliliği de eklenir. Dedesi ve babası Osmanlı paşası olan, bunun yanında Milli Birlik Komitesi’nin öne çıkan “köktenciler”inden biri haline gelip askeri bir reformculuğu benim-

seyen¹⁵ Orhan Kabibay'ın durumu ve toplumsal-mesleki kökeni daha mütevazı olan, ancak "köktenciler"in filarlerine asla katılmayan General Cemal Gürsel'in eğilimleri bu konuda istisnai olsa da anlamlı bir örnek oluşturur.

Öte yandan, Türk ordusunda siyasal eğilimlere yansiyabilecek temel toplumsal kırılma noktası, bazı diğer modern ordularda da gözlemlendiği üzere, astsubayların toplumsal kökenidir. Astsubayların büyük bölümü kırsal kesimden gelmektedir; % 22,5'i küçük kent, % 5,8'i büyük kent doğumluyken % 57'si kasaba ve % 14'ü köy kökenlidir.¹⁶ Araştırmanın başka bir aşamasında Ahmet Taner Kışlalı subaylarla astsubayları babalarının elde ettiği gelirlerle karşılaştırarak, subayların pek çoğunun astsubaylara oranla daha çok bürokrat, tüccar ve serbest meslekle uğraşanlar gibi, orta ya da yüksek gelir gruplarından geldiğini saptamıştır. Bunun tersine, işçiler ve köylüler gibi düşük gelirli gruplardan gelen astsubayların sayısı epey fazladır.¹⁷ Ayrıca, aynı araştırma sırasında, babalarının eğitim düzeyi açısından da subaylarla astsubaylar arasında önemli bir farklılık olduğu gözlenmiştir. Sözelimi, subay babalarının sadece % 41,3'ü ilkökul mezunuyken, bu oran astsubay babalarında % 85,4'e çıkar.¹⁸ Hüseyin Ağca'nın, bu kez de astsubayların toplumsal kökenleri üzerine Astsubay Hazırlama Okullarında yürüttüğü bir başka araştırma da Ahmet Taner Kışlalı'nunkiyle benzer sonuçlar vermektedir. Astsubaylar çoğunlukla daha küçük yerleşim bölgelerinden gelir ve subaylarınkine oranla kısmen daha mütevazı toplumsal-mesleki kökenlere sahiptirler.

Tablo 27. Astsubayların Toplumsal Kökenleri

Coğrafi kökeni (1985)	%	Baba mesleği (1985)	%
Köy	22,4	Subay (Emekli)	0
Kasaba-Küçük kent	34	Astsubay (Emekli)	1,63
Büyük kent	28,2	Memur (Emekli)	25,77
Yanıtız	15,4	Çiftçi	21,2
		İşçi	34,09
		Zanaatkâr	8,48
		Tüccar	0,48
		Serbest meslek	7,99
		İşsiz	0,32

Kaynak: Hüseyin Ağca, *TSK Orta Dereceli Askeri Okullar Üzerine Saha Araştırması*, Ankara, 1985, s. 23-24; Öztürk, *age'*den, s. 98-99.

Tablo 28. Subaylarla astsubayların babalarının öğrenim düzeyi (1985)

Subaylar	%	Astsubaylar	%
Okuma yazma bilmiyor	3,5	Okuma yazma bilmiyor	3,9
Okuma yazma biliyor	10	Okuma yazma biliyor	14
İlkokul mezunu	34	İlkokul mezunu	60
Ortaokul mezunu	10,4	Ortaokul mezunu	10,6
Lise mezunu	23,8	Lise mezunu	10,4
Üniversite mezunu	18,2	Üniversite mezunu	0,9

Kaynak: *Agz.*

Kırsal kesim kökenli astsubaylara emir verecek olan subayların orta ve kentli kesimlerden gelmesi bir anlamda doğal karşılanır. Astsubayların geleneksel kültüre ve dine subaylardan daha duyarlı oldukları da düşünülebilir. Bu varsayım doğrudan gözlemlerimiz sırasında doğrulanmıştır;¹⁹ ancak kentli-liberal varyasyonu deniz subayları örneğinde olduğu gibi, birtakım çekincelerle –daha kabul edilebilir olsa da– kırsal çevrenin muhafazakâr tutumlar yarattığını kanıtlamak güçtür.²⁰ 1960'ta oldukça otoriter bir reformculuk sergileyen Milli Birlik Komitesi üyelerinin doğum yerlerinin dağılımı bu güçlüğü doğrular; büyük çoğunluğu bir kasabada, ortalama ya da küçük bir kentte doğmuştur. Otuz sekiz kişiden sadece sekizi İstanbul, Ankara ve İzmir kökenlidir.²¹ Doğum yeri ne aşırı bir analitik anlam yüklemekten ve sosyoekonomik determinizme düşmeden, bu subayların, geçmişteki yaşam koşullarını bütünüyle unutmaksızın, toplumsal adalet sorunlarına belirgin bir ilgi gösterdikleri ileri sürülebilir.

Subay-astsubay ikilemine geri dönersek, ikisini ayıran aşılmaz toplumsal, hiyerarşik ve organizasyonel bariyerin astsubaylarda ciddi bir yoksunluk duygusu yarattığı düşünülebilir. Astsubaylarla yaptığımız söyleşilerde sürekli bu yoksunluk duygusuna değinilmiştir: “Subaylarla astsubaylar arasında büyük bir fark var. Bunu sürekli hissediyoruz.”²² Subaylardaki seçkin bir tabakaya ait olma bilinci bir kast ruhunun doğmasına neden olur. Bu ayrıma en aşikâr biçimde rastlanan yerler olan askeri lojmanlarda, subay aileleriyle astsubay aileleri arasındaki ilişkilerin ayrımcı özelliği dikkat çeker. Subay çocukları kendi aralarında gruplaşırlar, subay eşlerinin çay

sohbetleri belirgin biçimde hiyerarşiye oturtulmuş ve çoğu durumda kocası apoletli olanlara öncelik tanınmıştır. Mekân paylaşımları da apolete göre az çok belirgin biçimde aynı şekilde gelişir. Subaylarla astsubaylar farklı mekânlarda yiyip içerler, dinlenirler; subaylar için ayrı, astsubaylar için ayrı orduevleri söz konusudur.

İki grup arasındaki gayri resmi ilişkiler de pek fazla teşvik edilmez ve aralarındaki “kopukluk, karşılıklı kapalılıkları oranında netleşir: Bir astsubayın subaylığa (yüzbaşı rütbesine kadar) terfi imkânı ancak 1952’de tanınmıştır ve bu olasılığın çok da destek gördüğü söylenemez.”²³ Haziran 2003’ten itibaren, dört yıllık ya da daha fazla süreli bir üniversiteyi bitiren ve altı yıllık bir mesleki geçmişi olan bir astsubayın subay olabilmemesi, albay rütbesine kadar yükselbilmesi kanunla sağlanmış durumdadır. Bununla beraber, teğmen ya da üsteğmen rütbesine terfi eden astsubayların çoğunun (ne var ki sayıları oldukça azdır, 34.230 kişi üstünden 1662 kişi, demek ki subayların % 4,8’i) parlak bir mesleki kariyer hayali kurduklarını söyleyebilmek güçtür. Çok fazla yükselmeden, subay olarak daha kısa bir hizmet süresi umudunu taşırlar. Yüzbaşılıktan emekli olmak genelde hayallerinin en son noktasıdır. Bir yandan da emirleri altındaki askerlere psikolojik açıdan çok daha yakın olan, genelde biraz sert görünümlü astsubaylar çok kısa süreli ve eksik bir eğitim almışlardır, bu da öğrenim düzeylerini geliştirmelerine engel olur. Dolayısıyla, hiyerarşinin tüm basamaklarını tırmanıp sonunda general rütbesini elde eden astsubay miti Türkiye örneğinde geçerli değildir.²⁴

Harp Okulu tekeli ve astsubayların subay olmasına bilinçaltı karşı çıkış, kurumun kendi seçkin tabakasından olmayanlardan nasıl korunduğunu göstermektedir. Görüştüğümüz muhataplarımızdan birinin sözleri subayların bu Harp Okulu tekelciliğine, kendilerine göre askeri disiplinin yapıtaşı olan hiyerarşik bariyere bağlılıklarına tanıklık etmektedir:

Astsubayların subay rütbesine yükselmesi bence yanlış, çünkü biz teğmen olabilmek için sekiz yıllık bir eğitimden geçiyoruz, onlarsa kısa süreli bir eğitimin ardından, bir yılda teğmen oluyorlar. Ben bunun doğru olmadığını düşünüyorum.²⁵

Özetlemek gerekirse, subay ve astsubay kadrolarına ilişkin bu genel verilerden, zengin bir askeri geçmişe sahip ve son derece “devletleşmiş”, “askerileşmiş”²⁶ Türk ordusunun toplumsal-sınıfsal bölünmeler karşısında özel bir özerkliğe sahip olduğu sonucu çıkarılabilir. Subay-astsubay karşıtlığının da gösterdiği gibi, bu özerklik toplumsal bölünmelerin kuruma etki etmesini elbette tamamen engellemez, ancak kurumsal değerler ve özel sosyalleşme şekilleri toplumsal-mesleki kökenlerin etkisini göreceli bir konuma getirir. Dolayısıyla, “maruz kaldığı ‘otoriter yenden yapılandırma’nın ardından, ait olduğu ve kendisini biçimlendiren kurumun özellikleriyle bütünleşerek, subay kendisini ailesinden se orduya göre konumlandırır ve tanımlar”²⁷ denebilir. Bu anlamda askeri kadroların toplumsal kökeniyle siyasal tutumları arasında bir ilişki kuran varsayımlara sakınarak yaklaşmayı tavsiye eden Thanos Veremis’in şu cümleleri benimsenebilir:

Bu gözlem subayların toplumsal kökenlerinin onların sınıf pozisyonunu belirlediği düşüncesini akla getirmesin. Kırsal kökenleri ya da alt-orta katmanlardan gelmiş olmaları onlara otomatik olarak sınıfsal anlamda bir kimlik kazandırmaz. Toplumsal kökeni sınıf bilinciyle özdeşleştiren basit düşünce, çoğunlukla sosyologları cuntaların mütevazı kökenlerinin, askerleri ister istemez reform ve toplumsal değişim yanlısı olmaya sürüklediği varsayımına itmiştir. Grup ya da bireylerin sınıfsal aidiyetleri, toplumsal kökenlerinden çok sosyalleşme süreçlerine bağlıdır.²⁸

Sözgelimi yukarıdaki çözümlemelerle örnek olarak 1960’ın reformist subaylarının, artlarından gelen 1971 ve 1980 generallerinden daha mütevazı bir toplumsal kökenden geldiklerini gösterecek hiçbir kanıt yoktur; dolayısıyla sınıf aidiyeti tek başına askerlerin siyasal tutum ve davranışlarını açıklayabilecek bir veri değildir. Bu davranış ve tutumlar toplumsal kökenin de etki ettiği ama başta organizasyonel ayrışimlardan kaynaklananlar olmak üzere başka etkenleri de bulunan bir hayli karmaşık bir sürecin sonucunda belirlenir.

FARKLI KUVVETLERİN MENSUBU OLMA, KUVVETLERİN SİYASİ RENKLERİ,
YAŞ VE RÜTBE ÖLÇÜTLERİ, KUŞAK ÇATIŞMASI VE İDEOLOJİK YÖNELİM:
BİRKAÇ SAPTAMA

Türk ordusunun kurumsal yapısı ve özerkliği²⁹ toplumsal ve etnik çatışmaların kuruma etki etmesini engelliyor görünürken, siyasal tutumlar üzerinde etkili olan bazı organizasyonel ayrışımara da yol açmaktadır. Bu verileri incelerken, farklı kuvvetlerin ve birliklerin mensubu olmak, rütbe ve yaş ölçütleri gibi varsayılan belirleyici unsurların toplamının genel anlamda ordunun siyasal yönelimini ya da subayların bireysel siyasal tutumlarını yansıttığını savunmuyor, bu verileri ordu mensuplarının siyasal seçimlerini belirleyen öğelerden bazıları olarak değerlendiriyoruz. Siyasal eğilimlere yansiyabilecek organizasyonel ayrışmaların ilki, üç kuvvet komutanlığından birinin mensubu olmakla ilgilidir. Aslında “ordu” ya da “askerler” gibi görünüşte iyice yerleşmiş sözcüklerin veya tutum ve davranışların tekbiçimliliği yanılısamasının gerisinde, dışarıdan bakıldığında fark edilmesi ve anlaşılması oldukça güç birçok farklı durum gizlenmektedir:

Askeri törenler kulislerdeki karmaşayı ve askeri dramın oynandığı sahneyi gizleyen perdelerdir sadece. [...] Görünüşte tek parça olan bu sahnede her orduya, her birliğe, her kümenin her alt kümesine özgü kültürel izler, yapılar, biçimler ve içerikler az çok derin, az çok hissedilen ayrışma çizgileri çeker; bu çizgiler de gerilimler yaratarak, kimi zaman uyuşmazlıklara yol açar.³⁰

O halde, kurum içindeki bir araştırmacı çeşitli seviyelerde hüküm süren farklılıkları gözlemleyebilir; bunlar “düşme savaşları” olarak adlandırılacak birtakım küçük korporatist kavgalarla su yüzüne çıkar. Sonuçta, üç kuvvet komutanlığının mensupları çok farklı fiziki ortamlarda, farklı roller üstlenmek üzere birbirlerinden epey farklı işler yaparlar. Onları bir arada tutan ortak bir payda tabii ki vardır: devlet adına silah kullanma, bedensel şiddete başvurma. Buna karşın, icra edilen meslekler karşılaştırma götürmez, her birinin kendine özgü bir ruhu bulunur.

Deniz Kuvvetleri

Hiyerarşide Hava Kuvvetleri'nden önce, Kara Kuvvetleri'nden sonra ikinci sırada yer alan ve askeri *establishment*'ta büyük bir ağırlığa sahip olma-yan Deniz Kuvvetleri askeri toplulukta ayrı bir yere sahiptir.³¹ Askeri iktidara katılımı da aynı şekilde büyük bir önem göstermez.³² Yalnızca 1997'deki hükümet krizi sırasında, dönemin Deniz Kuvvetleri Komutanı Amiral Güven Erka-ya, Genelkurmay'ın ikinci adamı General Çevik Bir'le birlikte, gelişen olaylar-da başrolü üstlenmiştir. Bununla birlikte Deniz Kuvvetleri aşırı sol ve aşırı sağ ideolojilere en kapalı kesimdir. Bunun nedeni mensuplarının neredeyse sü-rekli, başta Amerika olmak üzere yabancı ülkelere gönderilmesi ve örgütsel ya-pılanma veya teçhizat anlamında bu ülkeleri model almalarıdır. Hava Kuvvet-leri örneğinde de göreceğimiz üzere, Kara Kuvvetleri'ndeki meslektaşlarına oranla çok daha iyi maaşlar alan ve birçok görev tazminatını, yol primlerini de buna ekleyen (bkz. Tablo 29), kendi deniz üslerine çekilmiş Deniz Kuvvetleri subayları farklı bir subay kadrosu görüntüsü çizer. O kadar ki, görüştüğümüz Kara Kuvvetleri ve jandarma subaylarının pek çoğu Deniz Kuvvetleri'ndeki meslektaşlarını erlere karşı aşırı hoşgörülü olmakla, askeri hiyerarşiye özen göstermemekle eleştirmekte, "salon subayı" olarak değerlendirmektedir.³³

Tablo 29. Üç orduda alınan maaşların* karşılaştırılması (bin Türk Lirası üstünden)

Rütbe	Deniz Kuvvetleri	Hava Kuvvetleri	Kara Kuvvetleri
Orgeneral (1\4)	3.387.783	3.367.634	2.901.026
Korgeneral (1\4)	3.078.363	2.935.014	2.474.027
Tümgeneral (1\4)	2.915.383	2.800.909	2.256.710
Tuğgeneral (1\4)	2.821.203	2.699.029	2.111.959
Albay (1\4)	2.629.923	2.609.774	1.798.340
Yarbay (1\1)	2.157.134	2.134.106	1.338.271
Binbaşı (2\1)	1.766.709	1.743.681	1.003.102
Binbaşı (3\1)	1.680.662	1.648.998	935.743
Yüzbaşı (4\1)	1.611.381	1.562.447	880.963
Yüzbaşı (5\1)	1.529.692	1.498.982	836.710
Üsteğmen (6\1)	1.477.834	1.431.778	793.090
Teğmen (7\1)	1.413.562	1.370.384	761.452
Asteğmen (8\1)	1.345.903	1.305.604	721.311

Kaynak: Maliye Bakanlığı ve Sayıştay'ın verilerinden hareketle kişisel tablo.

* 19 Mart 2002 tarihinde geçerli olmak üzere. Tazminat ve primler dahildir.

Dolayısıyla, aldıkları yüksek ücretler, içinde bulundukları kısmen daha rahat çalışma koşulları, sivil çevreyle gerçek bir bağlantıdan yoksun oluşları, mesleklerinin özelliği, net olarak daha yüksek bir yaşam düzeyine ve alım gücüne sahip olmaları, Kara Kuvvetlerindeki meslektaşlarıyla karşılaştırıldığında Deniz Kuvvetleri subaylarını ülkenin sosyoekonomik sorunlarına daha az duyarlı kılan faktörlerdir.

Hava Kuvvetleri

Daha çok muhafazakâr olarak değerlendirirse de Hava Kuvvetleri de benzer özellikler sergiler. Sözgelimi 1960 darbesinin ertesi günü Adnan Menderes'in kaçışında yetersiz kalan Hava Kuvvetleri'dir; Menderes o sırada ülkedeki en önemli hava üslerinden birinin bulunduğu Eskişehir'dedir. Talat Aydemir'in 22 Şubat 1962 tarihli ilk darbe denemesinde Cumhurbaşkanını Cemal Gürsel, Etimesgut hava üssüne sığınmış, İsmet İnönü hükümeti de yine Talat Aydemir'in iki darbe girişimini bastırmak için Hava Kuvvetleri'ni kullanmıştır.³⁴ 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963 tarihli bu olaylarda jetlerin taraması sonucu üç Harp Okulu öğrencisi ölmüştür. Bununla birlikte, 60'lı yılların sonuyla 70'li yılların başı Hava Kuvvetleri adına bir dönüm noktası oluşturur. Daha önce de gördüğümüz üzere Hava Kuvvetleri sosyalist eğilimli karizmatik lider Muhsin Batur'un önderliğinde kısa sürede sol siyasi güçlerin müttefiki haline gelmiştir. Örneğin 12 Mart 1971-1 Haziran 1972 arasında, solcu damgası yiyen subay, astsubay, harp okulu öğrencisi 388 havacı "askeri disipline uygunsuz davranışlarından ötürü" ordudan ihraç edilmiştir. Bu sayı Kara Kuvvetleri'nde 268, Deniz Kuvvetleri'nde 120'dir.³⁵

Gelgelelim bu süreç Hava Kuvvetleri'nin en azından belli bir ölçüde, daha çok muhafazakâr bir ordu olarak değerlendirilmesini engelleyecek bir etki yaratamaz. Bu durum Hava Kuvvetleri'nin bir askeri liseye sahip olmayıp mensuplarının çoğunluğu sivil liselerden gelen tek ordu olmasından ötürü kadrolarının özel askeri sosyalleşme sürecine daha az maruz kalmasına, dolayısıyla sivil toplumsal yaşamla daha içli dışlı olmalarına; bunun sonucu olarak da 90'lı yılların ilk yarısından itibaren yadsınamaz bir çıkış yakalayan siyasi İslam da dahil, Meclis'teki siyasal yelpazeden daha çok etkilenmelerine bağlanabilir.

Kara Kuvvetleri

Erat ve sivil dünyayla doğrudan ilişki-içinde olan ve kimi zaman ülkenin Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde ikmal ve sağlık gibi ek hizmetler veren kara subayları³⁶ ordu içinde ülkenin sosyoekonomik ve siyasi koşullarına hiç kuşkusuz en fazla duyarlılık gösteren kesimi oluşturur. Dolayısıyla deniz ve hava subaylarıyla karşılaştırıldığında, özellikle şark hizmeti göz önünde bulundurulduğunda sivil nüfusun sorunlarına daha vâkıf oldukları düşünülebilir.³⁷ Sayıca daha kalabalık ve toplumsal sorunlara daha duyarlı olan Kara Kuvvetleri subaylarının askeri *establishment*'a olduğu kadar (tüm Genelkurmay başkanları Kara Kuvvetleri kökenlidir) askeri iktidara katılımları da önemli boyuttadır.³⁸ Sözelimi 27 Mayıs 1960'ta on sekiz aylığına iktidarı ele alan darbecilerin merkezi örgütü Milli Birlik Komitesi (MBK) büyük oranda Kara Kuvvetleri subaylarından oluşmuştur; 38 üyeden 32'si bu yapıdan gelirken, havacı subay sayısı üç, denizci subay sayısı ikidir ve yalnızca bir jandarma subayı bulunmaktadır.³⁹

Öte yandan Kara Kuvvetleri homojen bir yapı göstermez. Ordu içinde farklı hizmetler arasında birçok organizasyonel ayrışma gözlenir. Kuşkusuz, böylesi az çok önemli ayrışmalara Deniz ve Hava Kuvvetleri'nde de rastlanır; örneğin su üstü personeliyle denizaltı personeli arasında, uçan personelle yer hizmetleri veren personel arasında böyle bir durum söz konusudur. Yine de ayrışmaların diğerlerinden daha belirgin ve ileri derecede kurumsallaşmış olduğu Kara Kuvvetleri bu açıdan çok gelişmiş, sınıf ve hizmetleri ayrıştıran bir simgeler sistemi sergiler; mensubu olunan sınıfı tanımlayan savaş aleti ideogramlı çeşitli renklerde apoletler, dahil olunan ordu, kolordu, tümen veya tugayı tanımlayan, göğse takılı madeni rozetler bunlardan bazılarıdır.

Her sınıf veya birlik böylece farklılaştırıcı öğelerini bir anlamda ortaya koyar.⁴⁰ Örneğin yeşil, egemen bir askeri alt kültüre işaret eder: piyadeler. Bunun yanında, bir tank ideogramı taşıyan gri, zırhlıları ayrıştırmaya yarar; lacivert ise Türkiye'deki en seçkin askeri sınıf olan topçu sınıfını tanımlar. Bereler için de aynı şey geçerlidir. Bordo bere bugün özel kuvvetlerin simgesidir, tıpkı zırhlıların gururu siyah bere ve komandoların gururu mavi bere gibi. Bu konuda hiçbir karşılaştırmalı araştırma olmaması-

na karşın, kurum içi organizasyonel ayrışmaların bir ölçüde özel duyarlılıklar yarattığı rahatlıkla ileri sürülebilir.

Kara Kuvvetleri içindeki en önemli organizasyonel ayrışma, farklı hizmetlerin muharip sınıflar ve yardımcı sınıflar olmak üzere iki temel gruba dağılımı suretiyle gerçekleşmektedir. İlk grup hiyerarşik bir şekilde piyadeleri, zırhlı birlikleri, topçuları, istihkâmı, muhabereyi ve jandarmayı içerir; ikincisi ise ulaştırma, levazım, harita, ordu donatım, personel, maliye ve sıhhiyeyi kapsamaktadır.⁴¹ “Muharip” ve “yardımcı” sınıf ayrımı oldukça eskidir ve askeri argoda yer etmiştir. Özellikle Kara Kuvvetleri kültürünü, onun, sivil dünyaya yansıtılan bütünlüklü görüntüsünün tersine oldukça derin heterojen yapısını ve bu heterojenliği oluşturan sınıf ve birlikler arasındaki rekabeti ortaya koyar. Askeri iktidar tartışmasız ilk kategorideki muharip sınıfları ilgilendirmektedir, zira “yardımcı sınıflar”ın kurum içindeki siyasi kararlara, müdahale süreçlerine ve askeri *establishment*’a katılımları hep çok düşük düzeyde olmuştur. İşte bu nedenle ilerleyen satırlarda özellikle birinci grubu ele alacağız.

Topçu sınıfı

Topçu sınıfı Türkiye’de geleneksel olarak ordunun seçkin kesimi muamelesi görür. Topçu subaylarının Ankara Polatlı’daki Topçu Okulu’nda gözlemlenen davranış ve tutumları (1 Aralık 2000-1 Nisan 2001 arasında) aynı yöndedir: “Her şeyden önce topçu olduğunuzu asla unutmayın. Siz bu ordunun seçkinlerisiniz. Bunu hak etmelisiniz.”⁴² Bunların yanı sıra, Sultan I. Mahmud’un sonradan adı Humbaracı Ahmet Paşa olacak olan Bonneval kontuna ıslah etme görevi vermesinden bu yana, topçu sınıfı askeri hiyerarşinin üst seviyelerine en çok üye veren sınıf olmuştur.

Kurtuluş Savaşı sırasında Atatürk’ün en yakın silah arkadaşı, onun 1938’deki ölümünden sonra Türkiye Cumhuriyeti’nin ikinci cumhurbaşkanı ve 1973’e kadar Cumhuriyet Halk Partisi’nin lideri olan İsmet İnönü topçu sınıfının en ünlü üyelerinden biridir. 1960’ta Milli Birlik Komitesi’nin kısa sürede siyasi aktivizmleriyle öne çıkan topçu albayları Orhan Kabibay ve Suphi Karaman için de aynı şey söz konusudur. Cuntanın başka bir mensubu, o dönemin en göz önündeki “köktencilerinden” Yüzbaşı Mu-

zaffer Özdağ da topçudur, tıpkı sonradan Milliyetçi Hareket Partisi'nin lideri olacak Albay Alparslan Türkeş, 1960 cuntasının lideri ve dördüncü cumhurbaşkanı General Cemal Gürsel ve 1980 darbesinin Genelkurmay Başkanı ve yedinci cumhurbaşkanı Kenan Evren gibi. Dolayısıyla, topçu sınıfının bu “seçkin”, “entelektüel” ya da hatta “aktivist” tarafı harp okulu öğrencilerine bugün hâlâ çekici gelmektedir. Kara Kuvvetleri ve Jandarma'dan görüştüğümüz birçok subayın tanıklığı topçu sınıfının geleneksel anlamda harp okulu öğrencileri arasında yeğ tutulduğunu göstermektedir. Onu ikinci sırada zırhlı birlikler, üçüncü sırada da piyade sınıfı izler.⁴³

Tablo 30. Genelkurmay başkanlarının askeri sınıf kökenleri (1920-2002)

Adı	Başlangıç	Bitiş	Sınıfı
İsmet İnönü	3 Mayıs 1920	10 Kasım 1921	Topçu
Fevzi Çakmak	12 Temmuz 1922	12 Ocak 1944	Piyade
Kâzım Orbay	12 Ocak 1944	30 Temmuz 1946	Topçu
Salih Omurtak	1 Ağustos 1946	8 Haziran 1949	Piyade
Nafiz Gürman	10 Haziran 1949	6 Haziran 1950	Piyade
Nuri Yamut	5 Haziran 1950	10 Nisan 1954	Piyade
Nurettin Baransel	28 Mayıs 1954	25 Ağustos 1955	Piyade
Hakkı Tunaboğlu	25 Ağustos 1955	11 Ekim 1957	Topçu
Fevzi Mengüç	11 Ekim 1957	22 Ağustos 1958	İstihkâm
Rüştü Erdelhun	23 Ağustos 1958	27 Mayıs 1960	Topçu
Ragıp Gümüşpala	3 Haziran 1960	4 Ağustos 1960	Piyade
Cevdet Sunay	4 Ağustos 1960	16 Mart 1966	Topçu
Cemal Tural	16 Mart 1966	16 Mart 1969	Piyade
Memduh Tağmaç	16 Mart 1969	29 Ağustos 1972	Topçu
Faruk Gürler	29 Ağustos 1972	6 Mart 1973	Topçu
Semih Sancar	6 Mart 1973	7 Mart 1978	Topçu
Kenan Evren	7 Mart 1978	1 Temmuz 1983	Topçu
Nurettin Ersin	1 Temmuz 1983	6 Aralık 1983	Piyade
Necdet Üruğ	6 Aralık 1983	2 Temmuz 1987	Topçu
Necip Torumtay	24 Temmuz 1987	3 Aralık 1990	Topçu
Doğan Güreş	3 Aralık 1990	30 Ağustos 1994	Piyade
İsmail Hakkı Karadayı	30 Ağustos 1994	30 Ağustos 1998	Topçu
Hüseyin Kıvrıkoğlu	30 Ağustos 1998	30 Ağustos 2002	Topçu
Hilmi Özkök	30 Ağustos 2002	-	Topçu

Kaynak: Genelkurmay Başkanlığı, *Genelkurmay Başkanlarımız*.

Topçu sınıfından zamanla ayrılarak vücut bulmuş olan zırhlı birlikler, seçkincilik, ayrıcalıklı bir sınıfın üyesi olma duygusu, askeri hiyerarşi ve iktidara anlamlı bir katılım, belirgin bir aktivizm gibi konularda belli bir dereceye kadar ayrıldıkları sınıfla benzer özellikler sergilerler. Öte yandan, modern savaşlarda olduğu kadar askeri müdahaleler sırasında da zırhlı birliklerin oynadığı temel rol tankçı sınıfının itibarını artırır. Ankara zırhlı tugayını harekete geçirerek 1960 darbesini başarıya taşıyan kişi, Tankçı Subayı Albay Orhan Erkanlı'dır. Cumhurbaşkanı Celal Bayar ile bakanlarını Mayıs 1960'ta tutuklayıp sonradan köktenciligi nedeniyle cuntadan ihraç edilen isim de keza Tankçı Yarbay Muzaffer Karan'dır. 1961 ve 1963'te başarısızlığa uğrayan iki darbe girişiminin sorumlusu Talat Aydemir de bir tankçı subayıdır. Aynı şekilde Talat Aydemir'in ikinci darbe girişiminden hemen önce, hükümetin elli kadar tankçı subayı kazağa çekmesi de anlamlıdır.⁴⁴

Piyade

Ülke topraklarının bütününe yayılan garnizonlarıyla "savaşların ası" piyade büyük bir farkla Türk Kara Kuvvetleri'nin temelini oluşturur; itibarı ise kuşkusuz kendisi de bir piyade olan Mustafa Kemal'den ileri gelmektedir. Bununla birlikte, piyade sınıfı başta şark bölgelerinde olmak üzere, kısmen daha zorlu çalışma koşulları yüzünden, günümüzde çoğunlukla topçu sınıfını ve zırhlı birlikleri tercih eden harp okulu öğrencilerine pek de çekici gelmez. Vakitlerini obüs ya da tanklarıyla geçiren topçu veya tankçı subaylara oranla, askerleriyle daha yakın bir ilişkide olan piyade subayları büyük olasılıkla birliğin fizik ve moral durumuyla olduğu kadar, ülkenin sorunlarıyla da daha fazla iç içedir.⁴⁵ Bu deneyim sayesinde, mütevazı çevrelerin yaşam koşullarına ilişkin daha "keskin" bir bilince sahip olabilirler; bu bilinç de reformcu olduğu kadar paternalist de olan bir söyleme dönüşebilir. Sözgelimi Milli Birlik Komitesi'nin dağılmasından sonra Kadri Kaplan ve Mucip Ataklı 60'lı ve 70'li yıllarda kampüslerde çok etkili bir sol örgüt olan Türk Solu'na katılırlar.⁴⁶

Sonuç olarak bu organizasyonel değişkenlerden ne sonuç çıkarılmalıdır? Farklı askeri hizmet ve sınıflar gerçekten siyasi bir yan anlam ta-

şırmakta mıdır? Kuşkusuz bütünüyle organizasyonel olan bu evrensel ayrışmalar, ortaya çıkan çeşitli askeri-düşünsel/siyasal gruplaşmalarda önemli rol oynamıştır, ancak siyasi tutumların farklı hizmet ve sınıflara bağlı olmayla ilişkili olduğu varsayımı genellikle abartılmıştır. Örneğin 1960 darbesi sırasında topçu sınıfıyla zırhlı birliklerin oynadığı temel siyasi rolün altını çizen Bernard Vernier şu sonuca ulaşır:

Altı yıldan beri Türkiye'nin siyasi yaşamına damgasını vuran ve subay kadrosunun büyük pay sahibi olduğu olaylar, üstlenilen rolün ordu mensuplarının (kimi zaman olabildiği gibi) toplumsal kökenine göre değil, kuşaklara ve sınıflara göre farklılık gösterdiğini kanıtlamaktadır. Türkiye'de, bir sınıfın ötekine göre daha aristokratik ya da muhafazakâr olduğu söylenebilir. Her sınıfın ruhu, subaylarının mesleklerini icra ettikleri koşullara bağlıdır temelinde.⁴⁷

Öte yandan, farklı hizmet ve sınıflara bağlı bulunmanın düşünsel/kognitif veya siyasi boyuttaki olası etkisini göz önünde bulundurmak, bu tür hizmetsel ayrışmaların ordu içinde açığa çıkan farklı siyasi eğilimler üzerinde belirleyici bir önem taşıdığı anlamına gelmez; çünkü subayların bireysel siyasi tutumlarında etkili olan ve dolayısıyla analiz edilmeye değer başka organizasyonel ayrışmalar da bulunmaktadır.

Subay-üst subay/General

Kimi zaman düşünce farklılıklarının kökeninde kuşak çatışmalarından kaynaklanan bazı hiyerarşik ayrışmalar bulunur.⁴⁸ Sözelimi, Osmanlı İmparatorluğu döneminde, Alman askeri eğitimcilerinden modern askeri bilgi ve Avrupa entelektüel kültürünü alan Jön Türkler kendilerinden yaşça büyük ve askeri olgular konusunda daha pratiğe dayalı bir dene-yime sahip alaylı subaylarla ters düşmüşlerdir. Ayrıca 22 Mayıs 1960'ta DP hükümetine karşı harp okulu öğrencilerinin düzenlediği sessiz yürüyüşü saymasak bile, 1960 darbesi temelde genç sayılabilecek yaştaki subay ve üstsubaylar tarafından gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla, 27 Mayıs müdahalesi, başka bir kuşaktan olmalarının yanı sıra başka bir kültüre, farklı kay-

gılara ve değerlere sahip⁴⁹ alt rütbeli subayların arkaik, yetersiz, hatta muhafazakâr olarak değerlendirdikleri bir komuta kademesine karşı gerçekleştirdikleri bir harekettir. Milli Birlik Komitesi'ndeki rütbe dağılımı bunu bütün açıklığıyla ortaya koyar: Beş general, sekiz albay, yedi yarbay, on iki binbaşı ve altı yüzbaşı.⁵⁰ Bütün bunların dışında, 1961 ve 1963'teki iki darbe girişiminin sorumlusu Talat Aydemir de bir albaydır.

[...] 1960-1980 olayları ilk gözlemde siyasi tutumların rütbelere göre farklılaştığını doğrular: Köktenci iç baskı her şeyden önce alt ve üst rütbeli subaylardan gelmiş, onların kaygı ve istekleri üç ordu komutanı tarafından üstlenilmiş ve kısa süre içinde de Genelkurmay Başkanı ve cumhurbaşkanı tarafından çarpıtılmıştır. Hatta şu da söylenebilir; o süreç boyunca, alt rütbeli subayların askeri bir ihtilalin başını çekeceği korkusu komuta merciinin siyasi tutumunda belirleyici bir unsur oluşturmuştur.⁵¹

Günümüzde, genç subayların (teğmen ya da yüzbaşı) “eski ekolden” üstlerini tanımlarken kullandıkları “dinozor” sözcüğü⁵² Türk ordusunda bugün dahi görülen bu kuşak çatışmasına işaret eder. Öte yandan aktivist-reformcu/genç subay ya da muhafazakâr/general denklemi, çağdaş Türk siyasi-askeri tarihinde defalarca görüldüğü üzere, birçok generalin köktenci reformcu hareketlere katılımı göz önünde bulundurulduğunda ancak bir dereceye kadar geçerlidir. Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler ile Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur'un çevresinde toplanan ve sol eğilimli oldukları iddia edilen pek çok generalin varlığı –örneğin Celil Gürkan, Şükrü Köseoglu, Vedii Bilget, Ömer Çoker ya da Mehmet Tuğcu– bu bağlamda anlamlıdır.

Sınıf subayı/Kurmay subay

Harp Akademisi mezunu olan kurmay subaylarla yalnızca harp okulu mezunu olan sınıf subayları arasındaki ayrım da dikkate değerdir. Bu iki kadro için farklı atama ve yükselme şekilleri mevcuttur: Kurmay subaylar generalliğe yükselebilirken, sınıf subayları albay rütbesini aşamaz; dolayısıyla çok daha iyi bir askeri eğitim almış olan kurmay subaylar Türk

ordusunun entelijansiyasına denk düşer ve ordunun en saygın mevkilerine getirilir, bir anlamda askeri aygıtın ayrıcalıklı kesimini oluştururlar.

Kurmay subaylar ile sınıf subaylarına yönelik bu yapısal mekanizma pratikte ciddi bir sorun teşkil eder. Sözelimi biri kurmay diğeri sınıf subayı olan iki eşit rütbeli subay aslında eşitsiz durumdadır; sınıf subayı olmak mesleki ilerleme anlamında kurmay subayı olmaya oranla çok daha elverişlidir. Böylesi bir durumun yarattığı rahatsızlık kolaylıkla anlaşılabilir. O halde, bu mesleki kariyer ayrışmasının sınıf subaylarında belli bir köktencilğe sebep olması ya da reformcu bir söyleme dönüşebilecek bir yoksunluk duygusu yaratması pekâlâ mümkündür.⁵³ 1960'ta, Milli Birlik Komitesi'nin harp akademisi mezunu olmayan beş üyesi on dört "köktençi" arasında yer almıştır.⁵⁴ Bununla birlikte, bu türden bir analiz ihtiyatlı olmayı gerektirir, çünkü kurmay olmak ille de muhafazakâr siyasi düşüncelere sahip olmak anlamına gelmez. Sözelimi imzacılarına reformcu bir program uygulamak üzere siyasi yaşama müdahale etme yükümlülüğü getiren, 1962 tarihli Balmumcu/İstanbul protokolünün altında birçok kurmay subayın da ismi vardır.⁵⁵

Farklı deneyimlerden kaynaklanan ayrışmalar bir iç ya da dış çatışmaya katılım söz konusu olduğunda aynı şekilde belirleyici olabilir.⁵⁶ Örneğin PKK ayrılıkçı hareketine karşı mücadeleye doğrudan katılmış olan subayların Kürt sorunu ve ulusal bütünlük konularına daha duyarlı olduklarını gözlemledik. Görüştüğümüz kişiler çoğunlukla, bölgeyi etkisi altına alan sosyoekonomik sorunların büyüklüğüne yerinde tanık olduklarından, askeri önlemlerin tek başına "bölücü" girişimleri sona erdirmeyeceğini kabul etmekte, hatta kimi zaman bölgedeki genel sistemin eksikliklerini kuvvet kullanarak gidermek gibi ağır bir yükü sırtlarına yüklediğinden ötürü devlete çatmaktadır. Bunun yanı sıra, Kürt kökenli yurttaşların kültürel ve etnik haklarının tanınması konusunda çekinceleri olduğunu da dile getirmektedirler.

FRANSIZ ASKERİ HEYETLERİ, PRUSYA MODELİ, ASKERİ AYGITIN

AMERİKANLAŞMASI: ASKERLERİN SİYASİ TUTUMLARINDA YABANCI ETKİSİ

Referans alınan askeri modellerin değişiminin de askerlerin düşünce tarzı ve maneviyatında dönüşümler yaratabileceğini anımsatmakta

yarar vardır.⁵⁷ Bu dönüşümlerde dış askeri etkilere rastlamak olasıdır. Bunlar bazen davranışların, tutumların ya da benimsenen değerlerin değişmesine, bazen de tehdit algılamalarını değiştirerek kısa sürede siyasal bir anlam kazanabilecek kurumsal reflekslerin dönüşümüne neden olur. Daha önce de görüldüğü üzere, Osmanlı İmparatorluğu döneminde ordu Jön Türk hareketine katıldıkça hareket de belirgin bir köktencilığe yönelmiş ve merkezîyetçi otoriter bir ruh kazanmaya başlamıştı. Dolayısıyla Prusyalı eğitimcilerce eğitilmiş genç Osmanlı subaylarına ne özel girişim ilkesi, ne de ademi merkezîyetçilik çekici geliyordu. Burada yapılmaya çalışılan şey Jön Türklerin köktencilliğini Prusya etkisine bağlamak olmamakla birlikte, Prusya modelinin Jön Türklerin “merkezîyetçi” ve “otoriter” yönelimlerinde kısmen de olsa dikkate değer bir rol oynadığını belirtmek gerekir. Osmanlı ordusu üzerindeki bu yabancı askeri etki bir yandan da yeni bir şey değildi, çünkü Alman subaylarından önce, padişahın yabancı heyetler yardımıyla orduyu ıslah etme çabaları doğrultusunda bu iş için ilk olarak Fransız subaylar görevlendirilmişti.

Fransız tarzı

I. Mahmud'un saltanatından sonra (1730-1754), Osmanlı ordusunu ıslah etmekle görevli ilk yabancı olan Bonneval kontunun⁵⁸ gelişiyle başlayan Fransa'yla işbirliği süreci yeniçerilerin ortadan kaldırılması ve Asakir-i Mansure-i Muhammediye'nin kurulmasının ardından daha da gelişti. Sırasıyla, II. Mahmud (1808-1839), Abdülmecid (1839-1861) ve Abdülaziz (1861-1876) Fransız eğitimciler getirdiler. Bu eğitimciler Osmanlı ordusunun ıslahı ve eğitimi görevlerini üstleneceklerdi. Alman etkisi o dönemde hemen hemen yok gibiydi. Prusyalı subaylar daha henüz Osmanlı birliklerini eğitmemekteydiler.

Buna karşın, Fransa'nın ilişkileri bir ölçüde kısmasına müteakip, gelen heyetlerin ardı kesildi, padişahın çağrıları yanıtsız kaldı. Reformlara acil olarak devam etme zorunluluğu karşısında Fransızların bu ilgisizliği ilk Alman eğitimcilerin 1882-1883 tarihlerinde imparatorluğa gelmesine yol açtı. Bu durumda, Fransız subaylar sadece Osmanlı jandarma teşkilatını yapılandırmakla görevlendirildi; yapılan çalışmalar beşer kişilik kolların

oluşturulması ve tüm önemli kasabalarda karakolların kurulmasıydı; ancak bu durum asıl 1908 yılındaki Jön Türk ihtilaliyle değişti. Alman yanlısı Jön Türkler başlangıçta, Alman olmayan tüm heyetleri dağıtmak isterlerse de diplomatik baskılar sonucunda fikirlerinden vazgeçtiler; bununla birlikte Fransız eğitmenlerin gücü ve etkisini büyük ölçüde azalttılar. Her türlü hareket özgürlüğünden yoksun Fransız eğitmenlerin ciddi reformlar gerçekleştirmesi artık olanaksızdı.

Prusya ekolü

Abdülhamid döneminden itibaren (1876-1909) Alman modelinin açıkça yeğ tutulması olgusu 1908'den sonra Jön Türk iktidarı sırasında doruk noktasına ulaştı. 1882'de, Alman Genelkurmay Başkanı Helmuth von Moltke, en iyi subaylarından oluşan Albay Koehler komutasındaki bir ekibin Osmanlı ordusunu yeniden yapılandırmak üzere İstanbul'a gelmesini kabul etti. Sultan Abdülhamid ise Koehler'i özel danışmanı olarak görevlendirdi ve general rütbesiyle onurlandırdı.⁵⁹ Almanya Osmanlı ordusunun eski askeri donanımını modernleştirirken, Alman genelkurmayının itibarı Krupp topları ve Mauser tüfeklerinin performansı ile daha da arttı. Kurallara ve üstlere mutlak itaat artık en önemli zorunluluk olup cesaret, inisiyatif ve gözü peklik gibi geleneksel savaş erdemleri kütünden bile üstün duruma getirilen bir parolaydı; dolayısıyla *Offizier Korps*'un Osmanlı ordusu üstündeki etkisi büyüyerek katlandı. 1883'te Albay Koehler'in ölümü üzerine yerine geçen Yarbay von der Goltz, Osmanlı ordusunda general rütbesine yükseltildikten sonra askeri okullar müfettişi, ardından da Genelkurmay genel sekreteri oldu ve yeni silahların kullanımının öğrenilmesini kolaylaştırmak için örnek tugaylar kurdu. Bunlar sonradan başta topçuluk olmak üzere uzmanlık gerektiren alanlarda gerçek birer sınıf okuluna dönüştüler. 1886 yılında da yeni bir askerlik ve ordu teşkilatlanması kanununun hazırlanmasına katkıda bulunan Von der Goltz, 1913'te, Balkan savaşlarında yaşanan yenilgilerden sonra II. Wilhelm'in gözünden düşünce görevden alınarak yerine General Liman von Sanders getirildi. Onun idaresi ve denetimi altında da Osmanlı ordusunu yeniden yapılandıran askeri reformlar devam etti ve Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüne dek sürdü.

Bütün bu süreçte Alman genelkurmayının Osmanlı ordusu üstündeki etkisi o denli büyüdü ki Almanlar orduya bütünüyle el koymuş gibiydi; 1918'de Osmanlı ordusunda görev yapan Alman subayların sayısı 800, er ve erbaşların sayısı ise 18.200'dü.⁶⁰

Almanların askeriyedeki etkisi cumhuriyet döneminde yoğunluğunu yavaş yavaş yitirse ve ardından Türkiye'nin NATO'ya girmesiyle bütünüyle ortadan kalksa da, Prusya ekolü arkasında bugün de fark edilebilen izler bırakmıştır. Elbette Türk subayları Prusya tarzı nişanları, monoklleri ve Kaiser tarzı bıyıkları terk etmişlerdir. 1903 model Mauser piyade tüfekleri ve geçiş törenlerindeki kaz adımları da bugün geçmişte kalmıştır. Yine de ordu içinde hâlâ Prusya ekolünden kalma bilinçaltı düşünce ve hareket tarzları gözlemlenebilmektedir. Görüştüğümüz subaylardan biri "NATO'ya girdiğimizden beri artan Amerikan etkisine karşın, kurallara sonsuz bağlılığı ön plana çıkaran eski Prusya geleneği hâlâ sürmektedir" sözleriyle bu saptamayı yapmaktadır:⁶¹

Gerçekten de pek çok Avrupa ülkesinin zamanında öykündüğü ve fiilen uyguladığı bu askeri model, disiplinin neredeyse mekanik olarak kavranmasına dayanır. Bu kavrayış talimnamelere özel bir anlam atfeder, çünkü kurallar her ordu mensubunun düşünce ve hareket tarzlarını sıkı sıkıya belirleyerek, onun devasa düzenli bir çarkın kusursuzca işleyen bir parçası olmasını sağlar. Sözelimi bugün de hâlâ Eğitim ve Doktrin Komutanlığı tarafından kaleme alınıp yayımlanan talimnameler, yönergeler kışla yaşamının ayrılmaz bir parçasıdır. Askeri hiyerarşi bu kuralların uygulamasını sağlamak, izlemek ve kontrol etmek için düzenli, çok gelişmiş ve korkulan bir denetleme sistemi kurmuştur. Kılık kıyafetlerdeki, malzemelerdeki en ufak ayrıntı Genelkurmay/EDOK denetmenlerinin gözünden kaçmaz. Her şey tek biçimli ve yürürlükteki yönergeye uygun olmalıdır: Bakalit elektrik anahtarları üzerindeki "Lüzumsuz ise söndür. Komutan" yazılı siyah bantlar doğru yapılandırılmış mıdır? Yönergeler duvarlara simetrik ve görünür biçimde asılmış mıdır? Koşullardaki ranzalar hizalı mıdır? Malzeme dolapları yönergede belirtildiği şekliyle düzenlenmiş midir? Bütün bu konularda en zorlu denetmeni tatmin edebilen, yönergeleri su gibi ezbere bilene subaya ise "mükemmel subay" denecektir.

Her ne kadar bir savunma organizasyonunda böylesi bir yapı normal ve gerekli olsa da, yönerge ve talimnamelere aşırı bir vurgu yapan bu katı sistem Türkiye örneğinde inisiyatif alamayan bir subay profili yaratır. Gözlemlerimize göre⁶² Türk subayı sert disiplin kuralları ve askeri yönergeler sonucunda bir ölçüde inisiyatiftan yoksun olduğundan, kimi durumlar karşısında belli koşullar altında hızlı karar verememekte ve zaman zaman sorumluluğu astlarına bırakmayı tercih etmektedir. Çeşitli yönerge ve direktiflerle eli kolu bağlı bulunduğu için tek başına hareket edip düşünemez gibidir. Her düzeyde, üstlendiği rol, aldığı emirlerin mekanik biçimde uygulamaya konmasından ibarettir. Kışladaki yaşantının bütününe belirleyen yönergeler onda bir sorumluluk korkusu yaratır, bu da inisiyatif almaktan çekinmesine yol açar ve imgelemine geliştirmesine engel olur.

Bu durum subayın en ufak olayda üstlerine izahat vermesine ve dolayısıyla piramit hiyerarşik yapıdaki dikey bilgi dolaşımının gereksiz şekilde şişmesiyle sonuçlanır. Sözelimi, Ankara'da Jandarma Okulu'ndaki bir nöbet sırasında, bir yarbayın gece geç vakit kurmay başkanını arayıp hiçbir şekilde gece aydınlatması gerektirmeyen bir binanın dış aydınlatmasını kesmenin uygun olup olmayacağını sorması bizi çok şaşırtmıştır. Bu açıdan, askerlerin sık sık anlattığı bir anekdot da oldukça anlamlıdır: Bir komutan kışladaki yenice boyanmış bir bahçe bankının başına sabah akşam bir nöbetçi dikip üstüne oturulmasını engeller, ardından da bu bank astlar tarafından hazırlanan, kışla nöbet yerleri listesine devamlı şekilde eklenir. Bu örnekler aslında sadece 19. yüzyılın Prusya geleneğinin *nicht raisonnieren*'inin yansımalarıdır; ayrıca yönergeye bağlı katı disiplin anlayışının aşırı biçimde öne çıkarılmasıyla kısa sürede gelişebilecek inisiyatif yoksunluğuna da işaret ederler. Her şey yönergeyle, talimnameyle belirlendiğinde ve çoğunluğa belli rutin gündelik refleksler hâkim olduğunda, entelektüel çalışma ters bir önyargıyla karşılaşılır. Bu yüzden, kişisel düşünce ve eleştirel akıl kimi zaman hemencecik itaatsizlikle bir tutulur. Oysa mekanik refleksler edinmek savaş alanında bir operasyonun başarıya ulaşmasında yeterli olmayabilir. Tören yürüyüşünde kusursuz, poligonun katı kurallarına alışkın, Prusya tarzı subayımız muharebe alanı-

nın ani değişkenlikleri karşısında yetersiz kalabilir. Tekrar tekrar antrenmanla kazanılan kusursuz otomatiklik savaş alanında ancak belli durumlarda işe yarar. Dolayısıyla, ateş altında askerler her zaman belli bir doğaçlamaya, bazen de özerkliğe ihtiyaç duyarlar. Silahların artan ateş gücü, kesinliği, menzilleri ve doldurulma hızları gibi silah sistemlerindeki süregelen teknik gelişmeler ve bunun sonucu olarak askeri taktiklerin yavaşık düzenin ortadan kalkması, birliklerin savaş alanında dağılıp etrafa yayılması yönünde değişmesi de daha eğitimli, daha özerk askerler yaratılmasını zorunlu kılar. İşte bu noktada, yönerge ve talimnamelere sıkı sıkıya bağlılığı gerektiren katı, mekanik sistemle muharebe alanlarının önceden kestirilemez değişkenliği birbirine ters düşer. Mekanik refleksler ve hareket tarzları barış zamanında haklı gösterilebilirse de, çatışma esnasında pek aranan bir özellik değildir. Örneğin 90'lı yıllarda PKK'ya karşı operasyonlara doğrudan katılmış subayların çoğu, haklı olarak bu katı, yönergeye bağlı mekanik sistemin işlevsizliğinden söz eder.

Astlara hiçbir özerk hareket olanağı tanımayan böylesi bir disiplin anlayışı yönerge ve talimnamelere canı gönülden bir katılım da sağlamaz.⁶³ Genel olarak biçimsel ve pasif kalır. Bu son derece katı disiplin aynı zamanda şiddetli azar ve aşığılamaları da içerir. O kadar ki, alt rütbeli subayların üstleri tarafından herkesin önünde şiddetli biçimde azarlanması sık rastlanan bir durumdur. Bu satırların yazarı da topçu okulundaki bölük komutanının tabur komutanı tarafından bütün taburun önünde bu şekilde azarlandığına tanık olmuştur. Pek çok subay, rütbeler arası ilişkileri biçimlendiren, kimi zaman aşığılayıcı bir boyuta varan bu sertlikten şikâyet eder ama genel olarak üstün lehine yorumlanabilecek hukuki çerçeve sebebiyle ve tüm meslek yaşamını tehlikeye sokabilecek cezalandırılma korkusuyla “kadere” boyun eğer.⁶⁴ Kendisinden istenen otomatikliğe karşı koymaksızın razı olur, her türlü hareket tarzını yönergede belirtilen emirlere göre belirler ve inisiyatif almaktan kaçınır. Türkiye örneğinde emir kültürünün ve yönergeye duyulan kutsal bağlılığın sonuçları, çoğunluk için işte böyle bir yapı gösterir.

Türk ordusunda Prusya ekolünün bir başka özelliğine, şekilperestliğe ya da “etikete” –“askerlik mesleğinin belli ritüellere bağlanması” eğili-

mi ve “disiplinin dış göstergelerine yüksek bir değer kazandırma” çabasına—⁶⁵ verilen öneme de rastlanır. Dolayısıyla mesleki anlamda yüksek bir askeri yetkinlik seviyesi tek başına yeterli olmaz. Bir topçu yüzbaşısı da bunu anımsatmaktadır:

Her subayın kışla içinde veya dışında üniforma ve selam alıp verme kurallarına dikkat etmesi son derece önemlidir. Bu kuralların herhangi bir şekilde çiğnenmesi subayın şerefine sürülecek büyük bir lekedir.⁶⁶

Amerikan modeli

Türk ordusu üzerinde 1947’den başlayarak önce Marshall Planı, ardından NATO çerçevesinde etkisini artırarak devam edecek olan Amerikan modeli işte bu Prusya temeli üzerine oturur. 11 Mart 1947’de Başkan Truman, Amerikan Kongresi üyelerine “ABD’nin görevi silahlı azınlıklar ya da dışarıdan gelen baskılar tarafından köleleştirilme tehdidi altındaki özgür halklara destek olmaktır” sözleriyle sesleniyordu.⁶⁷ Başkan bu desteğin ekonomik, mali ve askeri olması gerektiğini söyledikten sonra, Yunanistan’a 240 milyon dolarlık, Türkiye’ye de 140 milyon dolarlık bir askeri yardımı Kongre’nin onayına sundu. Daha önce de ABD’nin Türkiye’ye özel bir ilgi beslediğini gösteren birtakım göstergeler bulunuyordu; 5 Mart 1945’te Amerikalılar İstanbul’a o zamanın en önemli savaş gemilerinden Missouri’yi göndermişlerdi.

Türkler özgürlüğün ve demokrasinin, hatta Amerikan güvenliğinin savunucuları olarak değerlendirilmektedir; Moskova Konferansı öncesinde bazı kaygıları bulunan Ankara’daki siyaset adamları ve basın da büyük bir heyecan ve gayret içinde, en iyi koşullar altında her türlü Amerikan yardımından yararlanabilme fırsatını değerlendirmeye karar vermiştir.⁶⁸

Teçhizat ve organizasyon açısından 1920’de Kurtuluş Savaşı’nı yürütmüş olan orduyla 1949’daki arasında aslında pek fark yoktu. İkinci

Dünya Savaşı sırasında müttefiklerin ve Sovyet Rusya'nın askeri yardımlarına karşın bu durum pek değişmemişti. Teçhizatın eklektik, işlevsel olmayan çeşitliliği o düzeydeydi ki, Kara Kuvvetleri bir teçhizat müzesini andırıyordu. Hava ve Deniz Kuvvetleri'nin elinde de farklı menşeli, işlevsel bir bütünlükten yoksun, ihtiyaçlara yanıt vermeyen teçhizat ve malzemeler bulunuyordu. Terfi sistemi ise beceriyi ve hak etmeyi değil kıdemi gözetiyordu. Bu da yüksek komuta heyetinin modern askeri bilgilerden yoksun, eski yöntemlere bağlı generallerin tekelinde olmasına yol açmıştı. Dolayısıyla, Amerikan askeri stratejisince belirlenen görev ve sorumluluklarını yerine getirebilmesi için Türk askeri aygıtının yeniden yapılandırılması ve modernleştirilmesi acil bir gereklilik olarak ortaya çıkmıştı. İşte ABD bu işe soyundu.

O dönemdeki Amerikan askeri stratejisi üç temel maddede toplanabilir: Tarihi referans olarak Prusya askeri modelinden vazgeçilmesi ve Türk askeri aygıtının örgütlenme, teçhizat ve eğitim programları bakımından Amerikanlaştırılması; Türk silah pazarında tekel konumuna gelinmesi ve olası bir Sovyet saldırısına karşı bir Türk-Amerikan savunma öğretisinin geliştirilmesi.

Kısa süre içinde üniformadan silahlara (İkinci Dünya Savaşı'nın üretim fazlası Sherman tankları, M1 piyade tüfekleri ve Thompson makinelî tabancaları), kışla mutfağından eğitim programlarına her şey değişti, Amerikanlaştı. 1947'de Ankara Bahçelievler'de bir Amerikan askeri yardım komisyonu kuruldu: Joint American Military Mission for Aid to Turkey. Bu komisyonun adı daha sonra, 1958'de JUSMMAT (Joint United States Military Mission Aid to Turkey)⁶⁹ olarak değişecekti. Amerikan Lojistik Destek Komutanlığı (TUSLOG, The United States Logistics Group) idaresindeki toplam 55 Amerikan askeri üssü⁷⁰ stratejik biçimde ulusal topraklara dağıldı. Böylelikle Türkiye bir nevi Sovyetler Birliği'ni gözetleme merkezine dönüştü.⁷¹ 1946-2000 yılları arasında, Türkiye'nin ABD'den aldığı askeri yardımlar bazı Latin Amerika ve OECD ülkelerinininkilerle karşılaştırıldığında, Washington'ın savunma politikalarında Türkiye'nin yeri ve önemi bütün açıklığıyla ortaya çıkar (bkz. Tablo 31).

Tablo 31. ABD'nin bazı Latin Amerika ve OECD ülkelerine yaptığı askeri yardımlar (1946-2000, milyon dolar)

Ülke	Bağış (a)	Kredi (b)	Üretim fazlası (c)	Askeri eğitim programı (d)	Toplam
Almanya	922,5	0,0	0,7	16,2	939,4
Arjantin	76,6	177,6	4,4	17,7	276,3
Brezilya	275,6	272	83,1	18,8	649,5
Kolombiya	310,2	159,7	18,1	36	524
Şili	113,5	65,5	24,1	20,3	223,4
Yunanistan	2.323,1	6.274,0	450,9	60,3	9.108,3
Fransa	4.070,3	80,3	289,8	108	4.548,4
İspanya	881,5	2.415,1	83,1	69,3	3.449
Japonya	985,2	34,8	175	44,7	1.239,7
Meksika	7,7	4,3	0,1	11,9	24,0
Peru	129,5	131,6	20,3	28,1	309,5
Portekiz	1.310,6	414,1	24	54,3	1.803,3
İngiltere	1.012,9	0,0	73,0	21,6	1.107,5
Türkiye	6.555,3	5.635	869,0	162,3	13.221,6

Kaynak: USAID ve DSCA verilerinden hareketle gerçekleştirilmiş kişisel tablo.

USAID (The United States Agency for International Development), *US Overseas Loans & Grants Online* (Greenbook online), country data. İnternet üstünden şu adresten ulaşılabilir:

http://quesdb.cdie.org/cgi-bin/broker.exe?_program=gbkprogs.ctypage_1.sas&_service=rrbsas.

DSCA (Defense Security Cooperation Agency), *Facts Book 2002: Foreign Military Sales, Foreign Military Construction Sales and Military Assistance Facts*. İnternet üstünden şu adresten ulaşılabilir:

http://www.dsca.osd.mil/programs/Comptroller/2001_FACTS/default.htm

- Grants aid: MAP dahilinde (Military Assistance Program) askeri malzeme ve hizmet bağışı.
- FMF (Foreign Military Financing Program) Ex-İmbank kredileri: Foreign Military Sales (FMS) çerçevesinde Savunma Departmanı'yla Export-Import Bank'ın Amerikan askeri teçhizatı alımı için verdiği krediler.
- MAP (Military Excess Defense Articles Program): Amerikan askeri üretim fazlası teçhizat bağışı (değerleri maliyetlerinin üçte biri olarak hesaplanır).
- IMET (International Military Education & Training Program): çeşitli eğitim ve staj programları çerçevesinde yabancı askerlerin formasyonuna ayrılmış tutar.

Tablodaki bu rakamsal farklılıklar ülkelerin askeri ihtiyaçlarını kendi kendilerine karşılama kapasitelerine (örneğin Meksika'yla Arjantin'in durumu budur) veya Pentagon'un yardım alan ülkelerle ilgili tehdit algılamalarına bağlıdır. Sözelimi, Latin Amerika ülkelerinde iç güvenliğe ve karşı devrimci mücadeleye verilen önem, daha hafif silahların satışına ve

ya bağışlanmasına neden olmuştur. Buna karşılık doğrudan Sovyet tehdidi altındaki Türkiye'ye daha ağır teçhizat ve silah yardımı yapılmıştır. Şu halde Türkiye toplam 13,2 milyar dolarlık Amerikan askeri yardımıyla, 1946-2000 yılları arasında en yüksek miktarda yardım alan on beş ülkeden biridir ve Güney Kore'den sonra beşinci sıradadır.

Tablo 32. En yüksek miktarda Amerikan askeri yardımı alan 15 ülke (1946-2000)
(milyon dolar)

N°	Ülke	Bağış	Kredi	Üretim Askeri eğitim		Toplam
				fazlası	programı	
1	İsrail	37.594,9	11.212,5	0,0	0,0	48.807,4
2	Mısır	21.703,5	4.550,0	0,0	30,2	26.283,7
3	Vietnam (Güney)	15.044,3	0,0	1.100,6	302,1	16.447,1
4	Kore (Güney)	11.794	2.348,6	940,2	175,6	15.258,4
5	Türkiye	6.555,3	5.635,0	869	162,3	13.221,6
6	Yunanistan	2.323,1	6.274,0	450,9	60,3	9.108,3
7	Fransa	4.070,3	80,3	289,8	108	4.548,4
8	Tayvan	2.767,9	551,2	948,5	103,2	4.370,8
9	İspanya	881,5	2.415,1	83,1	69,3	3.449,0
10	Pakistan	1.143,7	1.859,4	26,8	32,5	3.062,4
11	İtalya	2.283,8	0,3	214,7	46,6	2.545,4
12	Filipinler	1.629,5	373,5	98,5	71,4	2.172,9
13	Ürdün	1.157,3	908,8	48,8	39,5	2.154,4
14	Portekiz	1.310,6	414,1	24	54,3	1.803,3
15	Laos	1.466,1	0,0	101,4	42,8	1.610,3

Kaynak: Age.

1946-2000 döneminde Amerika'nın Türkiye'ye yaptığı askeri yardımların gelişimine bakıldığında, 1972'den itibaren silah alımı için verilen kredilerin –Körfez Savaşı bağlamında, 1987-1992 dönemi hariç olmak üzere– kısmen bağışların yerini aldığı görülür. Kredilerle bağışların oranı yavaş yavaş tersine döner: 1946-1971 döneminde, hiç kredi (FMF) verilmemişken, bağışlar (*Grants aid*) 3,1 milyara çıkmaktadır. 1972-2000 dönemine gelindiğinde ise, silah alımı için verilen krediler 5,6 milyar doları bulurken bağışlar ancak 3,4 milyar dolarda kalır (bkz. Tablo 33).

Tablo 33. Amerikan askeri yardımının gelişimi (milyon \$)

Yıllar	FMF	Grants aid	MAP	IMET	Toplam
1946-1948	0	68,8	0	0	68,8
1949	0	83,5	0	0	83,5
1950	0	109,6	0	0	110,3
1951	0	149,6	19,6	0,8	170
1952	0	186,5	1,3	1,6	189,4
1953	0	154,6	7,1	5	166,7
1954	0	333,3	2,2	5,4	340,8
1955	0	13,9	2,3	6,2	22,4
1956	0	183,7	1,6	4,2	189,5
1957	0	83,6	1,4	6,1	91,1
1958	0	144,8	4,6	5,3	154,6
1959	0	187,9	14,6	7,5	210
1960	0	115,8	13	7,9	136,7
1961	0	134	9,7	7,9	151,6
1962	0	167,1	8,4	12,4	187,9
1963	0	170	11,4	1,1	182,5
1964	0	107,8	8	5,6	121,3
1965	0	91,5	51	4,3	146,7
1966	0	107,5	36,2	5,5	149,3
1967	0	142,6	40,9	4,2	187,6
1968	0	88,8	79,2	4,3	172,3
1969	0	95,8	80,4	3	179,2
1970	0	90,6	88,4	3,2	182,2
1971	0	103,6	107,7	2,7	214
1946-1971	0	3.114,9	589	104,2	3.808,1
1972	15	99,6	105,6	2,1	222,3
1973	20	91,9	128,2	1,7	241,8
1974	75	76,7	38,4	2,6	192,6
1975	75	22,9	7,7	0,4	106
1976	125	0	0	0	125
1977	125	0	0	0	125
1978	175	0,4	0	0	175,4
1979	175	5	0	0,3	180,3
1980	202,8	4	0	1,4	208,2
1981	250	1,1	0	1,7	252,8
1982	343	57	0	3	403
1983	290	110	0	2,8	402,8
1984	585	130	0	3,3	718,3
1985	485	215	0	3,6	703,6
1986	409,5	205,8	0	3,2	618,4

1987	177,9	312,1	0	3,5	493,5
1988	178	312	0	3,3	493,3
1989	90	410,1	0	3,4	503,4
1990	85,6	412,2	0	3,4	501,2
1991	50	500	0	3,7	553,7
1992	25	475	0	3,6	503,6
1993	450	0	0	3,1	453,1
1994	405	0	0	1	406
1995	328,1	0	0	1,1	329,2
1996	320	0	0	1,1	321,1
1997	175	0	0	1,5	176,5
1998	0	0	0	0	0
1999	0	0	0	1,5	1,5
2000	0	0	0	1,6	1,6
1972-2000	5.634,9	3.440,8	279,9	57,9	9.413,5
1946-2000	5.634,9	6.555,7	868,9	162,1	13.221,6

Kaynak: Açe.

Türkiye'nin askeri teçhizat konusundaki bu bağımlılığı ancak 1974'te Kıbrıs Barış Harekâtı esnasında acı bir şekilde hissedilir. Çıkartma sırasında kendi askeri teçhizatının kullanılmasına karşı çıkan ve Amerikan askeri yardımlarının, Kongre'de oylanan yasa uyarınca "ABD başkanının onayı olmaksızın amaçları dışında kullanılmaması"⁷² gerektiğini ileri süren ABD, Türkiye'ye askeri ambargo koyar. Bu gelişmeler Türk askeri çevrelerinde Amerika'dan bağımsız olma isteği uyandırır. 80'li yıllarda TAİ, NUROL gibi kuruluşlar eşliğinde "ulusal" bir silah sanayiinin kurulmasıyla bu alanda önemli adımlar atılır. Ancak bu sanayi de bir anlamda ABD'ye bağımlıdır; zira söz konusu olan, lisans anlaşmaları çerçevesinde teknoloji transferidir.

Genel olarak NATO çerçevesinde ve Sovyetler'den doğru ortak tehdit algılamaları etrafında askeri yardımlar aracılığıyla şekillenen Türk-Amerikan askeri ilişkileri, 70'li yıllardaki "anarşi" karşıtı mücadele sırasında, özellikle de 90'lı yıllarda Kürt ayrılıkçı hareketinin ülkenin güneydoğusunda gitgide daha tehlikeli bir hal almasıyla farklı bir yöne seyreder. Birçok Türk subayı ABD'deki askeri okullara gönderilip kontrgerilla ve karşı devrimci mücadele yöntemlerine dair eğitim alır. Öte yandan, ABD'de yapılan bu stajların yeni bir şey olmadığını söylemek gerekir: 50'li ve 60'lı yıllarda

ordunun modernleştirilmesi çerçevesinde Türkiye'ye verilen yeni askeri teçhizatların kullanımını öğrenmek üzere pek çok subay farklı eğitimlerden geçmiştir. Ama bu kez verilen eğitimlerin içeriği değişmiştir, artık Fort Benning'deki (Georgia) ya da Fort Leavenworth'taki (Kansas) piyade veya kurmay sınıfı derslerinin yerini kontrgerilla teknikleri, karşı devrimci mücadele dersleri almıştır. Askeri olsun olmasın, bu tür eğitim programlarının askerlerin genel siyasi tutumları üzerindeki etkisini saptamak güçtür. Bununla birlikte, Türkiye'nin 1950-2001 döneminde ABD'de eğitim görmüş asker sayısı bakımından dünyada altıncı sırada bulunduğunu da belirtelim.

Tablo 34. IMET* çerçevesinde ABD'de eğitim görmüş asker sayısı (1950-2001)

	1950-1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	1950-2001
Kamboçya	67.482	-	-	5	9	49	15	-	-	-	-	67.560
Vietnam (Güney)	47.935	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	47.935
Laos	44.500	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	44.500
Kore (Güney)	38.127	257	125	7	7	4	-	-	-	-	-	38.527
Tayvan	25.597	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	25.597
Türkiye	23.056	282	305	64	109	121	84	194	180	204	235	24.834
Filipinler	22.576	474	405	94	120	114	118	149	214	90	129	24.483
Kolombiya	18.842	812	1.000	545	274	28	-	261	611	763	513	23.649
Tayland	21.850	1	288	73	121	171	120	215	181	94	152	23.266
Yunanistan	17.247	107	122	28	6	7	2	2	2	1	1	17.525
Japonya	15.721	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	15.721
Fransa	14.402	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	14.402
İspanya	13.586	101	69	5	4	5	-	-	-	-	-	13.770
İran	11.049	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	11.049
Ekvator	8.898	209	141	111	64	135	109	141	162	94	107	10.171
Peru	9.674	16	-	-	59	26	53	99	44	55	60	10.086
İtalya	9.622	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	9.622
Honduras	7.774	289	286	113	108	105	112	197	221	208	111	9.524
Brezilya	8.833	18	37	17	19	38	41	19	30	22	26	9.100
Şili	7.077	183	172	160	172	174	167	187	174	201	348	9.015
Endonezya	7.860	195	-	-	-	17	7	14	79	-	-	8.172

* IMET (*International Military Education & Training Program*): Uluslararası askeri eğitim ve formasyon programı. Kaynak: DSCA verilerinden hareketle (*Defense Security Cooperation Agency*) kişisel tablolara, *Facts Book 2002: Foreign Military Sales, Foreign Military Construction Sales and Military Assistance Facts*, internet üstünden şu adresten ulaşılabilir:
http://www.dsc.osd.mil/programs/Comptroller/2001_FACTS/default.htm.

Bu tür değişkenlerle belli bir ülkede meydana gelen askeri müdahalelerin sayısı arasında doğrudan bir bağlantı kurabilmek olanaklı değildir. Yabancı etkisi askerlerin bireysel siyasi tutumlarında mekanik sonuçlar doğurmaz. Söz gelişi ABD'nin Türkiye'deki askeri misyonları ve 50'li yıllarda Federal Almanya'da gerçekleştirilen mesleki stajlar kurum içi ayrışmaların daha da belirginleşmesine, "hiyerarşinin alt st olmasına" neden olmuştur; bir yanda, komuta heyetinin tepesinde bulunan ama kısmen daha eğitimsiz, stelik Demokrat Parti hükümetine bağlı generaller; diğer yanda rütbeleri teğmenle albay arasında değişen, ABD'de eğitim almış, kendilerini askeri planda yetkin sayan, buna karşın güven duymadıkları generallerce yollarının tıkaandığını düşünen alt rütbeli subaylar vardır.

Bu askeri işbirliği [1947'den başlayarak Türk askeri aygıtının Amerikan stratejisi çerçevesinde modernleştirilmesi] kendi içinde siyasi açıdan kktencileşmeye neden olur: Çünkü NATO üslerinde ya da Kore'de göreve çağrılan, ABD'de ya da Federal Almanya'da staj yapan genç subayların gözünde ülkelerinin geri kalmışlığı açıklığa kavuşur (...) zellikle Türk askeri personeli "eskiler" ve "modernler" adları altında kutuplaşma eğilimi gösterir. Eskiler Osmanlı ordusunun ve Kemalist ordunun geleneklerine ya da en azından kendilerine yarar sağladıkları Demokrat Parti hükümetine bağlıyken, modernler organizasyonel etkinliğin artması peşindedirler.⁷³

Dahası, değer ve davranışları uzun bir sosyalleşme süreci sonunda belirginleşen bir subaydan, yabancı bir ülkede gerçekleştirdiği nispeten kısa süreli bir uzmanlık stajı sonucunda tutumunu değiştirmesini beklemek oldukça gttr.

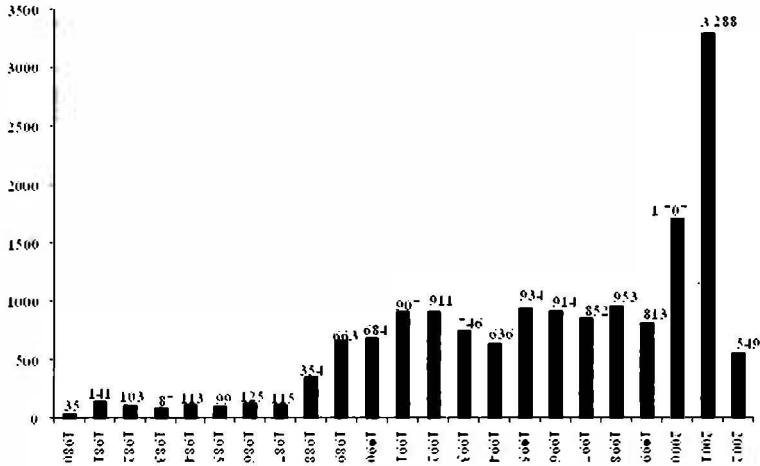
Milli Birlik Komitesi'nin otuz sekiz üyesinden yirmi ikisinin ABD askeri okullarında eğitim görmüş olması bunun kanıtıdır.⁷⁴ Ayrıca Türk subayının i düzene ilişkin görev ve sorumluluklarından ileri gelip ruhuna kazınmış, toplumsal barışa aşırı duyarlılığını milli güvenlik öğretisinin ya da Amerikan okullarında kendisine aşılanan öğretilerin etkisine bağlamak bir perspektif hatası olacaktır. Ne Osmanlı döneminde 13 Nisan 1909'daki (31

Mart vakası) dinci ayaklanmanın bastırılmasında, ne de 1925'te, ülkenin doğusundaki Kürt Şeyh Sait isyanında milli güvenlik öğretisinin rolü vardır. Kürt ayrılıkçı hareketi PKK'ya karşı yürütülen mücadele de bu öğretilerden kaynaklanmaz. Bu, bütünüyle Türk ordusunun resmi veya yarı resmi olarak benimsendiği varsayılan ABD'den gelen karşı devrimci öğretilerden çok, daha eski, iç düzeni sağlama görevi gereği gerçekleştirdiği bir mücadeledir.

Dolayısıyla, görünen o ki Türk askeri olgusunun analizinde Pentagon'un rolü abartılmıştır. Bu abartma Pentagon'un "kontrolü altındaki", "kumandasındaki" Türk ordusunun sadece Amerikan çıkarları doğrultusunda hareket ettiği veya edeceği varsayımına dayanmaktadır.⁷⁵ Sonuç olarak dışarıdan "manipüle" edilen bu ordu yabancı yatırımları garanti altına alacak ve sadece uluslararası sermayenin emrindeki "sert" ve baskıcı bir iktidarın aracı olacaktır. Bu fazlaca ekonomist ve enstrümantalist yorumlarda eleştirilmesi gereken birçok nokta vardır. Türkiye'de askeri iktidar "iç pazarın uluslararasılaşması"yla ya da Amerikan askeri stratejisiyle doğmamıştır. Böyle bir kuram yabancı yatırımcıların baskıcı rejimleri tercih ettikleri anlamına geliyorsa, yeniden ekonomik yapılanma programlarıyla Türk ekonomisinin yabancı yatırımcılara açılmasını ve devletin ekonomik alandan çekilmesini yeni bir kaynak tahsis etme politikası çerçevesinde sağlamak isteyen 1980-1983 dönemindeki askeri rejim sırasında da yabancı sermayenin Türkiye'ye neden sırt döndüğü sorgulanabilir (bkz. Grafik 11).

Dolayısıyla bu noktada uluslararası konjonktürün etkisini görmezden gelmeden, dış etkenlerin elbette önemli olduğunu, ama tek başına yeterli olamayacağını ve iç dinamiklere kıyasla dış faktörlerin etkisinin ikincil bir unsur olarak görülmesi gerektiğini söyleyebiliriz. Hiç kuşkusuz, ABD siyasi açıdan Ortadoğu'yu denetim altına almaya çalışmaktadır ve Pentagon'la CIA Türkiye'deki farklı askeri müdahaleleri açıkça desteklemiştir. Örneğin 1978'de, 1979'da ve 1980'de ekonomi devasa dış borçlarını vadesinde ödeyemez duruma gelen Türkiye'de 12 Eylül 1980'in ertesi günü, ABD'de ve NATO'da da olduğu gibi, ekonominin hemen hemen çökmesinden endişe duyan ekonomi ve finans çevrelerinde büyük bir rahatlama yaşanmıştır. İran'daki şah rejiminin devrilmesinden sonra Türkiye'ye ayrı bir önem veren Pentagon, Ankara'da kısmen baskıcı bir iktidarın

Grafik 11. Doğrudan yabancı yatırımlar (1980-2002) (milyon dolar)

Kaynak: Hazine, *Yabancı sermaye genel müdürlüğü, Türkiye’de yıllara göre yabancı sermaye*, internette şu adresten ulaşılabilir: http://www.investinginturkey.gov.tr/ybs_rapor.pdf.

hâkim olmasını ister. Bununla birlikte, darbe ansızın gerçekleşmez. Genelkurmay Başkanı Kenan Evren 7-14 Haziran 1980’de Washington’ı ziyaret etmiştir ve darbe olduğu sırada NATO askeri güçleri Türkiye’de tatbikat yapmaktadır.

Hatta Küba devriminden sonra⁷⁶ JFK yönetimi tarafından CEPAL’in⁷⁷ “kalkıncı” fikirlerinin benimsenmesiyle, 1960 yılında Milli Birlik Komitesi’nin reformculuğu ve 1960-1980 sürecinde başlıca ekonomik model olarak ithal ikameci sanayileşme modelinin benimsenmesi arasında doğrudan bir ilişki vardır. Aynı ilişki 80’li yılların sonunda gözlemlenir, ama taban tabana zıt yönde. Bu kez liberal yeniden ekonomik yapılanma programlarında karar kılan 1980 darbesi generalleri merkez ülkelerindeki Fordizmin krizi ve Amerikan hükümetinin sıkı para politikalarıyla karşı karşıyadır; bu uluslararası konjonktür 1960’taki albayların giriştiği “ilerici” ve “reformcu” macera için hiç de elverişli değildir.

Yine aynı şekilde, Ankara Bahçelievler’de, daha önce sözü geçen Joint American Military Mission for Aid to Turkey’nin (JAMMAT) bulundu-

ğu binada 27 Mayıs 1952’de kurulan ve sonradan adı Özel Harp Dairesi olarak değiştirilen Seferberlik Tetkik Kurulu’nun faaliyetleri de oldukça anlamlıdır. Genel olarak Kontragerilla adıyla da anılan bu kurul 1992’de Özel Kuvvetler Komutanlığı’na dönüştürülmüştür. Aslında 1950’den itibaren CIA’in denetiminde etkinliğini sürdüren NATO gizli örgütü Gladio’nun bir parçasıdır. Başlıca amacı olası bir Sovyet işgali karşısında direniş ağlarına dönüştürülecek silahlı ve gizli oluşumlar yaratmak ya da “ülke içindeki anarşi” durumunda harekete geçmektir. Elemanları çoğunlukla silahlı kuvvetlerin ve aşırı sağ hareketlerin üyeleri arasından seçilmiş, genelde CIA ajanlarının gözetiminde, uluslararası bir çerçevede eğitilmiştir. Birçok gözlemciye göre, Kontragerilla’nın 60’lı ve 70’li yıllarda terörizmin tırmanmasındaki payı yadsınamaz. Askeri müdahaleyi haklı çıkarmak için kaos ortamını daha da derinleştirmek amacıyla yapılan pek çok provokasyonun altında bu oluşumun parmağı olduğu ileri sürülmüştür.⁷⁸

Ama tüm bunlar Türkiye’deki askeri iktidarı açıklayıcı bir değişken oluşturmamaktadır. Daha önce de söylediğimiz gibi, yabancı ordu misyonlarının askeri aygıt üzerindeki etkisi hiç de mekanik değildir. Türk askeri aygıtının Pentagon’a bağımlılığı, örneğin 1960 cuntasının Peru tarzı bir reformculuğa soyunmasına ya da 60’lı ve 70’li yıllarda bazı askeri kadroların “köktenci” sol faaliyetlere girişmelerine engel olmamıştır. Milli Birlik Komitesi’nin eski köktenci üyelerinden oluşan “On Dörtler” örneği de bu konuda bir o kadar anlamlıdır. Türk ordusunun dışa bağımlı olduğu gerçektir gerçek olmasına ama 1966’da, Washington’ın Ankara’yı Vietnam’da kendisini desteklemesi için sıkıştırdığı sırada, askerler gene de bu durumu eleştirmekten geri kalmayıp bunu “Türkiye’nin Atlantik Pakti’na ve CEN-TO’ya üyeliği, ülkemizi çıkarlarına ters düşen savaşlara sürüklemektedir”⁷⁹ sözleriyle ifade de etmişlerdir. Saha araştırmamız sırasında yaptığımız doğrudan gözlemler de yukarıda yapılan çözümlmeleri desteklemektedir. Saptamalarımıza göre, ABD’de staj yapmış ya da çeşitli eğitimlerden geçmiş subaylar Türkiye’ye farklı duygular içinde dönmektedir. Öncelikle cesaretleri kırılır ve ABD’de görüp öğrendikleri şeylerin kendi ülkelerindeki gerçekler ve olanaklarla örtüşmediğini fark ederler. Türkiye’ye döndüklerinde birçoğu son derece umutsuzdur. Tam bir kötümserlik içine girmiş-

lerdir, hayallerini gerçekleştirme olanağı bulamadıklarından ötürü umutları ve istekleri körelir. Bazıları yine aynı duygulara kapılıp o kadar da tutarlı ve açık olmayan, içine her türlü aşırı siyasi eğilimin karıştığı köktenci bir söylem tutturur; bazıları ise *american way of life*'tan etkilenip Amerika'dan gelen her şeye sınırsız bir hayranlık besler. Bu son saptama özellikle deniz subayları için geçerlidir.⁸⁰

Üstelik ne Amerikan askeri yardımı, ne “subayların Amerikan çıkarlarına göre” eğitimi, ne de “CIA eli” saha (iç dinamikler) elverişli olmadığında amacına erişebilir. Ancak bu, askeri aygıtın dışa bağımlılığının önem taşımadığı anlamına da gelmez.

Sonuç olarak aktörleri araçsallaştırma gayesinden hareketle gerçek bir manipülasyon sonucuna varmak onların kendilerine özgü değerlerini, aynı zamanda devlet ve toplum içindeki yerlerini göz ardı etmek anlamına gelir.⁸¹

İkinci Körfez Savaşı sırasında Pentagon'daki strateji uzmanları belki de Türkiye'deki askeri olgunun bu özelliğini, yani iç dinamiklerin önceli önemi ve özerkliğini gözden kaçırıp ABD'nin stratejik partneri, NATO'nun güney kanadı üyesi ve İsrail'in askeri müttefiki Türkiye'nin Irak işgaline çekincesiz destek vereceğini düşünerek hata yapmışlardır. Öyle ki Amerikalı “ağabeylerinin” sözlerini sıkı sıkıya dinlediği varsayılan askerlerin demokrasi üzerindeki vesayeti söz konusuysa, 62.000 Amerikan askerinin Türkiye'den geçişi konusunda, Meclis'te gizli oturumla yapılacak oylamanın öncesinde, iktidarın sivil ve askeri kanadını bir araya getiren ve hükümete “tavsiyeler”de bulunarak falanca üniversitenin ağaçlarının kesilmesinden ulusal televizyon kanallarının yayın programlarına kadar gündelik yaşamla ilgili konularda bile kararlar veren, sonsuz erkli Milli Güvenlik Kurulu, beklentilerin aksine olarak 28 Şubat 2003 tarihinde şu kısa bildiriyle yetinmiştir: “ABD'nin Irak'a olası müdahalesi konusunda, ABD ile yapılan müzakerelerde ulaşılan sonuçlar değerlendirilmiştir.”

O dönemde, ordunun daha sonra tekrar değineceğimiz “şahin” kanadı bir karar vermekten kaçınmış, iktidardaki Adalet ve Kalkınma Partisi'nin kendi çelişkileri içinde boğulmasını, siyasi anlamda zayıflamasını ve hiç de hoş karşılanmayacak –zira kamuoyu bu savaşa kesinkes karşıdır–

bir kararın almanın tarihi sorumluluğunu tek başına üstlenmesini tercih etmiştir. Sonuç olarak 1 Mart'ta Meclis hükümet önergesini reddetmiş ve Bush yönetimini sukutu hayale uğratmıştır. Bundan iki ay sonra, Pentagon'un iki numaralı adamı Paul Wolfowitz yaşadığı derin hayal kırıklığını "Asker tezkeresine askerler sahip çıkmadılar. Askerler, kendilerinden beklenen güçlü liderliği gösteremediler" sözleriyle ifade etmiştir.⁸²

BEŞİNCİ KISIM
ASKERİ İKTİDAR VE KÖRÖRATİF KURUMSAL ÇIKARLAR

Askeri iktidar, özerkliğini ve kurumsal ayrıcalıklarını korumak kaygısıyla, konjonktürel güç dengeleri içinde, siyasal müdahalelerini meşru kılmak, siyasi karar mekanizmalarında etkili olmak, gerekli gördüğü donanım ve modern silahları edinmek, personeline daha iyi maaşlar verebilmek, özetle siyasal panoramadaki imtiyazlı konumundan, yani devlet aygıtının silahlı kolunun siyaset üzerinde meşru kabul edilen vesayetinden kurumsal anlamda daha fazla yarar sağlayabilmek için çoğunlukla siyasal meşruiyet kaynaklarını artırma/güçlendirme arayışına girer. Tüm bunlara bir de askeri kurumun genel sistemle olan ilişkilerinde korporatif çıkarlarının önemi eklenir. İlerleyen sayfalarda bu sorunsalı irdelemeye çalışacağız.

SİYASAL MEŞRUIYET KAYNAKLARI, EKONOMİK AYRICALIKLAR

ASKERİ VESAYETİN KURUMSALLAŞMASI, SİVİL TEMSİLİ SİSTEM,
ANAYASAL MEŞRUIYET, ASKERİ REJİM: BİR DEĞERLENDİRME

Askerî vesayetin kurumsallaşması, genel anlamıyla, askeri iktidarın anayasal düzen içine yerleşmesine ve siyasi müdahalelerini bu hukuksal çerçeve içinde meşrulaştırma sürecine işaret eder.¹ Bu açıdan, Askerî İç Hizmet Kanunu'nun 35. maddesinin altı çizilebilir; söz konusu maddeye göre, Silahlı Kuvvetler'in görevi Türk yurdunu ve Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'ni kollamak ve korumaktır.² Peki ama askerlerin eylemlerini anayasal/hukuksal bir çerçeveye dayandırma istekleri nasıl açıklanabilir? Sonuçta, ordu devletin silahlı kanadı olarak sivil organizasyonlara karşı üç temel siyasi avantaja sahiptir: bütünlük ve hiyerarşiye dayalı etkili bir organizasyon, toplumsal anlamda değer verilen bir simgesel konum ve en üst seviyede güç kullanma tekelî.³ İlk analizde, 1920'yle 1945 arasında Avrupa'da görülen otoriter rejimlerde olduğu gibi ordunun doğrudan siyasi iktidarı ele geçirmesine ya da yeni bir meşruiyet kurup eskisinin kalıntıları üzerine yeni bir değerler sistemi oturtmasına engel olan hiçbir şey yok gibidir. O halde askerler neden ülkeyi sürekli biçimde, yeni bir meşruiyet temelinde doğrudan yönetmezler? Sorunun yanıtı basit sayılır: Ne kadar çelişkili görünürse görünsün, Türkiye'deki egemen ideoloji çoğulcu ve temsili demokrasidir. Darbeci askeri rejimlerin bile meşruiyetlerinde veya amaçlarında söz konusu olan, demokrasiyi yok edip ortadan kaldırmak değil, en azından retorikte "iyileştirmek" ve "güçlendirmek"tir.

İşin asıl şaşırtıcı yanı Türkiye'de askerlerin demokrasiyi "hükümsüz kılmak" gibi bir arzularının olmaması, aksine onu onarmanın yollarını aramasıdır. Bu noktada, Türkiye'deki askeri rejimler benzer rejimlerin hemen hepsinden ayrılır. Elbette, yeniden yapılandır-

mayı ya da iyileştirmeyi istedikleri demokrasi Batı demokrasisiyle uyum göstermez ama şunu da kabul etmek gerekir ki, askerlerin isteği, kuşkusuz belli bir noktaya kadar, demokratik –en azından sivil– bir sistemi muhafaza etmektir.⁴

Askerlerin en azından söylemde sivil temsili sisteme olan “bağlılıkları”nı görmek için 1960 ve 1980 darbelerinin bildirilerini yeniden okuyalım:

27 Mayıs 1960

Dikkat, dikkat. Radyolarınızın başına geçiniz. Güvendiğiniz Silahlı Kuvvetlerinizin sesi bir dakika sonra sizlere hitap edecektir. Bugün demokrasinin içine düştüğü buhran ve müessif hadiseler dolayısıyla ve kardeş kavgasına meydan vermemek maksadıyla Türk Silahlı Kuvvetleri, memleketin idaresini ele almıştır. *Bu harekâta Silahlı Kuvvetlerimiz, partileri içine düştükleri anlaşmaz durumdan kurtarmak ve partiler üstü tarafsız bir idarenin nezaret ve hakemliği altında en kısa zamanda adil ve serbest seçimler yaptırarak, idareyi hangi tarafa mensup olursa olsun, seçimi kazananlara devir ve teslim etmek üzere girişmiş bulunmaktadır.* [italikler bizim]

12 Eylül 1980

İşte bu ortam içinde Türk Silahlı Kuvvetleri, İç Hizmet Kanunu’nun verdiği Türkiye Cumhuriyeti’ni kollama ve koruma görevini yüce Türk Milleti adına emir ve komuta zinciri içinde ve emirle yerine getirme kararını almış ve ülke yönetimine bütünüyle el koymuştur. Girişilen harekâtın amacı, ülke bütünlüğünü korumak, millî birlik ve beraberliği sağlamak, muhtemel bir iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemek, devlet otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve *demokratik düzenin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmaktır* [italikler bizim]. Yüce ulusumuzun, bağrından çıkardığı ve yurdumuzdaki kutuplaşmada hiçbir tarafı tutmayan, sadece Atatürk ilkeleri doğrultusunda yürüyen Türk Silahlı Kuvvetleri yönetimine güveneceğinden kuşkumuz yoktur.

Bu konuda 12 Mart 1971 muhtırasının başlıca hedefleri, dönemin (1971-1973) teknokrat hükümetlerinin beyaz kitaplarında sergilendiği şekliyle, başka bir örnek oluşturur:

12 Mart 1971 müdahalesi bir proletarya diktatörlüğü kurma amacındaki Marksist-Leninist grupların iktidarı ele geçirme planlarını suya düşürmüştür. *Türk Silahlı Kuvvetleri'nin bu hareketi otoriter bir rejim kurmayı değil, parlamenter demokrasimizin temellerini güçlendirmeyi hedefler* [italikler bizim].⁵

Dolayısıyla, Türkiye'deki askeri rejimlerin kısa süreli olması askerlerin bunu (elbette kısmi olarak) meşru görmemeleriyle açıklanabilir. Söylemleri ne olursa olsun, askerler çoğulcu demokrasiyle ters düşemeyeceklerini, eninde sonunda ondan yana bir tavır sergilemeleri gerektiğini çok iyi bilirler. Burada elbette çoğulcu demokrasiden ne anladıkları önemlidir. Ancak en azından askeri *ethos*'ta, bu kavramın başka meşruiyet arayışlarına imkân vermeyecek şekilde yer etmiş olduğunu hatırlatmakla yetinelim. Askeri rejim sırasında (1980-1983), 1982 yılında yayımlanan Milli Güvenlik Kurulu beyaz kitabı da bunu doğrulamaktadır. Özellikle şu cümle, bir retorik olarak değerlendirilebilse bile, ilgi çekicidir:

Dünyanın başka hiçbir ülkesinde, Silahlı Kuvvetler demokratik düzene bu kadar bağlı, bu kadar saygılı, demokratik sistemin korunması ve kollanmasında bu kadar faal olmamıştır.⁶

Özetle bazı askeri şeflerin kişisel ihtiraslarına ve/veya kurumsal korporatif determinantlara bağlı Türk tarzı bir Caudillo'culuk yoktur; aksine, söz konusu olan, "üniformalı yurttaşlar"ın sivil temsili sisteme bir şekilde bağlılıklarıdır. Klasik tanımıyla askeri müdahalenin son tahlilde kurumsal temsili sürekliliğin silahlı kuvvetlerce temelli bozulması anlamına geldiği düşünülürse, Türkiye'de "sivil meşruiyetin ordu tarafından kesintiye uğratılması bu tanıma uymaz, çünkü askerler eski meşruiyetin yerine bir yenisini getirmeye çalışmazlar. Onu yadsımaz, yalnızca askıya alırlar."⁷

Sonuç olarak, Türkiye’de askeri rejim hem az önce sözü edilen genel “hegemonik ideoloji” sebebiyle, hem de askeri aygıtların iktidarla olan ilişkilerindeki genel özgünlük sebebiyle, özünde geçicidir. Doğrudan hükümette bulunmak ordunun iç bütünlüğün bozulmasına yol açar ve kurumun siyasal meşruiyet kaynaklarını zayıflatır.⁸ Örneğin, 1960’ta iktidarı ele geçiren cunta yönetimi, Milli Birlik Komitesi, görünüşte kusursuz bir birlik sergiler. Tüm hedefler tutturulmuştur: Demokrat Parti hükümeti devrilmiş, muhalif askeri kadrolar bertaraf edilmiş, yeni reformcu bir anayasa ilan edilmiştir. Buna karşın, komitedeki “köktenciler”in birtakım reformları askeri rejim altında gerçekleştirmek istemeleri işleri karıştırır. Böylelikle, 1960 darbecilerini bir araya getiren, uzun ömürlü olamayacak denli hassas, az sayıdaki ortak payda yerini “ılımlılar” ile “köktenciler” arasındaki sert çatışmalara bırakır.⁹

O halde şiddetli bir kutuplaşma bir ordunun iç bütünlüğünü zedeleyebilir, doğrudan hükümette bulunmaktan kaynaklanan görevlerini yerine getirmesindeki performansına zarar verebilir.¹⁰ Bu gibi bir durumda sivilere başvurmak, temsili sisteme geri dönmek ve seçimlere gitmek karşıt eğilimler arasında ayrıışan askeri aygıtta birliği yeniden sağlamak için tek çözüm olarak görülür.” Demokrat Parti hükümetinin devrilmesinden hemen sonra İsmet İnönü’nün Milli Birlik Komitesi Başkanı Cemal Gürsel’e verdiği, orduyu kontrol etmek, bölünmemek, en kısa zamanda seçimlere gitmek, siyasete ve dış ilişkilere dikkat etmek merkezli temel öğütler¹² altında amacı iç birliği ve kurumsal bütünlüğü yeniden sağlamak olan bir kurumsal taktiği yansıtmaktadır.

Aynı şekilde, 1980’de Silahlı Kuvvetler sivil hükümeti devirmiştir, çünkü askerler, sosyoekonomik açıdan zayıflamış, kendini savunmaktan aciz bir ulusu “ıslah etmenin” tek yolunu iktidara doğrudan el koymakta görmüşlerdir. Üç yıl sonra hedef değiştirip asli (askeri) görevlerine geri dönerler: Böylece iktisadi yeniden yapılanma programlarının getirdiği ekonomik zorluklar, kurumsal iç gerilimler, iktidarın yıpratıcılığı gibi sebepler dolayısıyla devlet işlerinden yavaş yavaş ellerini çekerler, ancak elbette vesayetlerini dolaylı yollardan devam ettirerek. Dolayısıyla, hükümet görevlerinden kaynaklanan bu zorluklar askerler için neden “meşruiyeti

tartışmalı doğrudan yönetimin, bir zorunluluk, hatta akılcı bir çözüm olmadığı¹³ ortaya koyar. Yalnızca kaba kuvvet üzerine kurulan bir yönetimin kalıcı olduğuna seyrek rastlanmıştır. İktidarda kalabilmek için gerekli olan siyasal meşruiyet, eninde sonunda askeri rejimi başlangıçtaki doğasından uzaklaştıracak şekilde, sivil sektörlerle uzlaşmalar ve ittifaklar gerektirir.¹⁴ Bu yüzden “ordu, ordu olmaktan çıkmadıkça, doğrudan ve kalıcı bir yönetime soyunamaz.”¹⁵ Diğer bir deyişle, ordu ancak ordu kimliği veya sıfatını yitirerek, bir kenara bırakarak iktidarda kalabilir. (İspanya’da ki Franco rejimi –adı üstünde askeri rejim değil Franco rejimi– bu bağlamda anlamlı bir örnektir). Sonuç olarak, “kalıcı bir askeri rejim tanımı gereği terimsel bir çelişki içerir.”¹⁶

ASKERİ HARCAMALAR: “SAVUNMANIN GİZLİLİĞİ”

Bugün siviller askerleri saygıyla dinleyip ayırım gözetmeksizin teknik olarak niteledikleri sorunlar konusunda kendilerinin yetersiz olduklarını söyledikleri anda ordunun ülkenin ekonomik kaynaklarından aldığı payı yükseltmeye çalışacağı muhakkaktır. Kurumlar sosyolojisinin bize öğrettiği üzere, bu, her büyük bürokratik organizasyonun öncelikli hedefidir. İşin doğası gereği, kurum askeri harcamaların sürekli artmasına neden olacak veya bunu haklı gösterecek bir savunma öğretisini geliştirme eğilimi gösterecektir. Dolayısıyla, savunma öğretisinin ya da silah tiplerinin seçimi tamamen rasyonel bir sürecin sonucu değildir; söz konusu olan, korporatist değişkenlerin de işin içine girdiği ve savunma ve silahlanma politikaları üzerinde etkili olduğu bir süreçtir. Örneğin, bir taarruz öğretisi daha statik olan savunma öğretilerine kıyasla genelde daha çok birlik ve silah, daha gelişmiş bir lojistik destek ve daha gelişmiş teknolojiler gerektirir. Böylesi bir öğretinin savunma bütçesi üzerindeki etkisini tahmin etmek zor olmayacaktır.¹⁷

Demokratik olsun olmasın, tüm ülkelerin orduları olanaklarının sınırsızca artmasını ister; bu evrensel sayılabilecek olguya Türkiye’de daha da yoğun biçimde rastlanır. Bunun nedeni, Türkiye’deki hükümetlerin istenen kredilerin aktarılması dışında, askeri konulara karışmaktan çekinmeleridir. Üniformadan, aynı zamanda askerlerin siyaset sahnesindeki et-

kin konumlarından çekinen ve askeri sorunsallardan habersiz seçilmişler, birkaç istisna dışında her türlü askeri konuyu Genelkurmay'ın tekeline bırakırlar. Dolayısıyla, savunma ve silahlanma politikalarındaki “bu askeri egemenlik”in milli savunma harcamalarında bir artışa yol açması adeta kaçınılmazdır. Öte yandan, benimsenen ölçütlere göre, askeri harcama verileri büyük değişkenlik sergileyebilmektedir. Türkiye konvansiyonel silah ithalatı ölçüt alındığında, 1997-2001 döneminde dünyada dördüncü sırada yer almaktadır; oysa askeri harcamaların brüt tutarı ölçüt alındığında, 1995-2001 döneminde on sekizinci sırada olduğu görülür.

Tablo35. Silah ithalatçısı başlıca ülkeler (1997-2000, milyon avro)

Sıra		Sıra							
1997-2001	Alıcı	1996-2000	1997	1998	1999	2000	2001	1997-2001	
1	Tayvan	1	4.850,8	4.015,9	1.636,9	490,8	374,1	11.368,5	
2	Çin	5	539,6	229,4	1.496,2	1.741,6	3.092,2	7.099,2	
3	Suudi Arabistan	2	2.776,0	2500,7	1.212,0	68,8	142,6	6.700,2	
4	Türkiye	3	952,6	1.762,6	1.177,0	682,3	440,9	5.015,4	
5	Hindistan	6	1.498,2	549,6	1.059,3	529,7	1.061,3	4.698,2	
6	Yunanistan	7	817,9	1.457,3	571,6	683,3	894,8	4.424,9	
7	Kuzey Kore	4	716,2	938,6	1.128,2	738,1	400	3.921,2	
8	Mısır	8	902,7	509,7	528,7	816	484,8	3.241,9	
9	Japonya	9	573,6	1.203,0	1032,4	180,5	205,5	3.195,0	
10	Pakistan	12	622,4	586,5	795	162,6	757,1	2.923,7	
11	İsrail	10	41,9	1.292,8	1.166,1	282,3	44,9	2.827,9	
12	İngiltere	17	73,8	378,1	98,8	879,8	1.243,9	2.673,3	
13	Birleşik Arap Emirlikleri	13	676,3	746,1	418,9	277,3	287,3	2.406,0	
14	Finlandiya	11	392	556,6	79	511,7	10	2.267,3	
15	Singapur	15	158,6	653,4	193,5	518,7	140,6	1.664,8	
16	Avustralya	29	14	108,7	336,2	323,2	685,3	1.467,3	
17	Malezya	20	525,7	36,9	781	86,8	19,9	1.450,4	
18	Brezilya	21	447,9	162,6	204,5	39,9	595,5	1.450,4	
19	İsviçre	19	387	446,9	497,8	26,9	32,9	1.391,5	
20	İran	18	231,4	286,3	233,4	278,3	334,2	1.363,6	

Kaynak: SIPRI, *Yearbook* 2002, İnternet üstünden şu adresten ulaşılabilir:

http://www.obsarm.org/obsarm/transfert_armes/donnes-diverses/principauximportateurs-1997-2001.htm.

Tablo 36. Askeri harcamaları en yüksek ülkeler (1995-2001, milyar dolar*)

Sıra	Ülke	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	1995-2001
1	ABD	254	265	276	281	305,4	343,2	396	2120,7
2	Rusya	63	48	41,7	64	55	56	60	387,7
3	Japonya	54	45	40,8	35	41,1	45,6	40,4	301,9
4	Çin	29	32	35	37	37,5	39,5	42	252
5	İngiltere	35	33	35,2	37	34,6	34,5	34	243,3
6	Fransa	41	38	41,5	30	29,5	27	25,3	232,3
7	Almanya	34	32	32,8	26	24,7	23,3	21	193,8
8	Suudi Arabistan	13	14	21,1	18	18,4	18,7	27,2	130,4
9	İtalya	16	20	22,7	17	16,2	16	15,5	123,4
10	Kuzey Kore	14	16	15	15	11,6	12,8	11,8	96,2
11	Brezilya	7	7	14,1	14	10,3	16	17,9	86,3
12	Tayvan	13,1	12,4	13	14	10,7	12,8	8,2	84,2
13	Hindistan	8	8	10,8	10	10,7	15,9	15,6	79
14	İsrail	7	7	9,3	7	6,7	7	9	53
15	Kanada	8	8	7,8	6	6,7	7,6	7,7	51,8
16	Avustralya	7	7	8,4	7	7,2	7,1	6,6	50,3
17	Hollanda	9	8	6,8	7	7	6,2	5,6	49,6
18	Türkiye	6	6	7,7	8	8,9	7,7	5,1	49,4
19	İspanya	7	7	7,6	6	6	7	6,9	47,5
20	İran	2	3	4,7	6	5,7	7,5	9,1	38

* O dönemin cari fiyatlarıyla dolar bazında.

Kaynak: *Center of Defense Information*'ın (CDI) yıllık raporlarından hareketle hazırlanmış kişisel tablo. İnternette şu adresten ulaşılabilir:

<http://www.cdi.org/issues/wme/spendersFY03.html>.

<http://www.cdi.org/issues/wme/spendersFY02.html>.

<http://www.cdi.org/issues/wme/spendersFY01.html>.

<http://www.cdi.org/issues/wme/spendersFY'00.html>.

<http://www.cdi.org/issues/wme/spend.html>.

<http://www.cdi.org/issues/wme/spenders.html>.

Buna karşın, 1990-2000 arasında bazı NATO ülkelerinin sabit fiyatlar üzerinden savunma harcamaları karşılaştırıldığında, genel düşüş eğiliminin aksine Türkiye'nin savunma harcamalarında gözle görülür bir artış

izlenir. 1980-2003 arası, NATO ülkelerinde savunma harcamalarının gayri safi yurtiçi hasıla içinde tuttuğu payın beşer yıllık ortalaması alındığında da durum aynıdır. (Bkz. Grafik 12) Soğuk savaşın sona ermesinden başlayarak savunma harcamalarının NATO içinde hissedilir ölçüde azalarak gayri safi yurtiçi hasılanın % 4,5'inden % 2,7'sine düştüğü gözlenmektedir. Bu ABD için olduğu gibi (% 5,6'dan % 3,5'e), Avrupa ülkeleri için de geçerlidir (ortalama % 3,5'ten % 2,0'a). Avrupa ülkelerinde harcamalar düzenli olarak azalmakta, Almanya'da, Doğu'suyla Batı'sının birleşmesine karşın (belki de bu yüzden % 3,3'ten % 1,4'e) ve İngiltere'de (% 5,2'den % 2,4'e) ciddi düşüşler izlenmektedir. Fransa'nunki ise (% 4'ten % 2,6'ya) bu iki ülkeye göre nispeten azdır. Belçika, Hollanda ve İspanya da harcamalarını büyük ölçüde kıstmıştır. Yunanistan bile, 1995-1999 döneminde harcamalarını % 4,4'ten % 4,9'a yükselttikten sonra 2003 yılında % 4,2'ye düşürmüştür; yine de bu oranla Avrupa Birliği'nin savunma harcamaları en yüksek ülkesi durumundadır. Bu, büyük olasılıkla Türkiye'nin harcamalarına karşı alınan bir tavrıdır. Türkiye ise kuşkusuz bir istisna oluşturur; burada oran eğrisi diğer ülkelerinkinin tersine gelişmiştir: Savunma harcamaları 1990-1994 döneminden itibaren düzenli olarak artmış ve 2003 tarihinde gayri safi milli hasıla-

Tablo 37. 1990'la 2000 arasında bazı NATO üyesi ülkelerin savunma harcamaları (2000 yılının sabit fiyatları/milyar dolar)

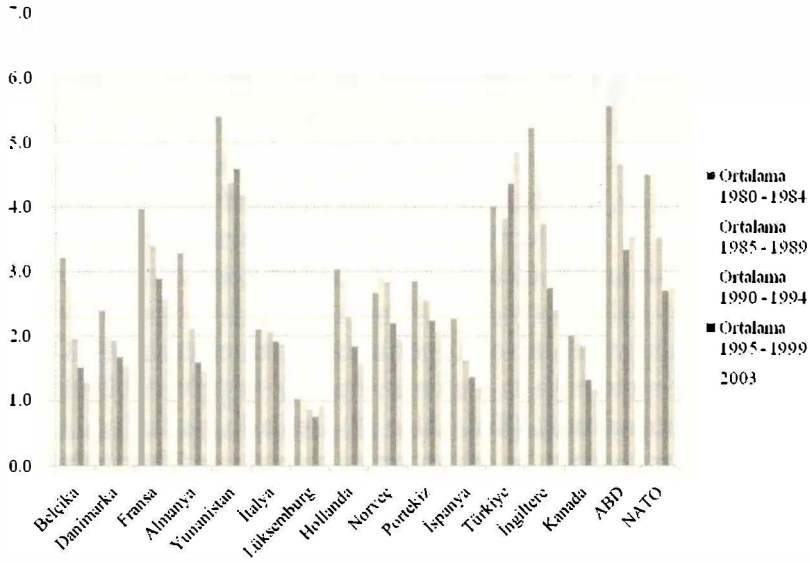
Ülke	1990	1995	1996	1997	1998	1999	2000	% olarak değişim: 90-00
Belçika	4,4	3,3	3,2	3,2	3,2	3,2	3,2	-26,4
Danimarka	2,6	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5	2,4	-8,1
Fransa	38,3	35,5	34,8	34,9	33,9	34,2	34,6	-9,7
Almanya	40,5	29,3	28,9	28,1	28,2	28,6	28,4	-30,1
Yunanistan	4,1	4,1	4,4	4,6	5,1	5,3	5,5	32,6
İtalya	22,9	20,2	20,3	20,1	20,6	21	20,7	-9,7
İspanya	7,7	6,9	6,7	6,8	6,6	6,7	7,1	-7,7
Türkiye	7,3	8,1	8,7	9,1	9,4	9,9	11,2	53,2
İngiltere	49,5	37,9	38	35,8	36,2	35,5	35,2	-28,9

Kaynak: Center for Strategic and International Studies, *Western Military Balance and Defense Efforts, Trends in Defense Spending of Selected European Powers: 1990-2000*, Ocak 2002, s. 8.

nın % 4,8'ine denk düşmüştür. Elbette, Ortadoğu'nun durumu, Yunan-Türk gerginliği ve PKK'ya karşı mücadele bu önemli savunma harcamalarında etkilidir; ancak bu olgu sadece ve sadece bu güvenlik sorunsallarıyla açıklanamaz. Ayrıca bu tür bir açıklama modeli, ordunun korporatist taleplerine meşruiyet kazandırmaktan ileriye gitmez. Zira, bugün PKK'nın göreceli olarak zayıflamasına ve Kıbrıs ve Ege konularında Yunan-Türk ilişkilerinin nispeten yumuşamasına karşın, askerler hâlâ bütçe açısından ayrıcalıklı, modern gereçlerle donatılmış, mevcut açıdan da kalabalık bir savunma aygıtının muhafaza edilmesini istemektedir.

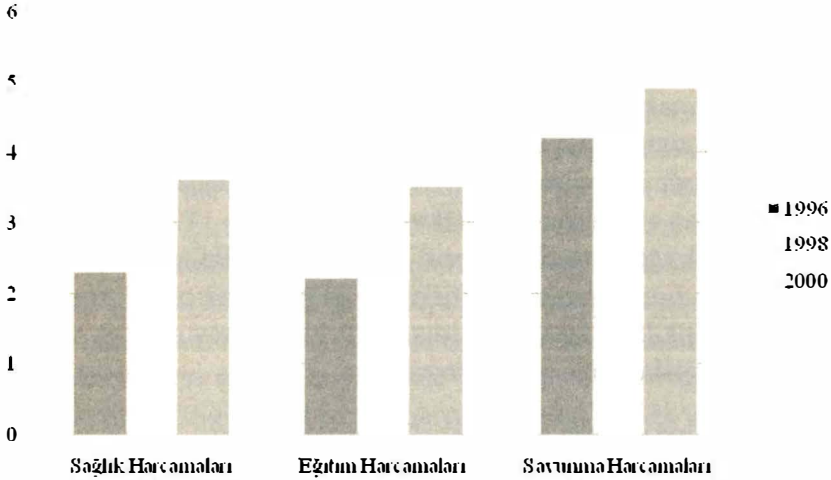
Son olarak 1996, 1998 ve 2000 yıllarında GSMH içinde savunma, sağlık ve eğitime ayrılan paylar ve Türkiye'deki kamu harcamalarının bazı OECD ülkelerinkilerle karşılaştırılması, Türkiye'de savunmaya tanınan ayrıcalığı daha açık biçimde ortaya koyacaktır.

Grafik 12. NATO üyesi ülkeler için, 1980'den bu yana ve 2003 yılı için beş yıllık ortalama savunma harcamalarının gelişimi (GSMH içinde %)

Kaynak: NATO, *Dépenses de défense des pays de l'OTAN (1980-2003)*, *Dépenses de défense en % du produit intérieur brut*, internette şu adresten ulaşılabilir: <http://www.nato.int/docu/pr/2003/p03-146f.htm>.

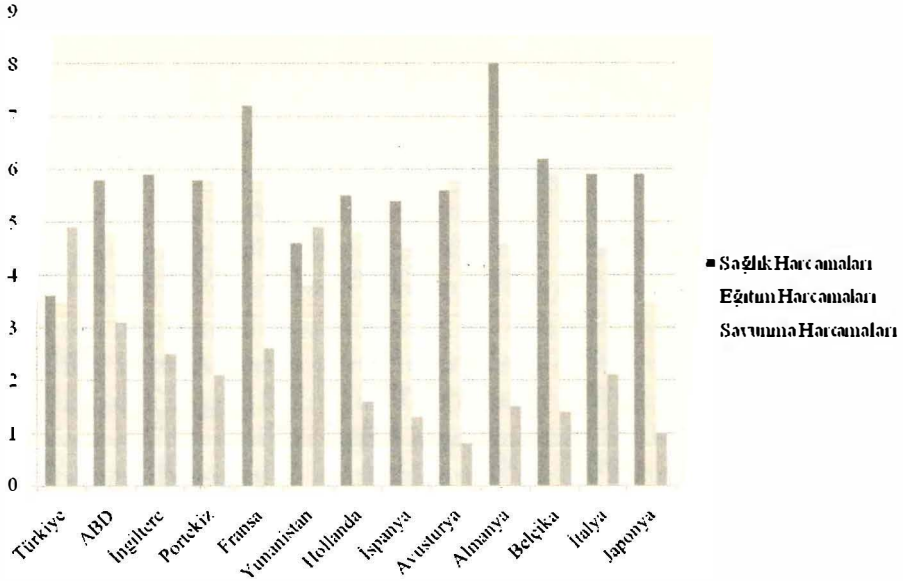
Grafik 13: Savunma, sağlık ve eğitimin GSMH içindeki payları (1996, 1998 ve 2000 yılları için) (%)

Kaynak: İnsani Gelişme Raporu'ndan hareketle kişisel tablo (1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003).

Türk Silahlı Kuvvetleri'nin personel, istihbarat, organizasyon, eğitim ve lojistik hizmetler konularındaki öncelik ve ilkeleri yalnızca Genelkurmay tarafından belirlenir. Hükümet gerekli fonları sağlayarak bunları onaylamakla yetinir. Türkiye savunma politikasını Batı blokundan, özellikle de 1952'den bu yana üyesi olduğu NATO'dan bağımsız düşünmemektedir. Türk Silahlı Kuvvetleri büyük NATO birliklerini model alarak biçimlendirilmiştir. Kullanılan malzemelerde de önemli ölçüde Amerikan etkisi gözlenir. Kara Kuvvetleri hâlâ –bir bölümü kullanılmayacak durumda olan– ağır askeri malzemeyele donatılmış konvansiyonel bir ordu görünümü çizmektedir; NATO'nun ikinci büyük tank ve motorlu ya da motorsuz top parkı ve üçüncü büyük zırhlı araç parkını oluşturmaktadır. (Bkz. Tablo 38) Deniz Kuvvetleri'nde ise 20 fırkateyn, 6 korvet, 11 denizaltı, 21 mayın arama gemisi ve 96 hücumbot bulunmaktadır; dolayısıyla, yüksek performanslı ve modern birlikleriyle, batılı deniz kuvvetleri arasında önemli bir operasyonel güç oluşturur. Hava Kuvvetleri de teknik ve operasyonel açıdan önemli imkân ve kabiliyetlere sahiptir; farklı tipteki 410 adet uçağının 217'si F-16 C/D'dir.

Grafik 14. Türkiye'deki kamu harcamalarının bazı OECD ülkelerinkilerle karşılaştırılması (2000 yılı, GSMH içinde) (%)

Kaynak: İnsani Kalkınma Raporu'ndan hareketle kişisel tablo (2002, 2003).

1980'li yılların sonuna dek Türk Silahlı Kuvvetleri aslında Varşova Paktı birliklerine karşı koyacak şekilde donatılmış, organize edilmiş ve konumlandırılmıştır.

Paktın dağılması ve bunun sonuçları ordu içinde yeni bir yapılanmaya gidilmesine neden olmuş, örneğin Kara Kuvvetleri'nde "tümen" kaldırılmasıdır. Bununla birlikte, ülkedeki genel kanı –haklı ya da haksız olarak– soğuk savaşın sona ermesinin Türkiye'yi tehdit eden tehlikeleri azaltmadığı yönündedir; tersine, bunlara Doğu Akdeniz, Balkanlar, Kafkaslar, Irak, İran, Suriye gibi yenilerinin eklendiği düşünülür. Demek ki Türkiye, Sovyet blokunun çökmesine rağmen karşı karşıya olduğu bölgesel tehditleri sürekli olarak analiz etmeyi sürdürmektedir.¹⁸ İçinde bulunduğu bölgedeki istikrarsızlık, Kürt sorunu ve onun dış yansımaları, özellikle yakın komşularıyla olan ilişkileri üstündeki etkisi, bu durumun

kalıcı olmasına yol açmaktadır. (Ne var ki bu jeopolitik ve jeostratejik kaygıların, içinde korporatist değişkenlerin asla eksik olmadığı silahlanma politikalarını tek başına açıklayamayacağını, kendimizi tekrarlamak pahasına bir kez daha anımsatalım.)¹⁹ Dolayısıyla, Türk ordusu halen klasik konvansiyonel bir modele göre yapılanmış ve temelde Kara Kuvvetleri'ne dayalı bir güç görüntüsü çizer.

Tablo 38. NATO askeri güç dengesi (2001)

Ülke	Tank	Zırhlı muharebe aracı	Zırhlı personel taşıyıcı	Toplam	Kundağı motorlu obüs	Çekili obüs	Toplam
Belçika	337	491	108	599	14	-	14
Kanada	403	1357	58	1415	213	-	213
Çek Cumhuriyeti	983	975	322	1297	124	109	233
Fransa	2147	3900	273	4173	97	61	158
Almanya	2521	2776	2666	5442	605	350	955
Yunanistan	630	1977	413	2390	729	134	863
İtalya	26	2777	269	3046	325	22	347
Hollanda	320	361	345	706	123	112	235
Norveç	157	189	126	315	46	12	58
Polonya	1869	726	652	1378	440	258	698
Portekiz	15	370	6	376	134	-	134
İspanya	376	2023	194	2217	310	18	328
Türkiye	4205	650	3643	4293	868	679	1547
ABD	7620	6820	15400	22220	2476	1547	4023
İngiltere	636	1054	2398	3452	179	233	412

Kaynak: IISS verilerinden hareketle kişisel tablo, *The Military Balance*, 2001-2002, Center for Strategic and International Studies, *Western Military Balance and Defense Efforts*'tan, Ocak 2002, s. 22.

Bugün Ankara askeri aygıtını daha iyi donanımlı, daha devingen ve daha mobil birliklerden oluşturmak amacıyla milyarlarca dolar değerindeki bir askeri modernleştirme tasarısını uygulamaya koymuştur. Tasarıda, özellikle gelecekte Türkiye'de yabancı ortaklarla üçüncü kuşak tanklar ve saldırı helikopterleri üretimi, 4 AWACS uçağı alımı ve F-4, F-16 uçakları-

la Amerikan menşeli M60A1-A3 tanklarının modernleştirilmesi başı çeker. Bu tasarılar temelde teknoloji aktarımı yoluyla ve yurtiçi üretim için lisans anlaşmaları aracılığıyla gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Buna rağmen, “raftan alım” olarak adlandırılan direkt silah ithalatı halen önemini korumaktadır, ancak önemli kompensasyon şartlarıyla. Zira Genelkurmay milli sanayiler yararına kompensasyon ve teknoloji transferi önerisi getiren yabancı şirketlere ayrıcalık tanımaktadır.

Aslında tüm bunlar Türkiye’nin hem savunmasını güçlendirecek, hem de ekonomik açıdan gelişmesini sağlayacak bir silah sanayiine sahip olmayı ne kadar istediğini gösterir. Asıl atılımını 80’li yılların ikinci yarısında yapan milli savunma sanayii, günümüzde Silahlı Kuvvetler’in malzeme ihtiyacının % 25’ini karşılamaktadır. Bu sanayi kolu özellikle başta Amerika olmak üzere çeşitli ülkelerin ambargolarından kurtulmak için geliştirilmiştir. Öte yandan hâlâ mütevazı boyutlardadır ve Avrupa’nın bu alanda başarı kaydetmiş büyük ülkelerinkine karşılaştırıldığında teknik ve sanayi alanında altyapı sorunları vardır. Elindeki araştırma ve geliştirme olanakları da kısıtlıdır ama bütünüyle üretime yönelmiştir ve lisans altında çalışarak Avrupalı konsorsiyumlara girmeyi arzulamaktadır.²⁰

Dolayısıyla, Türkiye’nin isteği, kompensasyonlar çerçevesinde üretim ortaklıkları ya da teknoloji transferi yoluyla eksiksiz bir modern silahlar sistemini elde etme fırsatı yakalamaktır. Hedef Silahlı Kuvvetler’in ihtiyaçlarının % 50’sini karşılamaktır. Bu bağlamda, Türkiye’yle ABD arasındaki askeri işbirliği, ülkede askeri üretim yapan Türk-Amerikan ortak sermayeli şirketlerin kurulmasını sağlamıştır. Bu firmaların üretimleri arasında savaşan şahin F-16’lar (TAI, *Turkish Aerospace Industries*) ve tekerlekli ve paletli zırhlı araçlar (FNSS *Defense Systems Inc*, *United Defense-Nurol Holding* ortaklığı) sayılabilir. Aynı şekilde, fırkateyn ve denizaltılarda Almanya; Cougar’lar ve 25 mm’lik top namlusunda Fransa ve nakliye uçaklarında (CASA 235) İspanya’yla da işbirliği anlaşmaları vardır.

Toplam savunma harcamalarının kategorilere göre dağılımında izlenen değişim Türkiye’nin silah üretimi alanında aşama kaydetmek is-

tediğini doğrular. (Bkz. Tablo 39). Donanım harcamalarına ayrılan bütçe 80'li yılların ikinci yarısından başlayarak yükselişe geçmiştir. Buna karşılık, personel harcamalarında büyük bir değişiklik olmamış, altyapıya ve diğer alanlara yönelik harcamalarda da oldukça düzenli bir düşüş gözlenmiştir.

Tablo 39. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin toplam bütçesinin işlevsel sınıflandırmaya göre dağılımı (1980-2003) (%)

	1980- 1984	1985- 1989	1990- 1994	1995- 1999	1999	2000	2001	2002	2003
% personel									
harcamaları	45,3	37,1	50,1	48,2	47,0	45,1	44,7	45,8	45,4
% donanım									
harcamaları	9,1	18,2	23,7	26,5	25,5	28,3	33,0	31,5	32,9
% altyapı									
harcamaları	13,2	5,4	3,0	4,4	8,5	7,2	6,2	6,4	6,3
% diğer									
harcamalar	30,1	38,4	22,5	20,0	19,0	19,4	16,2	16,2	15,4

Kaynak: NATO, *Données économiques et financières de l'OTAN*, internette şu adresten ulaşılabilir: <http://www.nato.int/docu/pr/2003/table5.pdf>.

Bununla birlikte, askeri veriler konusunda sergilenen ve araştırmacının işini zorlaştıran “gizlilik” göz önünde bulundurulduğunda, MSB bütçelerinde resmi olarak yayımlanan rakamların askeri harcamaların tümünü yansıtmadığı konusunda ortak bir kanı vardır. Dolayısıyla, tümü değilse de çoğu ülke için savunma ekonomisi alanındaki kavramsal (tanım), yöntembilimsel (hesaplama) ve pratik (veri toplama) zorluklar karşısında, askeri harcamalarla ilgili görece daha kesin istatistiki verilere ihtiyaç duyulmaktadır:

Ulusal savunma konularıyla ilgili konular, işin siyasi tarafını gizleyen bir bulanıklıkla çevrilidir. Daha da önemlisi, bir ülkenin güvenliğine değin başlıca değişkenlerin istatistiki verilerine ulaşılabilirdi-

ğinde de, bunlar analizcileri tatmin etmeyecek düzeyde ve güven vermekten uzaktır. Dolayısıyla bu veriler kullanılırken dikkatli davranmak gerekir. Bu alanda, eldeki bilgilerin nicel ve nitel zayıflığı, her türlü derinlemesine araştırmanın taklup kaldığı bir engel oluşturmaktadır.²¹

O halde, alıntıda benimsenen çerçeve içinde kalırsak ve ordunun Türk siyasi panoramasındaki imtiyazlı konumunu göz önünde bulundursak, Türkiye’de hükümetlerin savunma harcamaları düzeyini olduğundan az gösterme eğilimine kapıldıkları ya da buna teşvik edildikleri varsayılabilir. İncelenen çeşitli kaynaklar arasındaki önemli farklılıklar bu konudaki saydam olmama durumunu kanıtlamaktadır. Öncelikle Savunma Bakanlığı’nın verilerinden başlayalım.

Tablo 40. Savunma bütçesinin GSMH ve toplam bütçeyle karşılaştırılması (1994-2000)

Yıl	GSMH (milyon dolar)	Toplam bütç (milyon dolar)	Savunma bütçesi (milyon dolar)	Savunma bütçesinin içindeki payı (%)	Toplam bütçenin GSMH içindeki payı (%)	Savunma bütçesinin Toplam bütçe içindeki payı (%)
1994	130.519,1	27.742,6	2.607,4	2	21,3	9,4
1995	171.736,6	29.340,5	3.341,8	1,9	17,1	11,4
1996	184.037,4	43.846,7	3.997,9	2,2	23,8	9,1
1997	190.836,4	41.785,0	4.407,4	2,3	21,9	10,5
1998	180.060,1	56.683,8	5.327,2	2,8	30,1	9,4
1999	186.264,2	64.910,9	5.968,2	3,2	34,8	9,2
2000	205.273,4	81.719,0	7.218,0	3,5	39,8	8,8

Kaynak: Savunma Bakanlığı, *Beyaz Kitap, Savunma Harcamalarının Planlanması ve Kaynakları*, internette şu adresten ulaşılabilir:

<http://www.msb.gov.tr/Birimler/GnPPD/GnPPDBeyazKBolg.htm>.

Tablo 41. Silahlı Kuvvetler'in toplam bütçesi (1995-2000) (milyon dolar)

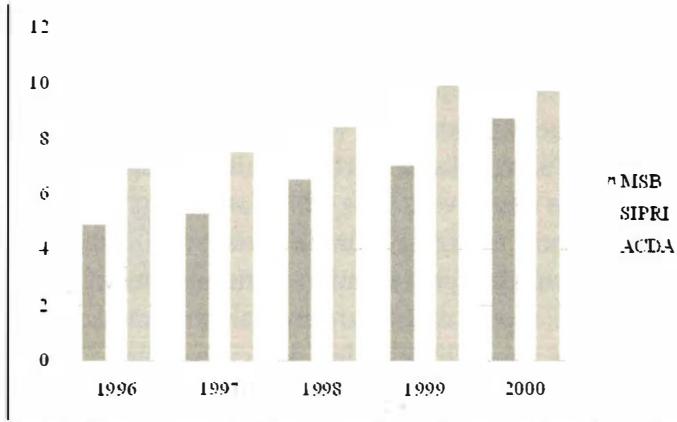
Savunma Bakanlığı					
Yıl	bütçesi	SSDF*	TSKGV**	Özel ödenekler ***	Toplam
1995	3.341,80	826,8	10,7	76,5	4.255,80
1996	3.997,80	887,3	9,5	101,7	4.996,30
1997	4.407,40	772,4	11,8	111,9	5.303,50
1998	5.327,20	1.056,9	11,4	107,7	6.503,20
1999	5.968,20	1.008,7	11,2	53,6	7.041,70
2000	7.218,00	1.466,9	11,0	65	8.760,90

Kaynak: *Age Foreign Military Sales* (FMS) kredileri, NATO'nun altyapı ödenekleri ve Hazine'nin firmalara verdiği krediler dahil değildir.

- * *Savunma Sanayi Destekleme Fonu*: 1985'te kurulmuştur. Modernleştirme projelerinin önemli ayaklarından biridir. Veraset ve intikal vergisi, damga vergisi gibi vergilerinden muaf tutulur. Savunma bütçesinin % 15'ini karşılar. Temel kaynakları şu gelirlerin tasarruf nisabından sağlanmaktadır: alkol ve tütün satışları (satış fiyatının % 10'u); milli piyango (kazancın % 95'i); diğer şans oyunları (kazancın % 15'i); iddia oyunları (kazancın % 3,6'sı); at yarışları (kazancın % 10'u); hafif ateşli silah satışı (kazancın % 80'i); genel bütçeden ve savunma bütçesinden gelen fonların aktarımı; çeşitli bağışlar.²¹
- ** *Türk Silahlı Kuvvetleri'ni Güçlendirme Vakfı*: SSDF gibi çeşitli vergilerden muaf tutulur. Silah üretimi ve askeri teknoloji konularında uzmanlaşmış on kadar şirkete doğrudan iştiraki bulunmaktadır. Gelirlerinin % 80'i Genelkurmay Başkanlığı'nın belirlediği modernleştirme projelerinde, % 20'si de vakfın genel harcamalarında kullanılır.²²
- *** *Özel ödenekler*: Burada söz konusu olan, devletin normal olarak sağladığı mali yükümlülüklerin özerk bir aracıya devredilmesi yoluyla gerçekleştirilen bir bütçe dışı bırakma yöntemidir. Bu mali düzen aśında özel ve devlet bütçesinden ayrı finansman olanakları yaratıldığı anlamını taşır. Kamu hesaplarının saydamlılığının bozulmasına ve askeri harcamalarla ilgili bazı işlemlerin üstünün örtülmesine neden olur bu.

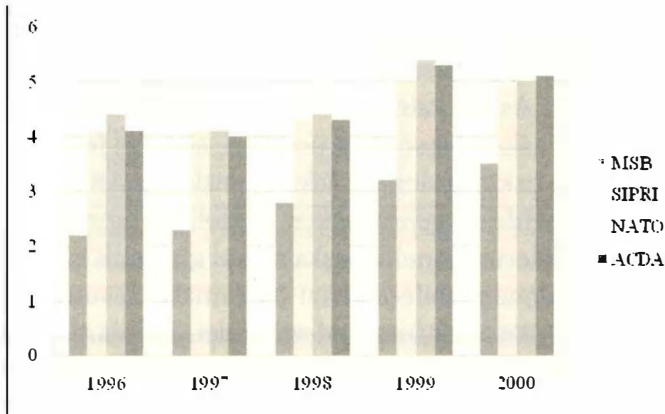
Burada alıntılanan Savunma Bakanlığı verileriyle SIPRI (Stockholm International Peace Research Institute), NATO ve ACDA'nın (US Arms Control and Disarmament Agency) verileri karşılaştırıldığında, Türkiye'deki askeri harcamaların tam anlamıyla belirlenmesinin hemen hemen imkânsız olduğu ortaya çıkar.

Grafik 15: Türk askeri harcamalarının kaynaklara göre karşılaştırılması (1996-2000) (milyar dolar)

Kaynak: SIPRI, ACDA ve Savunma Bakanlığı'nın verilerinden hareketle kişisel tablo. SIPRI, *The Sipri military expenditure database*, http://projects.sipri.se/milex/mex_data_index.html. ACDA, *World Military Expenditures & Arms Transfers 1999-2000, Military Expenditures, Armed Forces, GNP, CGE, Population, and Their Ratios, By Group and Country*, <http://www.fas.org/asmp/profiles/wmeat/WMEAT99-00/WMEAT99-00.pdf>. Savunma Bakanlığı, *Beyaz Kitap, Savunma Harcamalarının Planlanması ve Kaynakları*, <http://www.msb.gov.tr/Birimler/GnPPD/GnPPDBeyazKBolg.htm>.

Grafik 16. Türk askeri harcamalarının kaynaklara göre karşılaştırılması (GSMH'nin yüzdesi olarak) (1996-2000)

Kaynak: Age ve NATO, NATO ekonomik ve mali verileri.

Analizcinin dikkate alması gereken bu ciddi farklılıklar tek bir kaynağa güven duyulmasını engellemektedir. Bu yüzden ACDA, NATO ve SIPRI gibi birçok veri tabanına göre hareket etmeyi uygun bulduk. Bununla birlikte, birçok farklı kaynağın incelenmesine karşın Türkiye’de askeri harcamaların gelişimi konusunda doğru bir saptamada bulunmanın yine de çok güç olduğunu belirtmekte yarar var. Devletin askeri işlevleriyle sivil işlevlerini birbirinden kesin olarak ayırt etmenin güçlüğü, yabancı askeri yardımlar çerçevesinde alınan veya hibe edilen askeri malzemeler ve farklı hesap teknikleri olgunun analizini daha da zorlaştırmaktadır. O kadar ki, başvuru başlıca kaynaklar aynı tanımları içermemektedir. Örneğin SIPRI, NATO’nun tersine, ulusal askeri harcama rakamlarında askeri yardımları, sivil savunmayı ve paramiliter güçleri de hesaba katar.

Aynı şey kamu harcamalarını konsolide bir bütçe biçiminde sunan ve bunun sonucunda savunmanın payını yapay olarak düşük gösteren hesap tekniği için de geçerlidir: Devletin üstündeki borç stoku yükü bütçe açığına gitgide daha yüksek faizler bindirirken, bu faizler de konsolide bütçe hacmini genişletir. Böylelikle konsolide bütçe hacminde savunmaya ayrılan harcamalar görece yapay bir şekilde azalmış olur. Bunu işaret eden 58 no’lu tabloda, 1979-2002 döneminde –Savunma Bakanlığı’nın sık sık altını çizdiği gibi– konsolide bütçe içinde gözle görülür bir azalma gösteren savunmanın payının, aynı dönemde faiz dışı bütçe baz alındığında aynı eğilimi göstermediği ve tam tersine düzenli bir gelişim izlediği gözlemlenmektedir.

Askeri harcamalar konusunda karşılaşılan başka bir temel sorun da kavramsal düzeydedir. Askeri kategori altında, savunma faaliyetleriyle görevlendirilmiş sivil ve askeri personelin ücretleri, silah ve teçhizat alımı ve üretimi, operasyon ve bakım giderleri, askeri tesisler ve AR-GE faaliyetleri incelenir. Oysa Türkiye’de sözcelimi askeri kadroların emekli maaşları ya da bu personele ve ailelerine yönelik başka sosyal güvenlik harcamaları gibi askeri olarak değerlendirilebilecek bazı harcamalar savunma bütçesinden değil, farklı devlet kurumlarının giderlerinden karşılanır. Bu hizmetler kamu sektöründe çalışanların sosyal güvenlik düzenlemelerini yürütmekle yükümlü Emekli Sandığı tarafından sağlanır. Aynı şekilde tamamen askeri bir yapılanma olan Jandarma Genel Komutanlığı ve korucular²⁴ da

doğrudan İçişleri Bakanlığı'na bağlıdır ve Savunma Bakanlığı'nın resmi hesaplarında onların harcamalarına rastlanmaz.

Tablo 42. Türkiye'de savunma bütçesinin gelişimi

Yıl	Cari fiyatlarla savunma harcamaları (milyon dolar)	Savunmanın payı (%)	
		Konsolide bütçe içinde	Faiz dışı bütçe içinde
1979	2213	13,2	13,7
1980	2387	17,2	17,7
1981	2237	16,6	17,4
1982	1627	16,8	17,8
1983	1750	15,4	16,8
1984	1541	15,3	17,3
1985	1576	15,4	17,6
1986	1637	14,9	17,7
1987	1842	12,7	15,5
1988	1660	11,8	15,4
1989	2335	13,1	16,7
1990	3414	13,3	16,7
1991	4313	12,1	14,8
1992	4101	13,5	16,5
1993	4908	10,9	14,3
1994	3623	11,9	17,8
1995	4194	11,9	17,9
1996	4536	10,1	16,3
1997	5455	10,9	15,2
1998	5883	10,4	17,1
1999	7327	10,1	16,4
2000	6690	9,5	16,8
2001	5001	7,9	16,1
2002	6158	8	14,6

Kaynak: Gülay Günlük-Şenesen, "Türkiye'nin Savunma Bütçesi: Veriler ve Gözlemler", (ed. İnel ve Bayramoğlu) *age*'den, s. 273.

Bununla birlikte, savunma harcamalarını daha saydam hale getirmek amacıyla, 30 Temmuz 2003'te yedinci uyum paketi çerçevesinde mevzuat alanında yeni düzenlemeler getirilmiştir. Artık Sayıştay, Meclis'in talep etmesi halinde, Silahlı Kuvvetler'in elinde bulunan devlet mülkleri de dahil olmak

üzere her türlü organizasyonun hesaplarını ve işlemlerini denetleyebilecektir. Ne var ki Sayıştay denetlemesi hâlâ, Anayasa'nın milli savunmanın gizliliği konusundaki 160. maddesinde öngörülen kısıtlamalarla karşı karşıyadır; dolayısıyla Sayıştay'ın denetim alanının artık milli savunmayı da içermesine karşın, Silahlı Kuvvetler savunma bütçesinin ve askeri ihalelerin düzenlenip yürütülmesinde göreceli bir özerkliğe sahip olmaya devam etmektedir.

ORDUNUN EKONOMİK ROLÜ: OYAK ÖRNEĞİ

Yukarıda genel hatlarıyla ortaya konmaya çalışılan birçok bütçe imtiyazına sahip olan ordu aynı zamanda önemli bir ekonomi aktörüdür. Üretim aygıtıyla organik bağı ülkenin ekonomik dokusuna işlemiştir.²⁵ Aslında 60'lı yıllara kadar ordu ekonomik faaliyetten, özellikle de özel sektörden uzak durmuştur ve herhangi bir ekonomik sorumluluğu yoktur; ancak 1960 müdahalesinden başlayarak ekonomik faaliyetlerde bulunmaya başlamış ve iş çevreleri ile kurum arasında çeşitli düzeylerde ilişkiler kurulmuştur. Başlangıçta kurumsal bir tasarruf sandığı olarak düşünülmüş olan OYAK'ın kurulması bu noktada bir hayli önemlidir. Peki ama nedir OYAK?²⁶ Mevlüt Bozdemir'in sözleriyle şöyle tanımlanabilir:

Diğerlerine benzemeyen bir yardım sandığıdır. OYAK hem bir zorunlu tasarruf sandığı, bir ek emeklilik sandığı, bir kredi kurumu dur [...] hem de bir süpermarketler zinciri, bir otomobil, çimento fabrikası, bir sigorta şirketi ve bir inşaat şirketidir.²⁷

OYAK ilk bakışta, aylık aidatlar sayesinde üyelerinin yaşam düzeyini yükseltmeyi hedefleyen bir yardım sandığı olarak kavranabilir.²⁸ Ancak "başlangıçta subay ve astsubaylara huzurlu bir emeklilik, nitelikli bir tıbbi bakım sağlamak üzere kurulan"²⁹ OYAK kısa süre içinde ülkenin önemli holdinglerinden biri durumuna gelmiştir. Söz konusu olan, otuz kadar üretim, dağıtım ve ihracat şirketinden oluşan ve bünyesinde 16.733 ücretli çalıştıran bir gruptur.³⁰

Sözgelimi OYAK grubu Renault'yla ortaklaşa olarak otomobil sektöründe faaliyet gösterir ve bu, grubun iştirak gelirleri toplamının % 66'sını tek başına karşılayan önemli bir ortaklıktır.³¹ OYAK-Renault'nun 2002

satışları³² Türkiye'deki otomobil pazarının % 27'sine tekabül etmektedir. Holding ayrıca Fransız AXA şirketiyle sigorta, Goodyear ile araba lastiği ve bunun dışında çimento sanayii, tarım ürünleri, tarım ve veteriner ilaçları, turizm, borsa simsarlığı, banka, gayri menkul ve süpermarket alanlarında da faaliyet göstermektedir.³³ İşte OYAK grubunun iştirakleri:

Tablo 43. OYAK grubu (2004)

Şirket	Faaliyet alanı	OYAK'ın katılım oranı
Oyak-Renault	Renault üretim	49
Mais-Renault	Renault temsilci	51
Omsan lojistik	Ulusal-uluslararası taşıma	100
Goodyear	Araba lastiği	11,48
Adana çimento	Çimento	57
Bolu çimento	Çimento	53
Ünye çimento	Çimento	51
Mardin çimento	Çimento	51
Elazığ-Altınova çimento	Çimento	70
Oysa-Niğde çimento	Çimento	50
Oysa-İskenderun çimento	Çimento	50
Oyak beton	Çimento	100
Oyka kağıt	Kağıt	100
Hektaş	Tarım ve veteriner ilaçları	53
Tukaş	Konserve	72
Tam gıda	Şekerleme	29
Oyak enerji	Enerji	100
Isken	Enerji	100
Oyak Bank	Finans	100
Oyak emeklilik	Finans	100
Oyak Anker	Finans	100
Halk finansal kiralama	Finans	40
Axa-Oyak holding	Sigorta	50
Oyak yatırım menkuldeğerler	Finans-borsa-danışma hizmetleri	100
Oyak inşaat	İnşaat	75
Oyak konut	İnşaat	100
Oyak turizm	Turizm	100
Eti pazarlama	Dağıtım	26
Oytaş	Ticaret	99,48
Oypa	Süpermarket zinciri	100
Oyak savunma ve güvenlik sistemleri	Nakliyat	100

Kaynak: OYAK, *İştirakler*, internette şu adresten ulaşılabilir: www.oyak.com.tr/oyak_istirakler.html.

2003 değerlerine göre, 2,3 katrilyon TL'lik özkaynaklar toplamıyla³⁴ ülkenin ekonomi devlerinden biri olan OYAK'ın başlıca gelirleri şu kaynaklardan gelmektedir:³⁵ şirket ve iştirak kazançları; finansal işlemlerden elde edilen kazançlar (aşağı yukarı yirmi yıldan beri ekonomide gözlemlenen genel "finansallaşma" eğilimine uygun olarak bu kazanç tek başına, toplam kârın 1994 yılında % 42'sini, 2002'de de % 41'ini karşılamaktadır);³⁶ üyelerin aidatları (üyelerin sayısı göz önünde bulundurulduğunda -2002'de 216.389 kişi-³⁷ şirkete düzenli sıcak para girişi sağlayarak, ekonomik kriz dönemlerinde doğabilecek nakit sorununa bir nevi çözüm sunar; bu da, tahmin edilebileceği üzere, bir şirket için oldukça önemlidir); Hazine tarafından devredilmiş mülklerden gelen çeşitli emlak gelirleri; çeşitli ek gelirler.

OYAK'ın ekonomik başarısının asıl nedeni ise, birtakım vergilerden muaf tutulmasını sağlayan hukuki-anayasal ayrıcalıklardır. Türkiye'nin en büyük holdingleri arasında 1990'da üçüncü, 1996'da dördüncü ve 2000'de yine üçüncü sırada yer alan³⁸ ve ekonominin baş aktörlerinden biri olan OYAK şu vergilerden muaf tutulur:³⁹ kurumlar vergisi, gelir vergisi, satış ve tüketim vergileri, damga vergisi.⁴⁰

Ayrıca 9 Ocak 1961 tarihli, 205 sayılı Ordu Yardımlaşma Kurumu Kuruluş Kanunu OYAK'ı birtakım anlam belirsizlikleri de içeren bir biçimde, Savunma Bakanlığı'na bağlı ama idari ve mali işlerinde özerk, Ticaret Kanunu'na tabi bir tüzel kişi olarak tanımlar. Bu şekilde, OYAK üçüncü kişilerle her türlü ihtilafında sınaî ya da ticarî alanda faaliyet gösteren bir kamu kuruluşu olmanın getirdiği, devlet mallarının haczedilemezliği gibi avantajlardan yararlanacaktır.

Şirketin örgüt şeması da şu şekildedir: Temsilciler kurulu üç yılda bir toplanır. Birlik ve kuruluşlarda görevli daimi üyeler arasından, birlik ve kuruluşların kumandan veya amirlerince tespit olunacak 50 ila 100 kalıcı üyeden oluşur. Genel kurul her yıl toplanır ve toplam 40 üyeden oluşur. Üyelerin yarısı temsilciler kurulu tarafından seçilir. Diğer yirmi üye ise savunma bakanı, maliye bakanı, Genelkurmay başkanı, kuvvet komutanları ve jandarma genel komutanı, Sayıştay başkanı, Yüksek Denetleme Kurulu başkanı, Türkiye Bankalar Birliği yönetim kurulu başkanı, Türkiye Odalar ve

Borsalar Birliği başkanı, Genelkurmay başkanının seçtiği yüksek rütbeli altı subay ve savunma bakanının seçtiği üç işadamından müteşekkildir.⁴¹ Yönetim kurulunda yedi üye bulunmaktadır. Bu üyelerden üçü Genelkurmay başkanı ve savunma bakanının tavsiyesiyle genel kurul tarafından belirlenir. Maliye, hukuk, bankacılık ve sigortacılık alanlarında konusuna hâkim teknokrat ve uzmanlardan oluşan diğer dört üye ise maliye ve savunma bakanları, Sayıştay başkanı, Yüksek Denetleme Kurulu başkanı, Türkiye Bankalar Birliği Yönetim Kurulu başkanı ve Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği başkanının vücuda getirdiği bir seçim kurulu tarafından seçilir. Üç yıl görev süreli yönetim kurulu başkanı da yine bu kurul tarafından belirlenir.

Bütün bu veriler incelendiğinde, genel kurul ve yönetim kurulunda askerlerin sayıca sivillerden daha kalabalık olduğu görölmektedir. Genel kurulda otuz iki askere karşılık sekiz sivil üye varken, yönetim kurulunda dört asker, üç sivil üye bulunur. İş dünyası ve yüksek sivil bürokrasi de yine bu kurullarda temsil edilir. Ancak bu verilerden hareketle, genelde yapıldığı şekliyle, Wright Mills'in⁴² sanayi, asker ve siyasetteki iktidar odaklarını bir araya getiren güç üçgenine atıf yapmak ve OYAK'ı bu çerçeve içerisinde değerlendirmek biraz abartılı olacaktır; dolayısıyla basite kaçıp OYAK'ı ulusal ve uluslararası sermayeyle işbirliği içinde, ekonominin büyük bölümünü kontrolü altında tutan ve kazançlarını orduya aktaran bir askeri şirket olarak görme yanlışına düşmeyelim. Bu bağlamda OYAK'ın ulusal ekonomi içindeki yerine ilişkin, ekonominin % 50'sinden fazlasını elinde bulunduran dev bir kurum yanılsamasını ve askeri kurumla olan ilişkilerini ülkenin siyasi ve ekonomik yaşantısı üzerindeki askeri vesayetin odak noktası olduğuna dayandıran söylemi göreceleştirmek hiç kuşkusuz yerinde olacaktır.

Sözelimi burada doğrudan üretim sürecine katılıp zorunlu askerlik hizmetini yerine getiren ve erler ile erbaşlardan oluşan askeri personeli sivil pazar için yaptığı mal üretiminde işçi olarak kullanan Mısır ordusu örneğinden çok uzaktayız. Öyle ki Mısır ordusu gerçek bir iktisadi kuruluşa dönüşerek, bazı gözlemcilere göre bu konuda bir ilk olacak kadar ekonomik etkinliğin içine girmiştir.⁴³ OYAK'ın üyelerinin alım gücünü büyük oranda artırdığı yönündeki iddia da bize çok inandırıcı gelmemektedir.

Bu konuyla ilgili görüştüğümüz pek çok subay OYAK'ın orduyla organik ilişkilerinin sürmesine yönelik bir istek sergilememiştir; bu durum, üyelerine sunduğu konut kredisi, tüketim kredisi, ek emeklilik, yaşam sigortası gibi hizmetlerin, haklı olarak, her ay ödenen ve maaşın % 10'una denk düşen aidatlar düzeyinde görülmemesiyle açıklanabilir. Örnek vermek gerekirse, OYAK'tan konut kredisi alanların sayısı 2001'de 70.500'dür; demek ki üyelerin ancak % 35'i bu krediden yararlanmayı uygun bulmuştur.⁴⁴

OYAK ayrıca, sivil piyasada sunulanlarla karşılaştırıldığında askerlere pek de çekici gelmeyen, çeşitli kredilere uygulanan faiz oranları yüzünden de eleştirilmekte, birçok subay bu yüksek faizlerin kurumun kuruluş amacıyla ters düştüğünü düşünmektedir. Sadece temsilciler kurulunun toplantı raporlarını okumak bile bunun için yeterli olacaktır. Farklı konularda yapılan, özellikle de finansal hizmetler konusunda ve büyük çoğunlukla alt rütbeli subaylardan gelen sert eleştiriler kurum üyeleri arasındaki derin rahatsızlığa işaret etmektedir.⁴⁵ Zira OYAK'ın mali portföyünün yalnızca % 20'si üyelere yönelik ek emeklilik ikramiyesi benzeri sosyal güvenlik hizmetleri için ayrılmıştır; geri kalan miktar ise kazançlı sanayi ve finansal etkinliklerde kullanılmaktadır.⁴⁶ Toplamda tüm bunlar bizi, OYAK'ı, onun aracılığıyla ordunun milli ekonomiyi kontrol altında tuttuğu ve siyasal iktidarını pekiştirdiği devasa bir askeri-endüstriyel kompleksin parçası olarak değil de, ne tamamıyla sivil, ne de askeri olan, bugün ikinci plana atılmış başlangıçtaki kuruluş amaçlarından sapıp hepten bir pazar mantığına uygun davranan büyük bir holding olarak görmeye itmektedir.

GENEL SONUÇLAR

Askeri iktidar her şeyden önce devletin silahlı aygıtı olan ordunun son analizde hakemlik ve veto yetkisini elinde bulundurmasına gönderme yapar; aynı şekilde ordunun sosyopolitik mücadelelere belirleyici müdahalelerde bulunarak siyasi sistem içinde merkezi bir yer işgal etme sürecine işaret eder. Bu özellikler modern pretoryen olarak adlandıracağımız bir devlete biçim verir.¹ Geleneksel pretoryen devlette siyasi ve toplumsal buhranlar temelinde, pek profesyonelleşmemiş, bozgunculuğa eğilimli, anarşik bir yapılanma gösteren, Latin Amerika'daki *caudillos* gibi vurgun ve macera meraklısı bir ordu öne çıkarken, modern pretoryen devletin en büyük özelliği orduyu merkez alan ve onun vesayeti altında yapılan bir siyasal sistemin varlığıdır.² Böylesi bir pretoryen sistemde askeri iktidarı yeniden üreten ve sivil iktidarın güçlenmesine engel teşkil eden birçok unsur vardır. Bunlar ordunun kurumsal özelliklerinden ve toplumsal yapılardan kaynaklanır.

Türkiye'de askerlerin siyasi rolü ne zaman, ne de uzam içinde aynı olmuştur; tek ve basit bir nedenle de açıklanamaz. Silahlı Kuvvetler'in siyasi sistem içindeki ayrıcalıklı konumu ne Kemalist değerlere aşın değer yüklenmesine, ne siyasi kültürün ve "sivil toplum"un az gelişmişliğine, ne de "dış güçler"in manipülasyonuna bağlıdır.³ Buna karşın, askerlerin siyasal yaşama handiyse kurumsallaşmış müdahalesi doğrudan doğruya ülkede elli yıldan fazla bir süredir gözlemlenen kronik siyasi istikrarsızlıkla ilişkilidir (bkz. birinci bölüm). Askeri müdahaleler siyasi kurumların yaşadığı krizin sonucu görünümünde, derin bir toplumsal ve ekonomik krizin habercisi olarak ortaya çıkar. Gitgide büyüyen toplumsal eşitsizliklerin yaşandığı bir toplum karşısında yadsınmaz kurumsal bir bütünlük, tartışma konusu edilemeyecek bir otoriteye sahip tek ulusal topluluk olan ordu bir anlamda "ikameci bir bürokratik hegemonya"⁴ sergiler; bu da sosyopolitik çatışmalar toplumsal barışı ve istikrarı, hatta siyasal sistemi tehdit etmeye başladığında, geçici olarak "farklı toplumsal katmanları bir ulusal proje etrafında toplayan bir organizasyon"⁵ rolünü üstlendiği anlamına gelir. Öyle ki, kurumsal değerler sisteminin içerdiği siyasal aktivizm onu böyle bir ro-

l üstlenmeye belirgin biçimde iter. Öte yandan bu “regüle” edici rol, orduyu sadece sözde tarafsız bir hakem konumuna sokmayıp⁶ ülke yönetimini meşru biçimde denetleme hakkına sahip bir siyasal yargıca dönüştürür.

Bu saptama aslında Samuel Huntington’ın bundan tam otuz yedi yıl önce “pretoriyanizmin temelleri” üstüne yaptığı araştırmada geliştirdiği düşüncenin bir ürünüdür. Huntington’a göre ordu müdahalesinin başılcı nedenleri siyasal kaynaklıdır ve öncelikle toplumun siyasal ve kurumsal yapısını yansıtır. “Güney” lkelerinde gerçekleşen askeri müdahaleler daha derin bir olguya, çatışmaları önleyecek veya onlara hakemlik yapacak siyasal mekanizmaların yokluğuna işaret eder.⁷ Bu noktada askerlerin siyasi yaşama sürekli olarak müdahale etmesine neden olan siyasi istikrarsızlıklar ve rejim krizlerinin hızlanan toplumsal değişime ve karşılaşılan engellere bağlı olup olmadığı düşünülebilir. Belki de, ekonomik kalkınma bağlamında evre ülkelerin toplumsal yapılarındaki hızlı dönüşümler kaçınılmaz olarak kalıcı siyasi krizlere, beraberinde de askeri müdahalelere yol açmaktadır.

Eğer bu sav doğruysa, her şey işlevselci sosyoloji⁸ kuramına göre gelişir. Bu kurama göre, istikrarsız bir çevrede, kontrol edemediği bir konjonktür tarafından sarsılan bir sistemin istikrarlı olabilmesi için, etkilerine maruz kaldığı evre kadar hareketli ve çalkantıları gidermek için ters yönde hareket eden bir alt sistem içermesi gerekir. Toplumsal gidişatları geçici de olsa tersine çevirebilme erkine sahip askeri alt sistem, bu açıdan, kontrol edilemeyecek denli hızlı toplumsal dönüşümlerden zarar görmüş bir siyasi sistemi ayakta tutma işlevini üstlenir.

Burada, Merton’un belli bir toplumsal durumun, bir organın normal işlevine farklı yeni işlevler ekleyebileceği yönündeki analizleri ele alınıbilir: Bir işlevin gerçekliği yalnızca işaret ettiği organın doğasına değil, başıka işlevleri yerine getiren organların yetersizliğine de bağlıdır. Merton’a göre “Amerikan siyasi partilerindeki boss” [yerel politik yönetici] yoksul göçmen karşıısında, bugün sosyal güvenlik yardımı olarak niteleyebileceğimiz bir işlev üstlenir:

Ahlaki açıdan kabul görmüş yapıların temel toplumsal işlevleri yerine getirmesini olanaksız olmasa da çok gç kılan yapısal bağlam,

bu işlevlerin yerine getirilme işini siyasi makinelere bırakır [...] daha genel anlamda söyleyecek olursak, resmi yapının işlevsel yetersizlikleri var olan gereksinimleri daha etkin biçimde karşılayabilmek için resmi olmayan bir ikame yapısının oluşmasına yol açar.⁹

Aynı şekilde, ordunun normal işlevlerine toplumsal organların yetersizliğinin ya da yokluğunun kendisine dayattığı başka işlevleri de eklediği savunulabilir.

Askeri vesayetin azaltılmasına ilişkin karşılaşılan bir diğer engel de Silahlı Kuvvetler'in kurumsal özelliklerinden ileri gelir. Bugün Türkiye'de ordu tarihten aldığı güçle kendine özgü bir değerler sistemine ve yapısal özelliklere sahip bir organizasyon olarak ortaya çıkmaktadır. Tarihsel bağlamda, yüz yıldan fazla bir süre önce Alman misyonlarının başlattığı profesyonelleşme süreci Osmanlı İmparatorluğu paşalarını siyasi etkinlikten uzaklaştırmayı ve iktidardan bağımsız yeni, profesyonel askeri kadrolar yaratmayı hedeflemiştir.

Ne var ki, oluşturulan bu kadrolar kısa süre içinde ulusu temel alan bir kimliğin oluşturulmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Öncelikle zinde ve mücadeleci, sonra da entelektüel ve öğretisel biçimleriyle Türk milliyetçiliği ordu etrafında şekillenmemiş midir? Ulusal kimlik ordu içinde ve ordu sayesinde oluşmamış mıdır? Ulus tarihinde tüm çalkantılara, tüm buhranlara en çok karışmış olan kurum ordu değil midir? Bernard Vernier'ye göre Türkiye'de ordu "devletin geleceğinden endişe duyan herkesin en yüce düşüncesidir."¹⁰ Bu yüzden "istisnasız tüm hükümetler iktidara geçtikten sonra sadece ülkenin ayakta kalmasını sağlamakla kalmayıp demokrasiyi de yeşerten şanlı araç olarak orduyu selamlarlar."¹¹ Dolayısıyla, ülke her şeyini orduya "borçlu" gibidir: bağımsızlığını, egemenliğini, cumhuriyetini... Ordunun bu baskın rolü bir anlamda ulusal tarihe kazanmıştır.

Böylece Türkiye'de ordu tek meşru siyasi güç görünümüne bürünür ya da olup bitenler öyle olduğunu düşündürür. Araştırmalara göre en güvenilir kurum ordudur. Devletin diğer kurumları büyük oranda gözden düşmüşken, bir istikrar ve etkinlik abidesi olarak değerlendirilen ordu konusunda kamuoyu genelde hemfikirdir. O halde en azından toplumsal ka-

bul anlamında askeri vesayet meşrudur. Çevik kuvvete direnen, buna karşılık jandarmanın gelişini alkışlarla karşılayan göstericiler (Gaziosmanpaşa/İstanbul); polis değil de jandarma eşliğinde maça gelmek isteyen rakip takım taraftarları; tüm umudunun Milli Güvenlik Kurulu olduğunu söyleyen, Alevi cemaatinin önde gelen yetkililerinden biri (İzzettin Doğan); kulüp işlerini ele almaları için Fenerbahçeli generallere çağrıda bulunan spor yazarı (Hüsnü Çil) üzerinde düşünülmesi gereken örneklerdir.¹² Mevlüt Bozdemir'e göre bu durum Türkiye'deki toplumsal yaşamın en önemli özelliklerinden birini yansıtır:

[...] Türk askerlerinin sivillere oranla her zaman için tartışılmaz bir meşruluğa sahip olduğunu kabul etmek zorundayız. Bu meşruluğa karşı çıkan pek olmaz. Ne Latin Amerika tarzı tencere tavalı gösteriler, ne Polonya tarzı dini toplantılar: Türkiye'de karşı koyma ve itiraz en düşük düzeydedir. Alkış ve takdirse etkileyici boyutlarda...¹³

Sivil iktidarın güçlenmesi konusundaki üçüncü engel de askerlerin sivil iktidar mücadelelerine çekilmeleri ve bu mücadelelerde etkin bir rol oynamalarıdır. Siyasal partilerden ekonomik oluşumlara, farklı çıkar ve baskı gruplarına kadar çeşitli siyasal aktörler arasındaki iktidar mücadelelerinde Türk Silahlı Kuvvetleri etkilenmesi, kazanılması gereken bir siyasal oyuncu olarak değerlendirilmektedir. Böylece ordu, çevresinde bazı siyasi-ekonomik çıkarların kutuplaştığı bir siyasal mücadeleler alanı, hedefi haline gelir, getirilir. 1960 darbesinin öncesi ve sonrasında Cumhuriyet Halk Partisi'nin Milli Birlik Komitesi'yle kurduğu ilişkiler, 60'lı ve 70'li yıllarda Genelkurmay ile Adalet Partisi'nin yakınlaşması, İstanbul'un tekelci büyük burjuvazisiyle 1980 darbesinin askeri iktidarının amaç ve hedef birliği, 28 Şubat sürecinde Necmettin Erbakan'ın koalisyon hükümetine karşı Genelkurmay, merkez siyasi partiler, büyük medya kuruluşları ve TUSİAD'ın¹⁴ işbirliği bunun kanıtlarıdır. Ordunun bu şekilde sivil iktidar mücadelelerinin hedefi ve alanı olması, ayrıca çağdaş Türkiye tarihinde demokratik kurum ve değerleri korumak adına askeri vesayete muhalefette birleşen bir sivil cephenin neden hemen hemen hiçbir zaman vücut bulmadığını da kısmi olarak açıklar.

Dolayısıyla siyasi çatışmalar askeri vesayetin azaltılması veya ortadan kaldırılması konusunda oluşabilecek bir uzlaşmaya baskın gelmektedir. Türkiye'deki siyasal yaşamı, birbirinden tamamıyla ayrı iki zıt kutbun (sivil-asker ikilemi) karşı karşıya geldiği sahne olarak sunan bazı şemaların tersine, askerlerin kimi zaman Bizans entrikalarını anımsatan karmaşık bir oyunda her şeye rağmen gerekli ancak idare edilmesi zor partnerler olarak değerlendirildiğini söylemek kuşkusuz daha yerinde olacaktır. Sözcüğümü 1960 darbesinden sonra 1971 muhtırası, 1960 cuntası reformculuğunun kurbanı olan siyasal ve toplumsal güçlerin geri dönüşünü ifade eder. 1997'nin postmodern darbesi ise adeta 1995 seçimlerinde yenilgiye uğrayan merkez sağ ve merkez sol partilerin bir nevi rövanşıdır.

Demek ki Türkiye'de askeri müdahaleler meşrudur ya da en azından siyaset oyununun kurallarına göre meşrudur. Ama bu ne zamana kadar böyle sürecektir? Bir gün "askeri müdahalelere ilelebet elveda" denebilecek midir? Bunun için, ordunun kendini Cumhuriyet'in tek bekçisi olarak görmekten vazgeçmesi ve sivil iktidarın güçlenmesini de rejimin temel ilkeleri için bir tehdit olarak algılamaması; buna karşılık sivil meşruiyetin ve iktidarın üstünlüğüne inanan ve askeri vesayete muhalefet ortak paydasında birleşen sivil siyasi güçlerin askerleri iktidar mücadelelerinin hedefi ve alanı haline getirmemeleri ve demokratik yöntem, değer ve kurumlara tam bağlılık sergilemeleri gerekmektedir. Öte yandan bu saptama ülkenin AB hedefinin yarattığı sorunsal çerçeve devreye sokulmadıkça kuşkusuz eksik ve yetersiz kalacaktır. O halde sorulması gereken –ve bazı çevrelerde de sorulan– soru şudur: AB süreci Türkiye'de sivil iktidarın güçlenmesi anlamında tarihsel bir fırsat olarak değerlendirilebilir mi? Başka bir deyişle, NATO ve Avrupa Konseyi üyesi, aynı zamanda Avrupa Birliği adayı bu ülkeyi sivil-asker ilişkileri açısından nasıl bir siyasi gelecek beklemektedir? İlerleyen sayfalarda Türkiye'nin geleceği için büyük önem taşıyan bu sorulara yanıt bulunmaya çalışılacaktır.

TÜRKİYE, AVRUPA BİRLİĞİ SÜRECİ, ASKERİ OLGU: HANGİ PERSPEKTİFLER?

Son yirmi yılda, siyasal İslamın yükselişi gibi ulusal planda ya da PKK'nın silahlı saldırıları gibi bölgesel planda meydana gelen birtakım olaylar askerlerin konum, kapasite ve rollerinin yeniden belirlenmesine yol açmış, ordu sivillerle askerler arasında derin ve karşılıklı bir güvensizliğin yaşandığı bir bağlamda iktidara doğrudan el koymadan, etnik ve dinsel kökenli "yıkıcı" faaliyetlere karşı mücadele etme görevini üstlenmiştir. 1980'li yılların başında Genelkurmay'ın sol ideolojilere karşı yürüttüğü mücadelede siyasal İslamla yaptığı işbirliğinin yerini, din referanslı hareketlere karşı sergilenen eksiksiz bir düşmanlık almış, örneğin 1997'de 28 Şubat süreci yaşanmış ve Necmettin Erbakan'ın koalisyon hükümeti askerlerin baskısıyla devrilmiştir. Ama asıl PKK'ya karşı mücadelede ordu, devlet otoritesinin yeniden tesisi, psikolojik harekât vasıtasıyla yerel halkın yeniden kazanılması gibi çok daha ağır sorumluluklar yüklenir; hiç de güven duymadığı sivil inisiyatifleri bir kenara itip, teröre karşı mücadeleyi kişisel bir dava olarak algılar ve demokratik denetimden bağımsız hareket eder. Öyle ki, sivil iktidarın mücadelenin yürütülüşü üzerindeki etkisi asgari düzeye iner. Sivil seçilmiş iktidara itaat gibi ilkeler açıkça hiçe sayılır.²

Dolayısıyla, sivil siyaset alanına karşı beslediği geleneksel sayılabilecek güvensizliğiyle Silahlı Kuvvetler 90'lı yılların Türkiye'sinde sivillerin yıkıcı faaliyetler karşısındaki yetersizliğine dair birçok farklı neden algılar. Kaldı ki bu yetersizlik algılaması, bazı basın-yayın organlarının ve siyasi aktörlerin PKK ve siyasal İslama verdikleri varsayılan destek sebebiyle daha da güçlenir. İşte siyasete ve sivil iktidara karşı bu derin güvensizlik bağlamında Kasım 2002'de siyaset alanında bir deprem gerçekleşir: Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) seçimlerde ülkenin en büyük siyasi gücü haline gelir. Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecini hızlandırmak suretiyle, dini ifade ve inanç özgürlüğü adına laiklik ilkesini Avrupa ülkelerinin baskısıyla bir öl-

çüde yumuşatmayı uman yeni hükümet, katılım görüşmelerini olabildiğince çabuklaştırmak için geniş bir demokratik reform operasyonuna girişir. Bunlar arasında özellikle Şubat-Mart ve Ağustos 2002'deki üç reform paketini ile Ocak, Haziran ve Temmuz 2003'te uygulamaya konan dördüncü, beşinci, altıncı ve yedinci uyum paketlerini anmak yerinde olacaktır. Bu reformlar ordunun siyaset sahnesindeki rolünü –doğrudan ya da dolaylı olarak– azaltma, hatta uzun vadede ortadan kaldırma amacını güttükleri oranda daha da önem kazanırlar. Sözgelimi Temmuz 2003'te Milli Güvenlik Kurulu'nun (MGK) rolü ve oluşumuyla ilgili³ 118. madde üstünde yapılan değişiklik, MGK toplantılarının ayda yalnızca iki kez yapılmasını ve bundan böyle başbakan tarafından seçilip cumhurbaşkanı tarafından onaylanan bir sivilin Kurul genel sekreteri olmasını öngörmektedir. Yeni metinler aynı zamanda Kurul'un yürütme erkini, özellikle MGK genel sekreteri ne cumhurbaşkanı ve başbakan adına Kurul'da alınan tavsiye kararlarının hayata geçirilip geçirilmediğini denetleme yetkisi veren anayasal düzenlemeyi ortadan kaldırmaktadır.⁴

Şu halde, yıllardır askıda duran “demokratikleşme” ve “sivilleşme” reformları konusunda AKP hükümetinin bilançosu ilk bakışta başarılı görünür. Bu, sivil siyasal iktidarın tutarlı ve dirayetli bir politika izlemesi halinde askeri uzlaşmazlığın yerini kimi zaman şaşırtıcı bir esnekliğin alacağına kanıttır. Ordunun direniş kapasitesi siyasetin kararlılığı ve becerisiyle ters orantılıdır. Diğer bir ifadeyle, askerin direnci siyasetçinin kararsızlığı ve çekingenliği oranında artar. (Özal dönemi bu konuda üstünde düşünülmesi gereken bir örnek oluşturmaktadır.)⁵

Gelgelelim, bugün özellikle devlet aygıtı söz konusu olduğunda, etkili bir “sivilleşme” sürecine tanıklık edilmekteyse de, sivil siyasetin üstünlüğü prensibine ilişkin ciddi belirsizlikler sürmektedir. Örneğin MGK'nın yürütme erkinin ortadan kaldırılması askeri vesayet üzerinde pek de etkili olmamış, bir danışma organına dönüştürülmesi ordunun iç düzene ilişkin aşırı duyarlılıklarını yok etmemiştir. Aynı şekilde, MGK toplantılarının ayda iki kez yapılması ne ordunun genel anlamda siyasi konumunu etkilemiş ne de askerlerin kurumlarıyla ve onun siyasi rolleriyle ilgili algılamalarını değiştirmiştir. O halde devlet aygıtının sivilleşmesi iktidarın sivilleşmesi anla-

mına gelmemektedir. Elbette, askeri müdahalelerin arka planını oluşturan bazı siyasal-toplumsal ve uluslararası koşullar bugün mevcut değildir, hatta askerlerden eskisi gibi çekinilmediği bile söylenebilir: Ne var ki devlet aygıtının pretoryenleri hâlâ oldukları yerdedir. Geçmişteki müdahalelerini yadımsadıkları gibi, kurumsal değer ve reflekslerinde de herhangi bir değişiklik gözlemlenmemektedir. Dahası, aralıksız olarak sivil iktidar mücadelelerine aktif özne ve aynı zamanda nesne olarak karışmaları siyaset alanının önemli ve daimi bir oyuncusu olarak onlara temel siyasi ayrıcalıklar sağlar.

O halde son iki yılda ordunun siyasi karar alma süreçlerinde etkisi azaldıysa da, askerlerin mesleki ve kurumsal rollerinin açık biçimde yeniden tanımlanması konusunda keyfilik sürmektedir. Bu da şunu demeye gelir: Sivil denetimin biçimsel boyutuyla gerçekliği⁶ arasındaki fark hâlâ önemli boyutlardadır.

Savunma kavramının kamu düzeninden eğitime devlet yaşamını bütünüyle kaplayıp Silahlı Kuvvetler'e anayasal bir denetim ve gözetleme rolü verdiği bir ülkede,⁷ askerlerin “siyasi yargıç” edasında hareket etmeleri ve ulusun çıkarlarını kendi algılama, yorum ve değerlendirmeleri doğrultusunda belirleme eğilimi göstermeleri bir ölçüde kaçınılmazdır. Ama şunu da eklemek gerekir: Bu saptama asla Türkiye'deki askeri iktidarın sadece savunmanın Türkiye'ye özgü özel tanımından ya da Silahlı Kuvvetler'e yüklenen iç düzene ilişkin görev ve sorumluluklardan ileri geldiği anlamını taşımamaktadır. Bu hukuki anayasal çerçeve ancak toplumsal bütünlüğün çatışmacı iç dinamikleriyle birlikte anlam kazanır. Başka bir deyişle, ordunun siyasi müdahale kararları geniş ölçüde kurumsal temelli olsa ve genel olarak anayasal koruyucu ve kollayıcı görevlere gönderme yapsa da, neredeyse her zaman ciddi sistem krizleri içinde biçimlenip, devlet aygıtının pretoryenlerini çatışmaları geçici olarak yatıştırıp donduracak “regüle” edici bir rol üstlenmeye sürüklemiştir; bu rol bazı iktidar adaylarının tasarılarıyla, amaçlarıyla örtüşebilir, örtüşmüştür de. Dolayısıyla, burada söz konusu olan, savunma kavramının ve içeriğinin ve bu noktadan hareketle ordunun kurumsal, anayasal, hukuki ve mesleki görev ve sorumluluklarının yeniden tanımlanması suretiyle ve siyasal alanının krizlerini kendi içinde kendi başına aşabilmesine imkân vererek ordunun “regüle” edici ro-

lünün erozyona uğrayabileceği düşüncesidir. Ne var ki bunun için ilk olarak sivil siyasal güçlerin askerlerin kapısını çalmaktan vazgeçmeleri, seçim sandığının hakemliğini kabullenmeleri ve siyasi anlaşmazlıklarda askerın “siyasi yargıçlığına” başvurmamaları gerekmektedir.

Bu açıdan bakıldığında, ülkenin AB süreci savunma kavramı üzerinde bir nevi epistemolojik tartışmayı beslediği ve “üniformalı yurttaşların” devlet ve toplum içindeki yerinin tartışılmasını sağladığı ölçüde daha da büyük bir önem kazanır. Dolayısıyla, AB süreci sivil-asker ilişkileri bakımından ülkenin bugün içinde bulunduğu yetkilerin ve kavramların birbirinin içine girdiği karmaşık durumun bir şekilde netleşmesine ve daha tutarlı bir hal almasına etki edebilir. O halde, gelecekle ilgili mütevazı perspektifler üreten sosyologun radarında, AB’nin müzmin adayı bu ülkenin ufkunda birbirinden bütünüyle farklı iki senaryo görünebilir: bir yanda AB içinde demokrasisini güçlendirme yolunda ilerleyen bir Türkiye, diğer yanda ordunun siyasi konumunu aynen koruduğu katı ulus-devlet modeline gömülen bir Türkiye.⁸

İlk seçenek görünüşe göre şu anki Genelkurmay Başkanı Hilmi Özkök’ün de tercih ettiği seçenektir.⁹ Kendisi hükümetin AB politikasını pek de sorun çıkarmadan desteklemekte ve orduyu yalnızca askeri işlevleriyle sınırlı tutmaya çalışmaktadır. Ordunun siyasi tartışmalardan uzak tutulmasının kurumu daha da güçlendireceğini düşünmektedir. Buna karşın bu, kurum içinde, “ulusal egemenlikçi” olarak nitelendirilebilecek ve topluluk müktesebatının uygulamaya konması için yapılan reformlara karşı çıkan akımların var olmasına hiçbir şekilde engel olmamaktadır.⁹

Bu iç çekişmeler çeşitli vesilelerle gün ışığına çıkmış ve iç ve dış yanında yankı uyandırmıştır.¹⁰ Hilmi Özkök’ün hükümetle ilişkilerinde benimsediği düşük profil (ki büyük medya kuruluşlarıyla İstanbul burjuvazisi açıkça desteklemiştir bu tutumu)¹¹ kurumun “şahin” kanadının konumunu büyük ölçüde zayıflatmıştır.

Ancak önde gelen temsilcilerinin birçoğu emekliye ayrılmış olsa da (bir tasfiye sonucunda değil, yasal çerçeve gereği yaş haddi nedeniyle)

a Bu bölüm Haziran 2005’te yazılmıştır —ed.n.

le),¹² “ulusal egemenlikçi” tepkinin süreceği açıkça görülmektedir. Büyük olasılıkla eskiden olduğu gibi medya üzerinden değil de, yüksek komuta heyeti üzerinde, kurumsal hiyerarşi içersinde, alttan yukarıya baskılar şeklinde. Aynı zamanda, “ulusal egemenlikçi” akım, kurum içinde Irak Savaşı sırasında ve sonrasında Amerikalıların Türkiye’ye “ceza kesmele-riyle” başlayan¹³ yükselişteki milliyetçilik dalgasını da arkasına almıştır. Temmuz 2003’te Irak’ın kuzeyindeki Süleymaniye’de, provokasyon ve komplo şüphesiyle, Türk özel timinden on bir askerin tutuklanması bir-çok asker tarafından büyük bir aşağılama olarak algılanmış, bu da yüksek komuta heyetine karşı zaten bir süredir devam eden eleştirilerin iyiden iyiye kızışmasına neden olmuş, dolayısıyla da “ulusal egemenlikçi” akı-mın kurum içinde kendine sağlam temeller edinmesini sağlamıştır. Ne olursa olsun, şu anda, bahsi geçen bu iki grubun (bu kategorilerin bilim-sel bir nitelik taşımadığını belirterek: “ulusal egemenlikçiler,” “Avrupa yanlıları”) kurum içersindeki göreceli ağırlığını saptamak olanaksızdır. Ancak buna rağmen AB sürecini destekleyenlerin göreceli olarak ağırlık-ta olduğu söylenebilir. AB konusunda kararsız, hatta AB’ye katılıma kar-şı çıkan askerler pek göz önünde değildirler ve kurum içinde kilit görev-lerde bulunmamaktadırlar.

Askeri kurumun çatışmacı bir karakter gösteren iç dinamiklerinin bu şekilde çözümlenmesi “kurumsal” –yüksek komuta organları tarafın-dan dile getirilen– bakış açılarının ya da tavırların tek başlarına kurum için-deki farklı duyarlılıkları yansıtamayacağını göstermektedir. Kuşkusuz, ku-rumsal söylemde, komutanın farklı düşüncelerin ifadesine imkân tanıma-sı gerektiği, gerektiğinde ve yeri geldiğinde de bu fikirlerin yerini kurum-sal doktrinin uygulamasının alması gerektiği söylenir. Ancak, askeri jar-gonla ifade etmek gerekirse, bunun emir-komuta zinciri içinde her zaman bu şekilde gerçekleştiği de söylenemez. O halde, organizasyonun içinde ol-duğu kadar, orduyu baş tacı eden ya da yerden yere vuran basın-yayın mec-ralarında da maskeli bir balo sergilenmektedir. Dolayısıyla, Türkiye’nin ya-kın tarihindeki sivil-asker ilişkilerinin gelişimine odaklanıldığında, kurum içindeki çeşitli duyarlılıkların az çok sistematik etkinlikleri analitik çerçeve-den ayrı tutulamaz. Bu tip bir çerçeve ayrıca söz konusu duyarlılıkların, çe-

şitli sivil iktidar adaylarının tasarısı ve amaçlarıyla kesişen stratejilerinin sorgulanmasını gerektirmektedir.

Son olarak, ordunun dışarıya karşı içgüdüsel olarak güvensizlik duyan kapalı bir toplum olduğu konusunda yaygın bir kanaat vardır (sivil iktidar mücadelelerinin hedef ve alanı olmasına rağmen bu böyledir). Ordu elbette değişimi reddetmez. Ama Jean-Paul Charnay'nin haklı olarak belirttiği gibi, birçok maddi ve entelektüel engel yüzünden bu değişim son derece yavaştır. "Maddi engeller: envanterde olan ve kullanılan malzeme ve teçhizatın etkisi, değiştirilmelerinin getireceği mali yük bu teçhizatların kısa sürede hizmet dışına çıkarılmasını, dolayısıyla askeri doktrinde gerçekleştirilebilecek hızlı bir değişimi engellemektedir. Böylesi bir değişimin olanaksızlığını ayrıca entelektüel engeller de doğurur: Görevdeki kadrolar sadakatle rutin işlerini yapmaktadırlar: kendilerine öğretildiği ve daha önce yapıldığı şekliyle..."¹⁴ Albay De Gaulle de 1934'te bunu şu şekilde ifade etmektedir: "[...] İstikrarla, konformizmle, gelenekle beslenen ordu içgüdüsel olarak yapısını değiştirebilecek şeylerden kuşku duyar."¹⁵ Sonuç olarak organizasyonel, taktik, stratejik ve hatta kimi zaman siyasi tercihleri belirleyen korporatist değerlendirmelerin, çıkarların ağırlığıdır söz konusu olan.

Bu noktada, kurumsal özerkliğine ve ayrıcalıklarına aşırı derecede hassasiyet gösteren ve kendine özgü bir değerler sistemi olan bir ordu görünümünü çıkar ortaya (ki Türk ordusunun durumu da budur). Şurası da bir gerçektir ki, silahlı kuvvetlerin görevlerinin doğası gereği (son tahlilde söz konusu olan ölümdür), mesleki bilgi ve ustalıklardan öte, kendine özgü ve üyelerine aktarabileceği bir değerler sistemine sahip olması doğal ve gereklidir bir anlamda. Ama Bernard Boëne'nin söylediklerini açacak olursak, bu askeri kültürün simgeleri, kilit kavramları silahlı kuvvetleri toplumdan yalıtmamalı (radikal profesyonellik), aksine onun toplumsal bütünlüğe katılımını güçlendirmelidir (pragmatik profesyonellik). Bugün, Türkiye'de yapılması gereken öncelikli işlerden biri, kendisini sivil/ulusal toplumsal bütünlüğün üstünde görmeyen ve yurtseverlik duygusunu sadece orduyla eşanlamlı bir kavrammış gibi değerlendirmeyen bir subay kadrosu oluşturmaktır.

Dolayısıyla, ordunun halihazırda söz konusu olan göreceli özerkliğinin daha da marjinalleşmesi riski karşısında, mesleki kurumsal değerlere zarar vermeden ancak askeri alt kültürün diğer alt kültürlerle (siyasi, sivil) daha uyumlu hale gelmesi, en azından radikal bir zıtlık içinde olmaması anlamında, kurumun rutin işleyişinden kaynaklanan konformizmin ve korporatist değerlendirmelerin imkân vermediği organizasyonel reformların yapılması babında, gerçekçi ve tutarlı bir sivil inisiyatifin elzem olduğu yadsınamaz.¹⁶ Bu değişimlerin, bir kez daha altını çizelim, yukarıda belirtilen sebepler yüzünden, kurum içinden gelmesi bir anlamda olanaksızdır. Dolayısıyla, çağın gerektirdiği her türlü askeri değişimi, bilimsel veriler ışığında, anında kurum içine yansıtan ve organizasyonel yapılanmasını buna göre belirleyen ordu söylemi korporatist değerlendirmelere takılır ve aksine konformist bir söylem olmaktan öteye gitmez (bu sadece Türk ordusu için değil, hemen hemen bütün dünya orduları için geçerli evrensel bir olgudur). Belki de bu sebeple, Batı Avrupa ülkelerinde veya ABD’de askeri konular veya savunma doktrinleri üzerinde çalışan ve bünyesinde önemli oranda sivil uzman bulunduran, askeri reformların teorik alt yapısını askeri personelle koordineli bir şekilde hazırlayan, doğrudan başbakanlık veya savunma bakanlığına bağlı birimlerin sayısı şaşırtıcı seviyededir.

Çok boyutlu siyasal olguların, çeşitli jeopolitik ve jeostratejik olguların kavranmasında yüksek komuta heyetinin görüşleri elbette kulak arkası edilmemelidir. Ama bir anlamda orduyu var eden, iâşesini temin eden,¹⁷ bütçesini onaylayan yasama gücüdür. Dolayısıyla son söz, savunmaya ilişkin genel prensipleri belirleme sorumluluğu sivil iktidarındır.

Oysa, Türkiye’nin savunma alanındaki seçenekleri (Hangi tehlikelere karşı hangi ordu? Hangi toplum için hangi ordu? Hangi olanaklarla ne tür bir ordu?) Türk siyasi seçkinleri arasında neredeyse hiç tartışılmaz. Kuşkusuz, bu alanlardaki entelektüel donanım eksikliği, askeri konulardan pek haz etmeyen (hatta bunu militarist bir tutum olarak algılayan), dolayısıyla bu konulara ilgisiz bir araştırmacılar topluluğunun varlığıyla açıklanabileceği gibi, askeri sorunsalları sivillere bırakamayacak kadar ciddi bir konu olarak gören ordunun kurumsal kapalılığı ve kuşkuculuğu ile de açık-

lanabilir. Ne var ki savunma yalnızca askerlerin işi değildir. Hatta yukarıdaki tümceyi tersine çevirerek “sadece askerlere bırakılamayacak kadar ciddi bir iştir.” Dolayısıyla, son tahlilde, bilim insanların artık askeri objeyi de herhangi bir sosyal olgu gibi bilimsel anlamda mercek altına yatırmaları, üniformalı yurttaşların ise kurumları veya meslekleri üzerine “siviller” tarafından yapılmış her çözümlemeyi “maksatlı bir faaliyet” olarak değerlendirmemeleri gerekmektedir.

LILLE, HAZİRAN 2005

NOTLAR

Giriş

- 1 “211 numaralı, 4 Ocak 1961 kabul tarihli, Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu”, *Türkiye Cumhuriyeti Resmi Gazetesi*’nin 1. cilt, 10703. sayısında, Ocak 1961 tarihinde, s. 1008’de yayımlanmıştır. Ayrıca, Türk Silahlı Kuvvetleri’nin görev ve yetkilerini tanımlayan bu yasanın Fransa, Almanya, Belçika ve Hollanda’da silahlı kuvvetlere verilen görevlerle –elbette her türlü jeostratejik değerlendirmelerin dışında– karşılaştırılması şu sonuçları vermektedir (Fransa’da silahlı kuvvetlerin görevleri 1994 tarihli Beyaz Kitap’ta belirtilmiştir): Ülkenin hayati çıkarlarını her türlü saldırıya karşı sürekli korumak; ortaklaşa bir Avrupa savunması için belli durumlarda Avrupa ve Akdeniz bölgesinin güvenliği ve savunmasına katkıda bulunmak; barış ve uluslararası adalet için gerçekleştirilen eylemlere katılmak; gerektiğinde sivil savunmayla ilgili araç ve organizasyonları desteklemeye öncelik vererek, halka hizmet görevlerini yerine getirmek.
Almanya’ya bakıldığında kaynak yine 1994 tarihli Beyaz Kitap’tır. Alman Silahlı Kuvvetleri’nin temel görevleri şunlardır: Almanya’yı ve yurttaşlarını her türlü siyasal baskıya, her türlü dış tehdide karşı korumak; askeri istikrar ve Avrupa’yla bütünleşme konularında çalışmak; Almanya’nın ve müttefiklerinin savunmasını sağlamak; Birleşmiş Milletler Antlaşmaları çerçevesince, dünya barışına ve uluslararası güvenliğe hizmet etmek; doğal felaket durumlarında ve yaşanan güçlüklerde Almanya’nın yardımını taşımak ve insancıl eylemlere katkıda bulunmak.
Belçika ve Hollanda’ya gelince, silahlı kuvvetleri için genel olarak üç hedef seçilmiştir. Öncekilere uygun biçimde, söz konusu olan hep şunlardır: Ulus ve (Atlantik İttifakı’na göre) müttefik topraklarının bütünlüğünü korumak; uluslararası düzeyde yasanın ve istikrarın üstünlüğünü sağlamaya çalışmak; ulusal ve uluslararası düzeyde kanun teyidi, felaketlerden sonra müdahale ve insani destek durumlarında sivil yetkililere yardım etmek. Françoise Piotet, Vincent Porteret, Katia Sorin, Christelle Famechon-Koudjil, *Les conditions de vie de militaires en Europe, convergences et divergences (Allemagne, Belgique, Espagne, France, Pays-Bas, Italie et Royaume-Uni)*, Centre d’Études en Sciences Sociales de la Défense, Paris, Mart 2003, s. 22-53.
- 2 Sadece askeri planda ele alınırsa, komutanlığın bu şekilde birleştirilmesi, tekelleştirilmesi ve tüm askeri işlerin merkezi olarak Genelkurmay’ın benimsenmesi askeri açıdan evrensel bir gereklilik değildir. Örneğin Almanya’da, Ludovic Woets’ten öğrendiğimize göre, Genelkurmay başkanı bir yandan da savunma bakanının askeri danışmanlığını yapar, tam anlamıyla komutanlık yapmaz ve ordu komutanları arasında *primus inter pares* (eşitler arasında baş) konumunda bulunur. Orduları üstünde hiyerarşik anlamda tek yetki kuvvet komutanlarındadır; bu yetkiyi kendilerine veren savunma bakanına karşı, ordularının harekât yeteneklerinden sorumludurlar. Ludovic Woets, *La défense en Europe*, L’Harmattan, Paris, 2000, s. 261-262.
- 3 Bir karşılaştırma yapmak gerekirse, bazı Batı Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Fransa’da da (1982’den bu yana) barış zamanında görev yapan daimi askeri mahkemeler ortadan kaldırıldı. Barış zamanında suç işleyen askeri personel sivil mahkemelerce yargılanır.
- 4 Elbette Kemal Karpat, Ergün Özbudun, Metin Heper, Ahmet Evin, Walter Weiker ve Ümit Cizre Sakallıoğlu’nun hepsi birbirinden önemli çalışmalar dışında: Ergün Özbudun, *The role of the mi-*

literary in recent Turkish politics, Harvard University, Cambridge, 1966. Kemal Karpat, "The Military and Politics in Turkey, 1960-1964: A Socio-Cultural Analysis of a Revolution", *American Historical Review*, c. 75, sayı 6, Ekim 1970, s. 1654-1683. Walter Weiker, *The Turkish Revolution 1960-1961, Aspects of Military Politics*, The Brookings Institution, Washington D.C., 1963. Metin Heper, Ahmet Evin (yön.), *State, Democracy and the Military: Turkey in the 1980s*, de Gruyter, Berlin, 1988. Ümit Cizre Sakallıoğlu, "The Anatomy of the Turkish Military's Political Autonomy", *Comparative Politics*, c. 29, sayı 2, Ocak 1997, s. 151-166.

- 5) Pascal Vennesson ile Theodore Caplow'un belirttiği gibi, orduların anayasal ve yasal yolları izleyen meşru etki etmeden sivil yetkililere şiddet uygulanmasına, baskı, şantaj ya da tehdide kadar birçok müdahale çeşidi vardır. Pascal Vennesson ve Theodore Caplow, *Sociologie militaire*, Armand Colin, Paris, 2000, s. 57.
- 6) André Thiebmont, "Le fait militaire: premiers repérages", *Cultures et logiques militaires* (ed. André Thiebmont), PUF, Paris, 1999, s. 31.

BİRİNCİ AYRIM, BİRİNCİ KISIM, BİRİNCİ BÖLÜM

- 1 Bu konuda Huricihan İslamoğlu, Çağlar Keyder, Reşat Kasaba ve Ali Kazancığil'in çalışmaları aklımıza geliyor. Huricihan İslamoğlu, Çağlar Keyder, "Agenda for Ottoman History", *Review*, yaz 1997, s. 31-55. Reşat Kasaba, "Incorporation of the Otoman Empire", *Review*, yaz 1987, s. 805-847. Reşat Kasaba, "Incorporation into the World-Economy: Changes in the Structure of the Otoman Empire: 1750-1839", *Économies et Sociétés dans l'Empire ottoman* (ed. Jean-Louis Bacque-Grammont, Paul Dumont), Éditions CNRS, Paris, 1983, s. 336-354. Ali Kazancığil, "L'État otoman-turc et le kèmalisme", *Atatürk fondateur de la Turquie moderne* (ed. Ali Kazancığil, Ergun Özbudun), Mason, Paris, s. 37-54.
- 2 Özellikle Kazancığil'e bkz. *age*.
- 3 Mevlüt Bozdemir, *Le rôle politique de l'armée en Turquie*, Université de Paris I, siyasi bilimler alanında doktora tezi, 1978, s. 59.
- 4 *Age*.
- 5 Osmanlı İmparatorluğu'nun vurucu gücü 14. yüzyılda kuruldu; bu güç ailelerinden çok erken yaşta koparılıp Müslüman olarak yetiştirilen Hristiyan çocuklarından oluşuyordu. Her beş yılda bir silah altına alınan kapıkulu askerleri imparatorluğun vilayetlerini dolaşıp en güzel, en sağlıklı erkek çocukları seçerlerdi (hükümdarlara sadık hizmetkarlardan oluşmuş bir birlik sağlayan devşirme yöntemi). 16. yüzyılda, mevcutları aşağı yukarı 12.000 kişiyi bulan kapıkulu askerleri arasında Türkler de bulunuyordu. Başlarında doğrudan padişaha bağlı olan güçlü bir ağa vardı. Altı süvari birliğiyle bir piyade birliğinden, yani ünlü yeniçerilerden oluşuyorlardı. Daha fazla ayrıntı için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Kapıkulu Ocakları*, TTK, Ankara, 1984.
- 6 Sipahiler kapıkulu askerlerinin aksine daimi bir ordu oluşturmuyorlardı, yalnızca savaş sırasında toplanan bir orduydu; diğer zamanlarda sipahiler terhis ediliyor ve köylerde yaşayan basit yurttaşlara dönüşüyorlardı. Aslında "beylerbeyi" tarafından silah altına alınan tımar sahibi askerlerdi; tımarı ekili ya da işlenmemiş toprakları kapsayan, aidat ya da ayakbasta gelirleri sağlayan, devlet tarafından hizmet karşılığı verilen derebeylik arazileriydi. Gelgelelim bir kişiye tımar verilmesi hak ölçütlerine göre yapıyorlardı, hiçbir şekilde miras ya da satın alınma söz konusu olamazdı. Bu

da Avrupa'daki derebeyliklerinden farklı olarak toprak sahibi bir aristokrat sınıfının ortaya çıkmasını engelliyordu. Mevlüt Bozdemir'in bize anımsattığı üzere, iktâ olarak adlandırılan bu düzenlemede başlangıçta İslâm hukukundan esinlenilmişti ve daha Selçuklular zamanında bu yöntem uygulanmaya başlamıştı. Ama Osmanlılarla birlikte, daha sistemli ve daha genel anlamda uygulanmaya başladı. Bütünüyle kırsal ekonomiye dahil edilen iktâ sisteminin özelliği, tımar sahiplerinin köylülerden vergi toplayıp onu devlete ileten vergi toplayıcıları olmasından ileri geliyordu, böylece yönettikleri toprağa sahip olamadan bir "aracı" rolü üstleniyorlardı. Mevlüt Bozdemir, *age*, s. 47-54.

7 Kazancıgil, *age*, s. 42-43.

8 *Age*, s. 43.

9 *Age*.

10 William Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, 1789'dan günümüze, Hil Yay., İstanbul, 1994, s. 28-29.

11 Odile Moreau, "L'armée ottomane à l'aube de la mondialisation des conflits", *Mer noire entre mondialisation et régionalisation*, L'Harmattan, Paris, 2000, s. 198.

12 *Age*.

13 *Age*, s. 200.

14 Türklerinkilerden farklı olan dilleri ve gelenekleri yüzünden düzenli bir orduya katılmaları hemen hemen olanaksızdır. Bu yüzden, Sultan Abdülhamid (1876-1909) Arap ve Kürt kabilelerini Hamidiye adlı özel birliklere sokmaya karar verir. Hamidiye alayları genel anlamda aynı kabilenin üyelerinden oluşuyordu. Giyecek, gereç ve silah sağlanıyordu onlara ama atlarını kendileri getiriyorlardı. Öte yandan, eğitim görmeden, ciddi bir kadrolaşma olmaksızın bir araya getirilen Hamidiye alayları gerçek askerlerdence silahlı haydutlara benziyorlardı.

15 Serasker Paşa, *Hatıralarım*, İstanbul, 1909, s. 22-23, Osman Doğramacı'nın *L'armée turque 1908-1918*'inde, Université de Paris I, Mémoire de DEA en sciences politiques, kasım dönemi, 1982, s. 39.

16 Ahmet Turan Alkan, *II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, Ufuk Yay., İstanbul, 2001, s. 67-69.

17 Moreau, *age*, s. 201.

İKİNCİ BÖLÜM

1 Bozdemir, *age*, s. 67.

2 *Age*, s. 68.

3 Reşit Paşa tarafından hazırlanmıştır, Gülhane Hatt-ı Hümayunu adıyla da bilinir.

4 Ordu komutanlığıyla savunma bakanlığını bir araya getiren, özellikle modern ordudan sorumlu mevki.

5 Jean Marcou, "La laïcité en Turquie: une vieille idée moderne", *Confluences Méditerranée*, sayı 33, ilkbahar 2000, s. 62.

6 Bernard Lewis, *İslam et laïcité, la naissance de la Turquie moderne*, Fayard, Paris, 1988.

7 Berlin Antlaşması'ndan sonra, azınlıklara yardım etmek için yabancı güçlerin müdahaleleri, Avusturya'nın Bosna Hersek'i ilhakı, Fransa'nın Tunus'u (1881), İngiltere'nin de Mısır'ı (1882) işgali, Rumeli'nin Bulgaristan tarafından ilhakı, Arnavut ayaklanması (1880), Makedon çeteleri, 1897'deki Yunan-Türk Savaşı.

- 8 Moreau, *age*, s. 201.
- 9 Bozdemir tarafından alıntılanmış, *age*, s. 72.
- 10 Moreau, *age*, s. 202.
- 11 Alkan, *age*, s. 137-146.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

- 1 Moreau, *age*, s. 204.
- 2 *Age*, s. 203.
- 3 Bu satın almanın nedeninin ağustos başında İngiltere'de, kızaktaki iki Türk savaş gemisine el konması olduğu ileri sürüldü; gemilere bu şekilde el konması Almanların desteklediği basının İngiltere karşıtı, milliyetçi bir kampanya başlatmasına yaradı.
- 4 Moreau, *age*, s. 211.
- 5 *Age*, s. 212.
- 6 Liman Von Sanders, *Cinq ans de Turquie*, Payot, Paris, 1923, s. 375-376.
- 7 Serasker Paşa, *age*, s. 22-23; Doğramacı, *age*, s. 33.
- 8 Bozdemir, *age*, s. 74.
- 9 Şunu da belirtmek gerekir ki, Kemalist direnişten önce, ülkenin hemen hemen tüm bölgelerinde birçok savunma komitesi kurulmuştu. Ege Bölgesi'nde İzmir Reddi İlhak Heyeti ve Denizli Reddi İlhak Cemiyeti çalışmalar yürütüyordu; bunlardan biri 14 Mayıs, öteki 16 Ağustos 1919'da kurulmuştu. Güney'deki direniş Kilikyahılar Cemiyeti ve Müdafaa-i Hukuk Hareketi'nde bir araya gelmiş komiteler tarafından yürütülüyordu. Karadeniz Bölgesi'nde ise 13 Şubat 1919'da Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kuruldu. İstanbul'da da Aralık 1918'de Vilayet-i Şarkîye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kuruldu, sonradan Erzurum'da bir şubesi açıldı. Batı'da en önemli örgütler Trakya Paşeli Müdafaa Heyeti ve 13 Kasım 1919'da İstanbul'da kurulan Karakol Cemiyeti'di. Bununla birlikte, en etkili direnişi 4 Eylül 1919'da kurulan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti gerçekleştirdi. Menter Şahinler, *Atatürkçülüğün Kökeni, Etkisi ve Güncelliği*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2004.
- 10 Şaban İba, *Ordu, Devlet, Siyaset*, Çiviyazıları Yay., İstanbul, 1998, s. 65.
- 11 Bozdemir, *age*, s. 79.

İKİNCİ KISIM, BİRİNCİ BÖLÜM

- 1 Kazancıgil, *age*, s. 37.
- 2 Lewis, *age*, s. 425.
- 3 Zorlu saltanatı ortadan kaldırma sorunu bu açıdan Mustafa Kemal'in kimi zaman takındığı diktatör tutumunu gösterdiği ölçüde anlamlıdır. 1922'de, saltanattan yana olduklarını gizlemeyen bazı parlamenter grupları karşısında Mustafa Kemal kendini şu şekilde ifade eder: "Hâkimiyet ve saltanat hiç kimse tarafından hiç kimseye, ilim icabıdır diye müzakereyle, münakaşa ile verilemez. Hâkimiyet, saltanat kuvvetle, kudretle ve zorla alınır. Osmanlıları zorla Türk milletinin hâkimiyet ve saltanatına vaziyet olmuştur. Bu tasallutlarını altı asırdan beri idame eylemişlerdir. Şimdi de, Türk milleti bu mütecavizlerin hadlerini ihtar ederek, hâkimiyet ve saltanatını isyan

ederek kendi eline bilfiil almış bulunuyor. Bu bir emrivakidir. Mevzubahis olan, millete saltanatı, hâkimiyetini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız meselesi değildir. Mesele zaten emrivaki olmuş bir hakikati ifâdeden ibarettir. Bu behemehal olacaktır. Burada içtima edenler meclis ve herkes meseleyi tabii görürse, fikrimce muvafık olur. Aksi takdirde, yine hakikat usulü dairesinde ifade olunacaktır. Fakat ihtimal bazı kafalar kesilecektir.” Şahinler, *age*, s. 50.

- 4 Vincent Joly, “Ce qu’il faut savoir de l’armée turque, l’armée turque vue par les militaires français dans les années trente”, *La Turquie entre trois mondes* (der. Marcel Bazin, Salgur Kançal, Jacques Thobie, Roland Perez), L’Harmattan, Paris, 1998, s. 101-103. Ayrıca bkz. Ali Bayramoğlu, “Asker ve Siyaset”, *Bir Zümre, Bir Parti, Türkiye’de Ordu* (der. Ahmet İnsel, Ali Bayramoğlu), Birikim Yay., İstanbul, 2004, s. 70.
- 5 Bozdemir, *age*, s. 83.
- 6 Bu muhalefet çizgisinin önemli figürlerinden biri olan Kâzım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal’in böyle bir diktatöre dönüşmesinden duyduğu sıkıntıyı dile getirir: “Ben Cumhuriyet’ten yana fakat kişisel yönetime karşıyım.” Şahinler, *age*, s. 82.
- 7 9 Eylül 1923 tarihinde kurulan Cumhuriyet Halk Partisi ulusal yapının partisi, askerlik kurumunun ve aynı zamanda onun seçimlerdeki uzantısının ifadesidir. Ama aynı zamanda ordunun himayesi altında sivil bürokrasiyle, tüccar sınıfını ve dünya pazarına adanmış girmiş olan taşraî eşrafı kapsayan ekonomik seçkinler arasında bir köprü görevi gören bir devlet partisidir.
- 8 Güçlkle bastırılan isyanın suçluları çarçabuk istiklal mahkemelerince yargılanır. Nisan ayında yalanan Şeyh Sait 26 yandaşıyla birlikte 29 Haziran günü Diyarbakır’daki bir istiklal mahkemesi tarafından ölüme mahkûm edilir. Ertesi gün idam edilirler.
- 9 Kapatma Terrakiperver Cumhuriyet Fırkası üyelerinin doğrudan Şeyh Sait ayaklanmasının hazırlık aşamasına ve isyana katıldıklarına ilişkin kanıt bulunmamasına karşın gerçekleşir. İstiklal mahkemelerinin yargıçları öyle yanlılardır ki bir muhalefet partisinden kurulması bile onlara ulusal davaya ihanet gibi görünür. Bu temel önyargı özellikle yargıçların Cumhuriyet Halk Partisi milletvekilleri arasından seçilmesiyle güçlendirilmiştir. Kuşkusuz, bu mahkeme karşısındaki sanıkların Millet Meclisi’ne başvurma hakları vardır. Ama bu olasılık sadece sözde kalır. Yargıç Lütü Müfit “Bizim milli bir gayemiz var. O gayeye varmak için ara sıra kanunun üstüne çıkarız” diyerek siyasal hesaplardan kaynaklanan bir düzene işaret eder. Ahmet Turan Alkan, *İstiklal Mahkemeleri*, Ufuk Yay., İstanbul, 1993, s. 104.
- 10 15 Haziran 1926’da, güvenlik güçleri bir muhbir sayesinde İzmir’de 1924’te halifeliğin kaldırılmasına karşı çıkan eski milletvekili Ziya Hurşid tarafından yönetilen bir komployu açığa çıkarır. Mustafa Kemal’in İzmir’i bir sonraki ziyaretinde arabasına bir el bombası atılıp öldürülmesi söz konusudur. Suikastçılar 16 Haziran’da tutuklanırlar ve 20 Haziran’da İzmir’de dava açılır. Sanıklar ölümlle cezalandırılırlar, 14 Temmuz 1926’da idam edilirler.
- 11 Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, c. 2, Temel Yay., İstanbul, 2007, s. 619.
- 12 Tuğrul Artunkal, “Éléments d’histoire politique du pluralisme turc”, *Les temps modernes*, Temmuz-Ağustos, 1984, s. 133.
- 13 Feroz Ahmad, “L’économie politique du kémalisme”, *age* (ed. Ali Kazancıgil, Ergün Özbudun).
- 14 Öte yandan, Kemalist yöneticilerin 1923-1929 arasında geçerli olan bu ekonomi politikası arzulan “ekonomik kalkınma”yı sağlamaz; çünkü şunu anımsatmakta yarar var, Lozan görüşmeleri

sırasında, Türkiye gümrük vergisi tabanını 1929'a dek değiştirmemeyi kabul etmiştir. Dolayısıyla ülke ticari seçimlerinde bütünüyle özgür değildir ve üstüne üstlük, yabancıların kazanç paylarının ağır mirası genç Cumhuriyet için ciddi bir sorun oluşturmaktadır.

- 15 Deniz Akagül, "Dynamismes et pesanteurs économiques", *La Turquie en mouvement* (ed. Semih Vaner, Bahadır Kaleağası, Deniz Akagül), Complexe, Brüksel, 1995, s. 85.
- 16 Kimi Türk entelektüel çevreler o dönem kullanılan biçimiyle söyleyecek olursak "geri kalmış" olarak adlandırılan ülkeler için yeterli olacak bir siyasal-ekonomik modeli çalışır duruma getirmek adına bu yeni ekonomi politikasını kuramlaştırmaya çalışırlar. 1932'de başlangıçta yetkililerden belli bir destek gören *Kadro* dergisi bu şekilde çıkar. 1932-1934 arasında, ideolojisi yüzeysel bir Marksizm, ulusçuluk, otoriterlik ve korporatizm karışımı olan bu dergide her türden yazar ve entelektüel işbirliği yapar. Genel kanıya göre, Türkiye sermaye biriktirmemiş ve dolayısıyla sınıf savaşını yaşamamıştır; öyleyse devletin sermaye birikimini gerçekleştirmesi ve yatırım yapması, bu yolla sınıf savaşının önüne geçmesi gerekmektedir. Bu durumda, halk ekonomisi nitelikli ve yetkili bir yönetici kadro tarafından yönetilmelidir. Çok kısa süre sonra, bazı çözümlemelerin kökten- ci özelliği yetkililerin dergiyi ortadan kaldırmasına yol açar. Bununla birlikte, *Kadro* akımı daha uzun süre ülkenin entelektüelleri üstünde etkili olmayı sürdürür.
- 17 Şahinler, *age*, s. 74.
- 18 Bu devletçi ekonomi politikası özel sektörü de bütünüyle dışlamaz. Tam tersine devletin işlevle- rinden biri yeni ulusal bir burjuvazinin doğmasına yardımcı olmaktır. Buna karşılık "[...] devletin desteklediği girişimcilerin ona karşı sorumlulukları vardır ve bir şekilde kamu yararına çalışmak- la yükümlüdürler, bu da doğal olarak kişisel çıkar arayışıyla ters düşer." Akagül, *age*, s. 83.
- 19 Kemalistlere özgü başka bir ekonomi politikası da yabancı şirketlerin ulusallaştırılmasıdır. Ayrı- calıklı yabancı ortaklıkların kullanılması sorunu siyasal olduğu kadar ekonomik de olan bir zorun- luluktur. Bununla birlikte, devletçilik çerçevesi içinde, denetimin ele geçirilmesi ancak 1931'den sonra gerçekleşir, çünkü devlet tarafından yürütülen sanayileşme süreci zorunlu olarak iletişim olanaklarına ve fabrikalara bağlıdır. 1925'te Tütün Tekeli'nin, 1928'de de Anadolu Demiryolla- rı'nın alınması birer istisnadır. Buna karşılık, 1933'ten 1940'a dek dokuz Fransız şirketi yeniden satın alınır, bunlara bir de 1936'da Fener İdaresi yönetiminin ele geçirilmesi eklenir. 1940'ta ge- riye sadece ikinci derece önem taşıyan kent hizmetleri şirketleri kalmıştır. Öte yandan, Osmanlı Bankası sanayi katılımlarının yeniden satın alındığı zamanda devlet bankası olma özelliğini yiti- rir. Şahinler, *age*, s. 74. Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, Savaş Yay., Ankara, 1982, s. 63.
- 20 Gayrisafi dahili üretimde sanayi üretiminin payı 1929'dan sonra yükselmeye başlayarak 1935'te % 15'i ve İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda % 17'yi yakalar. Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıf- lar*, İletişim Yay., İstanbul, 1995, s. 32.

İKİNCİ BÖLÜM

- 1 Boratav, *age*, s. 225-230; Keyder, *age*, s. 156-157.
- 2 Şahinler tarafından aktarılmış, *age*, s. 134.
- 3 Genelkurmay Başkanlığı'nın konumunun anayasadaki değişimi bu perspektifte değerlendirilmeli- dir, çünkü bu değişim parti yöneticileri tarafından demokrasi ilkelerine dayandırılmıştır. 30 Mayıs 1949'da, 5396 sayılı Yasa uyarınca, Genelkurmay Başkanlığı, yetkileri Genelkurmay'ın aleyhine

- dikkate değer ölçüde genişletilen Savunma Bakanlığı'na bağlanır. Genelkurmay Başkanı'nun Bakanlar Kurulu'yla doğrudan temas kurması neredeyse olanaksız hale getirilmiş, atanma şekli değiştirilmiş ve atama yetkisi Savunma Bakanı'nun önerisi üzerinden Bakanlar Kurulu'na verilmiştir. Kara, Hava ve Deniz Kuvvetleri komutanlarının ve ordu komutanlarının atamaları da aynı şekilde Savunma Bakanı'nun önerisiyle Bakanlar Kurulu'nun kararına bırakılmıştır. Bayramoğlu, *age*, s. 74.
- 4 Semih Vaner, *L'intervention militaire du 12 mars 1971 en Turquie (Ses origines, ses conséquences immédiates)*, Mémoire DES en science politique, Université de Paris I, 1972, s. 6.
- 5 Demokrat Parti dışında, 1945-1950 yılları arasında Sosyal Adalet Partisi, Türkiye İşçi ve Köylü Partisi, Yalnız Vatan İçin Partisi, İslam Koruma Partisi, Idealist Partisi gibi çok büyük bir önem taşımayan en az 27 siyasal parti daha kurulmuştur.
- 6 Artunkal, *age*, s. 137.
- 7 Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul, 1967, s. 163.
- 8 Sabri Yirmibeşoğlu, *Asker ve Siyasi Anılarım*, Kastaş Yay., İstanbul, 1999, s. 83. Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali*, Boyut Yay., İstanbul, 1997, s. 94.
- 9 Ali Fuat Başgil, *La révolution militaire de 1960 en Turquie (Ses origines)*, Perret-Gentil, Cenevre, 1963, s. 165-166.
- 10 *Age*, s. 74-75.
- 11 Altan Gökalp, "Espace rural, village, ruralité: à la recherche du paysan anatolien"dan, *La Turquie en transition: disparités, identités, pouvoirs* (ed. Altan Gökalp), Maisonneuve et Larose, Paris, 1986, s. 63.
- 12 S. Yerasimos, I.C. Schick, E.A. Tonak (ed.), *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Belge Yay., İstanbul, 1990, s. 308.
- 13 Gökalp, *age*, s. 64.
- 14 Çağlar Keyder, "La dépendence économique", *les Temps modernes*, Temmuz-Ağustos 1984, s. 230.
- 15 *Age*.
- 16 *Age*.
- 17 *Age*, s. 230-231; Başgil, *age* s. 89.
- 18 14 Mayıs 1950 seçimlerini izleyen günlerde, seçim sonuçlarının getirdiği durum değişikliği daha yeni ortaya çıkmışken, bir grup üstsubay İsmet İnönü'ye gelip "emirlerini beklediklerini" söylediler. Halkın öfkesinden çekinen İsmet İnönü bu öneriyi reddeder. Başgil, *age*, s. 168.
- 19 Demokrat Parti'nin iktidara gelişinden sadece birkaç ay sonra, Ankara-Erzurum arasında uçuş yapan bir grup Hava Kuvvetleri uçağından kentlere ve köylere "halk"ı Kemalist mirasa düşman olarak görülen bir partiyi devirmek üzere "ulusun tek umudu" İsmet İnönü'nün çevresinde toplanmaya çağırın ilanlar atılır.
- 20 Cem Eroğul, *Demokrat Parti*, Sevinç Yay., Ankara, 1970, s. 52-54; İba, *age*, s. 164.
- 21 Türkiye NATO'ya, İttifak'ın Avrupalı üyelerinin (başta İngiltere'nin) karşı çıkmalarına karşın, Washington'un desteğini arkasına alarak 18 Şubat 1952'de katılır. Avrupalılar aslında bağlantılarını Atlantik bölgesinin ötesine yaymak istememektedirler. Özellikle İngiltere; Ankara'nın NATO dışında kalmasını ve Ortadoğu'daki batı yanlısı devletlerin kuracağı bir ittifakın temel taşı olmasını istemektedir. Ankara'nın bu role bir itirazı yoktur ama bunu yalnızca NATO'nun kalıcı üyesi olması koşuluyla yapacaktır.

- 22 1950'de, Demokrat Parti açık Amerikan yanlısı bir tutumla Güney Kore'ye komünist bozgunculu-
ğa karşı savaşmak üzere 4000 kişilik bir birlik gönderir.
- 23 Artunkal, *age*, s. 138.
- 24 Mevlüt Bozdemir, *Le rôle extra-militaire de l'armée en Turquie*, Mémoire de DES en science politi-
que, Université de Paris I, 1975, s. 54.
- 25 Yirmibeşoğlu, *age*, s. 160.
- 26 Başgil, *age*, s. 171.
- 27 Özdağ, *age*, s. 109; Hale, *age*, s. 96; Başgil, *age*, s. 126.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

- 1 Başgil, *age*, s. 126.
- 2 Yirmibeşoğlu, *age*, s. 264; Özdağ, *age*, s. 137.
- 3 Yirmibeşoğlu, *age*, s. 260; Özdağ, *age*, s. 144.
- 4 Bozdemir, *Le rôle politique...*, *age*, s. 154; Özdağ, *age*, s. 144.
- 5 Başgil, *age*, s. 128; Bozdemir, *age*, s. 36.
- 6 Başgil, *age*, s. 21.
- 7 *Age*, s. 134.
- 8 Özdağ, *age*, s. 170.
- 9 Başgil, *age*, s. 20.
- 10 *Age*, s. 24.
- 11 *Age*, s. 22.
- 12 Bozdemir, *age*, s. 62; Başgil, *age*, s. 176; Özdağ, *age*, s. 191-203.
- 13 Aydınlarla ve basına uygulanan baskının artması, birçok memurun keyfi ve yanlı bir tavırla atan-
ması, siyasal özgürlüklerin kısıtlanması, her türlü hükümet eleştirisinin yasaklanması vb.
- 14 Özellikle 1954'ten sonra DP, CHP'ye karşı ciddi önlemler almaya başlamıştır. O yıl, Maliye Baka-
rını devlet hazinesinden elde edildiği bahanesiyle CHP'nin tüm malvarlığına el koymaya karar ver-
miştir. Başgil, *age*, s. 111.
- 15 Semih Vaner, Hülya Tufan, "L'armée, la société et le nouvel ordre (a)politique (1980-1983)", *Les
temps modernes*, Temmuz-Ağustos, 1984, s. 111.
- 26 Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, Bilgi Yay., Ankara, 1969, s. 467.
- 37 Bozdemir, *Le rôle extra-militaire...*, *age*, s. 45.
- 48 Bozdemir, *Le rôle politique...*, *age*, s. 176.
- 59 *Age*, s. 155.
- 20 *Age*.
- 21 Yirmibeşoğlu, *age*, s. 401.
- 22 Hale, *age*, s. 106.
- 23 Özdağ, *age*, s. 307-311. Emekli edilen bu subaylar sonradan bir baskı grubu olarak EMİNSU der-
neğini kurarlar. Başlıca isteklerinden biri yeniden orduya katılmaktır. Onlardan biri olan eski ge-
neral Ragıp Gümüşpala yasaklı Demokrat Parti'nin mirasçısı Adalet Partisi'nin kurulmasında bü-
yük rol oynar. EMİNSU derneği hiçbir zaman halktan geniş bir destek sağlayamaz kendisine ve
kısa süre içinde yok olup gider.

- 24 Bozdemir, *Le rôle extra-militaire...*, age, s. 54.
- 25 Yirmibeşoğlu, age, s. 288.
- 26 Bozdemir, *Le rôle politique...*, age, s. 210.
- 27 Age, s. 51.
- 28 Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatih Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan.
- 29 Bunların arasında Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun da vardır.
- 30 Jean-François Bayart, Semih Vaner, "L'armée turque et le théâtre d'ombre Kémalist (1960-1973)", *La politique des mars: les processus politiques dans les partis militaires contemporains* (ed. Alain Rouquié), Le Sycomore, Paris, 1981, s. 52.
- 31 Bozdemir, *Le rôle extra-militaire...*, age, s. 57-58.
- 32 Age, s. 59.
- 33 Age, s. 60.
- 34 Age.
- 35 Cunta yönetiminin başına General Cemal Gürsel'in gelişi bu açıdan darbecilerin hiyerarşisi yeni-den kurma ve saygın bir kişinin çevresinde kurumu bütünlleştirme isteklerini açığa vurur.
- 36 Bozdemir, *Le rôle politique...*, age, s. 262.
- 37 Age, s. 202.
- 38 Metin Toker, *İsmet Paşa ile 10 Yıl*, Akis Yay., İstanbul, 1966, s. 17.
- 39 Bayart ve Vaner, age, s. 43.
- 40 Age, s. 51; Özdağ, age, s. 283.
- 41 Görevden alınan üyeler (Ondörtler) şunlardı: Fazıl Akkoyunlu, Alparslan Türkeş, Muzaffer Özdağ, Ahmet Er, Rıfat Baykal, Orhan Erkanlı, Numan Esin, Orhan Kabibay, Mustafa Kaplan, Muzaffer Karan, Münir Köseoğlu, İrfan Solmaz, Şefik Soyuyüce, Dündar Taşer. Turhan, age, s. 404.
- 42 Bu 23 "ılımlı" üye şunlardı: Cemal Gürsel, Ekrem Acuner, Refet Aksoyoğlu, Mucip Ataklı, Emnullah Çelebi, Vehbi Ersü, Suphi Gürsoytrak, Suphi Karaman, Kadri Kaplan, Kamil Karavelioğlu, Osman Köksal, Fikret Kuytak, Sami Küçük, Cemal Madanoğlu, Sezai Okan, Fahri Özdilek, Mehmet Özgüneş, Selahatin Özgür, Şükran Özkaya, Haydar Tunçkanat, Sıtkı Ulay, Ahmet Yıldız, Muzaffer Yurdakuler. Age, s. 405.
- 43 Mehmet Ali Birand, Can Dündar, Bülent Çaplı, *12 Mart*, İmge Yay., Ankara, 2000, s. 84.
- 44 Hale, age, s. 126; İba, age, s. 187.
- 45 Milli Birlik Komitesi ve onu seve seve kendisiyle özdeşleştiren Cumhuriyet Halk Partisi'ne karşı muhalefet özellikle Yassıada Yüksek Mahkemesi'nde Demokrat Parti yöneticilerinin yargılanması sırasında ortaya çıkar. Şehit olarak değerlendirilen Adnan Menderes ve iki bakanının asılması diğer sanıkların bağışlanması için bir kampanya düzenlenmesine yol açar. Üniversiteli gençler heyecana kapılıp gösteriler yapar. CHP'liler ve askerler telaşlıdır. Askerlerin isteği üzerine, beş parlamenter Adalet Partisi'nden uzaklaştırılır ve İsmet İnönü ulusa şu mesajı iletir: "27 Mayıs devrimine karşı yapılan eleştiriler tüm Silahlı Kuvvetlerin duygularını rencide ettiği gibi Silahlı Kuvvetlerin bekçisi olduğu anayasaya da zarar verir." Bernard Vernier, *Armée et politique au Moyen-Orient*, Payot, Paris, 1966, s. 19.
- 46 İba, age, s. 187.
- 47 Turhan, age, s. 410; Hale, age, s. 127.

- 48 Metin Öztürk, *Ordu ve Politika*, Gündoğan Yay., Ankara, 1993, s. 74.
- 49 Çelişkili biçimde seçim sonuçları yasaklı Demokrat Parti'nin kazandığını göstermektedir, çünkü demokrat bir çizgi izlediğini ileri süren üç parti (AP, CKMP ve YTP) oyların % 62,4'ünü alırlar.
- 50 Turhan, *age*, s. 411; Hale, *age*, s. 132.
- 51 Öztürk, *age*, s. 74-75; İba, *age*, s. 188.
- 52 Hale, *age*, s. 133.
- 53 Öztürk, *age*, s. 133.
- 54 Birand, Dündar ve Çaplı, *age*, s. 63-66.
- 55 Hale, *age*, s. 139; Birand, Dündar ve Çaplı, *age*, s. 67.
- 56 Bozdemir, *Le rôle politique...*, *age*, s. 223-224.
- 57 *Age*, s. 224.
- 58 Öztürk, *age*, s. 77.
- 59 O kadar ki planlarını ve heveslerini yakınlarına açık açık söyler ve bazı sol düşünceli aydın çevrelerle düzenli olarak görüşür. Bozdemir, *age*, s. 202.
- 60 Gözden düşmüş eski komutanlarını Ankara sokaklarında gördüklerinde, tanıqların dikkatini çeken bir hararetle ve toplu halde selamlarlar. Yine ilginç bir nokta, Başbakan İsmet İnönü onları darbeci entrikalara karşı uyardığı sırada, karşılık olarak Sıhhiye'deki Atatürk anıtına üstünde "Harbiyeli aldanmaz" yazan bir çelenk bırakılmasıdır. Vernier, *age*, s. 24.
- 61 *Age*, s. 21; İba, *age*, s. 195.
- 62 Hale, *age*, s. 148-149; İba, *age*, s. 195.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

- 1 Örneğin güvenlik nedeniyle Ankara'daki yeraltı geçitlerine karşıdır ve grevleri komünist bir laş-kırtma olarak değerlendirir. Dahası, ABD karşıtı gösteriler yapmanın yıkıcı, ayrılıkçı ve komünist bir eylem olduğunu ileri sürer. Cüneyt Arcayürek, *Demirel Dönemi ve 12 Mart Darbesi*, 1965-1971, Bilgi Yay., Ankara, 1992, s. 171.
- 2 Orduyla Cumhuriyet Halk Partisi'nin fikir ayrılığına düşmesinin nedeni büyük olasılıkla CHP'nin içinde gerçekleşen değişimlerdir. Parlemonter rejime dönüşle beraber otoriter, bürokratik, darbecilerin müttefikleri bir parti görünümünü sergilemekten rahatsızlık duyan CHP'de bir ideoloji ve söylem değişimine gidilmesi gittikçe bir zorunluluk halini almıştır. Tuğrul Artunkal'ın vurguladığı gibi (*age*, s. 145), CHP'nin toplumsal destek yoksunluğu, AP popülizminin sürekli başarı kazanması, onunla aynı popülist alanda mücadele etme isteği ve işçi sınıfının yükselen dinamizmi CHP'nin içinde, 1965'te Çalışma Bakanı olan Bülent Ecevit'in yönetimi altında bir sosyal demokrat akımın doğmasına neden olur. İsmet İnönü bu akımın baskısıyla 1965'te yeni "ortanın solu" sloganını ortaya atar. CHP'nin bu yeni siyasal çizgisi bir yandan etkili olur. Çünkü parti ordudan uzaklaştığı ve toplumsal tabanlı hareketlere daha yakın durduğu ölçüde, seçimlerde başarı kazanır. Bozdemir, *Le rôle politique...*, *age*, s. 156.
- 3 *Age*, s. 160.
- 4 Ümit Cizre Sakallıoğlu, *AP-Ordu İlişkileri, Bir İkilemin Anatomisi*, İletişim Yay., İstanbul, 1993, s. 103.
- 5 Bozdemir, *Le rôle extra-militaire...*, *age*, s. 70.
- 6 Sakallıoğlu, *age*, s. 104.

- 7 Arcayürek, *age*, s. 288-289.
8 Yirmibeşoğlu, *age*, s. 32.
9 *Age*, s. 50.
10 İba, *age*, s. 208.
11 Bu kitap öyle tutar ki General Celil Gürkan'ın söylediğine göre, Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler günün birinde şöyle der: "Türkiye'nin Düzeni'ni okumamış subay benim için yetersizdir." Birand, Dünder ve Çaplı, *age*, s. 196.
12 *Yön* dergisi 1961'de kurulur ve 1969'da *Devrim* adıyla yeniden yayımlanmaya başlar.
13 Hasan Cemal, *Kimse Kızmasın Kendimi Yazdım*, Doğan Yay., İstanbul, 1999, s. 42; Vaner, *age*, s. 53.
14 Cemal, *age*, s. III.
15 *Devrim* dergisi, 43. sayı, 11 Ağustos 1970; Vaner tarafından alıntılanmış, *age*, s. 58.
16 *Age*.
17 Bozdemir, *Le rôle politique...*, *age*, s. 241.
18 *Age*, s. 242.
19 Soner Yalçın, Doğan Yurdakul, *Hıram Abbas: Bir MİT Görevlisinin Sıradışı Yaşamı*, Doğan Yay., İstanbul, 2000, s. 161. Birand, Dünder, Çaplı, *age*, s. 218-222.
20 Vaner, *age*, s. 82.
21 Bozdemir, *Le rôle politique...*, *age*, s. 243.
22 Vaner ve Tufan, *age*, s. 180-181.
23 Bayart ve Vaner, *age*, s. 62.
24 12 Mart muhtırasının ardından 1961 Anayasası'yla düzenlenen bireysel ve toplumsal hakların kısıtlanması konusunda Adalet Parti Başkanı Süleyman Demirel şunları söyler: "1961 Anayasası yürütme için hazırlanmamıştır. Birçok kez yürürlükte olan bu Anayasa'yla ülkeyi yönetmenin ve devletin güvenliğini sağlamanın olanaksız olduğunu dile getirdik biz. 1969 seçimlerinden sonra, onu değiştirmek için gereken parlamenter çoğunluğu sağlayamadık. Ne var ki gelişen olaylar bizim haklı olduğumuzu gösterdi ve tasarladığımız değişikliklerin birçoğu 1971 müdahalesinden sonra gerçekleştirildi." Sakallıoğlu, *age*, s. 37.
25 Bozdemir, *Le rôle extra-militaire...*, *age*, s. 69-70.
26 Kurtuluş Kayalı, *Ordu ve Siyaset, 27 Mayıs-12 Mart*, İletişim Yay., İstanbul, 1994, s. 187.
27 Vaner, *age*, s. 70.
28 *Age*.
29 Vaner ve Tufan, *age*, s. 181.
30 Bu kişiler şunlardır: Vedii Bilget, Celil Gürkan, Şükrü Köseoğlu, Ömer Çoker, Mehmet Tuğcu, Kadir Ok, Ömer Şanlı, Hidayet Ilgar, Cahit Bayar, Bahattin Tatar, Nedim Arat, Mehmet Namı, Mesut Günaşar. Arcayürek, *age*, s. 348.
31 Hale, *age*, s. 162.

BEŞİNCİ BÖLÜM

- 1 Mart 1971-Aralık 1971: birinci Nihat Erim kabinesi; Aralık 1971-Mayıs 1972: ikinci Nihat Erim kabinesi; Mayıs 1972-Nisan 1973: Ferit Melen kabinesi; Nisan 1973-Ocak 1974: Naim Talu kabinesi.

- 2 1973'te cumhurbaşkanlığına aday olan Faruk Gürler'in seçilememesi askerlerin genel seçime girdilmesi kararında etkili olmuşa benziyor. O zamana dek cumhurbaşkanlarının hep eski Genelkurmay başkanları arasından seçilmesi teamülüne dayanarak, Orgeneral Memduh Tağmaç'tan Genelkurmay başkanlığını devralan Orgeneral Faruk Gürler yürürlükte olan düzenlemelere uygun olarak Meclis'e girebilmek ve cumhurbaşkanı seçimlerine adaylığını koyabilmek için 6 Mart 1973'te görevinden istifa eder. Bununla birlikte Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Adalet Partisi (AP) onun adaylığına karşı çıkarlar ve emekli Amiral Fahri Korutürk adı üstünde uzlaşırlar, kendisi de bunun ardından 6 Nisan 1973'te Türkiye Cumhuriyeti'nin altıncı cumhurbaşkanı olur.
- 3 Keyder, "La dépendance économique", *age*, s. 239.
- 4 Kepenek ve Yentürk, *age*, s. 258.
- 5 *Age*, s. 479.
- 6 *Age*, s. 448.
- 7 Temel özgürlükleri ön plana çıkaran ve bir yandan da devlet müdahalesiyle düzenlenen bir pazar ekonomisi modelini salık veren popülist bir esinle.
- 8 Çağlar Keyder, "La dépendance économique", *age*, s. 239.
- 9 Hamit Bozarslan, "Le chaos après le déluge? Notes sur la crise turque des années 70", *Cultures et Conflits*, 24-25. sayı, Kış-İlkbahar 1997, s. 79-98.
- 10 *Radikal*, 12 Eylül 1997.
- 11 İskender Gökalp, Ahmet İnsel, "Entre l'autorité de l'Etat et l'autonomie du marché: Le dilemme du libéralisme économique turc", *Les temps modernes*, Temmuz-Ağustos 1984, s. 263.
- 12 Vaner ve Tufan, *age*, s. 189.
- 13 *Age*, s. 184.
- 14 15 Ekim 1980'de, Diyarbakır'daki bir miting sırasında, cunta lideri Kenan Evren kendini şu sözlerle ifade eder: "1960'ta da böyle bir hareket olmuştu biliyorsunuz. Arkasından 12 Mart yapıldı. 1960 harekâtı da çok iyi niyetle yapılmıştı. Ama bir zümrenin lehine yapılmış gibi gösterildi. Ve düzenlenen anayasa maalesef bizim vücudumuza uymadı. O anayasa dediğimiz elbise bize bol geldi. İçinde oynamaya başladık. Düzeltilemedi, birçok açık kapılar vardır anayasanın içersinde. Anayasanın içersindeki açık kapılar, o kötü niyetlere fırsat veren, her türlü melanete fırsat veren o açık kapılar kapanamadığı için 12 Mart'a geldik. 12 Mart'ta düzeltilmeye çalışıldı. Ama maalesef o kapılar gerekli ölçüde kapatılmadı, gene açık kaldı." Hasan Cemal, *Tank Sesiyle Uyanmak*, Bilgi Yay., Ankara, 1992, s. 96.
- 15 Çünkü, yeni anayasanın geçici hükümlerinden birine göre, anayasanın halk tarafından kabul edilmesi halinde General Kenan Evren otomatik olarak cumhurbaşkanı olacak, cunta üyelerinden oluşan bir başkanlık kurulu da kendisine eşlik edecektir.
- 16 Gökalp ve İnsel, *age*, s. 249.
- 17 Stefanos Yerasimos, "Turquie 1985: le libéralisme musclé", *L'état du monde 1985*, La Découverte, Paris, 1985.
- 18 Kepenek ve Yentürk, *age*, s. 237.
- 19 *Age*, s. 290.
- 20 Marie-Christine Husson, "Turquie 1983: sept ans de liberté conditionnelle", *L'état du monde 1983*, la Découverte, Paris, 1983.

- 21 Kepenek ve Yentürk, *age*, s. 450.
- 22 Stefanos Yerasimos, "Turquie 1986: retour aux vieux clivages politiques", *L'état du monde 1986*, la Découverte, Paris, 1986.
- 23 Kepenek ve Yentürk, *age*, s. 413.

ALTINCI BÖLÜM

- 15 Ahmet İnsel, "Turquie 1984: démocratie sous surveillance", *L'état du monde 1984*, la Découverte, Paris, 1984.
- 2 *Age*.
- 3 Semih Vaner, "Turquie 1988: affirmation du pouvoir civil", *L'état du monde 1988*, la Découverte, Paris, 1988.
- 4 Stefanos Yerasimos, "Turquie 1991: une année au devant de la scène", *L'état du monde 1991*, la Découverte, Paris, 1991.

YEDİNCİ BÖLÜM

- 1 1992'de, Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) askeri rejim tarafından yasaklanan tüm oluşumlara haklarını geri veren yasa uyarınca Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) adıyla yeniden kurulur.
- 2 1995'te Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) Cumhuriyet Halk Partisi'yle (CHP) birleşir.
- 3 Marcou, "Le système politique turc à l'aube du XXIe siècle", *age*, s. 403.
- 4 Nilüfer Göle, "La revendication démocratique de l'islam", *Les Turcs: Orient et Occident, İslam et laïcité* de (ed. Stefanos Yerasimos), Éditions Autrement, Paris, 1994, s. 136.
- 5 3 Kasım 1996'da Türkiye'nin batı kesiminde bulunan Susurluk bölgesinde büyük bir trafik kazası meydana gelir. Araçların birinde, eroin trafiğinden sorumlu olmakla, 1981'de Papa'ya karşı düzenlenen suikasta işbirlikçiliği yapmak ve 1995'te Azerbaycan'da bir darbe girişimine katılmakla suçlanan, aşırı sağın önemli isimlerinden Abdullah Çatlı ölü olarak bulunur. Abdullah Çatlı'nın yanındaki diğer ölü İstanbul Emniyet Müdür Yardımcısı Hüseyin Kocadağ'dır. Aracın arkasında, araç sahibi, yaralı olarak kurtulmuştur: DYP milletvekili, Kürt aşiret liderlerinden Sedat Bucak. Arabanın bagajı sahte belgelerle, polise ait olarak kayıtlı silahlarla doludur. Devlet kurumlarıyla organize suçlar arasındaki bağlantıları sorgulamak üzere kurulan Meclis komisyonu polis, MİT ve çeteler arasındaki sınırların ortadan kalktığını ortaya çıkarır. Terörizme karşı mücadelede görevli kişilerin adları kumarhanelerin denetimiyile ilgili mafya tarzı hesaplaşmalara karışmıştır.
- 6 Simgesel bir protesto olarak, her akşam saat tam 21'de, ışıkları söndürme eylemi.
- 7 *Radikal*, 2 Mart 1997.
- 8 Bu arada, orduya yakın kimi yayın organları Genelkurmay'ın telefonlarının dinlendiğini, polisin orduyu izlemek için birtakım belgeleri çaldığını ileri sürer.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

- 1 Eski İstanbul Belediye Başkanı, 1998'de, bir konuşması sırasında yıkıcı olarak değerlendirilen dizeler okuduğundan hapse mahkûm olur ve siyasi yasaklı durumuna düşer. Anayasada yapılan bir değişiklikle yeniden seçilme hakkını elde ederek 9 Mart 2003'te Siirt'te milletvekili yenileme se-

çimlerine katılır ve 11 Mart 2003 tarihinde başbakanlık koltuğunu yardımcısı Abdullah Gül'den devralır.

- 2 AKP'nin iki numaralı adamı, AKP hükümetinin ilk dört ayında başbakan, sonra dışişleri bakanı, bugün cumhurbaşkanı.
- 3 Bu dönemde görülen sıcak paranın kaçışı sonucunda borsa düşer, bir düzine kadar banka, yüzlerce küçük şirket ve ticarethane iflas eder. Ayrıca binlerce insan da işten çıkarılır. Aslında 19 Şubat 2001'de Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ile Başbakan Bülent Ecevit arasında bir Milli Güvenlik Kurulu toplantısı sırasında yaşanan gerginlik her şeyin mahvolmasına yol açmıştır. Ondan sonra, mali sistemde istikrarsızlık endişesi yıllardan beri büyük oranda borca batmış devletin sırtından geçinen bir banka aygıtından kendilerine yarar sağlayan vurguncuları kaçıtır. Hükümet hemen harekete geçip enflasyon karşıtı planından vazgeçer ve ülkenin parasında dalgalanmaya izin verir. Sonra da bir kez daha yüzünü Türkiye'nin yardımına koşup 12 milyar kredi veren IMF'ye ve Dünya Bankası'na çevirir.
- 4 Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), 2001-2002 yılı temel göstergelerindeki gelişmeler, internette şu adresten ulaşılabilir: <http://www.die.gov.tr/TURKISH7SONISTYISGUCU7070303yk.htm>
- 5 Jean Marcou, Deniz Vardar, "La Turquie aux portes de l'Europe", Association Notre Europe, *Policy Papers*, sayı 10, Ekim 2004, s. 11.

İKİNCİ AYRIM, ÜÇÜNCÜ KISIM, BİRİNCİ BÖLÜM

- 1 Alain Rouquié, *Pouvoir militaire et société politique en République argentine*, Presse de la FNSP, Paris, 1978, s. 9.
- 2 Deniz Akagül, "Démocratie, stabilité politique ve développement: analyse du cas turc", *Forum de la régulation*, Paris, 9-10 Ekim 2003, s. 6.
- 3 *Age*, s. 5.
- 4 Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), *VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı, İhtisas Komisyonu'nun Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Konusundaki Raporu*, DPT Yay., Ankara, 2001, s. 16.

İKİNCİ BÖLÜM

- 1 Bu modele göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun temel özelliği ekonomik ve toplumsal alanları, toplumu belirleyebilecek tek güç sıfatıyla, bütünüyle kendi içine alarak onların üstüne çıkan bir merkezi siyasi yapının varlığıdır. Dolayısıyla, Osmanlı Devleti bu merkezin, çevreye hiçbir kısıtlama olmaksızın bütünüyle egemen olma arayışındaki başlıca zorlama aracı olarak değerlendirilir.
- 2 Örneğin Şerif Mardin, "Power, civil society and culture in the Ottoman Empire", *Comparative Studies in Society and History*, sayı 11, 1969, s. 258-281 ve "Center-periphery relations: a key to Turkish politics?", *Daedalus*, sayı 102, 1973, s. 168-190.
- 3 Stein Rokan, Seymour Martin Lipset, *Party systems and voter alignments: cross-national perspectives*, Free Press, New York, 1967.
- 4 Norbert Elias, *La Dynamique de l'occident*, Camilan Levy, Paris, 1975.
- 5 Öte yandan bu model bağımlılık kuramından esinlenmiş, Güney ülkeleri olarak adlandırılan ül-

kelerin, içinde kendini gizliden gizliye hissettiren emperyalizm ve egemenlik terimlerinin çekiciliğine kapılmış entelektüel çevrelerinde büyük ilgi görmüştür. Bu modeli uzun uzadıya açmak istemiyorsak Samir Amin adını anımsamak yeterli olur; kendisi kısaca bağımlı Güney ülkelerinin az gelişmişliğini Avrupa ve Kuzey Amerika merkezli dünya sisteminde çevre konumunda bulunmalarıyla açıklar.

- 6 Semih Vaner, "Système partisan, clivages politiques et classes sociales en Turquie (1960-1981), Questions de méthode et esquisse d'analyse", *Cahiers d'études sur la Méditerranée orientale et le monde turco-iranien*, sayı 1, Kasım 1985.
- 7 Antonio Gramsci, *Œuvres choisies*, Éditions sociales, Paris, 1959, s. 268.
- 8 Karl Marx, *L'idéologie allemande*, Éditions sociales, Paris, 1968, s. 142.
- 9 *Age*, s. 147.
- 10 Kostas Vergopoulos, "L'État dans le capitalisme périphérique," *Tiers Monde*, c. 24, sayı 93, Ocak-Mart 1983, s. 268.
- 11 Gramsci, *age*, s. 268.
- 12 Örneğin, Mustafa Kemal 1922'de Sovyet Diplomat Aralov'la yaptığı bir söyleşide şöyle der: "Burjuvalarımızı bir burjuva sınıfına dönüştürmek gerek. Benim amacım Anadolu tüccarlarına yardım etmek ve onların zenginleşmesini sağlamak." S.I. Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları*, Burçak Yay., İstanbul, 1967'den aktaran Deniz Akagül, "Les paradoxes du libéralisme turc dans les années 80 et les entrepreneurs", *Innovations Cahiers d'économie de l'innovation*, 1996, sayı 4, s. 197. Bugünkü duruma bakıldığında, görünen o ki, burjuva sınıfıyla devlet aygıtının birlikteliği sürmekte, firmalar arası rekabet pazar üstünde değil, bakanlık koridorlarında cereyan etmektedir.
- 13 1960'lı ve 70'li yıllarda devlet himayesinde gerçekleştirilen sosyoekonomik planlama, sendika kurma ve grev hakkının tanınması, sanayi kalkınmaya ilişkin karar ve uygulamaların devreye sokulması gibi işçi sınıfının gelişiminde belirleyici rol oynayan ve şiddetli mücadelelerle değil de 1961 Anayasası'na uygun olarak yasama gücünün hayata geçirdiği, çelişkili biçimde 1960 cunta yönetiminin sözcülüğünü yaptığı "ilericilik" girişimiyle elde edilen birçok toplumsal kazanımın altını çizmek burada yerinde olacak.
- 14 Bertrand Badie, *L'État importé*, Fayard, Paris, 1992, s. 178.
- 15 *Age*, s. 178-179.
- 16 Alain Rouquié, *Amérique latine, Introduction à l'Extrême-Occident*, Seuil, Paris, 1986, s. 274.
- 17 Jean-François Médard, "Clientélisme politique et corruption," *Tiers-monde*, Ocak-Mart 2000, sayı 161, s. 77.
- 18 Rouquié, *age*, s. 46.
- 19 *Age*, s. 268-269.
- 20 Ayşe Öncü, "Du populisme rural au populisme urbain: la politique municipale de l'ANAP", *La Turquie au seuil de l'Europe* (ed. Paul Dumont, François Georgeon), l'Harmattan, Paris, 1991, s. 80.
- 21 Akagül, "Les paradoxes du libéralisme turc...", *age*, s. 187.
- 22 *L'Express*, 28 Mart 2002.
- 23 İnternet üstünden şu adresten ulaşılabilir: http://www.tesev.org.tr/projeler/proje_yolsuzluk.php.
- 24 Yalruza TESEV'in gerçekleştirdiği çeşitli araştırmalarda her şeye karşın, hâlâ en güvenilir, en

inandırıcı, yolsuzluklara en az karışan kurum olarak görünen askeri kuruma insanların güveni tamdır. Bkz. Ek 1-2-3-4.

- 25 Gökalp ve İnşel, "Entre autorité de l'État et l'autonomie du marché", *age*, s. 253.
- 26 "Kamu tercihi" (Amerikan İngilizcesinde *Public Choice*) kuramını destekleyenler tarafından kullanılan terim, büyük ölçüde James Buchanan ve Gordon Tullock tarafından geliştirilmiştir. Virginia'da, George Mason Üniversitesi'nde, *Center for Study of Public Choice*'ta doğan bu kurum verimsizliğini şiddetle eleştirir ve bir yandan devletin neye yaradığını açıklamak, bir yandan da birey-yurttaşın (ister siyasal sorumlu olsun, isterse basit bir seçmen) özel ve ticari alandan sözde genel çıkarın kamu alanına geçerken nasıl kişisel çıkarını gözettiğini göstermek için yeni-klasik mikroekonomi araçlarını kullanır. Buradan kamu müdahalesini baskı gruplarının seferber olduğu gerçek bir "siyasi pazar" olarak değerlendirmeye iten lobicilik konusuna geçilir. Sözgelimi, *Public choice* akımı siyaset alanında ticari türden alışverişler algılar (siyasi kararlara karşı oylar), tıpkı başka özel mal alışverişlerinde olduğu gibi. Gordon Tullock, *Le Marché politique. Analyse économique des processus politiques*, Economica, Paris, 1978.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

- 1 Michel Foucault, *Surveiller et Punir*, Gallimard, Paris, 1993.
- 2 Tanım Jean Boulégue'den alınmıştır, "De l'ordre militaire aux forces républicaines: deux siècles d'intégration de l'armée dans la société française", (ed. André Thiebaut), *Cultures et logiques militaires*'den, PUF, Paris, 1999, s. 261.
- 3 Bernard Boëne'in belirttiği gibi, radikal profesyonellik durumunda askerler öncelikle halkın gözünde kusursuz bir imge kazanırlar, ama toplumsal ve kültürel açılardan yalıtılmışlardır ve kendi değerleriyle ilkelerini mutlaklaştırma eğilimi gösterirler. Sivil-asker ilişkileri gerilir ve karşılıklı bir kuşku dönemi başlar. Başka türüsünde "yararlı profesyonellik" temel kavramdır; askerlerin toplumun diğer katmanlarıyla kültürel ve toplumsal bütünleşme derecesi, kendilerini yurttaş kitlesinin üstünde hissetmelerine izin vermeyecek düzeyde olduğunda gözlenen durum budur. Bernard Boëne, Christopher Dandeker, John Ross, *Les armées professionnelles et les liens Armées-État-Société au Royaume-Uni, Données 1999-2000*, Centre d'Études en Sciences Sociales de la Défense, Paris, Kasım 2001, s. 83-108.
- 4 Karl W. Haltiner, "Le déclin final des armées de masse", *Les armées en Europe* (ed. Bernard Boëne, Christopher Dandeker), la Découverte, Paris, 1998, s. 139-159. Öte yandan, profesyonel orduya geçiş sadece bugünün konusu değildir. Bu yönelim tüm soğuk savaş dönemi boyunca güçlenmiş, komünist bloğun çökmesinin ardından bir zorunluluk olarak görülmeye başlamıştır.
- 5 Şunu anımsatmakta yarar var: Zorunlu askerlik temelli ordunun profesyonel orduya dönüşümü 50'li yıllarda doğuşundan bu yana askeri sosyolojide sık sık ele alınan bir konudur. Bkz. bu alandaki kurucu yapıtlar: Samuel Huntington, *The soldier and the State: The theory and Politics of Civil-Military Relations*, Harvard University Press, Cambridge, 1957 ve Morris Janowitz, *The Professional Soldier: A Social and Political Portrait*, The Free Press, New York, 1971.
- 6 Bu, genellikle ihtiyaç fazlası mevcuda sahip zorunlu askerlik temelli ordular için söz konusu olmayan bir sorunsaldır.
- 7 Lojman hizmetleri, ulaşım, yönetsel görevler ve sekreterlik, restorasyon, yemekhane yönetimi gi-

bi özellikle askere ihtiyaç duyulmayan görevlere sivil personelin getirilmesidir söz konusu olan. Bernard Boëne'e göre, "Asil ya da sözleşmeli, milli ya da yurtdışı görevlerinde geçici olarak alınan sivil memurlarla birçok taşeron görevini (kışlaların güvenlik hizmetleri de buna dahildir) üstlenen [...] şirketlerin işçileri hacim açısından bütünüyle profesyonelleştirilmiş bir Savunma Bakanlığı'nın en önemli bileşenini oluştururlar." Bernard Boëne, "Synthèse et commentaires", *Conscription et Armée de Métier* (ed. Bernard Boëne, Michel-Louis Martin), Fondation pour les Études de Défense Nationale, Paris, 1991, s. 122. Ayrıca bkz., Luc Chelly, Jacques Capdeville, Marc Lebre, *La civilisation de l'armée de terre: une coexistence pacifique plus qu'une intégration réussie*, Centre d'Études en Sciences Sociales de la Défense, Paris, Ocak 2000.

- 8 Bernard Boëne, "Métier, Profession et Professionnalisme", *age*, s. 185.
- 9 Askeri sosyoloji orduların boyutları konusunda silahlı çatışmaların yapısının değişiminin rolünü gözler önüne serer. Batı Avrupa'da 80'li yıllardan başlayarak, özellikle de Berlin Duvarı'nın yıkılması ve Körfez Savaşı'ndan sonra ordular yeni bir iç düzenleme gerektiren yeni taleplerle karşı karşıya kalmıştır. Şu halde, Moskos ve Burk'ün ortaya sürdükleri gibi "postmodern bir ordu"nın doğuşunun en belirgin özelliği savunma rollerinin barış operasyonlarına kaymasıdır. Haltiner, "Le déclin final des armées de masse", *age*, s. 199.
- 10 Başka bir deyişle personel arası ilişkilerin işleyişini daha etkili hale getirmek için, orduların içinde daha düz, yatay, örgütsel bir hiyerarşinin yaratılması.
- 11 Charles Moskos, "La banalisation de l'institution militaire. L'armée américaine: du modèle institutionnel au modèle industriel", *Futuribles*, sayı III, Haziran 1987, s. 27-38.
- 12 Burada bu evrimin gerçekte kaçınılmaz olarak sunulmadığını belirtmek gerekir. Moskos'un var sayımları bir eğilimi ortaya koymaya ve onu ideal tip biçiminde geleceğe yansıtmaya dayanan Weberci toplumbilim geleneğini izler. Bu şekilde tanımlanan ulaşılacak -hâlâ ulaşılmamış olan- nokta, değiştirilmesi için düzeltici önlemler alınmaması durumunda o eğilimin varacağı noktadır. Önerilen model hem deneye dayalı, gözlemlenebilir bir tanım, hem de geleceğe ilişkin bulgusal bir araç olarak sunulmuştur. Bununla birlikte, Charles Moskos askeri kurumu etkileyen bu "dramatik" değişimin ona verilen görevleri yerine getirme gücüne zarar vermesini önlemek için birtakım onarıcı önlemler alınmasından yanadır; çünkü, yazara göre, orduların profesyonelleştirilmesi konusu bunun stratejik sonuçları açısından analiz edilmelidir. Birinci Körfez Savaşı'nın sonunda, Charles Moskos bu konuyu yeniden ele alarak profesyonel ordunun Amerika'nın aynı anda iki büyük savaşı birden sürdürme yeteneği olarak tanımlanan stratejik çıkarlarına yanıt veremediğini söyler. Uzun bir dizi eleştiri sıralar ve özellikle "Irak'la savaşın profesyonel ordunun ortalama büyüklükteki, bölgesel bir çatışma sırasında karşılaştığı güçlükleri ve onun bu savaşın uzaması durumunda mevcudunu koruma konusundaki yetersizliğini kanıtadığının" altını çizerek. Charles Moskos, "L'armée de métier américaine: un coûteux échec", (ed. Bernard Boëne, Michel-Louis Martin), *age*, s. 66.
- 13 Buradaki kuramsal anımsatma André Sauvage, Thierry Nogues, Stéphane Chevrier'den alınmıştır. *Armées et sécurité intérieure: perception des acteurs institutionnels civils et militaires*, Centre d'Études en Sciences Sociales de la Défense, Paris, Ekim 2001, s. 50.
- 14 Bernard Boëne, Christopher Dandeker, "Introduction: le rôle de la force et des institutions militaires à la fin du XXème siècle", *age*, s. 17.

- 15 Ne yazık ki askeri personelde subay ve astsubay kadrolarının, rütbe ve kuvvetlere göre dağılımına ve askeri iş paylaşımına, bu kadroların muharip ve yardımcı sınıflar arasındaki dağılımına ilişkin resmi rakamlar, yani orduların organizasyonel yapıları üstüne yapılacak her türlü analiz için olmazsa olmaz nitelikteki bu veriler elimizde bulunmuyor. Türkiye’de aslında kamu alanına düşmüş, herkes tarafından ulaşılabilecek askeri organizasyonel yapılanmaya ilgili, hatta ve hatta sadece askeri kaba mevcutlarla ilgili resmi düzenli istatistikler yoktur. Dikkatli okurun fark etmiş olacağı gibi, elimizdeki az miktardaki rakamın da birçoğu yabancı kaynaklardan gelmekte (NATO, IISS, SIPRI, ACDA vb.). Askeri yaşam tarzları ve kültür (lojman, çalışma şartları, yaşam tarzı...), hizmet ilişkileri ya da komutanlık tarzları konularında da kamu alanına düşmüş hiçbir resmi anket ya da inceleme yoktur. İleriki bölümlerde geliştirilen analizler gerçekte yazarın sahada yaptığı doğrudan gözlemlerden ve ailevi deneyimlerden ileri gelmektedir.
- 16 180.000 kişilik mevcuduyla (subay, astsubay, er, erbaş), donanımı Kara Kuvvetleri’nce sağlanan (G3 piyade tüfeği, zırhlı araçlar, vs), subayları piyade sınıfının subaylarıyla, Beytepe/Ankara’da Jandarma Okullar Komutanlığı’nda geçirilen bir yıllık eğitim sayılmazsa, neredeyse aynı askeri eğitimi alan (sırasıyla Ankara’da Kara Harp Okulu, İstanbul’da Piyade Okulu, İzmir’de Komando Eğitim Alayı) Jandarma teşkilatı resmi olarak İçişleri Bakanlığı’na bağlıdır. Oysa jandarma kelimesinin terminolojik anlamının düşündürdüğünden daha fazla piyade birliklerine benzeyen (silah, üniforma vb.) ve aslında Genelkurmay’ın himayesi ve gözetiminde işleyen bu kuvvet, mevcudu ve harcamaları çok ender olarak uluslararası askeri istatistiklere yansıyan, tam anlamıyla askeri bir teşkilattır.
- 17 Ne yazık ki yine mevcudun muhari ve yardımcı sınıflar ve rütbelere göre dağılımını gösteren, ulaşılabilir hiçbir istatistik bulunmamaktadır.
- 18 Türk Kara Kuvvetleri birlikleri bu açıdan zayıf bir operasyonel esneklik sergiler, çünkü genelde ağır donanımlı, kısa sürede düzene sokulması güç ve kuvvetlerin modüleritesini gerektiren özel görevler için elverişsiz büyük taburlardan oluşurlar. Kara Kuvvetleri’nin bugünkü organizasyonu şu şekildedir (Genelkurmay Başkanlığı’nın internet sitesinde gösterildiği haliyle): 4 ordu komutanlığı, 9 kolordu komutanlığı, 2 tümen komutanlığı, 2 mekanize piyade tümeni (bunların her biri 3 ya da 4 mekanize piyade tugayından oluşur), 1 piyade tümeni (3 ya da 4 piyade tugayından oluşur), 1 eğitim tümeni (acemilerin eğitimi için), 16 mekanize piyade tugayı, 9 zırhlı tugay, 11 piyade tugayı, 5 komando tugayı, 5 eğitim tugayı ve ayrıca ordunun ve ordu birliklerinin organik öğeleri içinde bulunan destek tabur ve bölükleri (topçu, istihkâm ya da ulaştırma...). Karşılaştırmak için, Fransız Kara Kuvvetleri’nin bugünkü organizasyonunu da verelim: 1 kara kuvvetleri komutanlığı (CFAT), 1 kara lojistik kuvvetler komutanlığı (CFLT), 4 kuvvet komutanlığı, 9 takviyeli, farklı sınıf ve silah sistemlerini bir arada barındıran tugay, 2 lojistik tugay, çeşitli destek taburları, Avrupa Birliği ve Fransız-Alman tugayı.
- 19 Öte yandan, bu kavramın sadece devrimci kargaşanın etkisi altındaki Kıta Avrupa’sı ülkelerinde sıkı biçimde uygulandığını da ekleyelim. Bernard Paquette’ya göre “ABD’deki iç savaşa ve iki dünya savaşına karşın, Anglosakson ülkelerin silahlı ulus kavramını asla derinlemesine devreye sokmamaları” dikkat çekicidir. Bernard Paquette, “De la nation armée à la société défendue que reste-t-il de l’esprit de défense?”, *Retour à l’armée du métier* (ed. Jean-Pierre H. Thomas, François Cailleteau), Economica, Paris, 1998, s. 79.

- 20 Daha önce de gördüğümüz üzere, yeni bir askerlik ve eğitim sisteminin oluşturulması askeri kurum için de zorlayıcıdır. Yeniçeriler ve alaylı subayların durumlarında görüldüğü gibi, daha önceden var olan mesleki birliklerin çıkarları ve özellikle özerklikleri tartışma konusu haline gelir.
- 21 Bozdemir, *Le rôle politique...*, age, s. 144.
- 22 Ferdinand Tönnies, *Communauté et société. Catégories fondamentales de la sociologie pure*, PUF, Paris, 1977.
- 23 Vatandaşlığa ilişkin bu medeni ve ahlaki toplumsal görevler (yurttaşların eğitimi, ulus düşüncesi-nin ve erkekçe erdemlerin canlandırılması) sadece Türk Silahlı Kuvvetleri'ne özgü değildir, belli tarihsel koşullar altında ulusun eğitici rolünü üstlenen, zorunlu askerlik temelli her ulusal ordunun özünde bulunurlar. Örneğin, ünlü *Du rôle social de l'officier dans le service universel* (Zorunlu Askerlik Hizmeti İçinde Subayın Toplumsal Rolü Üstüne) adlı denemenin yazarı Mareşal Lyautey subaya hiç çekinmeden askeri görevlerinden öncelikli gördüğü bir eğitmen görevi yükler: "Yarının subayları şunu bilsinler ki ideallerini bir savaş ve serüven kariyeri üstüne kuruyorlarsa, buna bizimle ulaşamazlar; artık öyle bir şey yok: Geç kalıp da düşünkliği yaşanmadan bu yanıl-samayı çıkarın onların kafasından. Onlara subayın modern bir rol üstlenip tüm ulusun eğitmeni olduğu düşüncesini işleyin [...] Ayrıca yitip gitmiş hiyerarşilerin kalıntıları üstünde, toplumsal disiplin, saygı, fedakârlık gereksiniminin hâlâ var olduğunu ve ordunun bu erdemlerin öğrettiği tek değilse de en iyi okul olduğunu söyleyin." Mareşal Lyautey, *Le rôle social de l'officier*, Albatros, Paris, 1984, s. 37-38.
- 24 Tanıl Bora tarafından alıntılanmış, "Ordu ve Milliyetçilik", (ed. İnşel ve Bayramoğlu) age, s. 165. Büyük harfler adı geçen kitabın yazarı tarafından kullanılmıştır. Gelgelelim, o döneme ait birçok askeri elkitabında, aynı zamanda okul kitaplarında da kolayca rastlanabilecek bu türden bir söyle-min Türklerin özellikle Asyalı kökenleri üstünde durduğu dikkat çekiyor, Asyalılık Kemalist yöneticilerin gözünde Türklüğün İslamın henüz bulaşmadığı "saf" değerlerini temsil etmekte. Etienne Copeaux'ya göre, bu retorik ve güdümlü yöntemler hem şimdinin sorunsallarını Asyalı geçmişe yönlendirmeye, hem de 30'lu yılların önemli reformlarını meşru kılmaya yaramaktadır, çünkü bu reformlar eski Orta Asya Türk geleneklerine bir dönüş olarak sunulmuştur. Etienne Copeaux, "Les prédécesseurs médiévaux d'Atatürk, Bilge kaghan et le sultan Alp Arslan", *La Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée*, 2000, sayı 89-90, s. 217-243.
- 25 Mevlüt Bozdemir bu konu üstüne ordunun nasıl bir halk okulu olarak hizmet verdiğini gösteren bir istatistikten söz eder. Yazara göre, askere alındıkları tarihte okuma yazma bilmeyip orduda öğrenen askerlerin oranı 1927'de % 10'un altındadır. Buna karşılık, 1931'de, askerlerin % 70'i askeri hizmetlerinin sonunda okuma yazma öğrenmişlerdir, üstelik bunların ancak yaklaşık % 10'u askerlik öncesinde okuma yazma bilmektedir. Bozdemir, *Le rôle politique*, age, s. 124.
- 26 Emekli subay A'nın gayri resmi açıklaması, Mayıs 2001, Ankara.
- 27 Bu açıdan incelenmemiş olsa da, zorunlu askerlik genç köylü askerlere kent yaşamının çekiciliklerini göstererek kente göçün hızlanmasında önemli bir etken oluşturmıştır.
- 28 Bir yandan da, görünüşe göre, subayın askerlik hizmeti çerçevesindeki medeni ve ulusal sorumlulukları hâlâ devam etmektedir. Genelkurmay'a göre, 8 Şubat 2000-30 Eylül 2002 arasında, askere alınan 231.939 kişi çeşitli konularda eğitim görmüştür, bunun yanı sıra okuma yazma derslerine katılanların sayısı aynı dönem içinde 66.667'dir. Buna bir de askeri tatbikatlar sırasında ka-

ra kuvvetleri sağlık personeli tarafından gerçekleştirilen, yerel yoksul halka yönelik sayısız tıbbi ziyareti ve aşı kampanyalarını da eklemek gerekir.

İnternet üstünden şu adresten ulaşılabilir: <http://www.tsk.mil.tr/genelkurmay/bashalk/bilginotu/2002/bn11.htm>

- 29 Buradaki formüller Jean-Paul Charnay'den alınmıştır, *Société militaire et sa frange politique en France*, SEVPEN, Paris, 1964, s. 37. Yeri gelmişken, askerlerin son derece kutsal sayılan devlete karşı gösterdikleri neredeyse fetişist takıntının Türk ordusunun kendine has özelliklerinden ileri gelmediğini de vurgulayalım; bu durum daha çok Almanya kökenlidir. Osmanlı askeri örgütünün Alman heyetleri tarafından yeniden yapılandırılması sürecinde Türk askeri *ethos*'unun bu yönde biçimlendiğini düşünmek için ortada birçok neden vardır. Aslında Genelkurmay Başkanı Von Seeckt'in Kapp Darbesi (1920) sırasındaki sözlerini anmak bu konuda yeterli olacaktır: "Ordu da tıpkı devlet gibi kendisi için var olmaz, her ikisi de bir halkın yaşama arzusunu açığa vuran biçimlerdir. Bu ordu-devlet ilişkilerinden hareketle ikisi için de haklar ve görevler ortaya çıkar. Ordunun devlete karşı ilk görevi kendini olabilecek en yüksek seviyeye taşımaya çalışmak, içerideki ve dışarıdaki değerini yükseltmektir; çünkü bunu gerçekleştirirse, devletin gücünü ve saygınlığını da artırır... Buna karşılık, ordunun devlet yaşamına katılımına saygı gösterilmelidir... Ben devletten ne beklerim? Ordu sevgisi... Ordu devlete, sadece devlete hizmet eder, çünkü o devlettir." Bu son formül Alman hukukçulara –Laband, Jellinek– özgü organ kuramının ışığı altında yorumlanmalıdır. Örneğin Ihering şunu ileri sürer: "Devletin özelliği belli bir toprak üstünde bulunan her türlü başka iradeden daha üst düzey bir güç olmasıdır... Devletin tüm öteki koşulları onun en üstün maddi güç olduğu koşuluyla indirgenmiştir. Bu koşul yerine getirilmeden önce tüm ötekiler zayıfsızdır, çünkü onları yerine getirebilmek için devletin var olması gerekir ve ancak güç sorunsalı çözüldüğünde var olabilir." Jean-Paul Charnay, *age*, s. 72.
- 30 Samuel Huntington'ın en temel varsayımı modern subay topluluğunu profesyonel bir topluluk, subayı da bir profesyonel olarak değerlendirmektir. Meslek, profesyonellik ve profesyonelleşme onun çalışmalarında merkezi bir yer oluştururlar. Meslek üstüne üç ölçütten hareketle klasik bir tanım verir: Şiddetin yönetilmesi ve düzenlenmesi konusunda belli bir uzmanlığa sahip olmak, seçkin bir toplumsal sorumluluğu üstlenmek ve birlik ruhuna sahip olmak. Yazara göre, ordular ancak subayları yüksek bir profesyonelleşme düzeyi elde ederlerse sivil iktidarın otoritesini kabul eder, dürüstçe ona boyun eğler. Demek ki bu ordunun sivil iktidara bağlılığın anahtarıdır. Avrupa'daki ordu modellerinden esinlenen Samuel Huntington askeri profesyonelleşmenin, subayın tüm enerjisini alacağı ve ona yeterli kişisel tatmin sağlayacağından ötürü, yine özel yetenekler gerektiren başka rollere soyunmaktan alkoyacağı varsayımını ortaya atar. Yalnızca karmaşık makinelerle uğraşan asker böylece diğer birçok teknisyen kadar apolitik duruma gelecektir. Sonuç olarak, asker ne kadar profesyonel olursa, özerk bir siyaset aktörü olmaya o kadar az çaba gösterecektir. Orduyu denetim altında tutmak için, askerlerin profesyonelleşme oranını en üst düzeye çıkarmak gerekir. Askerler profesyonelleştikçe, onların sivil iktidar tarafından denetim altında tutulmaları kolaylaşır. Vennesson ve Caplow, *age*, s. 52.
- 31 Öte yandan, bu terim üstüne bazı sözlükbilimsel kesinlemeler yapmamız gerekir. Örneğin bu çalışmada profesyonelleşmeden "subay kadrosuna dair, askerlik uğraşının bir meslek haline gelmesine işaret eden bir hayli eski, tarihsel bir süreci" anlıyoruz. Boëne, "Métier, Profession et Profes-

sionnalisme", *age*, s. 172. Diğer bir deyişle, burada söz konusu, sadece subay kadrosuna ilişkin tarihsel bir meslekleşme sürecidir ve zorunlu askerlik hizmetinin ortadan kaldırılmasına müteakip ortaya çıkabilecek tam anlamıyla profesyonel bir orduya geçişi işaret etmez.

32 Alain Rouquié, *L'État militaire en Amérique latine*, Seuil, Paris, 1982, s. 62.

33 Bernard Boëne, Christopher Dandeker, John Ross, *Les armées professionnelles et les liens Armées-État-Société au Royaume-Uni, Données 1999-2000*, Centre d'Études en Sciences Sociales de la Défense, Paris, Kasım 2001, s. 68-69.

34 Topçu Okulu, Şubat 2001, Polatlı/Ankara.

35 Öte yandan, askerlik süresi Haziran 2003'ten sonra erler için 18 aydan 15 aya, üniversite diplomalı kısa dönem erler için 8 aydan 6 aya ve yedek subay olarak görev yapanlar için de 16 aydan 12 aya düşürülmüştür. François Cailleteau'nun da belirttiği üzere, bu süre indirimleri mekanik olarak ihtiyaç fazlası sorununu düzene oturtur (herkes askere alınmak isteniyorsa hizmet süresi kısa olmalıdır) ama umulan sonucu da vermez: "Askeri sistem gitgide daha az verimli olmaya başlar. Askerlik süresi azaltıldığı ölçüde bir hayli kısıtlı bir süre temel eğitim görmüş askerlerin sayısı artar, böylelikle de sabit mevcut içinde tam anlamıyla yararlanılabilecek güç hacmi düşmüş olur. Üstelik, biraz daha uzun süreli bir eğitim gerektiren teknik kimi görevler belli bir sürenin berisinde erlere verilemez, dolayısıyla da onların tam anlamıyla askeri bir hizmette kullanılma olanakları kısıtlanmış olur. Askerlerin sürekli hızla yenilenmesi onları operasyonel bir standarda getirmeyi güçleştirir, çünkü her seferinde her şeye yeniden başlamak gerekmektedir." François Cailleteau, "La conscription: une relique barbare?", (ed. Jean-Pierre H. Thomas, François Cailleteau) *age*, s. 59.

36 Çünkü Charles Moskos'un bize anımsattığı gibi "askeri sosyolojide zorunlu askerlik oranı ne kadar geniş olursa, ordunun toplumsal temsiliyet gücünün o kadar yüksek olacağına ilişkin bir kural vardır; bunun tersine, tam anlamıyla profesyonelleşmiş bir ordu toplumsal yapıyı daha az yansıtır, temsiliyeti daha düşüktür." Moskos, "L'armée de métier américaine: un coûteux échec", *age*, s. 69.

37 Boulègue, *age*, s. 262.

38 Güvenilir, erdemli ve özenli olarak görülen subayın tersine asker sorumsuz, pek güvenilirmez ve görevini ancak ceza korkusuyla yerine getiren biri olarak değerlendirilir. Askerlerin düşmandan daha fazla subaylarından korkmasını sağlamaya yönelik eski askeri gelenek Türkiye'deki durumda hâlâ geçerliliğini korumaktadır.

39 Emekli subay B'nin gayri resmi tanıklığı, Kasım 2001, Ankara.

40 Emekli subay C'nin gayri resmi tanıklığı, Kasım 2001, Ankara.

41 Vernier, *age*, s. 16.

42 Tanıl Bora tarafından alıntılanmıştır, "Ordu ve Milliyetçilik", (ed. İnsel ve Bayramoğlu) *age*'den, s. 169-170.

43 Yeri gelmişken, bu türden söylemlerin Avrupa'da da, özellikle de Fransa'da, eksik olmadığını belirtmekte yarar var. Örneğin 1958'de iki darbe girişimiyle Fransa'daki sivil-asker ilişkileri tarihinde bir dönemeç oluşturan Cezayir macerası sırasında, dönemin Genelkurmay Başkanı General Ely şöyle yazmaktadır: "Kadrolarının kökenleriyle, zorunlu askerlik hizmeti vasıtasıyla (...) ordu gücünü ülkenin kendisinden alır ve doğal olarak Fransa halkı adına konuşabilir, onun gerçek isteklerini bilebilir." Aynı mantığı bir başka üst rütbeli subay, Amiral Ortoli de dile getirmiştir: "Her türlü

- toplumsal kökene ve her türlü inanca sahip Fransa'yı oluşturan tüm bölgelerden gelen insanlardan oluşan ordu, milletin en gerçek temsilcisidir." Boulègue tarafından alıntılanmıştır, *age*, s. 281.
- 44 Ne var ki bu bedensel ceza uygulamaları sadece orduya özgü değildir. Popüler kültüre derinlemesine işlemiş olup aile içinde de, okulda da görülür.
- 45 Ancak şunu da belirtmek gerekir: Angarya yüklenebilen askerlerin niteliksiz ve ücretsiz işçiler olarak kullanılması olgusu sadece Türk ordusuna özgü değildir. Çünkü Bernard Boëne'in de altını haklı olarak çizdiği gibi, zorunlu askerlik sisteminde, bireylerin arzularıyla kurumun gereksinimleri birbirini tutmadığından, askerler az çok keyfi biçimde yerleştirilir, bu yüzden de ister istemez insan kaynakları israfı olur. Boëne, "Synthèse et commentaires", *age*, s. 119.
- 46 Jürgen Kuhlmann, Ekkehard Lippert, "Le cas allemand (I): adieu au soldat citoyen? Arguments pour et contre la conscription en temps de paix", (ed. Bernard Boëne, Michel-Louis Martin) *age*-den, s. 148.
- 47 Ama bunlar askerlik hizmetini kişisel projelerini can sıkıcı biçimde sekteye uğratan bir süreç olarak değerlendiren, çoğu yüksek eğitilmiş gençlerden oluşan bir kategorinin var olmasına engel değildir.
- 48 Tanel Demirel, "Türk Silahlı Kuvvetlerinin Meşrutiyeti Üzerine", (ed. İnşel ve Bayramoğlu) *age*-den, s. 354. Özürülüler için Kara Kuvvetleri'nin çeşitli birlikleri tarafından düzenli olarak birçok sembolik yemin töreni gerçekleştirilir.
- 49 İş ilanlarının çoğunda da adayların vatani görevlerini yapmış olmaları istenmektedir ve evlilikler de büyük çoğunlukla askerlik hizmetinden sonra gerçekleşir.
- 50 Bu noktada Türkiye'de zorunlu askerlik hizmetini gerçekleştirmiş er ve erbaşın yaşadıkları üzerine yoğunlaşmış bir çalışma alanının yokluğu hissedilir, bunun nedeni askeri kurumun kapalılığı kadar toplumsal bilim araştırmacılarının gençliğin üniformalı bu dönemine kayıtsız kalmalarıdır.
- 51 Tanıl Bora tarafından alıntılanmıştır, *age*, s. 171.
- 52 4 Ocak 1994 tarihli *Hürriyet* gazetesi, Tanel Demirel tarafından alıntılanmıştır, *age*, s. 372.
- 53 Subay D'nin gayri resmi tanıklığı, Ocak 2002, Ankara.
- 54 Daha sonra da göreceğimiz gibi, ordular eğitime öteki kamu kuruluşlarında görülmedik derecede zaman ve olanaklar ayırırlar. Askeri liseden gelen bir karacı subayı ilk görevine atanmadan önce en az sekiz yıl boyunca eğitim görür.
- 55 Bunun nedeni "pragmatik profesyonellikleri"yle üyelerinin bir yandan kendi *ethos*'larını koruyup öte yandan da toplumsal bütüne büyük ölçüde dahil olmalarına izin veren profesyonel orduların tersine, kendini çevreleyen topluma daha az bağımlı, kendi içine kapalı olmaları ve dolayısıyla Boëne'in söylediklerini açarsak, "radikal profesyonelliğin" izini daha çok taşımaları olabilir.
- 56 Vennesson ve Caplow, *age*, s. 34.
- 57 Bu konuda, ayrıca Foucault, *age*'yi okumakta yarar var.
- 58 Erving Goffman, *Asiles*, Éditions de Minuit, Paris, 1968, s. 41.
- 59 *Age*, s. 81.
- 60 *Age*, s. 47.
- 61 Total kurum paradigması elbette oldukça sınırlayıcıdır ama kısmi ve tek amaca yönelik bir yarar sağlayabilir. Sınırlayıcıdır, çünkü sonradan Türk ordusunun durumunda da göreceğimiz üzere bir kurum ne kadar total olursa olsun etkileşime girdiği bir toplumsal bütünlük içinde yer alır.

- 62 Emmanuelle Prevot-Fomi, *L'identité militaire à l'épreuve des opérations extérieures à finalité pacificatrice. l'exemple d'un régiment d'infanterie*, Centre d'études en sciences sociales de la défense, Paris, Ağustos 2000, s. 26.
- 63 Bunun tersine, zorunlu askerlik hizmetini yerine getirenlerin (yedek subay, er, erbaş) hizmet süreleri kısadır. Dolayısıyla, çoğunlukla geçici olarak silahlı altına alınan bir sivil olarak görürler kendilerini ve kurumla her türlü aşın bütünleşmeye –en azından kognitif bağlamda– karşı çıkarlar. Diğer taraftan, meslektan askerler ise yedek subaylara teknik bilgilerinin eksikliği, askeri ruhtan yoksun oluşları nedeniyle belli bir küçümsemeyle bakar.
- 64 Ahmet İnsel'in verdiği rakamlara göre, 2001'de Savunma Bakanlığı'nın elinde faaliyette olan 56.163 lojman bulunmaktadır, Eğitim Bakanlığı'nın ise 53.848 lojmanı vardır. Bu iki bakanlığın toplam mevcutlarına bakıldığında, yazara göre, Savunma Bakanlığı'nda bir lojmana iki talip bulunmaktayken bu oran Eğitim Bakanlığı'nda 1'e karşı 14'tür. Yazara göre ayrıca başka bakanlıklarla (Sağlık ya da İçişleri Bakanlıkları) ya da yüksek adalet kurumlarıyla (Sayıştay, Yargıtay ya da Anayasa Mahkemesi) karşılaştırıldığında, lojman sayısının toplam mevcuda göre oranının Savunma Bakanlığı'nda yüksek olduğu açıkça görülmektedir. İnsel, "Bir Toplumsal Sınıf Olarak Türk Silahlı Kuvvetleri", *age*, s. 51.
- 65 Sauvage, Nogues ve Chevrier, *age*, s. 48. Örneğin İngiltere'deki durum budur: "Aslında birkaç yıldan beri [...] uzmanlar, ordunun sunduğu lojmanlara personelin eskisi kadar ilgi göstermediğini gözlemlerler. Bu öncelikle ev sahibi olmak isteyen ya da çocuklarının öğrenim gereksinimlerine daha iyi karşılık verecek yerleşim yerleri arayan personelin arzularına, kısmen de geleneksel nedenlerle bağlanmaktadır. Bir başka neden de profesyonel yaşamlarıyla özel yaşamları arasında kesin bir çizgi çekmeyi yeğleyen personelin, lojman sisteminin özünde yatan toplu yaşam olgusunu tartışma konusu yapmasıdır." William Genieys, Jean Joana, Andy Smith, *Professionnalisation et condition militaire: une comparaison France / Grande-Bretagne*, Centre d'Études en Sciences Sociales de la Défense, Paris, Ocak 2000, s. 103.
- 66 Bkz. III-1. Ayrım.
- 67 Moskoss, "La banalisation de l'institution militaire...", *age*.
- 68 Akademik ya da askeri dersler Eğitim Bakanlığı'nın onayına ya da denetimine tabi değildir. Doğrudan Genelkurmay Başkanlığı'na bağlı Eğitim ve Doktrin Komutanlığı'na belirlenirler.
- 69 Bugün bunlardan dört tane bulunmaktadır: Üçü Kara Kuvvetlerinin (İstanbul'da Kuleli Askeri Lisesi, Bursa'da Işıklar Askeri Lisesi ve İzmir'de Maltepe Askeri Lisesi), bir tanesi de Deniz Kuvvetleri'nindir (İstanbul'daki Deniz Lisesi); Hava Kuvvetleri'nin askeri lisesi yoktur.
- 70 Sivil liselerden gelen adaylar da harp okullarına girebilir ama bu durumda, askeri liselere girişine benzer bir sınavdan geçmeleri gerekmektedir. Bu özellikle Hava Harp Okulu söz konusu olduğunda önem kazanır, bir Hava Kuvvetleri lisesi bulunmadığından, havacı öğrencilerinin hemen hepsi (diğer kuvvetlerin askeri liselerinden gelenler hariç) sivil liselerden gelir.
- 71 En büyük ve en önemli okullar Ankara'daki Kara Harp Okulu, İstanbul Gölçük'teki Deniz Harp Okulu ve İstanbul Yeşilyurt'taki Hava Harp Okulu'dur.
- 72 Bu sınıf okullarının özellikle Kara Kuvvetleri'nde yaygın olduğunu belirtelim: Tuzla'daki Piyade Okulu, Polatlı/Ankara'daki Topçu Okulu, İzmir'deki İstihkam Okulu, Mamak/Ankara'daki Muhabere Okulu, Etimesgut/Ankara'daki Zırhlı Birlikler Okulu, İzmir'deki Ulaştırma Okulu, İstan-

bul'daki Levazım Okulu, Konya'daki Personel Okulu, İstanbul'daki Maliye Okulu, İzmir'deki Ordu Donatım Okulu, Beytepe/Ankara'daki Jandarma Okulu.

- 73 Askeri öğrencilerin sivil ortamda bir toplantıya katılmaları ya da bir konuşmacıyı dinlemeye gitmeleri yasaktır. Bazı işletmelere (lokanta, kafe, vb.) girmeleri de yasaklanabilir.
- 74 Yanaşık düzen eğitimi ya da "Prusya tarzı" çalışmalar tören yürüyüşü ve hiza hareketlerinin mekanik olarak yinelenmesine dayanır.
- 75 Askeri kurumun gerçekleştirdiği sosyalleşme tekbiçimli bir süreç olarak değerlendirilemez. Aslında, her kuvvet, her askeri sınıf kimi askeri değerleri ve davranış ölçütlerini ötekilere oranla daha değerli kılan özgül bir sosyalleşme ortaya koyar.
- 76 Mehmet Ali Birand, *Emret Komutanım*, Milliyet Yay., İstanbul, 1986, s. 66.
- 77 <http://www.tsk.mil.tr/genelkurmay/bashalk/bilginotu/2002/bno7.htm>.
- 78 Ancak bunun aşırı değer yüklenmemesi gereken ve evrensel, her yerde geçerli bir açıklama ortaya koymaktan uzak bir varsayım olduğunu da belirtelim. "Disiplinle eğitilmiş askerler her yerde ve her zaman kurulu düzeni savunurlar" cümlesinde kendisini daha basit bir şekilde ifade eden bu düşüncenin gerçekliği tartışmalıdır. 1960 cuntasının albay ve yüzbaşılardan ve daha nicelelerinden söz etmek, bu türden iddiaları çürütmek için yeterli olacaktır. Örneğin Eski Millî Birlik Komitesi üyesi, emekli yarbay, daha sonraları da Türkiye İşçi Partisi'ne katılmış olan Muzaffer Karan partide "ekonomik ve toplumsal nedenlerden ötürü, halkın gerici güçlerin hakkından gelmesine yardımcı olmak amacıyla gerçekleştirilen 27 Mayıs devriminin amaçları" için mücadele vereceğini ileri sürer. Vernier, *age*, s. 30.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

- 1 Rouquié, *L'État militaire en Amérique latine*, *age*, s. 351.
- 2 Yıldırım Aktürk, *Milliyet*, 28 Ocak 1986.
- 3 Rouquié, *La politique de mars...*, *age*, s. 27-34.
- 4 Christophe Chidet, Bernard Ravenel (ed.), *Armée et pouvoir*, L'Harmattan, Paris, s. 17.
- 5 Özdağ, *age*, s. 150.
- 6 Sakallıoğlu, *AP-Ordu ilişkileri...*, *age*.
- 7 Bayart ve Vaner, *age*, s. 55.
- 8 Bu durum seçim ilkesine güvensizliği, hatta muhalefeti daha da güçlendirir, hatta iş kimi zaman parlamentarizmin reddine kadar varır.
- 9 Bozdemir, *Le rôle politique*, *age*, s. 154.
- 10 Başgil, *age*, s. 108.
- 11 Bayart ve Vaner, *age*, s. 61.
- 12 *Age*, s. 64.
- 13 Kazancıgil, *age*, s. 38.
- 14 Rouquié, *La politique de mars...*, *age*, s. 27-28 ve *L'État militaire en Amérique latine*, *age*, s. 56.
- 15 Rouquié, *Pouvoir militaire et Société politique...*, *age*, s. 653.
- 16 Bu, Afrika'da sık rastlanan bir durumdur: "Genel anlamda askeri kurumu tanımlayan hiyerarşi, disiplin, sadakat, gibi kavramların yerini iktidar bağlılığı alır. Ordular bütünlüklerini yitirmekle kalmaz, çoğunlukla askeri etkinlikle ilgisi olmayan ölçütlere göre yapılandırılırlar. Etik anlamda,

askeri kurum içinde alışlagelen fedakârlık, yurtseverlik ve kahramanlık kavramlarının içi boşalır çünkü iktidara yakın generaller rütbelerini aslında savaşta başarılarındansa devlet başkanıyla kurdukları özel ilişkilere borçludurlar. Buna karşılık, ciddi bir eğitimden geçmiş, yetkin, ne var ki etnik kökenleri başkanunkinden başka eyaletlere dayanan subaylar sürülürler, tasfiye edilirler, hat-ta öldürülürler.” Dominique Bangoura, “Les armées africaines face au défi démocratique,” *Géopolitique africaine*, sayı 5, Kış 2002.

- 17 Rouquié, *L'État militaire en Amérique latine*, age, s. 241.
- 18 Yeri gelmişken şunu da belirtelim, Türkiye’de profesyonel askerlere uygulanan emekli maaşı sistemi Emekli Sandığı’na bağlıdır. Emekli maaşı son rütbe, hizmet süresi ve son aylıklar üstünden hesaplanır. Subaylar otuz birhizmet yılı oranında, demek ki son aylıklarının en fazla % 80’i oranında emekli maaşı alırlar.
- 19 Rouquié, *L'État militaire en Amérique latine*, age, s. 372.
- 20 Arie M. Oostlander, *Projet de rapport sur la demande d'adhésion de la Turquie à l'Union européenne*, Dış İlişkiler, İnsan Hakları, Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası Komisyonu, Brüksel, 12 Mart 2003, s. 6-8.
- 21 Bayart ve Vaner’in altını çizdikleri gibi, age, s. 41.
- 22 Age, s. 42.
- 23 Marcou, “Le système politique turc à l’aube du XXIe siècle”, age, s. 402.
- 24 Rouquié, *Pouvoir militaire et société politique...*, age, s. 662.
- 25 Bu da askerlerin her müdahale için vazgeçilmez olan meşruluğu kendi başlarına yaratamayacaklarını kanıtlamaktadır. Bu meşruluk olmazsa bir darbe basit bir ayaklanma olarak kalır. Talat Aydemir’in 1961 ve 1963’te sivil destekten yoksun olduğu için, Genelkurmay’la birçok siyasi partinin sıkı işbirliği karşısında kısa sürede başarısızlığa uğrayan iki darbe girişimi de bunu doğrular. Bu nedenler 1997’de, o dönemde Genelkurmay Genel Sekreteri olan General Erol Özkasnak’ın sözlerini anımsayacak olursak, Genelkurmay’ın, hükümetin “İslamcı gericiliği”ne karşı “silahsız kuvvetlere” çağrıda bulunması zorunluluğu doğmuştur. Bu çağrının ardından Genelkurmay, gazetecilere, öğretim üyelerine ve siyasi aktörlere siyasal İslam üstüne pek çok brifing vermiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

- 1 Jean-Pierre Lavaud, “L’art du coup d’État, les militaires dans la société bolivienne (1952-1982)”, *Revue française de sociologie*, Ocak-Mart 1989, s. 126-127.
- 2 Edwin Lieuwen, *Generals Versus Presidents: Neomilitarism in Latin America*, Praeger, New York, 1964, Lavaud, age’den, s. 126.
- 3 Age.
- 4 John J. Johnson, *The military and society in Latin America*, Stanford Univ. Press, Stanford, 1967, s. 123, Lavaud, age’den, s. 127.
- 5 Age.
- 6 Orta sınıf kökenli olmayla reformcu siyasal tutumlar arasında olası bir ilişki ileri süren Mevlüt Bozdemir de bu düşüncededir: “Orta sınıf kökenli subaylardan beslenen bir ordunun, subayları yüksek sosyeteden ya da zengin kesimlerden gelen bir orduya göre daha ilerici bir tutum izleyeceği varsayımını aklımızda tutuyoruz.” Bozdemir, *Le rôle politique...*, age, s. 116.

- 7 Frederick Frey, *The Turkish Political Elite*, MIT Press, Cambridge, 1965, s. 141, Bayart ve Vaner, *age*'den, s. 44.
- 8 Ahmet Taner Kışlalı, "Türk Ordusunun Toplumsal Kökeni Üzerine Bir Araştırma", *SBF dergisi*, c. 29, sayı 3-4, Ankara, 1974, s. 90-92, Bayart ve Vaner, *age*'den, s. 44-45.
- 9 *Age*.
- 10 Aralık 2000-Mart 2002 arasında, Ankara'da birçok farklı katılımcıyla (emekli ya da görevinin başındaki subaylar/astsubaylar) gayri resmi söyleşiler gerçekleştirilmiştir.
- 11 Askerlerin yıllık fiili çalışma süreleri tüm mesleki sektörlerinkinden çok daha uzundur. Yıllık fiili hizmet süresi başka mesleki sektörlerinkiyle karşılaştırılmaz bile. Süre açısından hepsini geçir ve askerlik mesleğinin kendine özgü özelliklerinden birini oluşturur.
- 12 Subay çocukları kendilerine baba mesleğini sürdürmeleri söylendiğinde genelde buna karşı çıkarlar.
- 13 "Orta sınıf" kavramı ikircikli ve çelişkilidir. Sıkça gözlemlendiği üzere, söz konusu olan ortalama gelir elde eden ve bu yüzden ekonomik hiyerarşinin iki ucu arasında konumlanan halk kesimiye, kavram toplumsal bir sınıfa değil, istatistik bir gruplaşmaya işaret eder. Ama genelde, kavram daha çok özellikle ekonominin hizmet sektöründe çalışanlarını kapsar. O halde, aynı kavram doğası birbirinden çok farklı meslek veya uğraşlara işaret eder (bürokratlar, tüccarlar, çeşitli serbest meslek grupları ayrıca seyyar satıcılar ve hizmetliler, vs). Bunların bazılarının verimlilikleri düşüktür ve çoğunlukla yüksek bir işsizlik ve düşük istihdam düzeyini gizlerler. Kullanılan terimlerin açıkça tanımlanmaması halinde, "orta sınıf"ın niteliklerine yönelik her türlü iddia onu dile getirenin kişisel düşüncesini ifade etmekten öteye gidemez.
- 14 Aralık 2000-Mart 2002 arasında Ankara'daki askerlik hizmeti çerçevesinde yapılan gözlemler.
- 15 Vernier, *age*, s. 16.
- 16 Kışlalı, *age*, s. 99; Bayart ve Vaner, *age*'den, s. 45.
- 17 Kışlalı, *age*; Öztürk, *age*'den, s. 94.
- 18 *Age*.
- 19 Ankara'da Aralık 2000-Mart 2002 arasında askerlik hizmeti çerçevesinde yapılan gözlemler.
- 20 Rouquié, *L'État militaire en Amérique latine*, *age*, s. 112.
- 21 Bayart ve Vaner, *age*, s. 44.
- 22 Astsubay A'nın gayri resmi tanıklığı, Haziran 2001, Ankara.
- 23 Bayart ve Vaner, *age*, s. 45.
- 24 Karşılaştırma yapmak için, Fransız ordusunda subay kadrosunun büyük çoğunluğunun astsubay kadrosundan gelme olduğunu belirtelim.
- 25 Subay E'nin gayri resmi tanıklığı, Temmuz 2001, Ankara.
- 26 Ordu organizasyonunun askerileşmesi bir yandan özerk bir organizasyonel kompleks olarak, bir yandan da özel kural, ilke ve ritüellerin tanımı ve korunması açılarından kendisini oluşturan tüm gruplara/üyelere etki edebilecek bir entite olarak, askeri kurumun yapısına gönderme yapar. Ordu organizasyonunun devletleşmesiye askeri kurumun devletle bütünleşmesine işaret eder. Doğayla, askeri kurumun devlet adına hareket eden bir devlet kurumu olma sürecine gönderme yapar. Bunun öteki ucunda, toplumsal çevrenin gerilimlerinden daha fazla etkilenen "toplumla ilişkili" iç bütünlüğü zayıf ordular bulunur. Bunlar ayrıca toplumsal ve etnik çatışmaların doğru-

- dan etki ettiği ordulardır, Afrika ordularının birçoğunun durumu budur. Alain Rouquié, *L'État militaire en Amérique latine*, age, s. 60. Alain Rouquié, *La politique de mars...*, age, s. 17-38.
- 27 Alain Rouquié, *L'État militaire en Amérique latine*, age, s. 111. Bununla birlikte, askeri okullara girişte seçici davranılmasının bazı etnik ve dinsel grupların, örneğin Kürt ya da Alevi kökenli öğrenci adaylarının askerlik mesleğinden uzak tutulmasını sağladığı varsayımı da inandırıcı değildir. Örneğin, Milli Birlik Komitesi Başkanı ve 4. Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel Kürt kökenlidir, onun gibi daha niceleri vardır (70'li yıllarda General Cemal Tural ya da General Zeki İltis gibi). Dolayısıyla, subaylar kendilerini çok ender olarak etnik veya dini aidiyetlerine göre tanımlarlar.
- 28 Thanos Veremis, "Les interventions des militaires dans la politique grecque", *Les Temps modernes*, Aralık 1985, sayı 473, s. 900.
- 29 Bayart ve Vaner, age, s. 45.
- 30 André Thieblemont, "Le fait militaire: premiers repérages", age, s. 3-4.
- 31 Hiçbir Genelkurmay başkanı Deniz ya da Hava Kuvvetlerinden çıkmamıştır; Genelkurmay başkanlığı şimdiye dek sadece Kara Kuvvetleri komutanlarına ayrılmış bir mevki olmuştur. 70'li yılların başında Muhsin Batur'un ilk havacı Genelkurmay başkanı olma girişimleri de başarısızlığa uğramıştır.
- 32 Örnek vermek gerekirse, Milli Birlik Komitesi'nin 38 üyesi arasında yalnızca iki deniz subayı bulunmaktadır.
- 33 Ankara'da farklı katılımcılarla, Aralık 2000-Mart 2002 arasında gerçekleştirilen birçok gayri resmi görüşme.
- 34 Vernier, age, s. 23.
- 35 Yalçın ve Yurdakul, age, s. 178. Bkz. 8. Çizelge.
- 36 Bu çok eskilere dayanır. "Genç subaylar devrim [1960 darbesi] heyecanıyla ciplerle, helikopterlerle üçra köylere gidip kitaplar, broşürler dağıttılar, konferanslar verirler. Ardından yedek subayların son hizmet yıllarını köylerde eğitmen olarak tamamlamalarını öngören bir kararname çıkartılır." Vernier, age, s. 26.
- 37 Bayart ve Vaner, age, s. 49.
- 38 Türk ordusunun en belirgin özelliği, hiç kuşkusuz organizasyonunda, stratejisinde ve mevcut dağılımında Kara Kuvvetleri'nin ağır basmasıdır.
- 39 Bozdemir, *Le rôle politique...*, age, s. 205.
- 40 Bu ayrışım stratejilerine askeri simgelerde fazlasıyla rastlanır. Sözelimi, Marie-Anne Paveau'nun askeri jargon üstüne tezinde belirttiği gibi: "Askeri kıyafet ve simgeler bilmeyen birinin anlayamayacağı, sözsüz bir göstergeler sistemi oluşturur [...] Hiçbir şey rastlantıya bırakılmamış ve her şey kimliğin, aidiyetin, statünün, uzmanlığın karışıklığa, anonimliğe meydan vermeden sergilenmesini sağlayacak şekilde düzenlenmiştir." André Thieblemont tarafından alıntılanmıştır, "Les paratres symboliques et rituels des militaires en public", (ed. André Thieblemont), age, s. 166.
- 41 Görüldüğü üzere, bütçesel ve operasyonel nedenlerden ötürü Avrupa ordularının birçoğunda gözlemlenen dış kaynak kullanımı olgusu (bazı hizmet ve görevlerin özel sektöre devredilmesi) burada söz konusu değildir.
- 42 Bir topçu yüzbaşının konuşması, Mart 2001, Topçu Okulu, Polatlı/Ankara. Aynı okulun koridorlarını süsleyen, Genelkurmay başkanı ve cumhurbaşkanı olmuş topçu subayların listeleri ve fotoğrafları da çok anlamlıdır.

- 43 Her öğrenci son senesinde en azından üç sınıf seçer. Sınıf belirlendikten sonra, eğitim uygulama/sınıf okulunda devam eder.
- 44 Vernier, *age*, s. 24.
- 45 Öncelikle vücuduyla çarpışıp tek dayanağı arazi olanlarla bedenlerini ve ruhlarını önce kullandıkları makinelere indirgeyip düşmanın karşısında öyle çıkanlar arasında belli bir karşıtlık var gibi görülmektedir. Ancak bunun çok açık olduğunu ileri sürmek hem tehlikeli, hem de yanlış olacaktır.
- 46 Bayart ve Vaner, *age*, s. 55.
- 47 Vernier, *age*, s. 22.
- 48 Rouquié, *L'État militaire en Amérique latine*, *age*, s. 370.
- 49 Bayart ve Vaner, *age*, s. 46.
- 50 Bozdemir, *Le rôle politique...*, *age*, s. 205.
- 51 Bayart ve Vaner, *age*, s. 47.
- 52 Askerlik hizmeti çerçevesinde Aralık 2000-Mart 2002 arasında Ankara'da yapılan gözlemler.
- 53 Bayart ve Vaner, *age*, s. 46.
- 54 *Age*.
- 55 Turhan, *age*, s. 417.
- 56 Rouquié, *La politique de mars...*, *age*, s. 33 ve *L'État militaire en Amérique latine*, *age*, s. 371.
- 57 Aynı çerçevede André Thieblemont da şunları söyler: "Lübnan'da ya da Bosna'da arabuluculuk görevi üstlenen Fransız askeri birliklerinin Amerikan ya da İngiliz birliklerinden daha farklı bir hareket tarzları vardır. Bu tarz genel olarak ham bilgiden kaynaklanmamaktadır. Daha çok üstlenilen mirasla/gelenekle ilgilidir." Thieblemont, "Le fait culturel militaire: premiers repérages", *age*, s. 1.
- 58 Bonneval (Claude Alexandre, Kont) 1675-1747: Coussac-Bonneval doğumlu Fransız general. Mme de Maintenon'a hakaret ettiği için gözden düşüp Avusturya'nın hizmetine geçer ve Fransa'ya karşı savaşı. Ardından Türkiye'ye sığınır, Müslüman olup Humbaracı Ahmet Paşa adını alır.
- 59 Alman subayları Osmanlı ordusunda sistematik olarak Alman ordusundaki rütbelerinin bir üstü rütbeye getirilirler.
- 60 Larcher (Binbaşı M), *La Guerre turque dans la Guerre mondiale*, Berger-Levrault, Paris, 1926, s. 612. Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı ordusunda bulunan Avusturyalı ve Alman asker sayıları için bkz. 5. Ek.
- 61 Subay F'nin gayri resmi tanıklığı, Eylül 2001, Ankara.
- 62 Aralık 2000-Mart 2002 arasında Ankara'da askerlik hizmeti sırasında yapılan gözlemler.
- 63 Bununla birlikte, askerlerin hemen hemen tümü disiplini mesleklerine özgü bir özellik olarak değerlendirirler. Bütün meslek yaşamları boyunca baş tacı ettikleri disiplin, sorgulanması olanaksız bir yapısal değerdir. Bazıları onun aşırılığından yakınsa da, kurum ve mensupları tarafından zorunlu bir özellik, Silahlı Kuvvetler'i yapılandıran piramidin çimentosu olarak görülür. Hatta askerlerin birçoğuna göre, disiplin askerin sahip olması gereken başlıca erdemdir.
- 64 Bu demek değildir ki askeri kurumda keskin zekâlı, parlak kişiler yoktur. Ama bu kişilerin kendilerini kabul ettirmeleri, hatta ifade etmeleri bile ender rastlanan bir durumdur. Dolayısıyla, rutin kurallar, uymacılığın güven verici mekanizmaları, gelenek olarak değerlendirilen işleyişler ve hareket tarzları baskın çıkar.
- 65 Rouquié, *Pouvoir militaire et société politique...*, *age*, s. 421.

- 66 Topçu Okulu, Polatlı/Ankara, Ocak 2001.
- 67 Vaner, *L'intervention militaire du 12 mars 1971...*, age, s. 40.
- 68 Jacques Thobie, "La Turquie et le plan Marshall", *Comité pour l'histoire économique et financière de la France*, Paris, 1993, s. 565.
- 69 Bu Amerikan askeri yapılanma 1994'te Office of Defense Cooperation adını almıştır ve bugün de hâlâ etkinliğini sürdürmektedir.
- 70 Bu üslerin tam listesi için bkz. 6. Ek.
- 71 Bkz. 7. Ek.
- 72 Vaner, *L'intervention militaire du 12 mars 1971...*, age, s. 40.
- 73 Bayart ve Vaner, age, s. 48.
- 74 Bozdemir, *Le rôle politique...*, age, s. 205.
- 75 Örnek vermek gerekirse bkz. Haydar Tunçkanat, *Amerika, Emperyalizm ve CIA*, Tekin Yay., İstanbul, 1987; George McGhee, *ABD-Türkiye-Nato-Ortadoğu*, Bilgi Yay., Ankara, 1992; Çetin Yetkin, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika*, Ümit Yay., Ankara, 1995; Jens Mecklenbourg, *Gladio, NATO'nun Gizli Örgütü*, Sorun Yay., İstanbul, 1999; Hikmet Özdemir, *Rejim ve Asker*, AFA Yay., İstanbul, 1989; Tolga Ersoy, Pervin Erbil, Zekeriya Bozetepe, *Türkiye'de Darbeler ve Provokasyonlar*, Öteki Yay., Ankara, 1998; Serdar Şen, *Geçmişten Geleceğe Ordu*, Alan Yay., İstanbul, 2000.
- 76 Fernando Henrique Cardoso, *Les idées à leur place*, Métailié, Paris, 1984, s. 11.
- 77 Birleşmiş Milletler tarafından finanse edilmiş olan Latin Amerika ve Karayip Ekonomi Komisyonu.
- 78 Bununla birlikte, konunun kapalılığı yüzünden bu suçlamaların doğru olup olmadığını kanıtlamak nerdeyse olanaksızdır.
- 79 Vernier, age, s. 32.
- 80 Aralık 2000-Mart 2002 arasında, Ankara'daki askerlik hizmeti sırasında yapılan gözlemler.
- 81 Rouquié, *L'État militaire en Amérique latine*, age, s. 19.
- 82 *Le Monde*, 9 Mayıs 2003.

BEŞİNCİ KISIM, BİRİNCİ BÖLÜM

- 1 Rouquié, *L'État militaire...*, age, s. 412.
- 2 Orduya bir anlamda siyasi görevler yükleyen bu madde, askeri müdahaleleri haklı çıkarmak için sık sık kullanılmıştır. Bu noktada, karşılaştırma yapmak gerekirse, 1978 tarihinde kabul edilen ve bugün de yürürlükte olan İspanyol anayasasının 8. maddesini anımsatmak yerinde olacaktır. Buna göre "Kara, Deniz ve Hava Kuvvetlerinden oluşan Silahlı Kuvvetler İspanya'nın egemenliğini ve bağımsızlığını sağlamak, toprak bütünlüğünü ve anayasal düzenini korumakla görevlidir." Söz-gelimi, 1980 darbesini "orduya Türkiye Cumhuriyeti'ni koruma ve kollama görevi veren iç hizmet kanunu"yla haklı göstermeye çalışan Türk meslektaşları gibi, İspanyol ordusunun da darbeci etkinliklerini meşrulaştırmak için benzer bir anayasal çerçeveye başvurduğu gözlenir. İspanya'da 23 Şubat 1981'deki başarısız darbe girişiminden sonra yakalanan ve adalet karşısına çıkarılan askeri sanıklar hakkında, Bernard Labatut ve Jesus Martinez Paricio şunları yazmaktadır : "Darbeciler hareketlerine meşruiyet kazandırmak için 8. maddeden yararlanmışlardır. Eylemlerini darbeden önceki aylarda baş gösteren siyasal kargaşayı neden göstererek haklı çıkarmaya çalışırlar: ahlaki bozulma, terörist saldırılar, kralın huzurunda, Bask Parlamentosu'nun karşısında, İspanyol karşı-

tı gösterilerin yapılması, hükümet krizi. Bir tanesi dışında tüm sanıkların iddiası girişimlerinin İspanya'yı koruma kaygısından ileri geldiği yönündedir. Bunun kendileri için anayasal bir görev olduğunu ileri sürerler." Bu bağlamda Türkiye ile İspanya arasındaki benzerlik oldukça şaşırtıcıdır. Dolayısıyla İspanyol örneğinin ilerleyen dönemlerde, karşılaştırmalı bir yöntem çerçevesinde, daha yakından incelenmesi halinde ilginç sonuçlara ulaşılabilecektir. Bernard Labatut, Jesus Martinez Paricio, *La professionnalisation des armées en Espagne: conséquences des mutations du système d'hommes sur la politique militaire et sur les relations civilo-militaires*, Centre d'Études en Sciences Sociales de la Défense, Paris, Temmuz 2003, s. 24-25.

- 3 Vennesson ve Caplow, *age*, s. 55.
- 4 Mevlüt Bozdemir, "Autoritarisme militaire et démocratie en Turquie", *Espri*, sayı 90, Haziran 1984, s. 110.
- 5 Hikmet Özdemir, *Rejim ve Asker*, AFA Yay., İstanbul, 1989, s. 98.
- 6 Bozdemir'den alıntılanmıştır, "Autoritarisme militaire...", *age*, s. 110.
- 7 *Age*, s. 111.
- 8 Rouquié, *L'État militaire en Amérique latine*, *age*, s. 446.
- 9 Ancak Silahlı Kuvvetler içinde bu akımlara bağlı olan yalnızca bir azınlıktır. Kadroların çoğu, iki si arasında güç dengelerine göre gidip gelmektedir.
- 10 Vennesson ve Caplow, *age*, s. 56.
- 11 Rouquié, *L'État militaire en Amérique latine*, *age*, s. 451.
- 12 Bozdemir, *Le rôle politique...*, *age*, s. 155.
- 13 Rouquié, *L'État militaire en Amérique latine*, *age*, s. 446.
- 14 Vennesson ve Caplow, *age*, s. 55.
- 15 Rouquié, *L'État militaire en Amérique latine*, *age*, s. 421.
- 16 *Age*.
- 17 Kuramsal çerçeve Vennesson ve Caplow'dan alıntılanmıştır, *age*, s. 74-76-79-138.
- 18 Bunlara elbette bir de Sevr travması ve Avrupalı güçlerin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı etnik milliyetçiliklerden yararlanmaları eklenir. Tarihsel temelleri olan bu travma savunma kaygılarının her zaman ön planda tutulmasında etkili olmuştur. İsrail ile askeri bir işbirliğiyle somut bir hal alan yakınlaşma bu savunma gerekliliklerine verilen önemi bir ölçüde ortaya koyar. Bunun yanı sıra, Türkiye çoğunluğu Balkanlar'dan olmak üzere yirmi kadar ülkeyle de çeşitli askeri işbirliği anlaşmaları imzalamıştır. Aynı zamanda Orta Asya ve Kafkaslar'dan gelen öğrencileri de askeri okullarında eğitir.
- 19 Tehditlerin büyütülmesi ve karanlık bir güvenlik tablosu çizilmesi suretiyle askerler sürekli fazladan kaynak talebinde bulunurlar. Bu sadece Türkiye'ye özgü olmayan, evrensel bir olgudur. Bu açıdan, savaşa iyi hazırlanma düşüncesi bile kurumsal korporatizmle iç içe geçmiştir.
- 20 Bugünkü uluslararası bağlam da böylesi ortaklıklara zemin hazırlamaktadır. Aslında 80'li yılların ortasından bu yana Avrupa silah sektörünün en büyük özelliği ulusların teknoloji alanında sektörel, kısmi uzmanlaşması ve çeşitli Avrupa şirketleri arasındaki üretim ortaklıklarının artmasıdır.
- 21 Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD), *Les données statistiques relatives aux dépenses militaires dans les pays en développement: concepts, problèmes méthodologiques et sources*, OECD, Paris, 1994, s. 25.

- 22 İsmet Akça, "Kolektif Bir Sermayeder Olarak Türk Silahlı Kuvvetleri", (ed. İnsel ve Bayramoğlu) *age*'den, s. 255-256.
- 23 SSDF'ye olduğu gibi, ordu TSKGV'ye de büyük önem atfeder. Vakıf genelde bağımsız ve son derece modern bir milli savunma sanayisiyle denk tutulur. Sözelimi, %72'si ASELSAN'a (TSKGV'nin bir iştiraki) ait olan MİKES askeri havacılık alanında elektronik sistem üretiminde uzmanlaşmış bir şirkettir. Şirketin dünyada pek çok müşterisi bulunmaktadır, bunların bir bölümü Amerikan şirketleridir. *Joint-venture* (ortak girişim) antlaşmalarının gelişmesi sayesinde, TSKGV'nin bir başka iştiraki TAI lisansla F-16'lar üretirken, ASELSAN askeri elektronik, TUSAŞ havacılık ve uzay sanayiinde, HAVELSAN da havacılık elektronik sistemleri konusunda uzmanlaşmıştır. TSKGV'nin iştiraki şirketlerin listesi için, bkz. 8. Ek.
- 24 Yalnızca ülkenin güneydoğu bölgesinde bulunan ve bölgede PKK'nın faaliyetlerine karşı oluşturulmuş paramiliter, özsavunma gruplarıdır. Öte yandan, hiç de azımsanmayacak sayıda korucunun silah ve uyuşturucu kaçakçılığına karışmış olması, böylesi bir stratejinin tehlikelerinin kısa süre içinde ortaya çıkmasına neden olmuştur.
- 25 Bu ordunun ülke ekonomisinin gidişatına yön verdiği ya da Silahlı Kuvvetler'in siyasi tutum ve davranışlarının yalnızca kurumsal ekonomik çıkarlar tarafından belirlendiği anlamına gelmez.
- 26 Ordu Yardımlaşma Kurumu'nun kısaltması olan OYAK, Ocak 1961'de 27 Mayıs darbecileri tarafından kurulmuştur.
- 27 Michel Bozdemir, "Une forme nouvelle de complexe militaro-industriel: le cas turc", *Pouvoirs*, sayı 34, 1985, s. 145.
- 28 Aidat maaşın %10'una denk düşer.
- 29 Jean-Christophe Ploquin, "Les généraux turcs, maîtres du contrôle à distance", *Confluences Méditerranée*, sayı 29, 1999, s. 76.
- 30 OYAK, 2003 *Faaliyet Raporu*, s. 1.
- 31 Akça, *age*, s. 246.
- 32 *Age*, s. 250. Öte yandan, Renault yakın zaman öncesinde dünyanın tüm ülkelerinde satışa sunulacak dört kapılı yeni Mégane'ın üretimi için Türkiye'yi seçmiş, böylece OYAK Holding'le olan ekonomik işbirliğini güçlendirmiştir.
- 33 Ploquin, *age*
- 34 OYAK, *age*, s. 2
- 35 Taha Parla, "Türkiye'de Merkantilist Militarizm, 1960-1998", (ed. Ahmet İnsel, Ali Bayramoğlu) *age*, s. 204. Bu noktada, alıntılarımız yazarın analizinde ortaya konan, Türkiye'deki askeri olguyu OYAK'dan kaynaklanan ekonomik determinantlarla açıklama girişimini paylaşmadığımızı da belirtelim.
- 36 Akça, *age*, s. 248.
- 37 OYAK, *age*, s. 15.
- 38 Akça, *age*, s. 239.
- 39 Parla, *age*, s. 205.
- 40 Bu muaf tutmaların sadece OYAK'a uygulandığını belirtelim. OYAK'ın iştiraki olan şirketler bu ayrıcalıktan yararlanamazlar.

- 41 Örneğin, Koç Holding Grubu'nun kurucusu, tanınmış işadamı Vehbi Koç ve Türk banka sektörünün en önemli adlarından Kazım Taşkent şirketin 1961'deki ilk Genel Kurul'unda yer almışlardır.
- 42 Charles Wright-Mills, *L'Élite du pouvoir*, Maspero, Paris, 1969.
- 43 Philippe Droz-Vincent, "Armée et pouvoir en Égypte: la dimension économique du pouvoir de l'armée", Fransız Uluslararası İlişkiler Enstitüsü'nün notlarından, *Armée et nation en Égypte: pouvoir civil, pouvoir militaire*, Fransız Uluslararası İlişkiler Enstitüsü, sayı 31, Şubat 2001, s. 73-105.
- 44 Akça, *age*, s. 236.
- 45 *Age*, s. 264.
- 46 Parla, *age*, s. 203.

GENEL SONUÇLAR

- 1 Samuel Huntington, *Political Order in Changing Societies*, Yale University Press, Londra, 1968. Amos Perlmutter, *The Military Politics in Modern times: On professionals, Praetorians and Revolutionary Soldiers*, Yale University Press, New Haven, 1977; Samuel Finer, *The Man on Horseback: The Role Of Military in Politics*, Penguin Books, Middlesex, 1975; Eric Nordlinger, *Soldiers in Politics: Military Coups and Governments*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, 1977; Alain Rouquié, *L'État militaire en Amérique latine*, Seuil, Paris, 1982.
- 2 Rouquié, *Pouvoir militaire et société politique...*, *age*, s. 695.
- 3 Burada söz konusu olan, mekanik Marksizmin açıklama şemasıdır: Bu şemaya göre Silahlı Kuvvetler her zaman büyük uluslararası sermayeye ve Amerikan emperyalizmine bağlı egemen sınıfların lehine hareket eder.
- 4 *Age*, s. 733.
- 5 *Age*.
- 6 Bu saptama elbette orduyu toplumsal sınıfların ya da sosyopolitik çatışmaların üstünde bir konuma yerleştirmek anlamına gelmez. Çünkü Alain Rouquié'nin haklı olarak altını çizdiği gibi, "[...] askeri müdahale –darbe–, genelde askeri vesayet, bazı aktörlerin devlete katılımını engellemeyi hedefler. Aslında bu eski ya da yeni toplumsal katmanların devlet aygıtı üzerinde uyguladıkları baskıyı geri püskürtmek anlamına gelir. Askerler bu şekilde 'devleti siyaset dışı bırakmayı' amaçlarlar. Bu ifade basit meşrulaştırıcı retoriğin ötesinde bir anlam içermektedir". Rouquié, *La politique de mars...*, *age*, s. 27-28. Ordunun toplumsal çatışmalar karşısında tepkisiz ve daha da önemlisi tarafsız kalmadığını ortaya koyan, birbiri ardına gelen askeri müdahaleler (1960, 1971, 1980 ve 1997) bu konuda anlamlı bir örnek oluşturmaktadır. Ordunun bu sözde tarafsız siyasal yargıçlığı konusunda, sivil-asker ilişkilerini bütüncü altına aldığımız kısım (IV. Kısım, 1-2. Bölüm), teorik çerçevemizi oluşturmaktadır.
- 7 Huntington, *Political Order in Changing Societies*, *age*. Metnin Fransızcası Pierre Birnbaum, François Chazel'in *Sociologie politique*'inde bulunmaktadır, Armand Colin, Paris, 1971, c. 2, s. 397-406.
- 8 Talcott Parsons, *Sociétés: essai sur leur évaluation comparée*, Dunod, Paris, 1973.
- 9 Robert King Merton, *Éléments de théorie et de méthode sociologique*, Armand Colin/Masson, Paris, 1997, s. 126-139.
- 10 Vernier, *age*, s. 34.
- 11 *Age*.

- 12 Demirel, *age*, s. 355.
- 13 Bozdemir, "Autoritarisme militaire...", *age*, s. 120.
- 14 Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği, 1971'de kurulmuştur.

SONSÖZ

- 1 Bu, dost, tarafsız ya da kararsız kitleler üstünde gerçekleştirilen bir harekâttır. Psikolojik harekât birtakım modern kolektif yöntemler içerir: basın, televizyon, radyo, sinema; ayrıca uygulanan yöntemlerde aktif pedagoji metotlarından ve insan ilişkileri metotlarından da yararlanır. Bu metotların temel amacı yönelinen bireyin işbirliği yapmasını sağlamaktır. Bu tanım Charnay'den alınmıştır, *age*, s. 253.
- 2 Bununla birlikte, bu noktada sivil yetkililerde, özellikle sorumlularda görülen yetersizliğin, çapsızlığın, askerlerin kendilerine ait olmayan sorumlulukları üstlenmelerine yol açtığını da belirtmekte yarar vardır. Askeri etkinin artması demokrasinin bir krizine işaret eder.
- 3 1961 Anayasası'yla kurulmuştur.
- 4 Öte yandan, askerlerin ülkenin gelişimiyle ilgili duyarlılık ve düşüncelerini ifade ettikleri tek organ MGK değildir. Askerler, tamamıyla siyasi içerikli açıklamalar, Genelkurmay'ın herhangi bir politika lehine Mesihçi bildirileri ya da komuta heyetinin herhangi bir üyesi tarafından dile getirilen "düşünce" ya da "dilekler" gibi daha pek çok yoldan seslerini duyurabilirler.
- 5 Samy Cohen, *La défaite des généraux-le pouvoir politique et l'armée sous la Ve République*, Paris, Fayard, s. 69.
- 6 Askerlerin siyaset alanına müdahale etmemesi, başta ordunun teşkilat ve örgütlenme yapılarının, harcamalarının siyasiler tarafından belirlenmesini sağlayacak şekilde savunma politikasının sivil denetimi ve son olarak da, dış politikanın demokratik denetimi boyutlarında.
- 7 Askeri İç Hizmet Kanunu'nun, Silahlı Kuvvetler'in vesayetini kurumsallaştıran 35. maddesi bunun kanıtıdır.
- 8 Ama daha pek çok farklı senaryonun gerçekleşebileceği olduğunun bilinciyle, çeşitli olası senaryoları değerlendirirken olası ani değişimleri, beklenmedik dönüşümleri göz ardı edemeyiz. Sözgelimi, ülkenin doğusunda yeniden tırmanan şiddet olayları ve PKK'nın dört yıllık bir aradan sonra Kongra Gel adıyla yeniden faaliyetlerine başlaması karar süreçlerinde devletin askeri kolunun etkisini artırarak sivil-asker ilişkilerinin değişmesine, hatta alt üst olmasına yol açabilir.
- 9 Bunların dışında, belki de sessiz çoğunluğu oluşturan, bekle gör politikası izleyen ve taraf olmaktan kaçınan, ihtiyatlı bir üçüncü grup da bulunmaktadır.
- 10 Örneğin bkz. 8 Nisan 2003 tarihli *Washington Post*'ta çıkan makale ya da 23 Mayıs 2003'te Mustafa Balbay'ın *Cumhuriyet*'te yayımlanan yazısı.
- 11 Burada biraz duralım; çünkü TÜSİAD'ın temsil ettiği tekelci büyük burjuvazinin orduya karşı tutumunda şu son yıllarda izlenen değişim üstüne düşünmek gerekiyor. Hem ekonomik anlamda, hem de siyasal etkinlik anlamında kendisine sağlam temeller sağlayan Özal'ın zincirinden boşalmış liberalizmiyle güç kazanan büyük burjuvazi bugün ordunun siyasetten bütünüyle çekilmesini istemektedir. Dolayısıyla, sürekli demokratikleşme ve topluluk müktesebatının kabulü yönünde açıklamalar yapan ve Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılımından yana bir tavır sergileyen burjuvazi askerlerin iktidar yapısı içinde sahip oldukları etkin konumdan açıkça rahatsızlık duymak-

tadır. İşte bu noktada, adeta geçmişteki bazı militarist siyasal tercihlerini unutmak istemektedir. Oysa yakın tarih göstermektedir ki, 1971 ve 1980'de olduğu gibi "komünist anarşinin hayaleti karşısında" ya da 1997'de olduğu gibi, "İslamcı tehlike" karşısında birçok kez "üniformalı yurttaşların" himayesine sığınmıştır.

- 12 Kara Kuvvetleri Komutanı Aytaç Yalman da bunlardan biridir.
- 13 Türkiye'nin Irak'ın kuzeyinde ikinci bir cephe açmakla görevli Amerikan birliklerine geçiş izni vermemesine karşılık olarak Bush yönetimi sert ve küçümseyici bir tavır takınır ve Türkiye'yi, Kuzey Irak'taki yerel Kürt oluşumlarıyla işbirliği yapmayı tercih ederek, bölgede Saddam Hüseyin sonrası düzenin belirlenmesinde Ankara'yı oyun dışı bırakmakla tehdit eder. Türk yetkilileriyle yapılan görüşmeleri bayağı pazarlıklar gibi sunan Amerikan basını da Ankara'nın maddi taleplerini kabaca gülünçleştirip Türk milli gururunu zedeler.
- 14 Charnay, *age*, s. 297.
- 15 Charles de Gaulle, "Vers l'armée de métier", *Le fil de l'épée et autres écrits*, Plon, Paris, 1990, s. 324.
- 16 Pascal Vennesson'da "Le triomphe du métier des armes: dynamique professionnelle et société militaire en France"ta vurguladığı gibi. (ed. Jean-Pierre Thomas, François Cailleteau), *age*, s. 121.
- 17 Charnay, *age*, s. 96.

ZAMANDİZİN

1789-1807: III. Selim'in saltanatı.

1788-1791: Osmanlı-Avusturya Savaşı.

1788-1792: Osmanlı-Rus Savaşı; bu savaşın sonunda imzalanan Yaş Antlaşması uyarınca Dinyester ile Bug arasındaki kıyı bölgesi çarın eline geçti.

1794: Nizam-ı Cedid'in kurulması.

1798-1802: Bonaparte'in Mısır ve Suriye seferlerinden ötürü patlak veren Osmanlı-Fransız Savaşı.

1804: Sırp ayaklanması; Sırbistan 1812'de özerkliğe kavuştu.

29 Mayıs 1807: Nizam-ı Cedid'in ortadan kaldırılması. III. Selim'in tahttan indirilmesi ve yerine IV. Mustafa'nın geçmesi.

1807-1812: Yeni Osmanlı-Rus Savaşı; bu savaşın sonunda imzalanan Bükreş Antlaşması'yla Besarabya (bugünkü Moldavya) Rusların egemenliğine geçti.

Temmuz 1808: II. Mahmud'un tahta çıkışı.

Ocak 1822: Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanması.

1826: Akkerman Antlaşması; Ruslarla Osmanlılar arasında imsalanan antlaşmaya göre I. Nikolay Sırbistan, Eflak ve Boğdan'ın özerkliğini koruması için bazı özel haklar elde etti.

Haziran 1826: Yeniçerilerin son ayaklanmasının bastırılması ve bu birliklerin ortadan kaldırılıp yerlerine Avrupa modeline göre organize edilmiş Asakir-i Mansure-i Muhammediye'nin kurulması.

1829: Rus tehdidi altında imzalanan Edirne Antlaşması; padişah Yunanistan'ın bağımsızlığını tanımak durumunda bırakıldı. Yunanistan'ın bağımsızlığı Şubat 1830 tarihli Londra Konferansı'nda resmileşti.

1830: Sırbistan, Eflak ve Boğdan'ın özerk prenslikler olarak tanınması.

1832-1833: Kavalalı Mehmed Ali Paşa'yı padişahla karşı karşıya getiren savaş. Mısır kuvvetleri Konya'ya kadar ilerlerledi ve Mayıs 1833 tarihinde imzalanan Kütahya Antlaşması uyarınca Suriye ve Kilikya, Kavalalı'nın oldu.

- 8 Temmuz 1833: Hünkâr İskeleyi Antlaşması; padişah tarafından Mısır tehdidine karşı "imparatorluğun bütünlüğünü koruması" için çağrıda bulunulan Çar I. Nikolay, Çanakkale'nin her türlü yabancı savaş gemisine kapatılmasını sağladı.
- 1839-1861: Abdülmecid'in saltanatı. Reform dönemi başladı.
- 3 Kasım 1839: Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun okunması; Osmanlı uyruklarının din, ulus gözetilmeksizin eşit sayılması gündeme getirildi. Adli yapı yenilendi, iltizam yasaklandı ve askerlik hizmeti de tüm imparatorlukta düzene sokuldu.
- 1845: Eğitim reformu tasarısı.
- 1847: Şeriatın yerini laik adaletin almaya başlaması.
- 1853-1856: Yeni bir Osmanlı-Rus savaşı (Kırım Savaşı); Fransa ve İngiltere'nin de dahil olduğu savaşın sonunda imzalanan Paris Antlaşması'yla Karadeniz savaş gemilerinden arındırıldı; Sırbistan ile Tuna prensliklerinin özerkliği resmileşti ve bu prenslikler kısa süre içinde birleşip Romanya'yı oluşturdular.
- 1861-1876: Sultan Abdülaziz'in saltanatı; yerine geçen V. Murat'ın hükümdarlığı yalnızca birkaç ay sürdü (Şubat-Ağustos 1876).
- 1868: Altı yaşından itibaren çocukların ilkökula gitmesinin zorunlu hale getirilmesi; Galatasaray Lisesi, ilçe merkezlerinde ortaokullar ve İstanbul'da bir üniversite kuruldu.
- 23 Aralık 1876: Ağustos ayında tahta geçen Sultan II. Abdülhamid tarafından Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ilanı.
- 19 Mart 1877: İlk Meclis-i Mebusan'ın açılışı.
- 1877-1878: Yeni Osmanlı-Rus Savaşı. Plevne alındı. Ayastefanos Antlaşması'yla (Mart 1878) Büyük Bulgaristan yaratıldı.
- 13 Şubat 1878: Sultan Abdülhamid'in Meclis'i dağıtması.
- Haziran 1878: Türkiye'nin Kıbrıs'ı İngiltere'ye vermesi.
- 13 Şubat 1878: Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nu ezip geçmesini istemeyen İngiltere'nin dayattığı Berlin Kongresi; Sırbistan ve Romanya bütünüyle bağımsızlığını kazandı. Avusturya-Macaristan otuz yıl boyunca Bosna-Hersek'i yönetecekti. Ayastefanos'un Büyük Bulgaristan'ı parçalandı. Osmanlı İmparatorluğu, Makedonya'yı ve Doğu Rume-

li'nin denetimini eline aldı. Yunanistan Teselya'yı ve imparatorluğun bir bölümünü ele geçirdi. Yüzyıl başından beri ortaya konan "Doğu sorunu" Osmanlı İmparatorluğu'nun yavaş yavaş parçalanmasına neden oldu. Arta kalan topraklara da Doğu Anadolu'da Kars, Batum ve Ardahan'ı egemenliği altına almış, boğazları ele geçirmeyi hedefleyen Rusya ve Selanik'i isteyen Avusturya-Macaristan göz koydu.

1881: Reformcu Sadrazam Midhat Paşa'nın suçlanması.

Aralık 1881: İmparatorluğun devlet hazinesini yabancıların denetimine geçmesini sağlayan, İngilizlerle Fransızların yönetimindeki Düyun-ı Umumiye'nin kuruluşu.

1895: İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşu.

1906: Şam'da Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin, Selanik'te de Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin kuruluşu.

27 Eylül 1907: Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne katılması.

23 Temmuz 1908: Jön Türk devrimi. İttihad ve Terakki Cemiyeti iktidara geldi. II. Meşrutiyet ilan edildi.

13 Nisan 1909: İstanbul'da 31 Mart olayı.

24 Nisan 1909: İstanbul'da düzenin yeniden sağlanması.

1911-1912: Birinci Balkan Savaşı; Osmanlı İmparatorluğu Karadağ, Sırbistan, Yunanistan ve Bulgaristan'a karşı savaştı. Savaş sonunda, 30 Mayıs 1913'te imzalanan Londra Antlaşması'yla imparatorluk Avrupa'daki topraklarını kaybetti, ancak birinci savaşın galiplerini karşı karşıya getiren İkinci Balkan Savaşı'nda temmuz ayında Edirne'yi geri aldı. Eylül ayında imzalanan İstanbul Antlaşması Meriç'in doğusunda kalan toprakları Osmanlılara kazandırdı.

Kasım 1914: 2 Ağustos'ta Almanya'yla müttefiklik antlaşması imzalayan Osmanlı İmparatorluğu'nun İttifak devletlerinin yanında savaşa girmesi.

1915: Çanakkale Boğazı'nı ele geçirmeye çalışan İttifak devletlerinin yenilgisi.

1918: Filistin'de yenilip Irak'ta geri püskürtülen Osmanlı kuvvetlerinin Anadolu'ya çekilmesi.

30 Ekim 1918: Mondros Mütarekesi.

21 Aralık 1918: Meclis-i Mebusan'ın feshi.

- 1919: Yunan kuvvetlerinin İzmir'e girip Ege kıyılarını işgal etmesi; Çanakkale'nin başarılı askeri lideri Mustafa Kemal haziran ayında Amasya'dan ulusal diriliş çağrısında bulundu; temmuz-ağustos aylarında Erzurum'da yapılan kongre sonucunda ulusal hareketin başına geçti ve Ermeni ya da Kürt azınlıklara tanınan her türlü ayrıcalığı olduğu gibi, yabancı bir devletin ilhakını ya da mandasını da reddettiğini bildirdi. Eylül ayında düzenlenen Sivas Kongresi'yle hareket organize edildi.
- 18 Nisan 1920: San Remo Konferansı; Fransızlar, İngilizler ve İtalyanlar Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceğine karar verdiler.
- 23 Nisan 1920: Üyeleri Anadolu'da seçilen Millet Meclisi'nin Ankara'da toplanması; İstanbul artık yabancılara boyun eğmiş bir iktidarın merkezi olarak görülüyordu.
- 10 Ağustos 1920: Osmanlı İmparatorluğu'nun sonuna işaret eden Sevr Antlaşması; Anadolu İngiliz, Yunan, Fransız, İtalyan, Ermeni ve Kürt kuvvetleri arasında paylaşılırken, Türkiye Orta Anadolu ve İstanbul'la yetinmek durumunda kaldı, Boğaziçi ve Çanakkale uluslararası güçlerin denetimine girdi.
- Ocak 1921: İsmet Paşa'nın İnönü'de Yunanlıları yenmesi; bu başarısı nisan ayında tekrarlandı. Doğuda Kâzım Karabekir Paşa'nın Ermenileri yenilgiye uğratması. Millet Meclisi'nin geçici bir anayasayı oylaması.
- Ağustos 1921: Mustafa Kemal'in Millet Meclisi tarafından başkomutanlığa getirilmesi.
- Ağustos-Eylül 1921: Kemalist kuvvetlerin Sakarya Savaşı'nda Yunanlıları yenilgiye uğratması.
- 20 Ekim 1921: Fransızlarla Türkler arasındaki Kilikya çekişmesini sona erdiren Ankara Antlaşması.
- Ağustos-Eylül 1922: Dumlupınar zaferiyle, Kemalistlerin Yunanlıları kesin olarak yenilgiye uğratıp İzmir'i yeniden ele geçirmesi; İngilizlerle doğrudan çatışmayı engelleyen Mudanya Mütarekesi'nin (11 Ekim) ardından Kemalist kuvvetler İstanbul'da görkemli biçimde karşılandı. 1 Kasım'da padişahlık ortadan kaldırıldı ve son Osmanlı hükümdarı VI. Mehmed bundan kısa süre sonra sürgüne gitti.

- 24 Temmuz 1923: Sevr Antlaşması'nın maddelerini hükümsüz kılan ve yeni Türkiye'nin bağımsızlığını güvence altına alan Lozan Antlaşması.
- 9 Eylül 1923: Cumhuriyet Halk Partisi'nin kuruluşu.
- 29 Ekim 1923: Türkiye'nin, başkenti artık Ankara'da bulunan, cumhuriyetle yönetilen bir devlet olduğunun ilanı.
- 3 Mart 1924: 1924 Anayasası'nın ilanı.
- Aralık 1924: Türkiye ile Yunanistan arasında nüfus değiş tokuşu.
- 11 Şubat 1925: Ülkenin güneydoğusunda patlak veren, hem etnik, hem dinsel nitelik taşıyan Şeyh Sait ayaklanması; isyan kısa sürede bölgeye yayıldı.
- 25 Kasım 1925: Şapka kullanımını zorunlu kılan, fes ve her türlü dini giysi ile kadınların peçe takmasını yasaklayan, geleneksel giysilerin yerine Avrupa tarzı giysiler kullanılmasını öngören kıyafet devriminin ilanı.
- 17 Aralık 1925: Terrakiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşu.
- 26 Aralık 1925: Hicri takvim yerine Gregoryen takvimin benimsenmesi.
- 17 Şubat 1926: İslam hukukunun yerine, kadınlara medeni hakların tanınmasını, çökeşliliğin yasaklanmasını ve medeni nikâhın zorunlu kılınmasını öngören İsviçre Medeni Kanunu'nun uygulamaya konması.
- 1 Mart 1926: Alman Ticaret Kanunu ve İtalyan Ceza Kanunu'nun benimsenmesi.
- 3 Haziran 1926: Terrakiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılması.
- 10 Nisan 1928: Anayasadaki dini terimler kaldırılarak, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması.
- 1 Kasım 1928: Arap alfabesinin yerine Latin alfabesinin kabulü.
- 1 Eylül 1928: Okullarda Arapça ve Farsça eğitime son verilmesi.
- 1930: Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşu.
- 3 Nisan 1930: Türk kadınlarına seçme ve seçilme hakkı tanıyan yeni Belediye Kanunu'nun kabulü.
- 17 Kasım 1930: Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılması.
- 26 Mart 1931: Uluslararası ölçülerin kabulü.
- 16 Ağustos 1932: Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin kuruluşu; dildeki Arapça-Farsça sözcüklerin tasfiye edilmesine yönelik çalışmalar başladı.
- 21 Haziran 1934: Soyadı Kanunu'nun ilanı; Mustafa Kemal'in soyadı "Atatürk" oldu.

- 26 Kasım 1934: Efendi, bey, paşa türünden unvanların yasaklanmasını ön-
gören kanunun ilanı.
- 5 Aralık 1934: Kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakkının tanınması.
- 10 Kasım 1938: Mustafa Kemal'in ölümü; yerine sağ kolu İsmet İnönü geçti.
- 7 Ocak 1940: Demokrat Parti'nin kuruluşu.
- Haziran 1940: Türkiye'nin, Eylül 1939'da başlayan İkinci Dünya Sava-
şı'nda tarafsız kalacağını duyurması.
- 11 Kasım 1942: Varlık vergisinin yürürlüğe girmesi.
- 15 Mart 1944: Varlık vergisinin kaldırılması.
- 23 Şubat 1945: Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'na simgesel olarak girişi.
- Ağustos 1946: Sovyetler'den Türkiye'ye, Rus donanmasının İstanbul ve
Çanakkale boğazlarına girmesiyle ilgili, 1936 tarihli Montrö Antlaşma-
sı'na gönderme yapan notanın iletilmesi. Komünizmin yaygınlaşması-
nı engellemeye çalışan Amerikan Başkanı Truman'dan da cesaret alan
Ankara hükümeti Stalin'e karşı çıktı.
- 21 Temmuz 1946: İlk çokpartili seçimler.
- 12 Temmuz 1946: Amerikan askeri yardım anlaşmasının yürürlüğe gir-
mesi.
- 1 Temmuz 1949: Genelkurmay'ın Savunma Bakanlığı'na bağlanması.
- 14 Mayıs 1950: Demokrat Parti'nin seçim galibiyeti.
- 8 Haziran 1950: Demokrat Parti hükümetine muhalif subayların emekli
edilmesi.
- 25 Temmuz 1950: Türkiye'nin, Kore savaşına katılması.
- 1954: Demokrat Parti'nin seçimlerde ikinci zaferi.
- 1955: Türkiye'nin İran, Irak, Pakistan, ABD ve İngiltere'yle birlikte siyasi-
askeri bir anlaşma olan Bağdat Paktı'na katılması. Buna 1957'de ekono-
mik bir kanat da eklendi (Regional Cooperation for Developpement).
Gizli darbeci "Atatürkçüler Cemiyeti"nin kuruluşu.
- 1957: Yapılan seçimlerde seçmen tabanının önemli bir bölümünü yitirme-
sine karşın, Demokrat Parti'nin iktidarının devamı.
- 26 Aralık 1957: "Atatürkçüler Cemiyeti"nden dokuz subayın tutuklan-
ması.
- 1958: Bağdat Paktı'nın Irak devriminin ardından CENTO'ya dönüşmesi.

- 1959: İngiltere'nin, Yunan ve Türk halklarının yaşadığı Kıbrıs'ın bağımsızlığını tanınması.
- 5 Mayıs 1959: Türk-Amerikan Dostluk Antlaşması; antlaşmaya göre, Amerikalılar dolaylı ya da dolaysız askeri müdahale halinde Türkiye'yi koruyacaktı.
- Temmuz 1959: Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu'na katılım yönündeki ilk talebi.
- 18 Nisan 1960: Yetki Yasası'nın yürürlüğe girişi.
- 29 Nisan 1960: İstanbul ve Ankara'da sıkıyönetim ilanı.
- 21 Mayıs 1960: Harp Okulu öğrencilerinin Meclis binası önündeki sessiz yürüyüşü.
- 27 Mayıs 1960: Askeri darbe; Demokrat Parti hükümeti düşürüldü, Millet Meclisi dağıtıldı, cunta örgütü Milli Birlik Komitesi iktidara el koydu.
- 3 Ağustos 1960: Devrilen Demokrat Parti hükümetine bağlı oldukları düşünülen 235 general ve 3381 subayın tasfiyesi.
- 14 Ekim 1960: Demokrat Parti yöneticileri ve milletvekillerini yargılamak üzere Yassıada davalarının başlaması.
- 13 Kasım 1960: Milli Birlik Komitesi'ndeki on dört köktencinin ihracı.
- 6 Haziran 1961: "Tansel" olayı; darbeci örgüt Silahlı Kuvvetler Birliği'nin (SKB) ultimatomu.
- 9 Temmuz 1961: Yeni 1961 Anayasası'nın kabulü.
- 15 Eylül 1961: Yassıada kararlarının açıklanması.
- 17 Eylül 1961: Adnan Menderes ve iki bakanının idamı.
- 15 Ekim 1961: Parlamenter rejime dönülmesi; yapılan seçimde, yasaklı Demokrat Parti'nin izinden giden partiler zafer kazandı.
- 21-22 Ekim 1961: Silahlı Kuvvetler Birliği askeri müdahalesinin protokolleri.
- 26 Ekim 1961: İsmet İnönü yönetiminde, Cumhuriyet Halk Partisi ile Adalet Partisi'nin koalisyon hükümetinin kurulması.
- 29 Ekim 1961: Cuntanın dağılması.
- 1962: Küba'da kriz. Türk topraklarındaki Jüpiter füzelerinin sökülmesi.
- 9 Şubat 1962: Silahlı Kuvvetler Birliği'nin darbe protokolü.

- 21-22 Şubat 1962: Albay Talat Aydemir'in başarısızlığa uğrayan ilk darbe girişimi.
- 1963: Yunan tarafının Kıbrıs anayasasını tek taraflı olarak değiştirme girişimiyle yaşanan ciddi kriz; azınlık Türk halkına karşı baskı ve kanlı şiddet uygulamaları uygulandı.
- 21 Mayıs 1963: Albay Talat Aydemir'in başarısızlığa uğrayan ikinci darbe girişimi.
- 12 Eylül 1963: Ankara Anlaşması; Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu arasında, ekonomik ilişkilerin sürekli olarak güçlendirilmesi ve üç aşamalı (hazırlık aşaması, geçiş dönemi ve son dönem) bir gümrük birliğinin ortaya konması öngörüldü.
- 1964: Başkan Johnson'ın Türklerin Kıbrıs'a bir çıkartma yapması halinde Amerikan askeri malzemelerinin kullanılmasını yasaklayan mektubu. SSCB'nin Türkiye'ye karşı Kıbrıs'a müdahale etmesi durumunda NATO'nun bu işe karışmayacağı yönünde tehditte bulunuldu. Düzenin sağlanması için bir Birleşmiş Milletler gücü gönderildi. Türk Hava Kuvvetleri'nin Kıbrıs'a müdahalesi gerçekleşti ve Kıbrıs Cumhuriyeti ile SSCB arasında bir savunma anlaşması imzalandı.
- 10 Ekim 1965: Adalet Partisi'nin seçim galibiyeti. Parti Başkanı Süleyman Demirel Başbakan oldu ve yeni hükümeti kurdu.
- 28 Mart 1966: Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın cumhurbaşkanlığına seçilmesi.
- 12 Ekim 1969: Adalet Partisi'nin ikinci seçim zaferi. Süleyman Demirel görevinde kaldı.
- 1970: Ekonomik ve toplumsal durumun ciddileşmeye başlaması.
- 16-17 Haziran 1970: Büyük işçi gösterisi; dört kişi öldü.
- 21 Haziran 1970: Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur'un ilk muhtırası.
- Temmuz 1970: Türkiye'nin AET ile Avrupa blokuna bütünüyle katılımını öngören bir anlaşma imzalaması.
- 24 Aralık 1970: Muhsin Batur'un ikinci muhtırası.
- 1 Ocak 1971: Türkiye ile AET arasında geçiş aşamasının yürürlüğe girmesi.
- 15 Şubat 1971: Bir Amerikan çavuşunun kaçırılması.
- 3 Mart 1971: Dört Amerikan askerinin kaçırılması.

- 12 Mart 1971: 12 Mart muhtırasıyla gerçekleşen dolaylı askeri müdahale; Süleyman Demirel hükümeti devrildi. On bir kentte sıkıyönetim ilan edildi.
- 26 Mart 1971: Nihat Erim'in birinci teknokrat kabinesinin kuruluşu.
- 3 Mayıs 1971: Dinci eğilimli Milli Nizam Partisi'nin kapatılması.
- 27 Mayıs 1972: İki İngiliz teknisyenle bir Kanadalının kaçırılması.
- 6 Mayıs 1972: Üç genç devrimci, Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan'ın idamı.
- 14 Mayıs 1972: Bülent Ecevit'in Cumhuriyet Halk Partisi'nin başkanı olması.
- 15 Mayıs 1972: Nihat Erim'in yerine Ferit Melen'in geçmesi. Özel mahkemelerin kuruluşu.
- Şubat 1973: Katma protokolün yürürlüğe girmesiyle hazırlık aşamasının kapanması, geçiş aşamasının koşullarının belirlenmesi. AET tek taraflı olarak gümrük vergilerini kaldırdı, Türkiye ise Topluluk'tan ihraç edilen sanayi ürünleri için gümrük duvarlarını yavaş yavaş aşağı çekti.
- 6 Nisan 1973: Emekli Amiral Fahri Korutürk'ün cumhurbaşkanlığına seçilmesi.
- 12 Nisan 1973: Naim Talu tarafından üçüncü bir teknokrat kabine oluşturulması.
- 14 Ekim 1973: Cumhuriyet Halk Partisi'nin seçim galibiyeti; Necmettin Erbakan'ın, yasaklı Milli Nizam Partisi'nin mirasçısı Milli Selamet Partisi'yle bir koalisyon hükümeti kuruldu. Sıkıyönetim sona erdi.
- 15 Temmuz 1974: Kıbrıs'ta Başkan Makarios'a karşı darbe yapılması.
- 20 Temmuz 1974: Yunanistan'daki albay cuntasının gerçekleştirdiği Kıbrıs darbesine tepki olarak, Türkiye'nin garantörlük hakkını kullanıp adaya askeri müdahalede bulunması. Kuzey ve Güney arasında nüfusun ayrıştırılması, Ada ikiye bölündü. Türkiye Türk azınlığın özellikle BM birliklerinin adada bulunduğu dönemde baskı gördüğünü düşündüğünden, Kuzey Kıbrıs'a askeri birlikler yığdı ve BM'nin tam ambargosunu göze aldı. Türkiye'ye Amerikan askeri yardımı askıya alındı.
- 18 Kasım 1974: Üniversitelerde şiddetli çatışmalar. Bülent Ecevit hükümetinin istifası.

- 31 Mart 1975: Büyük bir siyasi krizin patlak vermesi. Süleyman Demirel yeni bir koalisyon kurmayı başardı. Meclis'te temsil edilen tüm sağ ve aşırı sağ partileri –Adalet Partisi, Milli Selamet Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi ve Güven Partisi– bir araya getiren “Milliyetçi Cephe” oluşturuldu. Üniversitelerdeki ve kentlerdeki siyasi çatışmalar devam etti. Amerikan silah ambargosuna tepki olarak Amerikan üsleri kapatıldı.
- 6 Haziran 1977: Yapılan erken seçimden, iki büyük parti olan Cumhuriyetçi Halk Partisi ve Adalet Partisi'nin eşit oyla çıkması. Siyasi ve toplumsal alanda daha önce görülmemiş bir istikrarsızlık baş gösterdi. Terörizm tırmandı. Süleyman Demirel bir azınlık hükümeti kurdu.
- 31 Aralık 1977: Süleyman Demirel hükümetinin devrilmesi.
- 1 Ocak 1978: Bülent Ecevit'in bir azınlık hükümeti kurması.
- Aralık 1978: Bülent Ecevit hükümetinin devrilmesi. Süleyman Demirel ikinci azınlık hükümetini kurdu.
- 24 Ocak 1980: Turgut Özal'ın ekonomi bakanlığında, ekonominin istikrarlaştırılması ve liberalleştirilmesi girişimi (24 Şubat kararları). Terörizm dalgası devam etti.
- 27 Ocak 1980: Genelkurmay'ın, Süleyman Demirel hükümetine yönelik bir uyarı mektubu yayınlaması.
- 4 Haziran 1980: Genelkurmay tarafından hazırlanan “bayrak operasyonu”.
- 7-14 Haziran 1980: Genelkurmay Başkanı Kenan Evren'in Amerikan yönetimini ziyareti.
- 12 Eylül 1980: Ordunun yönetime el koyması. Hükümet devrildi; Meclis dağıtıldı; tüm siyasi partiler kapatıldı.
- 20 Eylül 1980: Emekli Deniz Kuvvetleri Komutanı Bülent Ulusu'nun başbakan olması.
- 8 Kasım 1982: Referandumla yeni anayasanın kabulü. Kenan Evren cumhurbaşkanlığına seçildi. Yasaklı siyasi partilerin eski yöneticilerine her türlü siyasi etkinlik yasağı getirildi. Avrupa Ekonomik Topluluğu Türkiye ile ilişkilerini dondurdu.
- 6 Kasım 1983: Parlamenter rejime dönülmesi. Yeni siyasi partilerin açılmasına izin verildi. Seçimleri Turgut Özal başkanlığındaki Anavatan Partisi'nin (ANAP) liberalleri kazandı. Özal başbakan oldu.

- 12 Mart 1971: 12 Mart muhtırasıyla gerçekleşen dolaylı askeri müdahale; Süleyman Demirel hükümeti devrildi. On bir kentte sıkıyönetim ilan edildi.
- 26 Mart 1971: Nihat Erim'in birinci teknokrat kabinesinin kuruluşu.
- 3 Mayıs 1971: Dinci eğilimli Milli Nizam Partisi'nin kapatılması.
- 27 Mayıs 1972: İki İngiliz teknisyenle bir Kanadalının kaçırılması.
- 6 Mayıs 1972: Üç genç devrimci, Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan'ın idamı.
- 14 Mayıs 1972: Bülent Ecevit'in Cumhuriyet Halk Partisi'nin başkanı olması.
- 15 Mayıs 1972: Nihat Erim'in yerine Ferit Melen'in geçmesi. Özel mahkemelerin kuruluşu.
- Şubat 1973: Katma protokolün yürürlüğe girmesiyle hazırlık aşamasının kapanması, geçiş aşamasının koşullarının belirlenmesi. AET tek taraflı olarak gümrük vergilerini kaldırdı, Türkiye ise Topluluk'tan ihraç edilen sanayi ürünleri için gümrük duvarlarını yavaş yavaş aşağı çekti.
- 6 Nisan 1973: Emekli Amiral Fahri Korutürk'ün cumhurbaşkanlığına seçilmesi.
- 12 Nisan 1973: Naim Talu tarafından üçüncü bir teknokrat kabine oluşturulması.
- 14 Ekim 1973: Cumhuriyet Halk Partisi'nin seçim galibiyeti; Necmettin Erbakan'ın, yasaklı Milli Nizam Partisi'nin mirasçısı Milli Selamet Partisi'yle bir koalisyon hükümeti kuruldu. Sıkıyönetim sona erdi.
- 15 Temmuz 1974: Kıbrıs'ta Başkan Makarios'a karşı darbe yapılması.
- 20 Temmuz 1974: Yunanistan'daki albay cuntasının gerçekleştirdiği Kıbrıs darbesine tepki olarak, Türkiye'nin garantörlük hakkını kullanıp adaya askeri müdahalede bulunması. Kuzey ve Güney arasında nüfusun ayrıştırılması, Ada ikiye bölündü. Türkiye Türk azınlığın özellikle BM birliklerinin adada bulunduğu dönemde baskı gördüğünü düşündüğünden, Kuzey Kıbrıs'a askeri birlikler yığdı ve BM'nin tam ambargosunu göze aldı. Türkiye'ye Amerikan askeri yardımı askıya alındı.
- 18 Kasım 1974: Üniversitelerde şiddetli çatışmalar. Bülent Ecevit hükümetinin istifası.

- 31 Mart 1975: Büyük bir siyasi krizin patlak vermesi. Süleyman Demirel yeni bir koalisyon kurmayı başardı. Meclis'te temsil edilen tüm sağ ve aşırı sağ partileri –Adalet Partisi, Milli Selamet Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi ve Güven Partisi– bir araya getiren “Milliyetçi Cephe” oluşturuldu. Üniversitelerdeki ve kentlerdeki siyasi çatışmalar devam etti. Amerikan silah ambargosuna tepki olarak Amerikan üsleri kapatıldı.
- 6 Haziran 1977: Yapılan erken seçimden, iki büyük parti olan Cumhuriyetçi Halk Partisi ve Adalet Partisi'nin eşit oyla çıkması. Siyasi ve toplumsal alanda daha önce görülmemiş bir istikrarsızlık baş gösterdi. Terörizm tırmandı. Süleyman Demirel bir azınlık hükümeti kurdu.
- 31 Aralık 1977: Süleyman Demirel hükümetinin devrilmesi.
- 1 Ocak 1978: Bülent Ecevit'in bir azınlık hükümeti kurması.
- Aralık 1978: Bülent Ecevit hükümetinin devrilmesi. Süleyman Demirel ikinci azınlık hükümetini kurdu.
- 24 Ocak 1980: Turgut Özal'ın ekonomi bakanlığında, ekonominin istikrarlaştırılması ve liberalleştirilmesi girişimi (24 Şubat kararları). Terörizm dalgası devam etti.
- 27 Ocak 1980: Genelkurmay'ın, Süleyman Demirel hükümetine yönelik bir uyarı mektubu yayınlaması.
- 4 Haziran 1980: Genelkurmay tarafından hazırlanan “bayrak operasyonu”.
- 7-14 Haziran 1980: Genelkurmay Başkanı Kenan Evren'in Amerikan yönetimini ziyareti.
- 12 Eylül 1980: Ordunun yönetime el koyması. Hükümet devrildi; Meclis dağıtıldı; tüm siyasi partiler kapatıldı.
- 20 Eylül 1980: Emekli Deniz Kuvvetleri Komutanı Bülent Ulusu'nun başbakan olması.
- 8 Kasım 1982: Referandumla yeni anayasanın kabulü. Kenan Evren cumhurbaşkanlığına seçildi. Yasaklı siyasi partilerin eski yöneticilerine her türlü siyasi etkinlik yasağı getirildi. Avrupa Ekonomik Topluluğu Türkiye ile ilişkilerini dondurdu.
- 6 Kasım 1983: Parlamenter rejime dönülmesi. Yeni siyasi partilerin açılmasına izin verildi. Seçimleri Turgut Özal başkanlığındaki Anavatan Partisi'nin (ANAP) liberalleri kazandı. Özal başbakan oldu.

- 1984: Kürdistan İşçi Partisi'nin (PKK) gerilla savaşı başlatması.
- Ocak 1987: Türkiye'nin yurttaşlarına İnsan Hakları Mahkemesi'ne bireysel başvuru hakkı tanınması.
- 14 Nisan 1987: Türkiye'nin, Avrupa Birliği'ne tam üyelik başvurusu.
- Temmuz 1987: Genelkurmay Başkanı Necdet Üruğ'un istifası.
- Ağustos 1987: Turgut Özal'ın Necdet Öztorun yerine Orgeneral Necip Torumtay'ın Genelkurmay Başkanlığı'na getirilmesi.
- Eylül 1987: Bir referandum aracılığıyla eski siyasi liderlere haklarının geri verilmesi.
- Aralık 1987: İktidardaki Anavatan Partisi'nin seçim galibiyeti.
- 1988: Turgut Özal'ın Yunanistan ziyareti. Türkiye'de Turgut Özal'a suikast girişiminde bulunulması. 120.000 Iraklı Kürt Türkiye'ye sığınıp Türk insani yardımından yararlanması.
- 1989: Yerel seçimlerde Erdal İnönü'nün Sosyal Demokrat Halkçı Partisi'nin ülkenin birinci partisi olması; Anavatan Partisi'nin oyları açık biçimde geriledi; Necmettin Erbakan'ın dine ağırlık veren partisi büyük başarı kazandı. Todor Jivkov'un Bulgarlaştırma politikasından kaçan 300.000'den fazla Türkün Türkiye'ye akın etmesi. SSCB ile ekonomik ve ticari bir yakınlaşma yaşanması. Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarının beşte birini işgal etmesi sonucunda ortaya çıkan çatışmada Azerbaycan'a kalıcı diplomatik destek verilmesi.
- Eylül 1989: Kenan Evren görev süresinin sona ermesi. Turgut Özal cumhurbaşkanı oldu; Yıldırım Akbulut onun yerine hükümetin başına geçti.
- Aralık 1989: AB Komisyonu'nun Türkiye ile katılım görüşmelerinin başlaması konusunda olumsuz görüş bildirmesi.
- 2 Ağustos 1990: Körfez Savaşı.
- Eylül 1990: Genelkurmay Başkanı Necdet Torumtay ile Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın birbirlerine ters düşmeleri üzerine Torumtay'ın istifa etmesi; Doğan Güreş Genelkurmay başkanı oldu. Türkiye'nin sonunda Saddam Hüseyin'in Irak'ına karşı oluşturulan Batı koalisyonuna katılması ve Güneydoğu Anadolu'daki İncirlik üssünün kullanımına izin vermesi.
- 20 Ekim 1991: Yapılan seçimlerde iktidardaki Anavatan Partisi'nin bozgu-

nu; Süleyman Demirel'in Doğru Yol Partisi ile Erdal İnönü'nün Sosyal Demokrat Halkçı Partisi koalisyon oluşturdu.

1992: Kürt PKK militanlarına karşı Doğu Anadolu'da yürütülen silahlı mücadelenin yoğunlaşması. Karadeniz'e kıyısı ve sınırı olan ülkeleri bir araya getiren Karadeniz Ekonomik İşbirliği platformunu kuran İstanbul deklarasyonunun imzalanması. Tahran'da, RDC'nin (Regional Cooperation for Developpement) mirasçısı ECO'nun (Economic Cooperation Organisation) Ortadoğu ve Orta Asya'daki Arap olmayan Müslüman ülkeleri bir araya getiren ilk zirvesi. Beş yeni Türki bağımsız cumhuriyetin diplomatik açıdan tanınması. Türki cumhuriyetlerin devlet başkanlarıyla bir zirve düzenlenmesi (Ankara Deklarasyonu). Bir yandan bölgedeki ekonomik ve toplumsal koşulları iyileştirmek, bir yandan da Suriye'nin PKK'ya desteğini kesmesini sağlamak için suları kontrol altına almak amacıyla hazırlanan Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) çerçevesinde Fırat üstündeki Atatürk Barajı'nın açılışı. Eski SSCB'deki Türki cumhuriyet ve topluluklarla ilişkilerden sorumlu Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi'nin kuruluşu.

17 Nisan 1993: Turgut Özal'ın geçirdiği bir kalp krizi sonucunda yaşamını yitirmesi; yerine Süleyman Demirel geçti. Tansu Çiller çağdaş Türkiye tarihindeki ilk kadın başbakan oldu.

1994: Bir Türk birliğinin BM Koruma Gücü'nün Bosna-Hersek'teki etkinliklerine katılması. Yaşanan mali kriz üzerine ekonomide istikrarın sağlanması için önemli önlemler alınması (5 Nisan kararları). Necmettin Erbakan'ın Refah Partisi'nin büyük kentlerden, aralarında İstanbul ve Ankara'nın da bulunduğu altısının ve yirmi iki orta önemde kentin belediyesini alması.

Mart 1995: AB ile Türkiye'nin Ankara Anlaşması'nın ekonomik katılım sürecini başlatması; ortaklık anlaşmasının son aşaması olan Gümrük Birliği anlaşmasının imzalanması.

24 Aralık 1995: Yapılan seçimlerde Necmettin Erbakan'ın Refah Partisi'nin yükselişini sürdürmesi; Tansu Çiller'in Doğru Yol Partisi ile Mesut Yılmaz'ın Anavatan Partisi yeni bir koalisyon hükümeti kurdu.

1 Ocak 1996: Türkiye ile AB arasındaki Gümrük Birliği anlaşmasının yü-

rürlüğe girmesi; Türkiye AB'den gelen sanayi ürünlerindeki ithalat vergisini kaldırdı.

Mayıs 1996: Yaşanan büyük bir hükümet krizi sonucunda Mesut Yılmaz yönetimindeki koalisyonun dağılması.

8 Temmuz 1996: Doğru Yol Partisi ile Refah Partisi'nin yeni bir koalisyon hükümeti kurması.

28 Şubat 1997: Gündemi ülkedeki irtica faaliyetleri olarak belirlenen Milli Güvenlik Kurulu (MGK) toplantısının yapılması; Necmettin Erbakan hükümetinin kurul kararlarını onaylamaması sonucunda siyasi bir kriz patlak verdi.

21 Mayıs 1997: Refah Partisi'nin kapatılması için Anayasa Mahkemesi'ne başvuruda bulunulması.

18 Haziran 1997: Necmettin Erbakan'ın koalisyon hükümetinin askerlerin baskısıyla dağılması.

2 Eylül 1997: Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Meclis'te temsil edilen tüm muhalefet partilerinin oluşturduğu yeni bir koalisyon hükümetini onaylaması; Mesut Yılmaz başbakan oldu.

Aralık 1997: Lüksemburg zirvesinde Türkiye'nin AB'ye aday ülke statüsünün teyidi; katılım görüşmelerinin başlaması için gerekli siyasi ve ekonomik koşulların henüz sağlanamadığı ileri sürüldü. Türkiye kendisine karşı öteki aday ülkelere farklı bir tutum sergilendiği gerekçesiyle adaylığını geri çekmeyi düşündü.

16 Ocak 1998: Refah Partisi'nin kapatılması; Anayasa Mahkemesi Necmettin Erbakan'a beş yıllık siyaset yasağı getirdi.

15 Haziran 1998: Cardiff zirvesi; Türkiye ile AB arasındaki ilişkiler normalleşti.

Şubat 1999: PKK lideri Abdullah Öcalan'ın yakalanması.

18 Nisan 1999: Yapılan seçimlerde sol ve sağ milliyetçi partilerin zaferi (Bülent Ecevit'in Demokratik Sol Partisi'yle Devlet Bahçeli'nin Milliyetçi Hareket Partisi); DSP, MHP ve ANAP arasında yeni bir koalisyon hükümeti kuruldu. Bülent Ecevit başbakan oldu.

5 Mayıs 2000: Eski Anayasa Mahkemesi Başkanı Ahmet Necdet Sezer'in cumhurbaşkanlığına seçilmesi.

- 19 Mayıs 2001: Topluluk Müktesebatının Aktarımına İlişkin Türkiye Ulusal Programı'nın Meclis'te kabulü.
- 3 Ekim 2001: İnsan hakları ve temel özgürlükler alanlarında anayasada değişiklikler yapılması.
- Şubat, Mart ve Ağustos 2002: İlk üç uyum paketinin kabulü; bu çerçevede gerçekleştirilen en önemli reformlar şunlardı: barış zamanında ölüm cezasının ortadan kaldırılması, Türkçe dışındaki dil ve lehçelerin tanınması, bunların görsel-işitsel yayınlarda ve eğitimde kullanılmasına izin verilmesi, ifade özgürlüğünün ve dernek kurma haklarının geliştirilmesi, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları ışığında davaların yeniden gözden geçirilmesi olasılığı.
- 3 Kasım 2002: Yapılan erken seçimlerde 14 Ağustos 2001'de eski İstanbul Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın kurduğu Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) zafer kazanarak Meclis'te saltık bir üstünlük kurması; Deniz Baykal'ın Cumhuriyet Halk Partisi % 19'luk oyuyla Meclis'teki tek muhalefet partisi oldu. Görev süresi sona eren Başbakan Bülent Ecevit'in Demokratik Sol Partisi oyların yalnızca % 1,23'üyle yetinmek durumunda kaldı.
- 12 Aralık 2002: Kopenhag Zirvesi; AB Konseyi Türkiye'ye Aralık 2004'e randevu verdi. Türkiye görüşmelerin başlamasını için bu iki yıl içinde Kopenhag kriterlerini yerine getirmek durumundaydı.
- Ocak 2003: 4-5-6 numaralı uyum paketlerinin kabulü; basını, dernekleri ve siyasi partileri etkileyen bazı kısıtlamalar yumuşatıldı.
- 1 Mart 2003: Meclis'in Amerikan askerlerinin ülkeye konuşlanmasıyla ilgili tezkereyi reddetmesi; Türk-Amerikan ilişkileri gerildi.
- 20 Mart 2003: İkinci Körfez Savaşı.
- 26 Haziran 2003: Antiterör yasasının 8. maddesinin yürürlükten kaldırılması; sinema, video ve müzik yapıtlarına ilişkin yasa değiştirildi. Türkçe'den farklı kökenli adlar taşıyabilme hakkı gibi değişimler içeren 6. reform paketinin kabulü.
- 30 Temmuz 2003: Topluluk mevzuatına yaklaşmak amacıyla hazırlanan 7. reform paketi; bu pakette Milli Güvenlik Kurulu'nun rolü ve oluşumuyla ilgili 118. maddede yapılan değişiklikler öne çıktı.

- 7 Ekim 2003: Meclis'in koalisyon birliklerine destek olması amacıyla, Irak'a önemli sayılabilecek bir kuvvetin gönderilmesini onaylaması.
- 5 Kasım 2003: AB Komisyonu'nun, Aralık 2004'ten kısa bir süre önce Türkiye'nin gerçekleştirdiği ilerlemeler konusunda bir rapor hazırlaması; Türkiye'den, Avrupa Birliği'ne katılma şansını sürdürmek için Kıbrıs sorununu her şekilde çözmesi istendi.
- 7 Kasım 2003: AKP hükümetinin Iraklıların koyduğu tavır ve Amerikalıların çekinceleri karşısında Irak'a asker göndermekten vazgeçmesi.
- 26 Eylül 2004: Meclis'in olağanüstü toplantıya çağrılarak Ceza Kanunu tasarısını görüşmesi.
- 6 Ekim 2004: AB Komisyonu'nun, Türkiye'nin Kopenhag kriterleri konusundaki durumu hakkında raporu; raporda Türkiye'nin Avrupa Birliği tarafından belirlenen demokratik kriterlere "yeterince" uyduğu belirtiliyordu. Komisyon belli bir tarih vermeksizin, yirmi beş ülkenin devlet başkanlarına ve hükümetlerine Türk hükümetiyle katılım görüşmelerine başlamalarını önerdi.
- 16-17 Aralık 2004: Brüksel'de toplanan AB Konseyi'nin, Türkiye ile görüşmelerin başlamasını önermesi; görüşmelerin başlangıç tarihi olarak 3 Ekim 2005 belirlendi.

KİTAPLAR

- Akagül, Deniz, Semih Vaner ve Bahadır Kaleağası, *La Turquie en mouvement*, Complexe, Brüksel, 1995.
- Akşin, Sina, 100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, Gerçek Yay., İstanbul, 1980.
- Alkan, Turan Ahmet, *İstiklal Mahkemeleri*, Ufuk Yay., İstanbul, 1993.
- _____, *II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, Ufuk Yay., İstanbul, 2001.
- Alkan, Türker, *12 Eylül ve Demokrasi*, Kaynak Yay., İstanbul, 1986.
- Amin, Samir, *La déconnexion*, La découverte, Paris, 1986.
- _____, *L'accumulation à l'échelle mondiale*, Anthropos, Paris, 1971.
- Arcayürek, Cüneyt, *Demirel Dönemi ve 12 Mart Darbesi, 1965-1971*, Bilgi Yay., Ankara, 1992.
- _____, *Bir İktidar, Bir İhtilal, 1955-1960*, Bilgi Yay., Ankara, 1985.
- _____, *Yeni Demokrasi, Yeni Arayışlar, 1960-1965*, Bilgi Yay., Ankara, 1985.
- _____, *12 Eylül'e Doğru Koşar Adım*, Bilgi Yay., Ankara, 1986.
- Assidon, Elsa, *Les théories économiques du développement*, La découverte, Paris, 1992.
- Avcıoğlu, Doğan, *Türkiye'nin Düzeni*, Bilgi Yay., Ankara, 1969..
- _____, *Devrim Üzerine*, Bilgi Yay., Ankara, 1971..
- Aydemir, Talat, *Talat Aydemir'in Hatıraları*, İstanbul Yay., İstanbul, 1968.
- Aydemir, Şevket Süreyya, *Tek Adam: Mustafa Kemal*, Remzi Yay., İstanbul, 1966.
- _____, *İhtilalin Mantığı*, Remzi Yay., İstanbul, 1973.
- Badie, Bertrand, *L'État importé*, Fayard, Paris, 1992.
- Başgil, Ali Fuat, *La révolution militaire de 1960 en Turquie (Ses origines)*, Perret-Gentil, Cenevre, 1963.
- Batur, Muhsin, *Anılar*, Milliyet Yay., İstanbul, 1985.
- Belen, Fahri, *Ordu ve Politika*, Bakış Yay., İstanbul, 1971.
- Benchenane, Mustapha, *Les armées africaines*, Publisud, Paris, 1983.
- Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Bilgi Yay., Ankara, 1973.
- Badie, Bertrand, Pierre Birnbaum, *Sociologie de l'État*, Hachette, Paris, 1982.
- Bazin, Marcel, Salgur Kançal, Jacques Thobie, Yavuz Tekelioğlu (ed.), *Méditerranée et Mer Noire entre mondialisation et régionalisation*, L'Harmattan, Paris, 2000.
- Billion, Didier, *La politique extérieure de la Turquie: Une longue quête d'identité*, L'Harmattan, Paris, 1997.
- Birand, Mehmet Ali, *Emret Komutanım*, Milliyet Yay., İstanbul, 1986.
- _____, *12 Eylül, Saat: 04.00*, Karacan Yay., İstanbul, 1988.
- _____, *The Generals Coup in Turkey*, Pergamon, Londra, 1987.
- _____, *Shirts of Steel: An Anatomy of the Turkish Armed Forces*, I.B Tauris, Londra, 1991.
- Birand Mehmet Ali, Can Dünder, Bülent Çaplı, *12 Mart*, İmge Yay., Ankara, 2000.
- Birnbaum, Pierre, François Chazel, *Sociologie politique*, Armand Colin, Paris, 1971.
- Boëne, Bernard, Christopher Dandeker, *Les armées en Europe*, La Découverte, Paris, 1998.
- Boëne, Bernard, Michel Louis-Martin, *Conscription et Armée de Métier*, Fondation pour les Études de Défense Nationale Paris, 1991

- Boratav, Korkut, *Türkiye'de Devletçilik*, Savaş Yay., Ankara, 1982.
- Bozdemir, Mevlüt, *Türk Ordusunun Tarihî Kaynakları*, SBF Yay., Ankara, 1982.
- Briquet, Jean-Louis, Frédéric Sawicki, *Le clientélisme politique dans les sociétés contemporaines*, PUF, Paris, 1998.
- Cebesoy, Ali Fuat, *Siyasi Hatıralar*, Doğan Kardeş Basımevi, 1971, İstanbul.
- Cardoso, Fernando Henrique, *Les idées à leur place*, Paris, Métailié, 1984.
- _____, *Politique de développement dans les sociétés dépendantes*, Anthropos, Paris, 1971.
- Charnay, Jean-Paul, *Société militaire et suffrage politique en France*, SEVPEN, Paris, 1964.
- Cem, İsmail, *Siyaset Yazıları: 1975-1980 Türkiye'si*, Cem Yay., İstanbul, 1980.
- _____, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Cem Yay., İstanbul, 1986.
- _____, *Tarih Açısından 12 Mart*, Cem Yay., İstanbul, 1993.
- Cemal, Hasan, *Tank Sesiyle Uyanmak*, Bilgi Yay., Ankara, 1992.
- _____, *Kimse Kızmasın Kendimi Yazdım*, Doğan Yay., İstanbul, 1999.
- Cevizoglu, Hulki, 28 Şubat Generalinin İtirafı, *Postmodern Darbe*, Ceviz Kabuğu Yay., Ankara, 2001.
- Chiclet, Christophe, Ravenel Bernard, *Armée et Pouvoir*, L'Harmattan, Paris, 1990.
- Cohen, Samy, *La défaite des généraux-le pouvoir politique et l'armée sous la Ve République*, Fayard, Paris, 1994.
- De Gaulle, Charles, *Le fil de l'épée et autres écrits*, Plon, Paris, 1990.
- Derriennic, Jean Pierre, *Le Moyen-Orient au XXe siècle*, A.Colin, Paris, 1980.
- Divitçioğlu, Sencer, *Asya Tipi Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu*, Koz Yay., İstanbul, 1971.
- Doğan, Mehmet, *Darbeler, Müdahaleler ve Siyasal Sistem*, İz Yay., İstanbul, 1997.
- Dumont, Paul, François Georgeon, *La Turquie au seuil de l'Europe*, L'Harmattan, Paris, 1991.
- Dumont, Paul, *Mustafa Kemal invente la Turquie moderne*, Complexe, Brüksel, 1983.
- Elias, Norbert, *La Dynamique de l'Occident*, Calman Levy, Paris, 1975.
- Ergil, Doğu, *Türkiye'de Terör Ve Şiddet: Yapısal ve Kültürel Kaynakları*, Turhan Yay., Ankara, 1980.
- Erkanlı, Orhan, *Anılar, Sorunlar, Sorumlular*, Baha Yay., İstanbul, 1973.
- _____, *Askeri Demokrasi*, Güneş Yay., İstanbul, 1987.
- Eroğlu, Cem, *Demokrat Parti*, Sevinç Yay., Ankara, 1970.
- Ersoy, Tolga, Pervin Erbil, Zekeriya Boztepe, *Türkiye'de Darbeler ve Provokasyonlar*, Öteki Yay., Ankara, 1998.
- Evren, Kenan, *Kenan Evren'in Hatıraları*, Milliyet Yay., İstanbul, 1990.
- Foucault, Michel, *Surveiller et Punir*, Gallimard, Paris, 1993.
- Feroz, Ahmad, *The Young Turks: The Committee of Union and Progress in Turkish Politics, 1908-1914*, Oxford University Press, Londra, 1969.
- _____, *The Turkish experiment in democracy 1950-1975*, Hurst, Londra, 1977.
- Finer, Samuel, *The Man on Horseback: The Role Of Military in Politics*, Penguin Books, Middlesex, 1975.
- Fontanel, Jacques, *L'économie des armes*, La Découverte, Paris, 1983.
- Frey, Frederick, *The Turkish Political Elite*, MIT Press, Cambridge, 1965.
- Georgeon, François, *Aux origines du nationalisme turc: Yusuf Akçura*, ADPF, Paris, 1980.
- Girardet, Raoul, *La société militaire de 1815 à nos jours*, Perrin, Paris, 1988.
- Goffman, Erving, *Asiles, études sur la condition sociale des malades mentaux*, Editions de Minuit, Paris, 1968.
- Gökarp, Altan, *La Turquie en transition*, Maisonneuve et Larose, Paris, 1986.

- Göksu, Sadık, *Darbeler ve 27 Mayıs*, Anahtar Yay., İstanbul, 1992.
- Göktaş, Hıdır, Metin Gülbay, *Kışladan Anayasaya Ordu*, Metis Yay., İstanbul, 2004.
- Gordon, Tullock, *Le marché politique, Analyse économique des processus politiques*, Economica, Paris, 1978.
- Gramsci, Antonio, *Œuvres choisies*, Éditions sociales, Paris, 1959.
- Hamon, Léo, *Le rôle extra-militaire de l'armée dans le tiers-monde*, PUF, Paris, 1966.
- Hale, William, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset, 1789'dan Günümüze*, Hil Yay., İstanbul, 1994.
- Harpıtlı, Kâmuran Bekir, *La Turquie dans l'impasse, une analyse marxiste de l'Empire Ottoman à nos jours*, Anthtropos, Paris, 1974.
- Heper, Metin, *State, Democracy and the Military: Turkey in the 1980*, Walter de Gruyter, Berlin, 1988.
- Hulusi, Turgut, *12 Eylül Partileri*, ABC Yay., Ankara, 1986.
- , *Türkeş'in Hatıraları*, ABC Yay., Ankara, 1995.
- Huntington, Samuel, *The soldier and the State: The theory and Politics of Civil-Military Relations*, Harvard University Press, Cambridge, 1957.
- , *Political Order in Changing Societies*, Yale, New-Haven, 1969.
- İba, Şaban, *Ordu, Devlet, Siyaset*, Çiviyazları Yay., İstanbul, 1998.
- , *Milli Güvenlik Devleti*, Çiviyazları Yay., İstanbul, 1999.
- İnsel, Ahmet, Ali Bayramoğlu, *Bir Zümre, Bir Parti, Türkiye'de Ordu*, Birikim Yay., İstanbul, 2004.
- İpekçi, Abdi, *İhtilalin İç Yüzü*, Uygun Yay., İstanbul, 1966.
- , *Darbe*, Remzi Yay., İstanbul, 1969.
- Johnson, J. John, *The military and society in Latin America*, Stanford Univ. Press, Stanford, 1967.
- Kançal, Salgur, Jacques Thobie, Roland Perez (ed.), *Enjeux et Rapports de Force en Turquie et en Méditerranée Orientale*, L'Harmattan, Paris, 1997.
- , *La Turquie entre trois mondes*, L'Harmattan, Paris, 1998.
- Karpat, Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul Yay., İstanbul, 1967.
- Kartamu, S., *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1971.
- Kayalı, Kurtuluş, *Ordu ve Siyaset: 27 Mayıs, 12 Mart*, İletişim Yay., İstanbul, 2000.
- Kazancigil, Ali, Ergun Özbudun, *Atatürk fondateur de la Turquie moderne*, Masson, Paris, 1984.
- Kepenek, Yakup, Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Yay., İstanbul, 2000.
- Keyder, Çağlar, *Türkiye'de Devlet Ve Sınıflar*, İletişim Yay., İstanbul, 1995.
- Koçaş, Sadi, *12 Mart Anıları*, May Yay., İstanbul, 1978.
- Koker, Aydın, *Türkeş İhtilali Anlatıyor*, Yeni Yay., İstanbul, 1962.
- Kongar, Emre, *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Remzi Yay., İstanbul, 1993.
- , *Devrim Tarihi ve Toplum Bilim Açısından Atatürk*, Remzi Yay., İstanbul, 1994.
- Kuran, Ahmet Bedevi, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, Tan Yay., İstanbul, 1945.
- , *İnkılap Tarihimiz ve İttihat Terakki*, Tan Yay., İstanbul, 1948.
- Kutay, Cemal, *Üç Paşalar Kavgası*, Ercan Yay., Ankara, 1964.
- Larcher (commandant M.), *La Guerre turque dans la Guerre mondiale*, Berger-Levrault, Paris, 1926.
- Lewis, Bernard, *İslam et laïcité, la naissance de la Turquie moderne*, Fayard, Paris, 1988.
- Lieuwen, Edwin, *Arms and Politics in Latin America*, Praeger, New York, 1960.
- , *Generals Versus Presidents: Neomilitarism in Latin America*, Praeger, New York, 1964.

- Lipset, Seymour Martin, *Political Man: The Social Basis of Politics*, Doubleday&Co, New York, 1960.
- Mantran, Robert, *Histoire de l'Empire ottoman*, Fayard, Paris, 1989.
- Mardin, Şerif, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İletişim Yay., İstanbul, 1994.
- _____, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, İletişim Yay., İstanbul, 1993.
- _____, *Siyasal ve Sosyal Bilimler*, İletişim Yay., İstanbul.
- _____, *Din ve İdeoloji*, İletişim Yay., İstanbul, 1986.
- Marechal, Lyautey, *Le rôle social de l'officier*, Bartillat, Paris, 2003.
- Marx, Karl, *L'idéologie allemande*, Éditions sociales, Paris, 1968.
- McGhee, George, *ABD-Türkiye-Nato-Ortadoğu*, Bilgi Yay., Ankara, 1992.
- Mecklenbourg, Jens, *Gladio, Nato'nun Gizli Örgütü*, Sorun Yay., İstanbul, 1999.
- Mercan, Faruk, *Apolet, Kılıç ve İktidar*, İstanbul, Doğan Kitap, 2004.
- Merton, Robert King, *Éléments de théorie et de méthode sociologique*, Armand Colin/Masson, Paris, 1997.
- Mills, Wright C., *L'élite du pouvoir*, Maspero, Paris, 1969.
- Morris, Janowitz, *The Professional Soldier: A Social and Political Portrait*, The Free Press, New York, 1971.
- Nordlinger, Eric, *Soldiers in Politics: Military Coups and Governments*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, 1977.
- Ominami, Carlos, *Le tiers monde dans la crise*, La découverte, Paris, 1986.
- Örs, Birsen, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler*, DER Yay., İstanbul, 1996.
- Özbudun, Ergun, *The role of the military in recent Turkish politics*, Harvard University, Cambridge, 1966.
- Özdemir, Hikmet, *Rejim ve Asker*, AFA Yay., İstanbul, 1989.
- _____, *Ordunun Olağandışı Rolü*, İz Yay., İstanbul, 1994.
- _____, *İnönü ve Atatürk Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri*, Gündoğan Yay., Ankara, 1991.
- Özdağ, Ümit, *Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali*, Boyut Yay., İstanbul, 1997.
- Öztuna, Yılmaz, *Gökdemir Ayvaz, Türkiye'de Askeri Darbeler*, Tercüman Yay., Ankara, 1993.
- Öztürk, Metin, *Ordu ve Politika*, Gündoğan Yay., Ankara, 1993.
- Parlar, Suat, *Silahlı Bürokrasinin Ekonomi Politikası*, Bibliotek Yay., İstanbul, 1997.
- Parsons, Talcott, *Sociétés: essai sur leur évaluation comparée*, Dunod, Paris, 1973.
- Perlmutter, Amos, *The Military Politics in Modern times: On professionals, Praetorians and Revolutionary Soldiers*, Yale University Press, New Haven, 1977.
- Poulantzas, Nicos, *Pouvoir politique et classes sociales*, Maspero, Paris, 1971.
- Rokkan, Stein, Lipset Seymour Martin, *Party systems and voter alignments: cross-national perspectives*, Free Press, New York, 1967.
- Rouque, Alain, *Les partis militaires au Brésil*, Presse de la FNSP, Paris, 1978.
- _____, *Pouvoir militaire et Société politique en République argentine*, Presse de la FNSP, Paris, 1978.
- _____, *La politique de mars: les processus politiques dans les partis militaires contemporaines*, Le Sycomore, Paris, 1981.
- _____, *L'État militaire en Amérique latine*, Seuil, Paris, 1982.
- _____, *Amérique latine, Introduction à l'Extrême-Occident*, Seuil, Paris, 1986.
- Sakallıoğlu, Ümit Cizre, *Ordu-AP İlişkileri ; Bir İnkılabın Anatomisi*, İletişim Yay., İstanbul, 1993.
- Savran, Sungur, *Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri*, Kardelen Yay., İstanbul, 1992.
- Schick, I.C., E.A. Tonak, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Belge Yay., İstanbul, 1990.
- Seyhan, Dünder, *Gölgedeki Adam*, İstanbul Yay., İstanbul, 1966.

- Süvari, Ömer, *Ekonomide Gizli El, Askeri Sanayi Kompleksi*, Özgür Üniversite defterleri, Ankara, 2000.
- Şahinler, Menter, *Origine, influence et actualité du kèmalisme*, Publisud, Paris, 1995.
- Şen, Serdar, *Refah Partisinin Teori ve Pratiği*, Sarmal Yay., İstanbul, 1995.
- _____, *Silahlı Kuvvetler ve Modernizm*, Sarmal Yay., İstanbul, 1996.
- _____, *Cumhuriyet Kültürünün Oluşum Sürecinde Bir İdeolojik Aygıt Olarak Silahlı Kuvvetler ve Modernizm*, Sarmal Yay., İstanbul, 1996.
- _____, *Geçmişten Geleceğe Ordu*, Alan Yay., İstanbul, 2000.
- _____, *İki Anayasa; 1961-1982*, Beta Yay., İstanbul, 1986.
- Tanör, Bülent, *Siyasi Düşünce Hürriyeti ve 1961 Anayasası*, Öncü Yay., İstanbul, 1969.
- Thieblemont, André, *Cultures et logiques militaires*, PUF, Paris, 1999.
- Thomas, Jean-Pierre H, François Caillateau (ed.), *Retour à l'armée de métier*, Economica, Paris, 1998.
- Timur, Taner, *Türkiye'de Çokpartili Hayata Geçiş*, İletişim Yay., İstanbul, 1991.
- _____, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Yay., Ankara, 1991.
- Toker, Metin, *İsmet Paşa ile 10 Yıl*, Akis Yay., İstanbul, 1966.
- Toruntay, Necip, *Orgeneral Toruntay'ın Anıları*, Milliyet Yay., İstanbul, 1993.
- Tunçkanat, Haydar, *Amerika, Emperyalizm ve CIA*, Tekin Yay., İstanbul, 1987.
- Turhan, Talat, *Özel Savaş, Terör ve Kontrgerilla*, Tüzamzanlar Yay., İstanbul, 1995.
- _____, *27 Mayıs 1960'tan 28 Şubat 1997'ye, Bir Devrimci Kurmay Subayın Etkinlikleri*, Sorun Yay., İstanbul, 2001.
- Üskül, Zafer, *Siyaset ve Asker*, İmge Yay., Ankara, 1997.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Kapıkulu Ocakları*, TTK Yay., Ankara, 1984.
- Wallerstein, Immanuel, *Le système du monde du quinzième siècle à nos jours: capitalisme et économie-monde, 1450-1640*, Flammarion, Paris, 1980.
- Ward, Robert, Rustow Dankwart, *Political Modernization in Japan and Turkey*, Princeton, Princeton University Press, Princeton, 1964.
- Weiker, Walter F., *The Turkish revolution 1960-1961. Aspects of military politics*, The Brookings Institution, Washington, 1963.
- Vennesson, Pascal, Caplow Théodore, *Sociologie militaire*, Armand Colin, Paris, 2000.
- _____, *Politiques de défense: institutions, innovations, européanisation*, L'Harmattan, Paris, 2000.
- Vernier, Bernard, *Armée et politique au Moyen-Orient*, Payot, Paris, 1966.
- Woets, Ludovic, *La défense en Europe*, L'Harmattan, Paris, 2000.
- Von Sanders, Liman, *Cinq ans de Turquie*, Payot, Paris, 1923.
- Yalçın, Soner, Doğan Yurdakul, Hıram Abbas: *Bir MİT Görevlisinin Sıradışı Yaşamı*, İstanbul, Doğan Yay., 2000.
- Yérasimos, Stéphane (ed.), *Les Turcs: Orient et Occident, islam et laïcité*, Editions Autrement, Paris, 1994.
- Yetkin, Çetin, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika*, Ankara, Ümit Yay., 1995.
- Yirmibeşoğlu, Sabri, *Asker ve Siyasi Anıların*, Kastaş Yay., İstanbul.

DOKTORA TEZLERİ VE İNCELEMELER

- Adham, Saad, *La Turquie et l'Alliance Atlantique*, Université d'Auvergne Clermont 1. Siyasal bilimler doktora, Clermont-Ferrand, 1990.

- Akagül, Deniz, *Analyse des relations économiques entre l'Europe et la Turquie, le cas l'association en C.E.E.*, Université de Lille 1. İktisat doktoraşı, Lille, 1986.
- Boëne, Bernard, *Conditions d'émergence et de développement d'une sociologie spécialisée: le cas de la sociologie militaire aux États-Unis*, Université de Paris V. Beşeri bilimler ve edebiyat dalında hazırlanmış doktora tezi, Paris, 1995.
- Bozdemir, Mevlüt, *Le rôle extra-militaire de l'armée en Turquie*, Université de Paris I. Siyaset bilimi dalında yüksek lisans tezi, Paris, 1975.
- _____, *Le rôle politique de l'armée en Turquie*, Université de Paris I. Siyaset bilimi doktora tezi, Paris, 1978.
- Çelik, Nevzat, *Le nouveau paysage politique après la Constitution de 1982*, Université de Paris 10. Siyaset bilimi doktora tezi, Paris, 1995.
- Doğramacı, Osman, *L'armée turque 1908-1918*, Paris, Université de Paris I. Siyaset bilimi dalında yüksek lisans tezi, 1982.
- İzol, Ramazan, *L'armée turque, conservatoire de la tradition kémaliste: contribution à l'étude des relations armée-pouvoir dans la Turquie contemporaine*, Université de Toulouse I. Thèse de doctorat en science politique, Toulouse, 2000.
- Lardemelle, Lucien, *La révolution turque du 27 mai 1960 et ses conséquences*, Université de Paris I. Siyaset bilimi dalında yüksek lisans tezi, Paris, 1965.
- Moreau, Odile, *Être innovation et tradition, une lecture du réformisme ottoman à travers l'outil militaire, du congrès de Berlin à la Première guerre mondiale 1878-1914*, Paris, Université de Paris 4. Tarih doktoraşı tezi, 1997.
- Thobie, Jacques, *Les intérêts économiques, financiers et politiques français dans la partie asiatique ottomane, de 1895 à 1914*, Université de Paris I. Tarih doktoraşı tezi, Paris, 1973.
- Vaner, Semih, *L'intervention militaire du 12 mars 1971 en Turquie (Ses origines, ses conséquences immédiates)*, Université de Paris I. Siyaset bilimi dalında yüksek lisans tezi, Paris, 1972.

SÜRELİ YAYINLAR

- Akbal, Oktay, "Les militaires complices de l'islamisme", *Courrier International*, sayı 232, 1995.
- Artunkal, Tuğrul, "Éléments d'histoire politique du pluralisme turc", *Les temps modernes*, Temmuz-Ağustos, 1984.
- Bangoura, Dominique, "Les armées africaines face au défi démocratique", *Géopolitique africaine*, sayı 5, Kış 2002.
- Boëne, Bernard, "Banalisation des armées: le cas français", *Futuribles*, sayı 111, Haziran 1987.
- Bozarslan, Hamit, "Le chaos après le déluge? Notes sur la crise turque des années 70", *Cultures et Conflits*, sayı 24-25, Kış-İlkbahar 1997.
- _____, "La crise comme instrument politique en Turquie", *Esprit*, sayı 271, Ocak 2001.
- Bozdemir, Mevlüt, "Autoritarisme militaire et démocratie en Turquie", *Esprit*, sayı 90, Haziran 1984.
- Bozdemir, Michel, "Une forme nouvelle de complexe militaro-industriel: le cas turc", *Pouvoirs*, sayı 34, 1985.
- Bresson, Jean Cartier, "Corruption, libéralisation et démocratisation", *Tiers-monde*, sayı 161, Ocak-Mart 2000.

- Brown, James, "The military and society: The Turkish case", *Middle Eastern Studies*, sayı 25, 1989.
- Copeaux, Etienne, "Les prédécesseurs médiévaux d'Atatürk Bilge kaghan et le sultan Alp Arslan", *La Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée*, sayı 89-90, 2000.
- Fernau, F.W., "Le néo-kémalisme du Comité d'union nationale", *Orient*, c. 16, 1960.
- Gökalp, İskender, Insel Ahmet, "Entre l'autorité de l'État et l'autonomie du marché: le dilemme du libéralisme économique turc", *Les temps modernes*, Temmuz-Ağustos 1984.
- Göle, Nilüfer, "Laïcité, modernisme et islamisme en Turquie", *CEMOTI*, sayı 19, 1995.
- Güzel, Şehmus, "Être ouvrier en Turquie", *Les temps modernes*, Temmuz-Ağustos 1984.
- Harris, George, "The role of the military in Turkish politics, part 1, part 2", *Middle East Journal*, sayı 19, 1965.
- , "The causes of the 1960 revolution in Turkey", *Middle East Journal*, sayı 24, 1970.
- Heper, Metin, "The state, the military and democracy in Turkey", *The Jerusalem Journal of International Relations*, sayı 9, 1987.
- , "L'État et la débureaucratisation: le cas turc", *Revue internationale des sciences sociales*, Kasım 1990.
- Ikonicoff, Moïse, "Théorie et stratégie du développement: le rôle de l'État", *Tiers-monde*, c. 24, 1983.
- Karabelias, G., "The evolution of civil-military relations in post-war Turkey", *Middle Eastern Studies*, sayı 35, 1999.
- Karpat, Kemal H., "The Military and Politics in Turkey, 1960-64: A Socio-Cultural Analysis of a Revolution", *American Historical Review*, sayı 6, 1970.
- Kasaba, Reşat, "Incorporation of the Ottoman Empire", *Review*, 1987.
- Kazancigil, Ali, "La participation des élites dans un système politique en crise: le cas de la Turquie", *Revue française de science politique*, c. 23, Şubat 1973.
- Keyder, Çağlar, "La dépendance économique", *Les temps modernes*, Temmuz-Ağustos 1984.
- Kışlalı, Ahmet Taner, "Türk Ordusunun Toplumsal Kökeni Üzerine Bir Araştırma", *SBF dergisi*, c. 29, Ankara, 1974.
- Lavaud, Jean-Pierre, "Bolivie: le retour des militaires", *Problèmes d'Amérique latine*, sayı 62, 1981.
- , "L'art du coup d'État, les militaires dans la société bolivienne (1952-1982)", *Revue française de sociologie*, Ocak-Mart 1989.
- Mardin, Şerif, "Power, civil society and culture in the Ottoman Empire", *Comparative Studies in Society and History*, sayı 11, 1969.
- , "Center-periphery relations: a key to Turkish politics?", *Daedalus*, sayı 102, 1973.
- Marcou, Jean, "La laïcité en Turquie: une vieille idée moderne", *Confluences Méditerranée*, sayı 33, İlk-bahar 2000.
- Marcou, Jean, Deniz Vardar, "La Turquie aux portes de l'Europe", *Association Notre Europe Policy Papers*, sayı 10, 2004.
- McFadden, John, "Civil-military relations in the third Turkish republic", *Middle East Journal*, sayı 39, 1985.
- Medard, Jean-François, "Clientélisme politique et corruption", *Tiers-monde*, sayı 161, Ocak-Mart 2000.
- Moskos, Charles, "La banalisation de l'institution militaire. L'armée américaine: du modèle institutionnel au modèle industriel", *Futuribles*, sayı 111, Haziran 1987.
- Pereira, Jaime Marques, "Entre libéralisme et clientélisme", *Les temps modernes*, sayı 491, Haziran 1987.

- Perlmutter, Amos, "The praetorian state and the praetorian army (Toward a taxonomy of civil military relations in developing countries)", *Comparative politics*, Nisan 1969.
- Ploquin, Jean-Christophe, "Les généraux turcs, maîtres du contrôle à distance", *Confluences Méditerranée*, sayı 29, 1999.
- Rouque, Alain, "Le rôle politique des forces armées en Amérique latine", *Revue française de science politique*, c. 19, 1969.
- _____, "Révolutions militaires et indépendance nationale en Amérique latine (1968-1971)", *Revue française de science politique*, Ekim-Aralık 1971.
- _____, "Argentine: le départ des militaires fin d'un cycle politique ou péripétie?", *Problèmes d'Amérique latine*, sayı 68, 1983.
- _____, "La hiérarchie militaire en Amérique latine", *Problèmes Politiques et Sociaux*, sayı 459, 1983.
- _____, "États autoritaires et libéralisme économique en Amérique latine: une approche hétérodoxe", *Tiers-monde*, c. 24, sayı 93, Ocak-Mart 1983.
- Rustow, Dankwart, "The army and the founding of the Turkish Republic", *World Politics*, sayı 11, 1959.
- Sakallıoğlu, Ümit Cizre, "The Anatomy of the Turkish Military's Political Autonomy", *Comparative Politics*, c. 29, sayı 2, Ocak 1997.
- Soysal, Mümtaz, "Le constitutionnalisme républicain et l'évolution sociale en Turquie", *CEMOTI*, sayı 7, 1989.
- Salama, Pierre, "Violence et précarisation de l'emploi: rôle de l'État périphérique", *Tiers-monde*, c. 24, sayı 93, Ocak-Mart 1983.
- Szostak, Mieczyslaw, "Le secteur public dans les pays du tiers monde: sa formation, son expansion", *Tiers-monde*, c. 24, sayı 93, Ocak-Mart 1983.
- Vaner, Semih, Tufan Hülya, "L'armée, la société et le nouvel ordre (a)politique (1980-1983)", *Les temps modernes*, Temmuz-Ağustos 1984.
- Veremis, Thanos, "Les interventions des militaires dans la politique grecque", *Les temps modernes*, sayı 473, Aralık 1985.
- Vergopoulos, Kostas, "L'État dans le capitalisme périphérique", *Tiers-monde*, c. 24, sayı 93, Ocak-Mart 1983.
- Vorneth, Patricia, "Recherche de rente, efficacité économique et stabilité politique", *Mondes en Développement*, c. 26, sayı 102, 1988.
- Wiatr, Jerzy J., "Les militaires dans la vie politique: réalités et stéréotypes", *Revue internationale des sciences sociales*, sayı 103, 1985.

TEKNİK RAPORLAR VE ARAŞTIRMA RAPORLARI

- Ağca, Hüseyin, *TSK Harp Okulları Öğrencileri Üzerine Bir Psikososyal Saha Araştırması*, Ankara, 1983.
- _____, *TSK Orta Dereceli Askeri Okullar Üzerine Saha Araştırması*, Ankara, 1985.
- Akagül, Deniz, *Le développement économique, la stabilité politique en Turquie et l'intégration européenne*, Institut de Relations Internationales et Stratégiques (IRIS), Paris, Aralık 2000.
- Boëne, Bernard, Christopher Dandeker, John Ross, *Les armées professionnelles et les liens Armées-État-Société au Royaume-Uni, Données 1999-2000*, Centre d'Études en Sciences Sociales de la Défense, Paris, Kasım 2001.

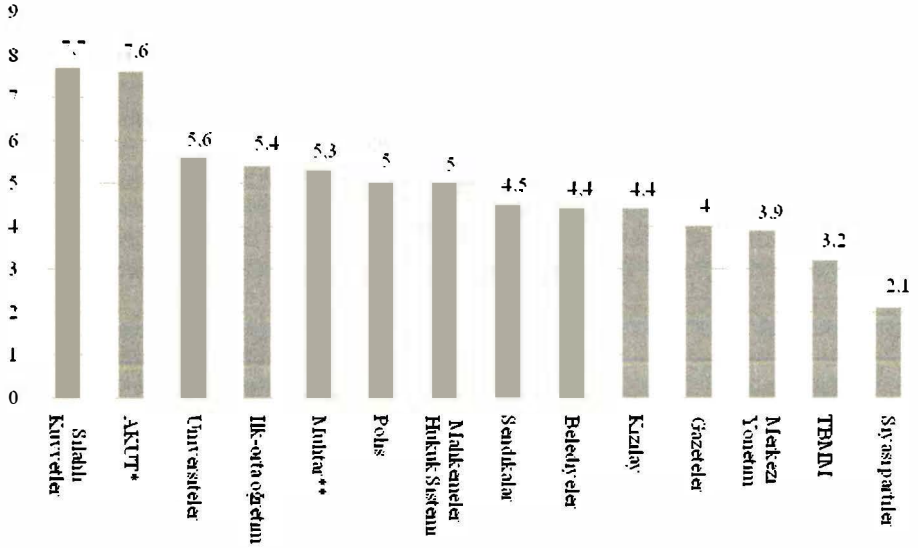
- Combelles, Siegel Pascale, *État des lieux de la sociologie militaire: 30 ans après la mise en œuvre de l'All Volunteer Force aux Etats-Unis*, Centre d'Études en Sciences Sociales de la Défense, Paris, Aralık 2000.
- Chelly, Luc, Jacques Capdevielle, Marc Lebreton, *La civilisation de l'armée de terre: une coexistence pacifique plus qu'une intégration réussie*, Centre d'Études en Sciences Sociales de la Défense, Paris, Aralık 2000.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), *8e plan quinquennal, Rapport de la commission pour lutter contre la pauvreté et les inégalités*, DPT, Ankara, 2001.
- Devlet Planlama Teşkilatı, *Main economic indicators*, DPT, Ankara, Ağustos 2002.
- Genieys, William, Jean Joana, Andy Smith, *Professionnalisation et condition militaire: une comparaison France/Grande-Bretagne*, Centre d'Études en Sciences Sociales de la Défense, Paris, Ocak 2000.
- Genieys W., J. Joana, C. Koudjil, A. Smith, *Armées professionnelles et politiques de reconversion: une comparaison européenne (Espagne, France, Grande-Bretagne)*, Centre d'Études en Sciences Sociales de la Défense, Paris, Nisan 2001.
- Labatut, Bernard, Paricio Jesus Martinez, *La professionnalisation des armées en Espagne: conséquences des mutations du système d'hommes sur la politique militaire et sur les relations civilo-militaires*, Centre d'Études en Sciences Sociales de la Défense, Paris, Temmuz 2003.
- Mauray, Jean-Pierre, *L'effort européen de défense et ses implications budgétaires*, Centre de Relations Internationales et Stratégiques (CRIS), Paris, 2001.
- OCDE, *Les données statistiques relatives aux dépenses militaires dans les pays en développement: concepts, problèmes méthodologiques et sources*, OCDE, Paris, 1994.
- PNUD, *Rapport mondial sur le développement humain 1990*, Economica, Paris, 1990.
- _____, *Rapport mondial sur le développement humain 1993*, Economica, Paris, 1993.
- _____, *Rapport mondial sur le développement humain 1995*, Economica, Paris, 1995.
- _____, *Rapport mondial sur le développement humain 1996*, Economica, Paris, 1996.
- _____, *Rapport mondial sur le développement humain 1997*, Economica, Paris, 1997.
- _____, *Rapport mondial sur le développement humain 1999*, De Boeck Université, Brüksel, 1999.
- _____, *Rapport mondial sur le développement humain 2000*, De Boeck Université, Brüksel, 2000.
- _____, *Rapport mondial sur le développement humain 2001*, De Boeck Université, Brüksel, 2001.
- _____, *Rapport mondial sur le développement humain 2002*, De Boeck Université, Brüksel, 2002.
- Piotet, Françoise, Vincent Porteret, Katia Sorin, Christelle Famechon-Koudjil, *Les conditions de vie de militaires en Europe, convergences et divergences (Allemagne, Belgique, Espagne, France, Pays-Bas, Italie et Royaume-Uni)*, Centre d'Études en Sciences Sociales de la Défense, Paris, Mart 2003.
- Prevot-Forni, Emmanuelle, *L'identité militaire à l'épreuve des opérations extérieures à finalité pacificatrice: l'exemple d'un régiment d'infanterie*, Centre d'Études en Sciences Sociales de la Défense, Paris, Ağustos 2000.
- Sauvage, André, Thierry Nogues, Stéphane Chevrier, *Armées et sécurité intérieure: perception des acteurs institutionnels civils et militaires*, Centre d'Études en Sciences Sociales de la Défense, Paris, Ekim 2001.
- Vennesson, Pascal, *La nouvelle armée: la société militaire française en tendances 1962-2000*, Fondation Nationale des Sciences Politiques, Observatoire Français des Conjonctures Économiques, Paris, Mart 2000.

EKLER

EK 1

Kurumların inandırıcılığı konusunda TESEV araştırması

(0: hiç güveni yok, 10: güveni tam)

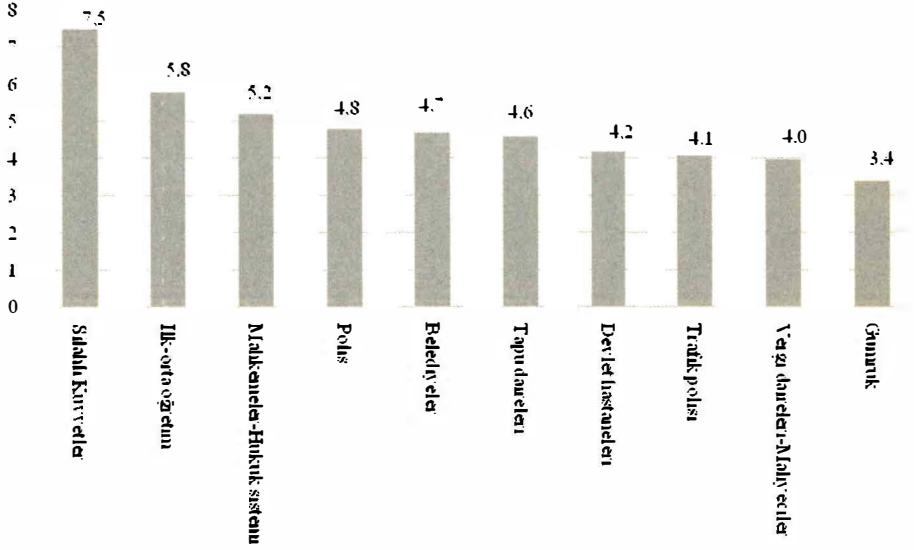

Kaynak: TESEV (Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı), internette şu adresten ulaşılabilir: http://www.tesev.org.tr/projeler/proje_yolsuzluk.php.

- * 7 kurtarma grubundan oluşan AKUT iyi organize olmuş bir araştırma ve gönüllü kurtarma derneğidir. 1995'te kurulmuştur. Derneğin amacı yalnızca dağlarda güç durumunda bulunan kişilere yardım etmek değil, ayrıca doğal felaketler karşısında insanlara el uzatmaktır. 17 Ağustos 1999 depremi sırasında, 200'den fazla kişiyi yıkıntılar arasından kurtaran AKUT basın organlarında baş sayfalara taşınmıştır.

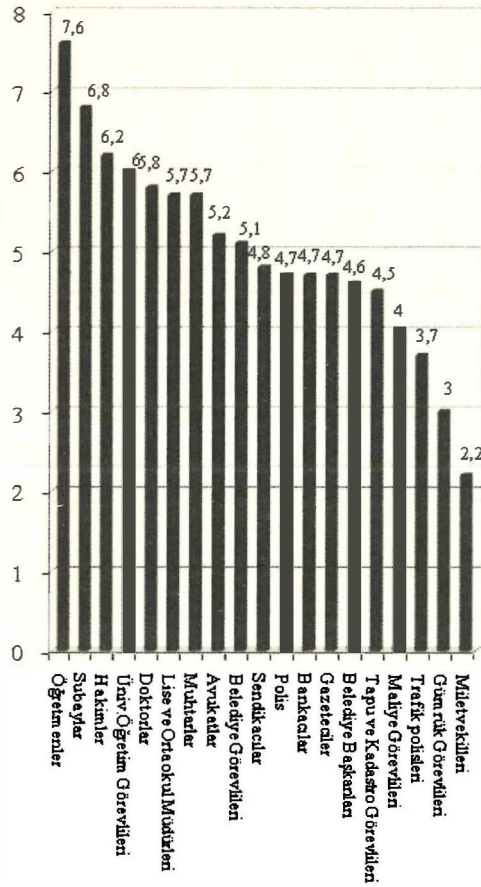
EK 2

Kurumların verdikleri hizmetlerden tatmin olma konusunda TESEV araştırması
(0: kesinlikle tatmin değil, 10: bütünüyle tatmin)

Kaynak: Age.

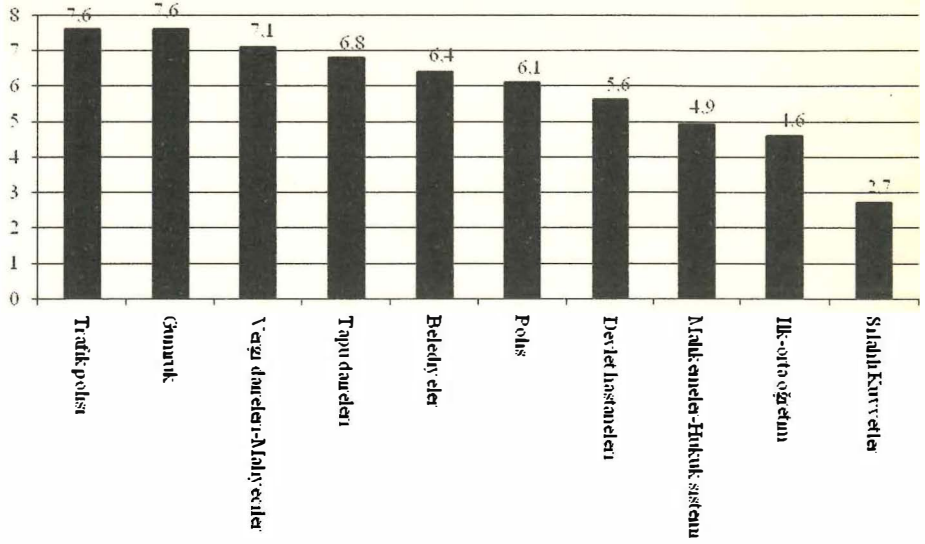
Sosyo-profesyonel grupların dürüstlüğü konusunda TESEV araştırması
(0: kesinlikle dürüst değil, 10: kesinlikle dürüst)

Kaynak: Age.

EK 4

Belli kurumlarda rüşvetin yaygınlığı üstüne TESEV araştırması (0: rüşvetin kesinlikle bulunmadığı kurum, 10: rüşvetin kesinlikle bulunduğu kurum)

Kaynak: Age.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı ordusundaki Avusturyalı-Alman mevcudu

Subay kadrosu (1918 sonu)	800 subay
Birlikler (Kasım 1918)	
Filistin	4000 kişi
Irak	1200 kişi
Kafkaslar	6000 kişi
İstanbul	3000 kişi
İmparatorluğun geri kalanı	4000 kişi
Toplam	18200 kişi
Alman askeri heyetlerinden subayların bulunduğu başlıca mevkieiler (1914)	
Birinci Ordu Komutanı	General Liman Von Sanders
Genelkurmay Başkanı	Albay Bronsart Von Schellendorf
3. Genel Karargâh Komutanı	Yarbay Von Kress (sonra Binbaşı Feldmann)
1. Ordu Kurmay Başkanı	Binbaşı von Feldmann, puis Major Endres
2. Ordu Kurmay Başkanı	Yarbay Von Frankenberg
3. Ordu Kurmay Başkanı	Binbaşı Guse
1. Kolordu Kurmay Başkanı	Binbaşı Eggert
3. Kolordu Kurmay Başkanı	Perrinay Von Thauvenay
5. Kolordu Kurmay Başkanı	Binbaşı Albrecht
8. Kolordu Kurmay Başkanı	Yarbay Von Kress
3. Tümen Komutanı	Albay Nicolai
3. Ordu Kurmay Subayı	Yüzbaşı Schroeder
10. Kolordu Kurmay Subayı	Yüzbaşı Lange, Binbaşı Kirsten
11. Kolordu Kurmay Subayı	Albay Posselt, Albay Bischof, Yarbay Potschernik, Binbaşı Serno
Donanma Komutanı	Amiral Souchon
Mayın ve Kıyı Savunması Müfettişi	Amiral Usedom
Çanakkale Savunma Organizasyonu	Albay Weber

Kaynak: Larcher (commandant M), *La Guerre turque dans la Guerre mondiale*, Berger-Levrault, Paris, 1926, s. 612-613.

Türkiye'deki TUSLOG (The United States Logistics Group) üsleri

HQ TUSLOG (USAF) Ankara

TUSLOG Det 1 (USAF) Karamürsel AB, İzmit

TUSLOG Det 3 (USAF 6933rd Radio Group Mobile, USAFSS) Karamürsel AB, İzmit

TUSLOG Det 3-1 (USAF) Trabzon

TUSLOG Det 3-2 (USAF) Samsun

TUSLOG Det 4 (US Army - ASA) Sinop

TUSLOG Det 4-1 (US Army - ASA) Ankara

TUSLOG Det 4-2 (US Army-ASA) İncirlik AB, Adana

TUSLOG Det 4-3 (US Army-ASA) İstanbul [Kasım 1967-??]

TUSLOG Det 5 (USAF) Ankara

TUSLOG Det 6 (USAF) Ankara

TUSLOG Det 6-1 AF Comm Elmadağ

TUSLOG Det 8 (USAF) İncirlik AB, Adana

TUSLOG Det 8 (USAF USAFI TCO) Diyarbakır

TUSLOG Det 10 (USAF host unit) İncirlik AB, Adana

TUSLOG Det 10-1 (USAF 39th Tactical Wing) İncirlik AB, Adana

TUSLOG Det 10-10 [U-2 Det 10-10] İncirlik AB, Adana

TUSLOG Det 11 communications

TUSLOG Det 12 (USN) İstanbul [1952-1965]

TUSLOG Det 13 (US Army) İzmir

TUSLOG Det 15 (??) İzmir

TUSLOG Det 16 (USAF) İncirlik AB, Adana

TUSLOG Det 18 AFTAC Gölbaşı

TUSLOG Det 20 (USAF) İzmir

TUSLOG Det 27 (US Army-ASA) Manzaralı Station

TUSLOG Det 28 (USN/NSA) Karamürsel AB, İzmit

TUSLOG Det 29 (USN) İstanbul

TUSLOG Det 29 (later, USAF) İstanbul

TUSLOG Det 30 (USAF) Ankara

TUSLOG Det 34 (USAF) İzmir

TUSLOG Det 36 (USAF) Çiğli AB, İzmir

TUSLOG Det 37 (USAF Dispensary) Ankara

TUSLOG Det 46 (USAF Dispensary) Karamürsel AB, İzmit

TUSLOG Det 47 (USAF Hospital) İncirlik AB, Adana

TUSLOG Det 48-2 (USAF) İzmir

TUSLOG Det 55 (??) Ankara
TUSLOG Det 57 (US Army) İstanbul
TUSLOG Det 58 (US Army) İncirlik AB, Adana
TUSLOG Det 63 (USAF) Karamürsel AB, İzmit
TUSLOG Det 66 (??) Manzaralı Station
TUSLOG Det 85 (??) İstanbul
TUSLOG Det 94 (USAF) Karamürsel AB, İzmit
TUSLOG Det 94-1 (USAF Ops) Karamürsel AB, İzmit
TUSLOG Det 94-2 (USAF Suppt) Karamürsel AB, İzmit
TUSLOG Det 95 (USAF) Karamürsel AB, İzmit
TUSLOG Det 114 (USAF) Çiğli AB, İzmir
TUSLOG Det 115 (??) Manzaralı
TUSLOG Det 117 (??) Çiğli AB, İzmir
TUSLOG Det 118 (USAF) Spt Sq İzmir
TUSLOG Det 119 medical
TUSLOG Det 120 (NSA) Ankara
TUSLOG Det 150, Şahintepe, Türkiye
TUSLOG Det 155 (US Army) İstanbul
TUSLOG Det 165 (USAF) İncirlik AB, Adana
TUSLOG Det 187 (?) Karataş

Kaynak: *Federation of American Scientists (FAS), The United States Logistics Group (TUSLOG)*,
<http://www.fas.org/irp/agency/dod/eucom/tuslog/>

8. EK

TSKGV

Şirketler	Etkinlik alanı	Sermaye (Milyon TL)	TSKGV'ye katılım
HAVELSAN A.Ş.	Hava elektronik sistem üretimi	10.000.000	98,8
İŞBİR A.Ş.	Elektrikli sistem üretimi (jeneratörler, aydınlatma, gereç...)	10.000.000	99,5
ASPILSAN A.Ş.	Askeri kullanım için pil ve batarya üretimi	300.000	95
ASELSAN A.Ş.	Askeri iletişim sistem ve ekipmanı, elektronik radar sistemleri, deniz savunma sistemleri, hava komuta ve savunma sistemleri, elektro-optik sistemler	29.403.000	83,1
TUSAŞ A.Ş.	Farklı türlerde uçakların parça, ekipman montajı	5.000.000	45
DİTAŞ A.Ş.	Deniz ulaşımı	10 000 000	20
ROKETSAN A.Ş.	Roketatar, roket ve füze üretimi	37.500.000	15
NETAŞ A.Ş.	Telefon ve iletişim kablosu üretimi	6.486.480	15
MERCEDES-BENZ			
TÜRK A.Ş.	Askeri araç ve UNIMOG üretimi	57.000.000	5
TEI A.Ş.	Uçak motoru montajı	20.000.000	3
TAI A.Ş.	F-16, CN-235, SF-260, AS-532 Cougar üretimi	8.735.000	1,9
HAVELSAN			
TEK RADAR A.Ş.	Elektronik radar sistemleri üretimi	1.000.000	1
TAPASAN A.Ş.	Piyade ve topçu ekipmanı üretimi	2.000.000	25

Kaynak: TSGKV, *Vakfın iştirakları*, internette şu adresten ulaşılabilir: www.tskgv.org.tr/istirakleri/istirakleri.htm.

TABLO LİSTESİ

Tablo 1. 1946 seçiminin sonuçları	56
Tablo 2. 1950 seçiminin sonuçları	59
Tablo 3. 1954 seçiminin sonuçları	59
Tablo 4. 1946-1962 arası Türkiye'ye verilen kredilerin kaynakları	60
Tablo 5. Gelişen nüfus ve kentleşme (1927-1960)	62
Tablo 6. Yassıada davalarında verilen hükümler	72
Tablo 7. 15 Ekim 1961 seçim sonuçları	77
Tablo 8. 12 Mart 1971-1 Haziran 1972 arasında ordudaki tasfiyeler	90
Tablo 9. 1977 seçimlerinin sonuçları	92
Tablo 10. Toplam grev sayısı (1973-1980)	95
Tablo 11. Sendikalı işçilerin gelişimi (1963-1975)	95
Tablo 12. 20 Ekim 1991 seçimlerinin sonuçları	107
Tablo 13. 24 Aralık 1995 seçim sonuçları	111
Tablo 14. 3 Kasım 2002 erken seçimlerinin sonuçları	116
Tablo 15. İşgücünün sektörel dağılımı (1994-2000)	126
Tablo 16. OCDE'ye üye ülkelerde gelir ve tüketim eşitsizlikleri	127
Tablo 17. Bazı ülkelere göre Gini katsayısı	128
Tablo 18. Toplumsal-mesleki kategorilere göre ulusal gelirin dağılımı (1987-1994)	128
Tablo 19. Faal nüfus ve ulusal gelir içinde ücretlilerin oranı (1990-1998)	129
Tablo 20. 1997 yılında toplam mevcudun hiyerarşik kategorilere dağılımı (kara, deniz, hava, jandarma)	151
Tablo 21. Sivillerle askerlerin aldıkları ücretlerin karşılaştırması	171
Tablo 22. Gelir dağılımı, reel ücretler (1960-1990)	181
Tablo 23. Zorunlu görev süreleri	189
Tablo 24. Kanunla belirlenmiş general sayısı	189
Tablo 25. Subayların toplumsal kökeni (1983)	196
Tablo 26. Subayların coğrafi kökeni (1983)	196
Tablo 27. Astsubayların Toplumsal Kökenleri	198
Tablo 28. Subaylarla astsubayların babalarının öğrenim düzeyi (1985)	199

Tablo 29. Üç orduda alınan maaşların karşılaştırılması	203
Tablo 30. Genelkurmay başkanlarının askeri sınıf kökenleri (1920-2002)	207
Tablo 31. ABD'nin bazı Latin Amerika ve OECD ülkelerine yaptığı askeri yardımlar (1946-2000)	219
Tablo 32. En yüksek miktarda Amerikan askeri yardımı alan 15 ülke (1946-2000)	220
Tablo 33. Amerikan askeri yardımının gelişimi	221
Tablo 34. IMET çerçevesinde ABD'de eğitim görmüş asker sayısı (1950-2001)	223
Tablo35. Silah ithalatçısı başlıca ülkeler (1997-2000, milyon avro)	238
Tablo 36. Askeri harcamaları en yüksek ülkeler (1995-2001)	239
Tablo 37. 1990'la 2000 arasında bazı NATO üyesi ülkelerin savunma harcamaları	240
Tablo 38. NATO askeri güç dengesi (2001)	244
Tablo 39. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin toplam bütçesinin işlevsel sınıflandırmaya göre dağılımı (1980-2003)	246
Tablo 40. Savunma bütçesinin GSMH ve toplam bütçeyle karşılaştırılması (1994-2000)	247
Tablo41. Silahlı Kuvvetler'in toplam bütçesi (1995-2000)	248
Tablo 42. Türkiye'de savunma bütçesinin gelişimi	251
Tablo 43. OYAK grubu (2004)	253

GRAFİK LİSTESİ

Grafik 1. Gündelik reel ücretlerin gelişimi (1963-1988)	103
Grafik 2. Yıllık büyüme oranlarının gelişimi (1970-2002)	124
Grafik 3. NATO'daki silahlı kuvvetler (2002)	149
Grafik 4. Dünyadaki silahlı kuvvetler (2001)	149
Grafik 5. Türk Silahlı Kuvvetleri'nde yıllık mevcut değişimi (Jandarma hariç, 1999-2003)	150
Grafik 6. Bazı NATO ülkelerindeki asker oranı (1989-2002)	150
Grafik 7. 2003 yılında kuvvetlerin dağılımı (Jandarma dahil)	151
Grafik 8. Bazı NATO üyesi ülke ordularında zorunlu askerlik oranı (1989-2002)	153
Grafik 9. Kademelere göre kamuda sivil-asker ücretleri	172
Grafik 10. Kamu sektöründe en yüksek ve en düşük ücretler	172
Grafik 11. Doğrudan yabancı yatırımlar (1980-2002)	226
Grafik 12. NATO üyesi ülkeler için, 1980'den bu yana ve 2003 yılı için beş yıllık ortalama savunma harcamalarının gelişimi	241
Grafik 13: Savunma, sağlık ve eğitimin GSMH içindeki payları (1996, 1998 ve 2000 yılları için)	242
Grafik 14. Türkiye'deki kamu harcamalarının bazı OECD ülkelerinininkilerle karşılaştırılması (2000 yılı, GSMH içinde)	243
Grafik 15. Türk askeri harcamalarının kaynaklara göre karşılaştırılması (1996-2000, milyar dolar)	249
Grafik 16. Türk askeri harcamalarının kaynaklara göre karşılaştırılması (1996-2000, GSMH'nin yüzdesi olarak)	249

PARTİLER

MERKEZ SAĞ

Demokrat Parti (DP, 1945-1960): Muhafazakâr liberal, kırsal; 1960 darbesinde kapatıldı.

Adalet Partisi (AP, 1961-1981): DP'nin mirasçısı, 1981'de kapatıldı.

Doğru Yol Partisi (DYP, 1983): AP'nin mirasçısı.

Anavatan Partisi (ANAP, 1983): Liberal demokrat; tüm sağın mirasını üstlendi.

Yeni Türkiye Partisi (YTP, 1961-1965): Muhafazakâr liberal.

Güven Partisi (GP, 1968-1978): 1960'lı yılların sonunda CHP'nin sola dönmesiyle ondan ayrıldı. 1977 seçimlerindeki başarısızlıktan sonra ortadan kayboldu.

Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP, 1983-1986): 12 Eylül cuntasının seçimlerdeki uzantısı. Kısa sürede ortadan kayboldu.

Halkçı Parti (HP, 1983-1985): Aynı şekilde askerler tarafından kurulan, öte yandan hafif sola kayan bir parti. Kısa sürede ortadan kayboldu.

Genç Parti (GP, 2002): Popülist-milliyetçi; tartışmalı işadamı Cem Uzan (yerel Berlusconi) tarafından kuruldu.

Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP, 2001): Müslüman demokrat; dağılan Fazilet Partisi'nin "yenilikçi" kolu tarafından kuruldu.

MERKEZ SOL

Cumhuriyet Halk Partisi (CHP, 1923-1981; 1992): Sosyal demokrat; 1981'de kapatıldı, 1992'de yeniden açıldı.

Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP, 1985-1994): HP ile Sosyal Demokrat Parti'nin (SODEP) birleşmesinden doğdu, sonradan CHP'ye katıldı.

Demokratik Sol Parti (DSP, 1985): Sol milliyetçi; CHP'nin, tarihinde önemli bir yer tutan eski başkanlarından Bülent Ecevit tarafından kuruldu.

AŞIRI SAĞ

Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP, 1961-1969): Ultra milliyetçi; 1969'da MHP'ye katıldı.

Milliyetçi Hareket Partisi (MHP, 1969-1981; 1992): Eski albay Alparslan Türkeş tarafından kuruldu.

Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP, 1985-1992): 1981-1992 arasında kapatıldığı dönemde MHP'nin yerini aldı.

Milli Selamet Partisi (MSP, 1972-1981): İslamcı; 1981'de kapatıldı.

Refah Partisi (RP, 1983-1998): MSP'nin mirasçısı; 1998'de Anayasa Mahkemesi tarafından kapatıldı.

Fazilet Partisi (FP, 1998-2001): RP'nin mirasçısı; 2001'de kapatıldı.

Saadet Partisi (SP, 2001): FP'nin mirasçısı; siyasi İslamın muhafazakâr kanadı.

SOL

Türkiye İşçi Partisi (TİP, 1967-1971): Komünist; 1971'de kapatıldı.

Parantez içindeki tarihler partilerin faal olduğu dönemleri yansıtır. İki ayrı süreç yaşayan partiler 1960'ta ve 1981'de askeri rejimler tarafından kapatılıp, daha sonra 1992 yasası uyarınca hakları geri verilenlerdir. CHP ya da MHP gibi bazılarında yeniden eski yöneticiler başa geçmiş, DP ve AP gibi bazıları ise seçimlerde pek önemli tabanları bulunmayan ekiplerce yönetilmiştir.

Kaynak: Büyük ölçüde Deniz Akagül'ün sağladığı verilerden yola çıkılmıştır: *Le développement économique, la stabilité politique en Turquie et l'intégration européenne* (Türkiye'de Ekonomik Gelişme, Siyasal İstikrar ve Avrupa'yla Bütünleşme), Fransa'nın Avrupa işlerinden sorumlu bakanlığı için hazırlanan çalışma, Paris, Institut de Relations Internationales et Stratégiques (IRIS), Aralık 2000.

Dizin

Ab Abdülaziz (Sultan) 28, 155, 212, 305
 Abdülhamid (Sultan) 28-29, 31-34, 155, 213, 272, 305
 Abdülmecid (Sultan) 28, 212, 305
 Acuner, Ekrem 75, 278
 Ağca, Hüseyin 195-196, 198
 Ahmad, Feroz 274
 Ahmet Niyazi Bey 31
 Ahmet Rıza Bey 29, 31, 33
 Ahmet Tefrik Paşa 33
 Akbulut, Yıldırım 107, 314
 Akgöl, Deniz 181, 275, 283-284, 341
 Akkoyunlu, Fazıl 278
 Akman, Kamil 66
 Aksoyoglu, Refet 278
 Aktürk, Yıldırım 182, 293
 Allan, Ahmet Turan 272-274
 Alkoç, Celal 76, 77
 Alpkaya, Emin 82
 Arcayürek, Cüneyt 81, 279-280
 Artunel, Tuğrul 274, 276-277, 279
 Ataklı, Mucip 75, 208, 278
 Atatürk, Mustafa Kemal 30, 34, 39, 43, 45-48, 53, 55, 69, 83, 86, 97, 109, 112, 164, 182, 191, 206, 208, 273-274, 284, 307-308; ilkeleri 85, 112, 180
 Avcıoğlu, Doğan 83-84, 90, 277
 Aydemir, Talat 76, 78-79, 85, 204, 208, 210, 294, 311
 Aytekin, Emin 76

Ba Badie, Bertrand 284
 Bahçeli, Devlet 316
 Baransel, Nurettin 207
 Başgil, Ali Fuat 57, 58, 67, 276-277, 293
 Batur, Muhsin 83-85, 87, 90, 204, 210, 296, 311
 Bayar, Celal 56, 59, 69, 208, 278
 Baykal, Rifat 278
 Bayramoğlu, Ali 151, 251, 274, 276, 288, 290-291
 Bele, Refet 45, 47

Birand, Mehmet Ali 278-279, 293
 Boşne, Bernard 267, 285, 286, 289-291
 Bonneval (Claude Alexandre, Kont) 206, 212, 297
 Boratav, Korkut 275
 Bozarslan, Hamit 281
 Bozdemir, Mevlüt 185, 252, 260, 271-273, 277-280, 288, 293, 294, 296-299, 302
 Boztepe, Zekeriya 298
 Bucak, Sedat 282
 Buchanan, James 285
 Bush, George 229

Calp, Necdet 104, 105
 Capdeville, Jacques 286
 Caplow, Théodore 271, 289, 291, 299
 Cardoso, Fernando Henrique 298
 Cebesoy, Ali Fuat 45, 47, 274
 Cermal, Hasan 280, 281
 Cevat Paşa 45
 Chelly, Luc 286
 Chiclet, Christophe 293
 Cohen, Samy 302
 Copeaux, Etienne 288

Çakmak, Fevzi 207
 Çaplı, Bülent 278-279
 Çatlı, Abdullah 282
 Çelebi, Emanullah 278
 Çiller, Tansu III, 184, 188, 315

Dandeker, Christopher 285, 286, 290
 Demirel, Süleyman 71, 81, 83-88, 91, 92, 94, 101, 104-106, 108, 111, 137, 141, 183, 280, 311-313, 315-316
 Doğramacı, Osman 272-273
 Dumont, Paul 271, 284
 Durkheim, Emile 191
 Dündar, Can 278, 279

Ecevit, Bülent 84, 86, 91-93, 99, 105, 106, 134, 141, 279, 283, 312-313, 316-317

Elias, Norbert 130, 283
 Enver Paşa 35, 156
 Er, Ahmet 278
 Erbakan, Necmettin 105, 106, 110-111, 113, 117,
 183-186, 191, 260, 262, 312, 314-316
 Erbil, Pervin 298
 Erdelhun, Rüştü 66, 207, 278
 Erdoğan, Recep Tayyip 114, 116, 317
 Ergin, Şemi 65
 Erim, Nihat 8, 82, 86, 280, 312
 Erkinli, Orhan 71, 75, 208, 278
 Erkaya, Güven 203
 Eroğul, Cem 276
 Ersin, Nurettin 96, 207
 Ersoy, Tolga 298
 Ersü, Vehbi 278
 Esin, Numan 278
 Evren, Kenan 96, 98, 101, 104-105, 192, 207,
 226, 281, 313, 314

Fa Famechon-Koudjil, Christelle 270
 Finer, Samuel 301
 Frey, Frederic 195, 295

Ge Genieys, William 292
 Georgeon, François 284
 Goffman, Erving 167, 170, 291
 Gökarp, Altan 95, 276
 Gökarp, İskender 281, 285
 Gramsci, Antonio 131, 133, 284
 Güler, Faruk 87
 Gümüşpala, Ragıp 81, 207, 277
 Güreş, Doğan 166, 188, 207, 314
 Gürkan, Celil 210, 280, 280
 Gürler, Faruk 76, 83-85, 90, 207, 210, 280, 281
 Gürler, Şahap 66
 Gürman, Nafiz 63, 66, 207
 Gürsel, Cemal 71, 75, 77-78, 80, 186, 192, 198,
 207, 236, 278, 296
 Gürsoytrak, Suphi 75, 278
 Güventürk, Faruk 64, 65, 76

Hale, William 56, 272, 277-279
 Haltiner, Karl W. 285, 286
 Humbaracı Ahmet Paşa bkz. Bonneval (Claude
 Alexandre, Kont)
 Huntington, Samuel 160, 258, 285, 289, 301
 Hüseyin Avni Paşa 28

İba, Şaban 273, 280
 İbrahim Paşa (Serasker Paşa) 27, 37, 272, 273
 İlder, Şefik 76, 77
 İnönü, Erdal 105, 106, 314, 315
 İnönü, İsmet 53-55, 58, 63, 65, 66, 69, 71, 75, 77-
 79, 86, 182, 185, 204, 206, 207, 236, 276,
 279, 307, 309, 310
 İnsel, Ahmet 151, 251, 274, 281, 282, 285, 288,
 290-292

Joana, Jean 292

Kabibay, Orhan 75, 198, 206, 278
 Kaleağası, Bahadır 275
 Kâmil Paşa 32
 Kaplan, Kadri 278
 Kaplan, Mustafa 278
 Karabekir, Kâzım 45-47, 274, 307
 Karadayı, İsmail Hakkı 207
 Karaman, Suphi 206, 278
 Karan, Muzaffer 208, 278, 293
 Karavelioğlu, Kamil 278
 Karpat, Kemal 270, 271, 276
 Kasaba, Reşat 271
 Kazancıgil, Ali 271, 273, 293
 Kepenek, Yakup 60, 103, 281, 282
 Keyder, Çağlar 271, 275-276, 281
 Kışlalı, Ahmet Taner 195, 198, 295
 Kıvrıkoğlu, Hüseyin 207
 Kocadağ, Hüseyin 282
 Koehler (Albay) 213
 Kongar, Emre 95
 Koraltan, Refik 56
 Korutürk, Fahri 281, 312

Köksal, Osman 75, 90, 278
 Köprülü, Fuat 56
 Köseoğlu, Münir 278
 Köseoğlu, Şükrü 210, 280
 Kuhlmann, Jürgen 291
 Kuşçu, Samet 65
 Kuytak, Filket 75, 278
 Küçük, Sami 278

Okman, Sezai 278
 Okyar, Fethi 47-48
 Oostlander, Arie M. 190-191, 294
 Orbay, Rauf 45-46

Öcalan, Abdullah 316
 Öncü, Ayşe 284
 Özal, Turgut 101, 104-107, 109, 117, 182, 263, 302, 313-315
 Özbudun, Ergün 270, 274
 Özdağ, Muzaffer 75, 207, 278
 Özdağ, Ümit 276-278, 293
 Özdemir, Hikmet 298-299
 Özdilek, Fahri 278
 Özek, Zeki 76, 77
 Özgüneş, Mehmet 278
 Özgür, Selahattin 278
 Özkök, Hilmi 207, 265
 Öztürk, Necdet 314
 Öztürk, Metin 279

Larcher (Binbaşı M.) 297, 332
 Lavaud, Jean-Pierre 294
 Le Play, Frédéric 29
 Lebre, Marc 286
 Lescuyer, Jean 54
 Lewis, Bernard 272-273
 Lieuwen, Edwin 194, 294
 Lippert, Ekkehard 291
 Lipset, Seymour Martin 130, 283
 Lyautey, (Mareşal) 288

Parsons, Talcott 301
 Perlmutter, Amos 301
 Piotet, Françoise 270
 Ploquin, Jean-Christophe 300
 Porteret, Vincent 270
 Prevot-Forni, Emmanuelle 292

Madanoğlu, Cemal 90, 278
 Mahmud Şevket Paşa 34
 Mahmud II. 154, 212, 304; Dönemi 26
 Makarios 312
 Marcou, Jean 192, 272, 282, 283, 294
 Mardin, Şerif 283
 Marx, Karl 132, 284
 Maury, Jean-Pierre 150, 153
 McGhee, George 298
 Mecklenbourg, Jens 298
 Médard, Jean-François 136, 284
 Menderes, Adnan 56, 59, 63-65, 67, 69, 70, 185, 204, 278, 310
 Mengüç, Fevzi 207
 Merton, Robert King 258, 301
 Midhat Paşa 28, 28, 306
 Moltke, Helmuth von 213
 Moreau, Odile 272, 273
 Moskos, Charles 145, 146, 170, 286, 290, 292
 Murad V. 28, 205

Rokan, Stein 130, 283
 Ross, John 285, 290
 Rouquié, Alain 136, 187-188, 190, 278, 283-284, 290, 293-294, 294-299, 301

Sabahattin (Prens) 29-30, 32-33
 Sait Paşa 33
 Sait (Şeyh) 46, 225, 274, 308
 Sakallıoğlu, Ümit Cizre 270-271, 279-280, 293
 Saltık, Haydar 96
 Sancar, Semih 207
 Sanders, Liman von 35, 154, 213, 273, 332
 Schick, I.C. 276

	Schuman, Robert 54	Vaner, Semih 87, 186, 192, 275-278, 280, 282, 284, 293, 295-298	Va
	Selçuk, İlhan 84	Vennesson, Pascal 271, 289, 291, 299, 303	
	Seyhan, Dündar 64	Veremis, Thanos 201, 296	
	Sezer, Ahmet Necdet 283, 316	Vergopoulos, Kosmas 284	
	Smith, Andy 292	Vernier, Bernard 209, 278, 293, 295, 297-298, 301	
	Solmazer, İrfan 278		
	Sorin, Katia 270	Weiker, Walter F. 270-271	We
	Soyuyüce, Şefik 278	Wolfowitz, Paul 229	
	Sunalp, Turgut 104		
	Sunay, Cevdet 80, 84, 87, 207, 311		
	Stüleyman Paşa 28		
Şa	Şahinler, Menter 273-275	Yalçın, Soner 90, 280, 296	Ya
	Şemsi Paşa 31	Yalman, Aytaç 303	
	Şen, Serdar 298	Yentürk, Nurhan 60, 103, 281-282	
	Şükrü Bey 46	Yerasimos, Stéphane 276, 281-282	
Ta	Tağınacı, Memduh 81-82, 84-85, 87, 207, 281	Yetkin, Çetin 298	
	Tansel, İrfan 76-77	Yıldırım, Cemal 66	
	Taşer, Dündar 278	Yıldız, Ahmet 278	
	Tayyar, Cafer 45, 47	Yılmaz, Mesut III, 315-316	
	Thieblemont, André 271, 285, 296-297	Yirmibeşoğlu, Sabri 64, 276-278	
	Thobie, Jacques 274, 298	Yurdakul, Doğan 90, 280, 296	
	Tocqueville 29	Yurdakuler, Muzaffer 278	
	Toker, Metin 75, 278		
	Torumtay, Necip 106, 207, 314		
	Tufan, Hülya 87, 277, 280		
	Tuğcu, Mehmet 210, 280		
	Tulga, Refik 76		
	Tunaboylu, Hakkı 207		
	Tunçkanat, Haydar 278, 298		
	Tural, Cemal 80, 164, 207, 296		
	Turhan, Talat 69, 278-279		
	Türkeş, Alparslan 68, 71, 75, 92, 105-106, 207, 278		
Ul	Ulay, Sıtkı 278		
	Ulusı, Bülent 98, 313		
	Uzunçarşılı, İsmail Hakkı 271		
Ür	Ürüg, Necdet 106, 207, 314		

Demokrasinin yeşermesinin gücü olduğu bir bölgede ender bir konuma sahip olan Türkiye, seçimlere dayalı iktidar değişiklikleri, sivil siyasi dönüşümler, farklı görüşlere sahip çoksesli bir toplum gibi demokratik yaşamın birçok niteliğini görünüşte elinde bulunduruyor. Ama bunlara karşın, ordunun Türk siyasal sisteminde Batı Avrupa ülkelerinde benzeri bulunamayacak bir rolü var. Ordu, 1960, 1971, 1980, 1997'de ve yaşadığımız şu günlerde olmak üzere defalarca "ulusun yüce çıkarları" adına devreye girmiş ve gündelik yaşamda "siyasal yargıçlığa" soyunmuştur. Birleştirici, hatta yeniden yapılandırıcı bir güç olarak ortaya çıkan ordu sonuçta "ulusun ta kendisi," "anavatanın ve vatanseverlik inancının bekçisi" olarak görülmektedir. Silahlı kuvvetlerin vasiliği bu gayri resmi toplumsal ve kültürel kabullenmelerden güç almakla kalmayıp, ayrıca Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu'nun 35. maddesi ile kurumsallaştırılmıştır. 1980 darbesinin ürünü olan ve halen geçerliliğini koruyan 1982 Anayasası da Savunma Bakanlığı'na değil de doğrudan başbakana bağlamak suretiyle Silahlı Kuvvetlere yadsınamaz bir özerklik vermiştir. Askeri alandaki, soruşturma ve suçların yargılanmasına ilişkin adli çerçeve de, ordunun ayrı ve bağımsız bir adalet uygulamaya hakkı olan bir kurum haline gelmesine katkıda bulunur. Türkiye'de ordunun siyasal rolüne ilişkin yeni bir açıklama modeli sunmaya çalışan bu çalışma şu sorulardan hareket etmektedir: Türk Silahlı Kuvvetleri ne tür örgütsel

özelliklere sahiptir ve bir kurum olarak nitelikleri nelerdir? Toplumsal çatışmaların üstünde, ne ölçüde homojen bir toplumsal grup oluşturur? Siyaset sahnesinde sivillerle askerler iki ayrı ve muhalif cephe olarak mı karşımıza çıkmaktadır? Asker hangi nedenlerle ve hangi koşullar altında siyasal yaşama müdahale etmektedir? Askeri iktidar hangi süreçlerden geçerek anayasal düzen içinde kurumsallaşır? Ulusal savunma harcamaları üzerinde kurumsal korporatif çıkarların etkisi nedir? Askeri iktidarın ülkenin ekonomik yapısıyla ilişkileri nelerdir? **Levent Ünsaldı Paris Sorbonne Üniversitesi'nde post doktora çalışmalarını sürdürüyor.**

İNSAN VE TOPLUM Dizisi

KitapyAYINEVİ

ISBN 978-975-6051-98-6

30.-YTL

